

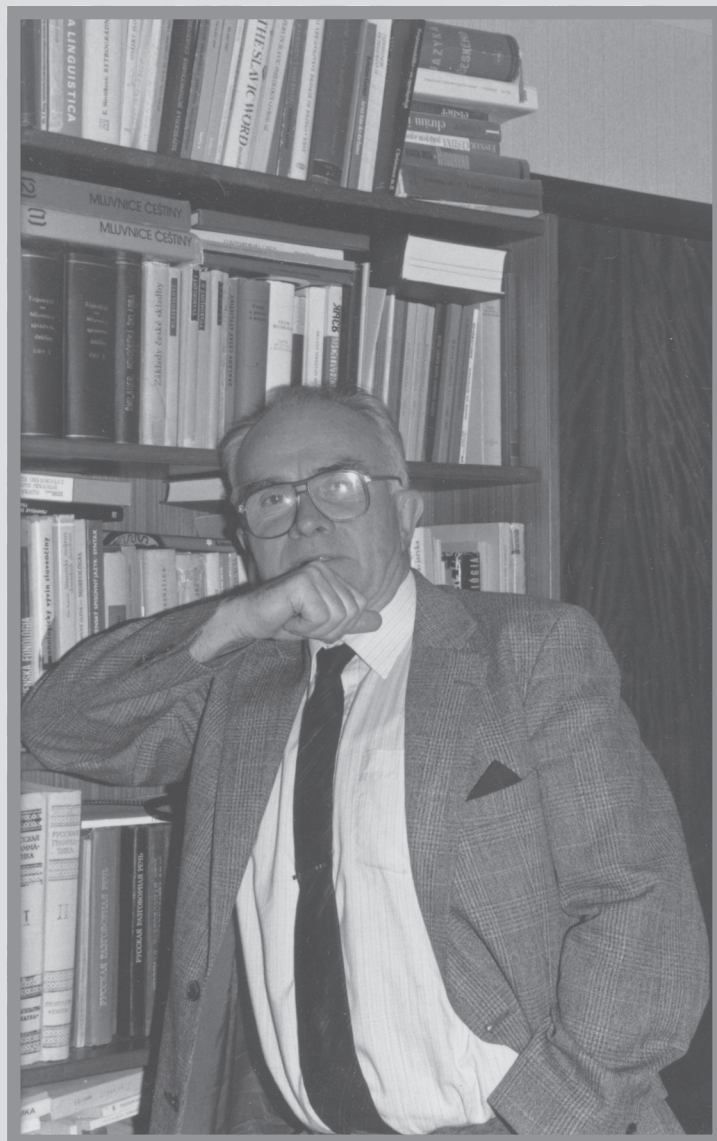

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Recenzent
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

**IUGI
OBSERVATIONE...**

IUGI OBSERVATIONE...

Jubilejný zborník na počesť
ĽUBOMÍRA ĎUROVIČA

Editor
Slavomír Ondrejovič

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

AUTORI

Vincent Blanár, Ján Bosák, František Čermák, Lenka Čokinová, Nikoleta Demjanová, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Ľubomír Ďurovič, Anton Eliáš, Markus Giger, Tatiana Grigorjanová, Ľubomír Guzi, Ján Horecký, Zuzana Hosszúová, Rudolf Chmel, Alexandra Jarošová, Наталья Киселёва, Eva Kowalská, Mira Nábělková, Slavomír Ondrejovič (ed.), Jarmila Panevová, Martin Pukanec, Oldřich Richterek, Яна Руферова, Ján Sabol, Ella Sekaninová, Йозеф Сипко, Pavel Šima, Štefan Švagrovský.

Návrh obálky

Eva Kovačevičová-Fudala

Zodpovedný redaktor

Emil Borčín

Technický redaktor

Vladimír Radik

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV, v Bratislave v roku 2008 ako svoju 3728. publikáciu. 216 strán.

ISBN 978-80-224-1043-4

Obsah

Predslov / 9

SLÁVNOSTNÉ PRÍHOVORY

- Príhovor ministra kultúry Slovenskej republiky Rudolfa Chmela / 13
Príhovor dekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave /15
Príhovor riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie
vied: Profesor Ľubomír Ďurovič a akademický výskum / 17
Ján Horecký: Tri stretnutia v zahraničí / 20
Ella Sekaninová: Zdravím profesora Ľubomíra Ďuroviča pri jeho životnom
jubileu / 22

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- Ján Sabol: Syntetická fonologická teória. Súčasný stav a perspektívy / 27
Markus Giger: Безударный вокализм русского и белорусского литературных
языков с точки зрения фонологии / 37
Juraj Dolník: Interpretácia modality (K sémantickej interpretácii modálnych
výrazov) / 52
Ján Bosák: Paradigmatika a syntagmatika / 57
František Čermák: Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory
a problémy / 62
Miroslav Dudok: „Náš jazyk“, enklávny jazyk a jazyk diaspóry / 69
Mira Nábělková: Slovenčina a „čeština“. Slovenský turisti byly udivený / 75
Ľubomír Guzi: Ruská história v ruskom jazyku a ruskom jazykovom povedomí / 87
Štefan Švagrovský: Jazyková situácia v Rusku v 16. – 17. storočí a cudzinci / 96
Alexandra Jarošová: Aspekty ekvivalencie: prekladový ekvivalent a prekladový vý-
znam / 105
Nikoleta Demjanová: Ruský kultúrny priestor a jeho súčasné aktualizácie a tendencie
(Konceptia slobody a pravdy ako fundament ruskej kultúry) / 110
Наталья Киселёва: Язык и ментальность в современной русской
лингвистике / 114
Oldřich Richterek: K českým překladům ruské metafor v povídce *Step*
A. P. Čechova / 120
Vincent Blanár: Bernolákova Grammatica Slavica a Doležalova Grammatica
Slavico-Bohemica / 125
Eva Kowalská: Sebastian Fabricius – ambivalentnosť situácie uhorského exulanta
v 17. storočí / 130
Йозеф Сипко: Фрагменты языковой картины постсоветской эпохи / 137

- Jarmila Panevová: Povaha stupňování adjektiv (K „nesrovnávacímu“ užití stupňovaných forem) / 149
- Pavel Šima: O jednej syntaktickej zvláštnosti slovanského znenia Otčenáša / 157
- Яна Руферова: К сопоставительному анализу одного из классов именных синтаксем (с + I) / 159
- Lenka Čokinová: Renesancia cirkevných slovanizmov v súčasnej ruskej žurnalistike / 166
- Zuzana Hosszúová: Perspektívy syntaktickej analýzy jednočlennej vety v ruštine / 169
- Tatiana Grigorjanová: Grafická akceptácia anglicizmov v súčasnej ruskej próze (Analýza textu románu Китайский проезд) / 173
- Martin Pukanec: Náboženský panteón predkresťanskej Rusi / 177

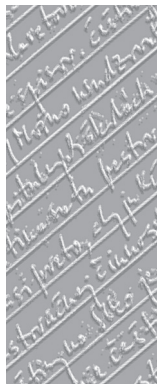
POĎAKOVANIE A PRÍPITOK

- Lubomír Ďurovič: Poďakovanie йубиланта / 189
- Lubomír Ďurovič: Prípitok na hada / 191

Bibliografia / 195

PREDSLOV

Posledný májový a prvý júnový deň roku 2005 sa zásluhou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského uskutočnilo medzinárodné sympóziu pod názvom *Jazyk – Kultúra – Spoločnosť*, venované 80. narodeninám profesora Ľubomíra Ďuroviča, významného rusistu, slovakistu, slavistu a kulturológa. Na príjemnom dvojdennom podujatí v zasadačej miestnosti č. 236 Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, materského pracoviska profesora Ľubomíra Ďuroviča, prebehli dva dni v príjemnej atmosfére za účasti domácich a zahraničných hostí – rusistov, slovakistov i kulturológov, a to z radov kolegov a priamych žiakov profesora Ďuroviča, ale aj tých, ktorí vedecké dielo a osobnosť jubilanta poznali dovedy len sprostredkované. Nech vyjdenie tohto jubilejného zborníka bude výrazom vďaky nášmu učiteľovi a vynikajúcemu lingvistovi za jeho bytostnú odvahu ísť, keď treba, aj proti prúdu a nekompromisne hľadať a odhaľovať vedeckú pravdu o svete okolo nás i o nás samých – v jeho prípade najčastejšie, samozrejme, cez jazyk a jazyky. Ten jazyk a tie jazyky nám vlastne dovoľujú existovať v našom aktuálnom svete, vnímať ho a poznávať tak, ako ho vnímame a poznávame. Neraz je to nevyhnutne spojené aj s búraním starých i nových mýtov a starých i nových stereotypov, ako aj s rozpoznávaním optických klamov. Aj to nás učí profesor Ďurovič svojím dielom a svojím životom.

Názov zborníka *Iugi observatione ... (Presným pozorovaním ...)* sme si požičali z povestného Predhovoru Mateja Bela k nemenej povestnému dielu Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica*, ktoré naplno vystihuje osobnosť a spôsob práce profesora Ľubomíra Ďuroviča. Podobne ako Pavel Doležal aj on vďaka svojmu presnému oku odhaľuje pred nami precízny a výstižný obraz nášho jazykového sveta.

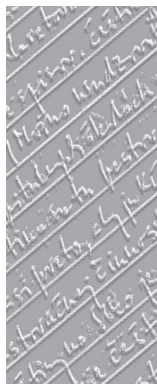
editor

SLÁVNOSTNÉ PRÍHOVORY

Príhovor ministra kultúry Slovenskej republiky Rudolfa Chmela

Dámy a páni, ctená pani Ďurovičová, vážený pán profesor, milý Ľubo!

Som vskutku rád, že môžem byť aspoň chvíľu v tomto spoločenstve, ktoré sa zišlo, aby Ti vzdalo zaslúžený hold, o ktorom však vari nikdy neboli pochybnosti, aj keď, ako vraví starý vtip o inej situácii – zvonku to tak naozaj mohlo vyzerat'. Ale nejdem rekrimovať, hoci by to bolo isto vďačné. Skôr by som chcel hneď na začiatku pripomenúť, že profesor Ľubomír Ďurovič by mohol byť pre nás všetkých, doma i vo svete, príkladom intelektuála, ktorý vedel, isto aj vďaka kontinuite, ktorú nasal takpovediac s materským mliekom, že spoluzodpovednosť intelektuála za tento nie vždy príjemný svet nie je taká bezvýznamná, ako to, povedzme si ešte raz, zvonku vyzerá.

Intelektuál totiž nie je jazykovedec, literárny historik, ktorý napíše štúdiu o Antonovi Bernolákovi a jeho Slovári či o ohlase Gogolovho diela v slovenskej literatúre. Autentický intelektuál nie je každý biológ, lekár, matematik, sociológ či historik, stáva sa ním až vtedy, keď reflektuje nie úzko odborné otázky, ale keď ich presahuje, to jest, keď si kladie otázky civilizačné, morálne, politické. Intelektuál kladie otázky o zmysle, otázky, ktoré presahujú akceptované poriadky a hodnoty. V úsilí dopátrať sa pochopenia sveta je zakliate jeho problematizovanie. Lebo, a to pochopil jazykovedec s presahom kultúrneho historika, povinnosťou intelektuála, vzdelanca, je nielen kultivovať, ale aj problematizovať vedomie spoločnosti, rozlišovať, komplikovať svet, klásť otázky tam, kde mocní a nevedomí poznajú len zjednodušené a jednostranné odpovede. „Vy ste sa uspokojili s tým, že ste slúžili moci svojho národa a my sme snívali o tom, že svojmu národu dáme pravdu,“ písal v jednom zo svojich Listov nemeckému priateľovi Albert Camus a vystihol najbyťostnejšiu rolu intelektuála, ktorý sa pletie do politiky, verejného života, s Karlom Čapkom hovoriac, preto, že chce politicky žiť. Nemám z toho nič, písal Čapek Jaroslavovi Durychovi, „než to, že si proti sebe poštvem ľudí... Prečo si vlastne vyrábam nepriateľov? ...A vidíte, predsa mi to nedá, nedá mi to, ako stom a tisícom obyčajných a slušných ľudí“.

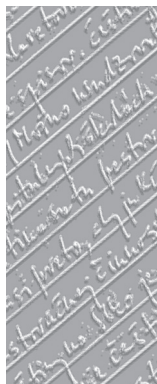
Profesor Ďurovič bol – je! – slovenský vzdelanec, intelektuál z rodu tých slušných ľudí, ktorý napriek tomu, že je odborníkom v jazykovede isto svetovým, dokázal ju svojím intelektuálnym vybavením a rozmerom svojho charakteru presiahnuť a vskutku sa pokúšal dopátrať pochopenia sveta, ktorý kladie pred nás závažné civilizačné, morálne, politické otázky. Tradícia, skúsenosť, ktorá ho určuje – rodinná, vzdelanostná, kresťanská, filozofická, domáca i európska – mu umožňuje pohľad, najmä však nadhľad, ktorý otvára slovenskej spoločnosti nové priestory. Je to pohľad, ktorý tradične uzavretú slovenskú spoločnosť otvára a zároveň pomenováva presne, pravdivo, hoci možno nie

vždy pre všetkých príjemne. Presne, lebo je výsledkom zápasu o duchovnú slobodu a nezávislosť, zápasu, na ktorý skutočný intelektuál nikdy nerezignuje. Keď pred dvadsaťročím v eseji o kultúrnohistorických predpokladoch pre pluralizmus u nás analyzoval Lubomír Ďurovič monolitické, teda totalitárne tradície Slovenska, vrátane nacionalizmu, upozorňoval na ich dôsledky, ktoré vitálne ohrozili skupinovú či osobnú integritu napadnutých – Židov za vojnového Slovenského štátu, Nemcov a Maďarov po roku 1945, živnostníkov a i. po roku 1948 atď., čo všetko prispievalo k umlčivaniu tých, ktorí mali iný názor. U nás totiž, podľa neho, tradične, ako vidno z našej historiografie, folklóru, umenia, z praxe mnohých cirkví a pod., „má ideál jednoty svornosti veľmi vysoký status“ a rušiť túto jednotu „je v našom vedomí zlo“. Tieto kolektivistické koncepty majú u nás svoju tradíciu a ukazuje sa, že prežili až do 21. storočia. Je dobre, že na ne intelektuáli upozorňovali už dávnejšie, keď to bola takmer protištátna činnosť, nie je dobre, že na to dnes neraz zabúdajú, hoci to už nie je zakázané. V tomto zmysle Lubomír Ďurovič rozvíjal, hoci z exilu, vlastne chudobnú slovenskú liberálnu tradíciu, lebo, ako písal, nové hodnoty, u nás napríklad presadzované Masarykovými učeníkmi, „apelujú v prvom rade na vedomie a konanie jednotlivca“. Nie nadarmo v onom roku 1984 pripomínal, že „cesta k reštituovaniu demokracie vedie cez reštituovanie integrity indivídua“. Treba len dodať, že i dnes!

Vážený pán profesor, milý Ľubo, som naozaj rád, že Ťa môžem pri tejto príležitosti pozdraviť, vari nepreženiem, v mene celej slovenskej kultúrnej obce, ktorá sa stále teší na Tvoje slovo, kritické slovo načas. Dnešná príležitosť, pravdaže, chce pripomenúť Tvoj vedecký zástoj a ja sa teším, že sa tejto satisfakcie dožívaš v plnom pracovnom nasadení, ale – mojou úlohou i milou povinnosťou je pripomenúť aj intelektuálny presah, ktorým si sa zapísal do slovenského kritického myslenia. Keďže som pamätník, ktorý začal študovať na filozofickej fakulte v roku vydania Tvojej Modálnosti (študovali sme ju aj my, vedľajší ruštinári) a zároveň som pozorne sledoval Tvoje intelektuálne a kultúrnohistorické aktivity aj po roku 1968, a čosi viem o ich šírke aj hĺbke, verím, že slovenská kultúra ich vníma rovnakým spôsobom. Chcem Ťa, milý Ľubo, ubezpečiť, že Tvoje slovo intelektuála tu stále platí a isto to v oblasti jazykovedy potvrdí aj táto konferencia.

Ak sa raz budú písať dejiny slovenskej vzdelanosti, bude v nich meno svetového vzdelanca, profesora Lubomíra Ďuroviča na tom najčestnejšom mieste. Svojím životom a dielom dokázal, že sme už pod Tatrami trochu ďalej, ako v roku 1896 prorokoval Jozef Škultéty, keď napísal slová, ktorých sa ešte stále niektorí rodáci držia – že totiž „naš život ešte nie je západným svetom a pravdepodobne ním ani nikdy nebude!“ Profesor Ďurovič dokázal, že to – chvalabohu – tak nie je! Milý Ľubo, vďaka za Tvoje dielo! Vďaka za Tvoje postoje!

Rudolf Chmel

Príhovor dekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Vážené kolegyně a kolegovia, milí hostia!

Je pre mňa ctou a zároveň potešením, že vás môžem privítať na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pri príležitosti otvorenia vedeckej konferencie, usporiadanej Katedrou ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV pri príležitosti významného životného jubilea profesora Ľubomíra Ďuroviča.

Vďaka iniciatíve organizačného výboru máme možnosť splatiť dlh druhej z významných zakladateľských osobností slovenskej rusistiky. Ak sme si pred rokom pri krste knižného vydania cyklu prednášok o tvorbe N. V. Gogoľa a počiatkoch ruského realizmu na pôde našej fakulty pripomínali život a dielo profesora A. V. Isačenka, dnes si prostredníctvom tohto vedeckého podujatia môžeme sprítomniť rozsiahlu slavistickú prácu jeho žiaka a priameho pokračovateľa profesora Ľubomíra Ďuroviča. Tak ako vlni je však aj toto stretnutie stretnutím kolegov a žiakov pána profesora, žiakov ich žiakov, ba aj žiakov žiakov ich žiakov. Týmto krkolomným, ale faktograficky presným slovným spojením by som rád upozornil na fakt, že na jeho prácach vyrastali celé generácie slovenských – a nielen slovenských – rusistov a slavistov.

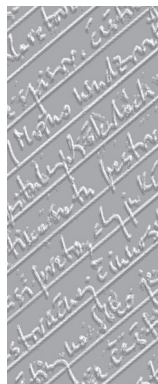
Som rád, že ako dekan Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave mám možnosť poďakovať sa v mene svojom i v mene vedenia fakulty profesorovi Ľubomírovi Ďurovičovi za jeho doterajšiu bohatú vedeckú, pedagogickú a organizátorskú prácu, z ktorej sa nemalá časť realizovala aj na pôde našej katedry ruského jazyka a literatúry. Nemienim sa púšťať do hodnotenia jeho diela – ostatne, takáto úloha by pri tvorivých potenciách a pracovnom eláne pána profesora bola hľadám aj predčasná –, nedá mi však nepoznamenať, že vari každého čitateľa jeho vedeckých i odborných prác či učebníc popri hĺbke skúmania a precíznosti výkladu isto upúta kultivovanosť prejavu, šírka tematického záberu a spontánny pohyb po rozsiahlej ploche dejín slavistiky, vyhranenosť občianskych aj vedeckých postojov a osobná odvaha prezentovať bohatstvo teoretického myslenia v celej šírke aj v časoch, keď takáto snaha nenachádzala priaznivú spoločenskú odozvu. Jeho práce zamerané na výskum modality a spôsobov jej vyjadrovania v ruštine a v slovenčine, štúdie o vokalickej a konsonantickej systéme slovenčiny, o slovenskom protestantskom exile v 17. storočí i sprístupňovanie novoobjavených rusík a slovacík zo zahraničných archívnych zdrojov širokej odbornej verejnosti či kulturologické sondy do dejín slovanských národov ho právom zaraďujú k popredným predstaviteľom európskej i svetovej slavistiky.

Je preto len prirodzené, že organizačný výbor konferencie sa rozhodol využiť príležitosť životného jubilea jednej z najvýraznejších osobností slovenskej slavistiky nielen na to, aby vzdal hold jej práci, ale tiež na to, aby otvoril priestor pre prezentovanie nových poznání a zistení, inšpirovaných odkazom jej diel. Nepochybujem o tom, že na tejto konferencia za prítomnosti pána profesora Ďuroviča odznie celý rad závažných príspevkov tak o tom, čo sa na pôde slavistického bádania už podarilo dosiahnuť, ako aj o tom, čo sa práve skúma a kam by sa mala ešte upriamiť pozornosť slavistov v blízkej i vzdialenejšej budúcnosti.

Dovoľte mi preto, aby som jubilantovi poprial veľa zdravia, šťastia a úspechov v pracovnom i osobnom živote a vám všetkým aby som zaželel úspešný a na podnety do ďalšej vedeckej práce plodný priebeh rokovania.

Anton Eliáš

Príhovor riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied: Profesor Ľubomír Ďurovič a akademický výskum

Iste nikto nepochybuje, že Ľubomír Ďurovič má celkom osobitné miesto medzi najvýznamnejšími osobnosťami našej vedy a kultúry. Mnohí z nás sme sa s ním stretali ako so svojím učiteľom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v jeho predemigračnom čase niekedy v polovici 60. rokov 20. storočia. Už vtedy bol známy ako autor originálnych monografií *Modálnosť* (1956) a *Paradigmatika spisovnej ruštiny*, ale i veľkého počtu štúdií, ktoré sa oprávnené označovali aj vtedy – a označujú sa doteraz – ako priebojné. V r. 1966 prešiel ako lektor češtiny a slovenčiny do Škandinávie (pôsobil v Uppsale a v Štokholme), odkiaľ sa vinou svojho nekompromisného postoja k „vstupu spojeneckých vojsk do Československa“, už nemohol podľa pôvodného plánu vrátiť. Nekompromisnosť bola vlastne jeho životným programom. Jeho druhým domovom sa stal Lund, kde na univerzite pôsobil takmer 20 rokov (1972 – 1991) ako profesor slovanských jazykov. V tom čase – spomeňme túto okolnosť aj na tomto mieste – prestal pre slovenskú jazykovedu oficiálne existovať. Meno Ľubomíra Ďuroviča vypadlo na dlhé roky z citačného inštrumentária našej domácej jazykovedy. Akokoľvek by sme sa pokúšali zdôvodniť a vysvetliť túto nepríjemnosť či, priamo povedané, vykrútiť sa z nej, musíme podľa pravdy pripustiť, že sa meno Ľubomír Ďurovič zamlčovalo trochu pridlho. Možno už aj vtedy, keď to nevyžadoval nijaký príkaz zhora. Takže občasnú adresnú šípu profesora Ľubomíra Ďuroviča do slovenskej jazykovedy neboli celkom nečakané ani nepochopiteľné. Bolo to však iba celkom nedávno, keď sa Ľubomírovi Ďurovičovi za to slovenská jazykoveda ospravedlnila. Našťastie náš jubilant ani v tejto situácii komisej ostrakizácie nezanevrel na jazykovedu, ani na slovistikú, ba čo viac: svoje témy stále podľa potreby rozširoval a rozširuje smerom dovnútra slovenského jazyka i smerom mimo neho, čo veľmi dobre dosvedčuje jeho najnovšia kniha *O Slovensku a Slovákoch*, ktorá vyšla koncom roka 2004 v akademickom vydavateľstve Veda za redakcie Jána Bosáka, predstavujúc prvý zväzok jeho vybraných štúdií. Druhý zväzok jeho vybraných štúdií (2005) obsahujúci jeho všeobecnojazykovedné a slavistické práce dobre dotvára oblúky jeho záujmov. Ľ. Ďurovič počas svojho „švédského“ obdobia intenzívne pokračoval v práci, z čoho mala, pravdaže, veľký osov i švédská slavistika. Okrem iného tam úspešne viedol a do úspešného konca doviedol výskum jazyka juhoslovanských detí v tejto severskej diaspóre. Často prispieval aj do disidentských periodík (*Listy*, *Svědectví*, *Horizont* a ďalších) – vždy, keď cítil potrebu angažovane sa ozvať. Spolu so svojím učiteľom Alexandrom Isačenkom založili v r. 1974 prestížny medzinárodný časopis *Russian Linguistics*, bol redaktorom početných zborníkov, ako i časopisu *Slavica Lundensia*, ku ktorému sme sa tu na Slovensku v kompletnosti dostali až neskôr, vlastne iba nedávno. Ako hostujúci profesor prednášal na univerzitách po celej Európe i v USA. Všade tam „zviditeľňoval“ slovenčinu, Slovákov i Slovensko tým najlepším možným spôsobom.

Po roku 1989 sa mu uvoľnila cesta na návraty aj na Slovensko. Vtedy sa začala po bratislavskej a škandinávskej tretia etapa jeho života, možno by sme mohli povedať aj, jeho „tretí život“. Na Slovensku sa okamžite zapája do lingvistického, kulturologického a občas aj politického diskurzu jeho vlastným spôsobom. Ním opätovne potvrdil svoju starú povest' muža, ktorému sa dostalo honosného označenia „enfant terrible slovenskej jazykovedy“. Známe sú viaceré jeho výroky, medzi nimi aj také, ktoré opakovane citujú najmä tí, čo sa nad nimi najviac pohoršujú. Napr. že je už načas „prestrihnúť pupočnú šnúru medzi slovenskými nárečiami a spisovným jazykom“ (je to možno jeho najstarší z pamätných výrokov, o pravdivosti ktorého sa možno donekonečna sporiť: naozaj sa dnes ešte spisovný jazyk nadája s nárečových prameňov, a ak áno, ako sa to deje?). Profesor Ľubomír Ďurovič povedal aj to, že „vlastné mená nepatria do jazyka“, čo sa dotklo, pravdaže, najmä onomastikov, ale od profesora Ďuroviča sme v zápale diskusie počuli na adresu Pravidiel slovenského pravopisu i to, že sú „pliagou jazykovedného bádania na Slovensku“ (je to iste dosť nevyberané, ale na druhej strane ťažko sa dá poprieť, že každé doterajšie Pravidlá majú v sebe zakódovanú ideologickú zložku, ktorá sa ako pliaga navíja na odbornú zložku). Avšak aj všetci tí, čo profesora Ľubomíra Ďuroviča s jeho názormi celkom alebo aj úplne apriórne „neberú“, lebo, pochopiteľne, sú aj takí, uznávajú, hoci možno neraz aj cez stisnuté zuby, jeho formát, akribiu a vzdelanosť, európsky a svetový rozhľad i originálnosť a prenikavosť jeho pohľadov i „vhládov“. To je tá jeho osobná odvaha pomenovať veci takými, ako sú, a argumentovane vykladať svoje videnie sveta, jazyka, spoločnosti a kultúry, aj keď je to neraz pre mnohých nepríjemné, aj keď to neraz tvrdo „narazí“ a vyvolá vzruch i vrenie, zavše podráždenie i pobúrenie.

Vráťme sa ešte ku vzťahu Ľubomíra Ďuroviča k akademickému výskumu na Slovensku. V tomto prípade práve ona, akademická veda o jazyku, prvá rozpoznala blahodarnosť živej účasti profesora Ľubomíra Ďuroviča uprostred jazykovedného výskumu na Slovensku, prvá postrehla metodologickú podnetnosť jeho myšlienok aj v záujme potreby prehodnotiť viaceré tradičné a tradované teórie a názory. Bol najmä od r. 1995 pravidelne pozývaný na dôležité slovakistické konferenčné podujatia, na ktorých zaznel jeho naliehavý a nástojčivý hlas, o čom vypovedajú príslušné zborníky. V nich vlastne nadväzoval na svoje polemické výstupy z čias vychádzania povestného Slovníka slovenského jazyka, kde bojoval na tej strane, ktorá mala menej početné zastúpenie.

Spomínaný prvý zväzok vybraných štúdií profesora Ďuroviča z r. 2004 je skutočne pozoruhodným edičným činom. Obsahuje brilantné štúdie z fonológie, napr. *Vokálny systém slovenčiny*, *Konsonantický systém slovenčiny* a ďalšie, v ktorých sa podáva osobitný „ďurovičovský“ výklad zvukového systému slovenčiny. Cítiť tu typický rukopis, ktorým sa odlišuje od iných pozoruhodných domácich opisov tohto systému u Eugena Paulyneho, Jána Sabola a Jána Horeckého. Typickou vlastnosťou slovenského výskumu a najmä kodifikačných aktivít je, že tieto vynikajúce fonologické výklady sa nestali súčasťou krvného obehu slovenskej jazykovedy, vinou čoho sa presadzujú aj v kodifikačných dielach neraz rôzne bizarné riešenia. V tom istom prvom zväzku narazíme aj na jedinečné štúdie z gramatiky, vždy však v prekvapujúcich súvislostiach a väzbách. A nájdeme tu aj mimoriadne cenné štúdie z dejín spisovnej slovenčiny, kde si autor neraz všíma veci, ktoré si nikto nevšimol a kladie otázky, ktoré neprišli na um iným znalcom vnútorných či vonkajších dejín slovenského jazyka. Usiluje sa pochopiť najkomplikovanejšie a najcitlivejšie miesta našej jazykovokultúrnej histórie, nemilosrdne odhaľujúc mytologizujúce prvky. Také sú otázky kodifikácie pred Bernolákom, také sú úvahy

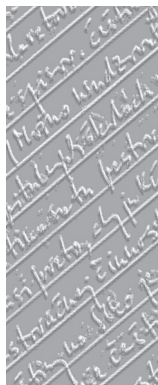
o začiatkoch spisovnej slovenčiny v 17. a 18. storočí i ďalšie. Venuje sa aj vývinovej línii spisovnej češtiny i koncepciám spisovného jazyka, ktoré výstižne nazval chrbtovou kosťou slovenskej kultúrnej histórie. Jeho obľúbencom sa stáva najmä Pavel Doležal, u ktorého objavuje počiatky výkladov mnohých neskorších gramatikov, Jozefa Dobrovského nevynímajúc. Ľ. Ďurovič Doležalovu gramatiku považuje za „prvú sústavnú gramatiku slovenčiny“ (s. 214.). Nie všetci s tým súhlasia, otvorene však s Ľubomírom Ďurovičom o tom ešte zatiaľ nikto nepolemizoval. V tejto publikácii možno objaviť aj rozsiahlu a minucióznu analýzu jazyka Valaskej školy, ktorá okrem iného spôsobila, že prof. Ľubomír Ďurovič dostal objednávku urobiť analýzu a komentovať dielo Ľudovíta Štúra *Nauka reči Slovenskej*, ktoré v r. 2006 takisto vyšlo vo dvoch zväzkoch vo vydavateľstve Veda. Nachádzame tu určite najminucióznejšiu analýzu tohto základného diela našej histórie, hlavnú časť ktorej spracoval Ľ. Ďurovič. Ako prvý upozornil – zasa na inom mieste – aj na to, že Atlas slovenského jazyka potichu „vylúčil“ z dobrej spoločnosti mestský jazyk i urbánne varianty jazyka. Presvedčivo pritom dokázal, že mestský jazyk je a aj v dejinách bol omnoho dôležitejší i pri kodifikačných aktoch, než sa to doteraz predpokladalo, vrátane štúrovskej kodifikácie.

Vo viacerých brilantných štúdiách chce Ľ. Ďurovič, ako to sám formuloval, prekonať „príručkové predstavy“ o vývine jazykovej situácie na Slovensku a spisovného jazyka dotvárajúceho sa slovenského národa a pokúsiť sa o diferencovanejší pohľad. State Ľ. Ďuroviča predstavujú nielen jazykovedné, resp. filologické texty, analyzujúce obdobie vývinu od Veľkej Moravy až po súčasnosť, ale osvetľujú sa v nich jazykovedné výklady nezriedka povedľa konfesiónálnych, ideologických, cirkevno-právnych a politických faktorov, ktoré vývin jazyka podmieňujú a bez ktorých by sa mnohé otázky a problémy spojené s naším komplikovaným smerovaním k jednému slovenskému spisovnému jazyku jednoducho nedalo pochopiť.

Z nášho pohľadu je mimoriadnym editorským činom aj druhý zväzok jeho vybraných spisov so všeobecnojazykovednými a slavistickými štúdiami, pretože väčšina členov slovenskej jazykovednej komunity nemala prístup k týmto vynikajúcim výsledkom myslenia, ktoré vyšli v málo prístupných zahraničných zborníkoch. Slavistická časť antológie, v ktorej sa autor okrem všeobecnoslavistických otázok venuje západoslovenským, východoslovenským i južnoslovenským jazykom a ich kultúram, je skutočne slavistická (nie prevažne slovakistická, ako sa to ustálilo v novodobej tradícii na Slovensku). Je preto vynikajúcim študijným materiálom nielen pre jazykovedcov a kulturológov, ale aj pre slavistov a, pravdaže, i študentov slavistiky.

V tejto chvíli nie sme v situácii, že by sme museli už len bilancovať, čo všetko Ľubomír Ďurovič napísal, lebo zároveň sa môžeme tešiť na jeho ďalšie a ďalšie parádne štúdie, z ktorých každá obohatí – ako tie predchádzajúce – súčasné lingvistické, resp. širšie intelektuálne dianie na Slovensku. Slovenská akademická veda sa teší na ďalšiu plnú a obojstrannú spoluprácu s profesorom Ľubomírom Ďurovičom. Jeho skvelá fyzická a psychická kondícia je zárukou, že vznikne ešte veľa dôležitých i provokatívnych textov, ktoré rozčeria hladinu stojatých vôd slovenskej vedy, čo nesporne potrebuje a z čoho môže len a len profitovať. Pri príležitosti jeho jubilea mu želáme v mene slovenskej jazykovednej komunity, najmä tej, ktorá mu je priaznivo naklonená, naďalej pevné zdravie a ostré pero.

Slavomír Ondrejovič

Tri stretnutia v zahraničí

JÁN HORECKÝ

Za svojich služobných ciest do zahraničia, predovšetkým na rozličné semináre a konferencie, som sa trikrát stretol so svojím priateľom profesorom Ľubom Ďurovičom. Neboli to stretnutia plánované, ale celkom príležitostné využitie účasti na medzinárodných jazykovedných podujatiach. Preto nemám o nich písomné záznamy a spomienky sú čoraz bledšie. Ani časovo ich neviem presne zaradiť. Bude však dobré, keď pri tejto príležitosti, pri tejto slávnosti na počesť osemdesiatych narodenín Ľubomíra Ďuroviča, aspoň niektoré z nich pripomeniem.

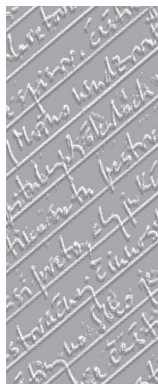
Prvý raz som sa s prof. Ďurovičom stretol v septembri 1977 vo Viedni ako reprezentant vtedajšieho Československa na Medzinárodnom zhromaždení jazykovedcov. Nebolo to len oficiálne stretnutie, ale aj priateľské posedenie a rozprávanie predovšetkým o osobnej situácii každého z nás. Nemám nijaké záznamy okrem pekných spomienok a jednej fotografie na balkóne prednáškovej sály.

Druhé stretnutie sa uskutočnilo o rok neskôr počas VIII. slavistického kongresu v septembri 1978 v Záhrebe. Bolo menej oficiálne, hoci aj vtedy som bol viazaný istými povinnosťami v Slavistickom komitáte. Tu sme si našli dost času i na viaceré priateľské stretnutia vo dvojici. Zase som len bez písomných záznamov, ale nemôžem vytrieť z pamäti najmä istú noc. Áno, celú istú noc, ktorú sme presedeli a predebatovali v jednej malej krčmičke (veru nespomínam si na jej meno ani bližšiu adresu). Na rozdiel od viedenských posedení bolo tu oveľa viac času na spomienky a úvahy aj o vedeckej situácii na Slovensku, ale aj o osobnej účasti v tejto situácii.

V týchto súvislostiach nemôžem nespomenúť ešte jedno stretnutie, ktoré malo byť kdesi v Dánsku, ale neuskutočnilo sa. Jedného dňa prišiel za mnou do pracovne v Jazykovednom ústave istý pán so žiadosťou, aby som vypočul jeho prosbu. Keď sa vraj na nadchádzajúcej ceste do Dánska stretnem na plánovanom zasadnutí s profesorom Ďurovičom, mal by som čo najnenápadnejšie zistiť jeho postoj k nášmu režimu. Márne som mu vysvetľoval, že prof. Ďurovič na tomto zasadnutí nebude, lebo nie je členom našej komisie. Ale že jeho postoj môžem vysvetliť aj bez očakávaného stretnutia. Spomínaný dôstojník sa nedal odradiť a zopakoval svoju prosbu. A keď som sa vrátil z dánskeho zasadnutia, skutočne prišiel zase za mnou a spytoval sa, ako som splnil svoju úlohu.

Na záver musím pripomenúť tretie, realizované stretnutie z augusta 1976, ktoré sa uskutočnilo v rodine a byte Ďurovičovcov v Lunde. Pozval ma spolu s kolegom prof. Babičom zo Záhrebu, keď sme sa vracali z Göteborgu, kde sme boli na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre slavistickú terminológiu. Dôverujúc v presnosť švédskych železníc sme však vystúpili z vlaku o jednu stanicu prv. V pochopiteľnom zmätku sa rýchlo zo-

rientoval kolega Babič. Jednoducho zatelefonoval pani Ďurovičovej, a tá hneď vyslala profesora autom po nás. Nemôžem zabudnúť na tie chvíle, ktoré sme prežili v útulnom byte u Ďurovičovcov. Vtedy som si spomenul aj na celkom náhodné stretnutie v Stupave na Marianskej ulici. Ďurovičovci tam boli navštíviť svojich známych (stupavského notára), a tak sme sa stretli na ulici. Ale spomienka na posedenie u Ďurovičovcov mi ožíva pri každom ďalšom stretnutí a ožíva aj dnes, najmä keď tu sedí pri mne aj pani Ďurovičová.

Zdravím profesora Ľubomíra Ďuroviča pri jeho životnom jubileu

ELLA SEKANINOVÁ

Čo najsrdečnejšie pozdravujem profesora Ľubomíra Ďuroviča pri príležitosti jeho životného jubilea. Prajem mu všetko najlepšie a rada spomínam na našu spoluprácu.

S profesorom Ľubomírom Ďurovičom, vtedy s Ľubom Ďurovičom, sa poznám ešte z gymnaziálnych rokov zo Skalice. Do triedy som chodila s jeho mladším bratom Svetozárom, ale poznala som aj Ľuba. Potom sme sa stretli pri štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde sme študovali slovenčinu a ruštinu. Ľubo čoskoro spomedzi nás vynikol svojimi schopnosťami a pracovným zánietením a stal sa spolupracovníkom profesora A. V. Isačenka a neskoršie vedúcim Katedry ruského jazyka a literatúry na FF UK v Bratislave.

Prof. Ďurovič súčasne viedol aj práce na Veľkom rusko-slovenskom slovníku, ktoré sa začali rozbiehať v Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied. Bol externým vedúcim oddelenia slovanských jazykov a členom redakčnej rady Veľkého rusko-slovenského slovníka až do odchodu do zahraničia.

Zasadania redakčnej rady I. zväzku Veľkého rusko-slovenského slovníka s prof. Jánom Horeckým a prekladateľom Jánom Ferenčíkom pod vedením prof. Ľubomíra Ďuroviča boli pre nás, začínajúcich lexikografov, veľmi zaujímavé a poučné. Záber jazykovedných záujmov prof. Ďuroviča bol a je veľmi široký, čoho dôkazom sú dosiahnuté výsledky, publikované v množstve prác, známych doma i v zahraničí (o čom svedčí zoznam jeho publikačnej činnosti).

Prof. Ďurovičovi ako môjmu školiteľovi vďačím za jeho cenné rady a pripomienky pri kandidátskej práci, na ktorej som pracovala v rámci externej aspirantúry. Mala som tému verbálnej prefixácie v ruštine a slovenčine. Keď som začala študovať literatúru k tejto téme, zdalo sa mi, že o problematike verbálnej prefixácie je už toľko napísané, že ja tu nemôžem nič nové priniesť. Svoje pochybnosti som povedala môjmu školiteľovi a dodnes si pamätám, ako mi povedal ráznym tónom, jemu vlastným, že pri dôkladnom štúdiu sa vždy dá priniesť niečo nové a že v konfrontačnom pohľade ruštiny a slovenčiny táto problematika nie je spracovaná, a teda že mám v práci pokračovať. Poslúchla som ho a prácu som úspešne obhájila.

S profesorom Ľubomírom Ďurovičom a jeho manželkou Milkou som sa stretávala aj súkromne. Keď som bola r. 1968 v Dánsku v Kodani na pozvanie Slavistického ústavu Kodanskej univerzity a navštívila som aj Švédsko (kam bol pozvaný môj manžel jedným

spoluúčastníkom seminára v Medzinárodnom ústave práce a sociálnych vecí v Ženeve), boli sme na návšteve aj u manželov Ďurovičovcov v Uppsale a aj na univerzite, kde prof. Ďurovič prednášal. Keď sa s Ďurovičovcami, ktorí sú teraz v Bratislave, stretneme, radi sa porozprávame a pospomíname. Spájajú nás dodnes priateľské vzťahy.

Prajem im z úprimného srdca dobré zdravie, radosť z vykonanej práce, spokojnosť a radosť z úspechov ich detí.

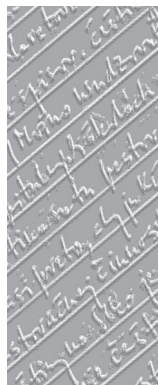

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Syntetická fonologická teória Súčasný stav a perspektívy

JÁN SABOL

1.0. Naša syntetická fonologická teória nevznikala naraz a z ničoho. Na jej počiatku stáli úvahy o niektorých citlivých miestach zvukových sústav, ktoré jednotlivé fonologické školy vykladali „po svojom“ alebo pri ich vysvetľovaní narážali na určité úskalia (k takýmto javom patrili napríklad neutralizácie fonologických protikladov, interpretácia fónických jednotiek v neutralizačných pozíciách, vzťah neutralizácií a alternácií, vyznačovanie „ostrých“ hraníc medzi fonetikou a fonológiou, vymedzovanie „fantómových“ jednotiek s neurčito definovaným vzťahom k realite atď.; pozri Sabol, 1989¹). Čím ďalej, tým viac sme boli presvedčení, že jednotlivé fonologické koncepcie sa niekedy až „krčcovito“ pridržiavajú „svojej“ úrovne abstrakcie pri charakterizovaní zvukových prvkov, že ich nevidia komplexne, že teda majú svoju „parciálnu“ pravdu, ktorá však bola vždy svojím spôsobom inšpirujúca.

---

¹ Syntetickú fonologickú teóriu sme prvýkrát predstavili v prednáške *Teoretické východiská slovenskej fonológie* na XVII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (Filozofická fakulta UK v Bratislave) 12. 8. 1981 a v štúdiu s rovnakým názvom publikovanej v zborníku Studia Academica Slovaca, 10 (1981; Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry). Odtedy sme v desiatkach štúdií a v prednáškach na domácom aj zahraničnom vedeckovýskumnom a vysokoškolskom fóre (Praha, Smolenice, Bratislava, Brno, Nitra, Banská Bystrica, Prešov, Kyjev, Sofia, Krakov, Toruň, Záhreb, Užhorod, Maribor a i.) postupne analyzovali základné pojmy a termíny tejto teórie odvíjajúce sa od diferencovaných hladín jednotlivého a všeobecného vo zvukovej rovine (hypofóna, fóna, fonéma, morfofonéma, hypermorfofonéma), pozorovali sme zvukové zloženie morfém a morf spisovnej slovenčiny, všeobecnelingvistické kontexty vzťahu fonetiky a fonológie, ďalej išlo o problematiku fónických variácií významových jednotiek (s osobitným vymedzením vzťahu neutralizácií fonologických protikladov a alternácií foném a s podrobným rozborom týchto javov), o relácie jednotiek z diferencovaných komunikačných sústav (zvukovej a grafickej) a stanovenie procedúr na určenie pravopisných princípov v jazykoch používajúcich tzv. hláskové písmo, o naznačenie problémov interlingválneho výskumu zvukovej štruktúry a otázok fonologickej typológie, o relácie zvukových javov v synchronicko-diachronickom priereze, o aplikáciu tejto teórie na výskum suprasegmentálnych javov (osobitne kvantita a prízvuku) a i., a to všetko v prepojení na všeobecnelingvistický a semiotický teoretický rámec. Našou prvou syntézou je monografia *Syntetická fonologická teória* (Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989); v súčasnosti pripravujeme druhú syntézu s rovnakým názvom, ako má táto naša štúdia.

Pripomíname, že z teoreticko-metodologickej koncepcie syntetickej fonologickej teórie vychádzajú vo svojich dizertačných prácach, monografiách a štúdiách aj naši bývalí doktorandi (I. Bónová, R. Gregová, I. Očenáš, M. Pilecký, M. Sedláková a čiastočne aj ďalší).

1.1. Základné impulzy pre naše uvažovanie predstavovala koncepcia Pražskej školy (na Slovensku „čisto“ reprezentovaná najmä dielom L. Nováka; pozri najmä jeho štúdiu zo synchrónnej fonológie: 1933/1934, knižne 1934; z historickej fonológie komplexne: 1980; k základom fonologickej koncepcie Pražskej školy pozri najmä osnovné dielo Trubetzkoy, 1939) a Moskovskej fonologickej školy (na Slovensku originálne a tvorivo rozpracovaná L. Ďurovičom: na materiáli spisovnej ruštiny knižne 1964; pri analýze slovenského vokalickeho a konsonantického systému 1973; 1975, znovu publikované vo Vybraných štúdiách I, 2004), ktorú sme sa – s určitými inováciami – pokúšali aplikovať na zvukový systém slovenčiny, neskôr teória dištinkívnych príznakov (u nás rozvinutá najmä v prácach E. Paulinyho: knižne 1961, 2. vyd. 1968; 1979; v diachrónnej fonológii 1963), či generatívny opis slovenského fonologického systému (v štúdiách J. Horeckého; porov. najmä 1975).

2.0. Filozofickým východiskom syntetickej fonologickej teórie je existencia rozličnej „perspektívy“, „hladiny“ vzťahu jednotlivého a všeobecného (konkrétneho a abstraktneho) v základných zvukových jednotkách príslušného jazyka (lit. k tejto problematike porov. v našej monografii, 1989). Podľa tejto teórie vymedzujeme – na základe vzťahu a vzájomného preskupenia jednotlivého (variantného) a všeobecného (invariantného) – tri základné jednotky či „úrovne“ uvedenej relácie (ich definíciu s podrobným výkladom pozri: Sabol, *ibid.*, s. 14 – 35): fónu (ďalej F), fonému (ďalej F_m) a morfofonému (ďalej MF_m). „Okrajové“ miesta týchto troch základných hladín vzťahu jednotlivého/variantného a všeobecného/invariantného možno dokonca – pri jemnejšej analýze – rozšíriť o ďalšie dve jednotky (či úrovne uvedeného vzťahu): 1) konkrétny fyzický segment reči, *hypofóna*, 2) *fóna*, 3) *fonéma*, 4) *morfofonéma*, 5) *hypermorfofonéma*.² Na týchto jednotlivých vrstvách možno pozorovať určité variácie formy: individuálne, špecifické,

---

² Analogicky možno postupovať pri vymedzovaní špecifických hladín jednotlivého a všeobecného

a) pri suprasegmentálnych javoch: 1) konkrétna realizácia intonačného prvku: hypointona, 2) intona, 3) intonéma, 4) morfointonéma; sylabointonéma; intonéma-graméma; intonéma-štyléma, 5) hypermorfointonéma; hypersylabointonéma; hyperintonéma-graméma; hyperintonéma-štyléma (mohlo by sa uvažovať aj o termínoch so základom *prozod-*);

b) pri vymedzovaní úrovni vzťahu jednotlivého a všeobecného v špecifických suprasegmentálnych javoch, napr. pri kvantite: 1) konkrétna, neopakovateľná realizácia kvantity, hypochróna; 2) chróna, 3) chronéma, 4) morfochronéma; sylabochronéma, 5) hypermorfochronéma; hypersylabochronéma;

c) pri grafických jednotkách: 1) hypografa, 2) grafa, 3) graféma, 4) morfograféma; sylabograféma, 5) hypermorfograféma; hypersylabograféma;

d) pri lexikálnom podsysteme: 1) hypolexa, 2) lexa, 3) lexéma, 4) archilexéma, 5) hyperarchilexéma;

e) pri syntaktickom podsysteme: 1) konkrétna výpoveď, hypoinforma, 2) abstraktná výpoveď, informa, 3) veta (aktualizovaná predikatívna syntagméma), informéma, 4) makroinforméma; mikrotextéma, 5) hypermakroinforméma; hypermikrotextéma;

f) v hypersyntaktickom podsysteme: 1) hypotexta, 2) texta, 3) textéma, 4) makrotextéma, 5) hypermakrotextéma;

g) v priestoroch neverbálnej komunikácie: A – 1) hypokína, 2) kína, 3) kinéma, 4) morfokinéma; sylabokinéma; verbokinéma; B – 1) hypogesta, 2) gesta, 3) gestéma, 4) morfogestéma; sylabogestéma; verbogestéma, 5) hypermorfogestéma; hypersylabogestéma; hyperverbogestéma atď.

Podobne sa dajú vymedziť aj komplexné, „syntetické“ prvky (nadradené všetkým vrstvám uvedenej dialektickej relácie): synfonéma, synintonéma, synchronéma, syngraféma, synlexéma, syninforméma, syntextéma, synkinéma, syngestéma atď. (porov. aj Sabol, 1995a; 1995b; 1997a; 2005a; 2007a; našu kap. II v monografii Sabol – Zimmermann, 2002, s. 15 – 25).

osobné artikulačno-akustické črty (o osobných charakteristikách reči porov. Janota, 1967) – variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy – variácie 2. stupňa, neutralizácie – variácie 3. stupňa, alternácie – variácie 4. stupňa. Graficky:

	variácie 1. stupňa	variácie 2. stupňa	variácie 3. stupňa	variácie 4. stupňa
<i>hypofóna</i>	+	+	+	+
<i>fóna</i>	-	+	+	+
<i>fonéma</i>	-	-	+	+
<i>morfofonéma</i>	-	-	-	+
<i>hypermorfofonéma</i>	-	-	-	-

Uvedené charakteristiky sú dôležité nielen pri skúmaní fónického systému a jeho štruktúry (vrátane dynamiky jeho prvkov) a pri hodnotení jeho opisov (Sabol, 1997b), ale aj pri skúmaní univerzálnejších teoreticko-metodologických otázok pri lingvistickej analýze fónických systémov, vrátane náčrtov niektorých problémov fonologickej typológie (Sabol, 1996).

2.1. Podľa syntetickej fonologickej teórie (Sabol, 1989, najmä na s. 34 – 35) by sa interpretácia aspoň niektorých fonologických javov mohla stručne naznačiť takto:

a) Neutralizácie ako kombinačné zmeny fónických jednotiek sa uskutočňujú na úrovni F a F_m ; pri vynechaní hladiny MF_m ich možno definovať iba „staticky“, nie ako proces.

b) Alternácie ako nekombinačné zmeny fónických prvkov prebiehajú na úrovni F , F_m i MF_m .

c) Na základe vzťahu F , F_m a MF_m sa dajú jednoznačne riešiť aj také prípady kombinačných a nekombinačných zmien, keď tá istá fonéma funguje ako člen neutralizovateľného protikladu, ale zároveň sa uplatňuje aj ako alternanta.

d) Vzťah F , F_m a MF_m možno skúmať „vertikálne“ (ide o pohľad na ten istý zvukový segment z diferencovanej hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného) i „horizontálne“ (analýza „obmien“ výsledkov neutralizačných a alternačných procesov v rámci morfémy); opis „horizontálnej“ štruktúry morfémy sa musí uskutočňovať z jednotnej hladiny „vertikálneho“ pohľadu („morfo-fóna“, „morfo-fonéma“, „morfo-morfofonéma“).

e) Hladiny F , F_m a MF_m sa plne premietajú do fónickej štruktúry morfémy a vytvárajú ich príslušné fónické vrstvy („ F -morféma“, „ F_m -morféma“, „ MF_m -morféma“).

f) Pri skúmaní fonologického systému z hľadiska diachronie sa používa postup $MF_m \rightarrow F_m \rightarrow F$, pri analýze súčasného fonologického systému skôr naopak: $F \rightarrow F_m \rightarrow MF_m$.

g) F a F_m možno v krajnom prípade identifikovať aj bez prihliadnutia k morféme, na základe distribúcie; MF_m sa dá rekonštruovať, identifikovať iba v morféme (tu sa už prejavuje plné spätie designans a designatum; porov. aj bod e).

h) Na úrovni F_m a MF_m sa príslušná jednotka z oblasti designans nemusí vždy jednoznačne identifikovať (jedna z týchto „hladín“ môže byť „zastretá“, ale ju „presvetľuje“ prvok z inej úrovne).

i) Na základe vzťahu F , F_m a MF_m a jednotiek grafickej sústavy (grafém) možno detailne, jednoznačne a vyčerpávajúco stanoviť pravopisné princípy v grafických systémoch používajúcich tzv. hláskové písmo.³

³ Termín *hláskové písmo* používame len tradične; ide totiž o neadekvátne označenie vzhľadom na príslušné hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného pri fónických referenčných grafém. Skôr by sa tu malo hovoriť o *fonematickom písme*, pretože na pozadí jeho arbitrárnej podstaty (zvyšujúcej úroveň abstrakcie) sa začínajú označovať až fonémy (pričom sa v spisovnej slovenčine ukaže ako rozhodujúca relácia grafémy a morfofonémy; porov. Sabol, 1983a; 1995b; 2002a).

3.0. V doterajšom výskume fónickej stavby (predovšetkým) dnešnej spisovnej slovenčiny sa na základe teoreticko-metodologických východísk syntetickej fonologickej teórie preskúmali – a to aj v širších, všeobecnolingvistických súvislostiach – ako hlavné nasledujúce otázky (publikované práce uvádzame vo výbere):

3.1. Podrobne sme rozanalyzovali a rozvinuli filozofické a všeobecnolingvistické východisko našej koncepcie – dialektický vzťah jednotlivého (variantného) a všeobecného (invariantného) vo zvukových jednotkách v segmentálnom a suprasegmentálnom podsystéme; analogicky sa mohli definovať stupne abstrakcie, teda diferencované úrovne vzťahu jednotlivého a všeobecného realizované aj v ďalších jednotkách jazykovej štruktúry (porov. pozn. 2), čím sa potvrdil izomorfizmus jazykových rovín a ich prvkov aj preskupenie formy a obsahu, najmä vzťah symetrie a asymetrie v jazykovom systéme (najnovšie Sabol, 2007b), a to aj v súčinnosti so semiotickým (ikonicko-symbolickým a arbitrárnym) pozadím jazykovej sústavy (napr. Sabol, 2001; 2004a). Ukázalo sa takto, že vzťah jednotlivého a všeobecného ako jazykové (a – prirodzene – filozofické) univerzum preniká celou jazykovou sústavou, a to na všetkých komunikačných stupňoch a na všetkých zložkách komunikačného aktu (kódovanie – vysielanie – príjem – dekodovanie; expedient – jazyk/text – percipient).

Pri skúmaní vzťahu jednotlivého/variantného a všeobecného/invariantného vo fónických jednotkách (hypofóna, fóna, fonéma, morfofonéma, hypermorfofonéma) sme detailne opísali zvukovú podstatu fóny, fonémy a morfofonémy a ich vzájomné relácie a preskupenia, a to aj pomocou aparátu teórie množín (Sabol, 1983b; 1989, s. 22 – 27 a i.). Naše ostatné výskumy ukazujú, že hladinu hypofóny (resp. na suprasegmentálnej úrovni hypointony) možno – na pozadí vymedzeného vzťahu jednotlivého/variantného a všeobecného/invariantného – „obsadiť“ napr. farbou hlasu (timbrom; pozri Sabol – Zimmermann, 2006), ktorá je zasadená do zóny extralingválnych prvkov, ale práve jej možná súčinnosť s niektorými inými fónickými javmi najmä z oblasti suprasegmentov (osobitne s hlasovým registrom) ju posúva do prienikovej množiny paralingválnych a extralingválnych zvukových črt príslušného komunikátu (k vymedzenie intra-, para- a extralingválneho a intra-, para- a extrakomunikačného porov. Sabol, 1988, s. 144 – 146; 1993a).

Prieskum „hladiny“ hypermorfofonémy ostáva jednou z úloh pre ďalšie bádanie; ide tu už o prius historickej rekonštrukcie fónických prvkov v štruktúre morfémy, slova a tvaru a intenzívnejšieho pozorovania ich diachronicko-synchronického pohybu.

3.2. Pregnantnejšie sa definoval vzťah fonetickej a fonologickej štruktúry (najmä Sabol, 1989; 1996; pozri aj Sabol – Zimmermann, 1997 a i.), pričom sa obrazne zdôraznilo, že plnohodnotný „fonetický“ výskum sa uskutočňuje pod „ochrannými krídlami“ fonológie (a plnohodnotný „fonologický“ výskum pod „ochrannými krídlami“ sémantiky). Dialektika vzťahu jednotlivého/variantného a všeobecného/invariantného je vnútornou súčasťou každej zvukovej jednotky ako predovšetkým ontologického faktu a musí sa premietiť aj do gnozeologických, kognitívnych bádateľských procesov. Podčiarkol sa fakt, že uvedené skutočnosti treba mať na pamäti aj pri experimentálnej fonetickej analýze a pri fonologickom i morfonologickom opise konkrétneho jazykového systému, ale aj pri úvahách o fónických univerzáliách, o fonologickej typológii (3.3).

Napätie a spätie fonetického, fonologického a morfonologického fungovania zvukových prvkov možno pozorovať v mnohých oblastiach fónického systému (a jeho interpretácie) – tak ako je univerzálny vzťah variantného/jednotlivého a invariantného/všeobecného: v relácii fonémy a jej alofón (intonémy a jej inton), vo vzťahu foném a prozodém (a jeho vymedzovaní), v zvukovej štruktúre slabiky (vrátane kritérií na ur-

čenie jej hraníc), morfémy, slova a tvaru (pri prozodémach aj syntagmy a vety, prípadne aj vyšších textémových jednotiek), pri zvukových variáciách významových prvkov, pri neutralizácii fonologických protikladov atď. (podrobnejšie Sabol, 1996). Za úplne prirodzený a vedecky presný preto pokladáme diferencovaný výklad toho istého javu na pozadí jeho hodnotenia podľa fonetického aj fonologického (prípadne morfonologického) aspektu, potvrdzujúci všeobecné zistenie, že pri rozlíšených stupňoch abstrakcie sa ten istý jav môže „manifestovať“ svojráznym spôsobom. Zároveň sa takto garantuje jeho komplexný opis a anuluje alebo aspoň oslabuje nebezpečenstvo absolutizácie čiastkového zistenia.

3.3. Skúmanie fonetickej, fonologickej a morfonologickej štruktúry podľa syntetickej fonologickej teórie sa premietlo aj do porovnávania zvukových sústav a do ponúk na metodologické uvažovanie o fonologickej typológii (pozri najmä Sabol, 1993b; 1997c; 1998a; 1998b; 2002b a i.; porov. ďalej Sabol – Zimmermann, 2002, naše kap. na s. 15 – 25, 27 – 36 a spoločnú kap. na s. 37 – 54; Sabol – Bónová, 2003; Sabol – Zimmermann, 2003; Pilecký, 2007 atď.). Zdôraznilo sa, že pri „rekognoskácii“ zvukového terénu na typologický rozbor treba vychádzať z jednotnej fonologickej teórie pre všetky jazyky, pričom si treba všimnúť rozličné vrstvy vzťahu jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách; najmä cez morfofonému (cez zvukovú konštrukciu morfémy) ako „predstupeň“ základnej „podoby“ morfémy sa zvuková rovina „priamo“ napája na morfológickú rovinu, ktorá tvorí podstatnú súčasť typologického opisu jazykov. Pri typologickom prieskume jazykov je podľa nás ďalej vhodné viesť paralelu *fonéma* – *morféma* – *lexéma* na jednej strane a *prozodéma/intonéma* – *syntagméma* – *štyléma* na druhej strane. Tak sa „logicky“ skĺbi primárna funkcia zvukových jednotiek z oblasti segmentov a suprasegmentov: „spolupráca“ segmentov s morfológickou a lexikálnou rovinou a „súčinnosť“ suprasegmentov so syntaktickou a štylistickou rovinou (podrobnejšie Sabol, 1998a).

V doterajších typologických výskumoch zvukovej roviny sa viac vymedzujú prvky než prvky aj vzťahy medzi nimi. Dôležité však tu je (vzhľadom na komplexný systémový výskum) venovať primeranú pozornosť nielen prvkom (fonémam, prozodémam/intonémam), ale aj ich vlastnostiam (dištingtívne príznaky) a vzťahom medzi prvkami aj ich vlastnosťami (fonologické protiklady a ich funkčné využitie) a na tomto pozadí sa pokúsiť systematickejšie zachytiť vzťahy medzi jednotlivými javmi vnútri zvukovej roviny, ale aj ich relácie k javom z iných rovín jazykovej sústavy (pre fonologickú typológiu by sa dali využiť napr. aj podnety zo skúmania parametra formy, a to formálnej variability a formálnej konštitúcie v stavbe morfémy – Krupa, 1980). Preto sa ukazuje ako potrebné pri skúmaní fonologickej typológie vniknúť aj do podstaty fungovania neutralizácií a alternácií (neutralizačné a alternačné zmeny sa podľa syntetickej fonologickej teórie jednoznačne diferencujú cez úroveň MF_m; pozri v 2.1, a, b) v príslušných jazykoch; v týchto javoch sa totiž plne prejavuje funkčné zaťaženie foném a ich protikladov a zároveň sa dialekticky viaže zvuková a významová zložka v jazyku (Sabol, 1998a; pozri ďalej 1990; 1993b a i.).

3.4. Aplikácia syntetickej fonologickej teórie – na základe korešpondencie medzi grafematickou, fónovou, fonémovou a morfofonémovou výstavbou morfém – pri vymedzení pravopisných princípov (fonetického, fonematického, morfofonematického a etymologického) potvrdila možnosť podrobného, jednoznačného a dôkladného opisu vzťahov medzi týmito jednotkami (porov. v 2.1, i) z dvoch základných komunikačných sústav – akusticko-auditívnej (fónická reč) a opticko-vizuálnej (grafická reč), a to aj s indíciami na pozorovanie vývinu grafických systémov na semiotickom (iko-

nicko-symbolickom a arbitrárnom) pozadí (pozri Sabol, 2002a; ďalej 1983a; 1995b a i.).

Pri výskume pravopisných princípov v spisovnej slovenčine sa na základe štatistického prieskumu napr. ukázalo, že v tejto grafickej sústave je zásadná súhra medzi fónickým zložením morfém (na úrovni F , F_m a MF_m) a adekvátnym grafematickým zachytením (asi 87 %). Citlivé miesta slovenskej pravopisnej sústavy vznikajú nerealizovaním synchronickej korešpondencie grafém a jednotiek zvukovej roviny a „rozptyľovaním“ zvukového stvárňovania fón a foném v neutralizačných postaveniach (Sabol, 2002a; tam aj ďalšia lit.; najnovšie Očenáš, 2007).

3.5. Syntetickú fonologickú teóriu možno aplikovať aj na zvukový podsystém suprasegmentálnych javov (Sabol, 1989, s. 140 – 141), čím sa dá jednoznačnejšie pozorovať jeho prepojenie na segmentálny podsystém. Vzťah medzi segmentmi a suprasegmentmi v spisovnej slovenčine definujeme ako ekvipolentný s prienikovou množinou kvantity, a to s ohľadom na jej fonologicko-dištingtívnu funkciu. Tento suprasegment je vo fónickom systéme slovenčiny uzlovým javom prepájajúcim nielen segmenty a suprasegmenty, ale aj protiklad vokálov a konsonantov cez prechodné pásmo medzi nimi. Zo suprasegmentov sme práve kvantite z hľadiska uplatnenia teorém syntetickej fonologickej teórie venovali pozornosť vo viacerých štúdiách (Sabol, 1984; 2003; 2004b; 2005b a i.). Analogicky podľa jednotiek na segmentálnej úrovni sme vymedzili jednotky vyplývajúce z kvantity ako suprasegmentálneho javu: chrónu, chronému a morfochronému (pozri aj v pozn. 2), stanovili sme jej funkciu signalizovať rozhranie tvarotvorného a slovotvorného procesu v spisovnej slovenčine (v tvarotvorných procesoch sa systémovo uplatňuje neutralizácia kvantity a kvantitatívna alternácia je prtlmená, pri slovotvorných procesoch možno pozorovať opačnú tendenciu: dominantu tvoria alternačné javy a subdominantou je neutralizácia kvantity), definovali sme zákonitosť sonantickej ekvivalencie medzi slabičnou a morfematickou štruktúrou, ďalej (mor)fonologický status diftongov v slovenčine, predložili sme svoj výklad o „reťazovom“ type neutralizácie protikladu kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť; zároveň sme načrtli nové možnosti porovnávacieho výskumu tohto javu (Sabol – Gregová, 2007) atď.

3.6. S využitím teoretických indícií syntetickej fonologickej teórie sa načrtli ďalšie možné interpretácie vzťahu synchronie a diachronie v zvukovej jazykovej sústave a predložili sa parciálne výsledky pozorovaní istých etáp vo vývine slovenčiny. Osobitne išlo o synchronicko-diachronický pohľad na fónickú stavbu slabiky⁴ (Sabol, 1994; 1997d; 1998c a i.) a o porovnanie neutralizačných a alternačných javov v súčasnej spisovnej slovenčine a v bernolákovskej slovenčine (Sedláková, 2004).

3.7. A nakoniec by sme mohli pripomenúť fakt, že syntetická fonologická teória sa uplatnila aj v metajazykovej oblasti: pri charakteristike fonologických škôl a koncepcií (špecificky podľa interpretácie neutralizácie fonologických opozícií, ktorá je pre ne skúšobným kameňom, je miestom, na ktorom možno preukazne demonštrovať nosnosť určitej fonologickej teórie; pozri Sabol, 1989, s.134 – 167; 1993b).

---

⁴ Pre fónicko-kombinačne „najcitlivejšie“ pozície v slove (iniciálna a finálna), a teda aj pre začiatky prvých a pre konce posledných slabík slova sme stanovili dva typologické modely slabiky, ktoré vychádzajú z možnosti konfigurácie fónických prvkov (možno pri nich porovnávať špecifické hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného) diferencovaných podľa stupňa sonority (od minima po maximum; ako relevantné sa tu ukazujú tri skupiny fónických prvkov: vokály – sonanty, šumové spoluhlásky – nesonanty, sonórne spoluhlásky – nesonanty aj sonanty): model „oko“ a model „rybka“ (napr. slovenčina historicky uplatnila a aj dnes jednoznačne realizuje prvý z nich; pozri Sabol, 1994 a i.)

4. Na záver dá sa azda konštatovať, že syntetická fonologická teória vychádzajúca z dialektickej väzby jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách ponúkla niektoré netradičné pohľady na fónickú stavbu slovenčiny, ale aj ďalších jazykov (najmä z porovnávacieho aspektu) a predložila aj isté nové riešenia osobitne sporných miest fonologickej stavby slovenčiny, ale aj širšie, zdôrazňujúc všeobecnelingvistické aj filozofické podložie, celistvosť a systémovosť bádateľského postupu pri analýze a interpretácii fonologických štruktúr. Pravda, ako každá teória usilujúca sa o komplexnosť, „prísne“ hierarchizovanie skúmaných javov i vzťahov medzi nimi, ale rešpektujúce prirodzenú funkčnosť týchto podmnožín (pod)systémov zároveň otvorila množstvo nových sugestívnych otázok (pojmem hypermorfofonémy, jej „realizačná“ časová a historická dimenzia – porov. v 3.1; status diftongov a problematika monofonematickosti či bifonematickosti v jazykoch rozličných typov; analýza koalescentných morfofoném a koalescentnosti vôbec; podrobné vymedzenie funkčnej pôsobnosti fonologicky viazaných suprasegmentov – ich fonologicko-dištingtívna, fonologicko-delimitačná, fonologicko-distribučná a fonologicko-diferenciačná funkcia; zástoj ikonicko-symbolickej a arbitrárnej semiotickej „tonality“ zvukového textu v diferencovaných komunikačných sústavách; porovnávací výskum pravopisných princípov; komplexná problematika fonologickej typológie; distribúcia známej a neznámej informácie vo zvukovom kontinuu; zvuk ako štýlema; komparatívny opis neutralizácií fonologických protikladov a alternácií foném; detailný a zároveň komplexný prieskum vzťahu slabiky a morfémy na diferencovaných hladinách vzťahu jednotlivého a všeobecného; antropofugálny a antropopetálny typ semiózy v akusticko-auditívnom type komunikácie; symetria a asymetria rytmém a významových prvkov v štylisticky diferencovaných textoch; možnosti využitia syntetickej fonologickej teórie pri výskume patokomunikačných javov atď.), na ktoré bude treba hľadať odpovede v ďalšej bádateľskej perspektíve.

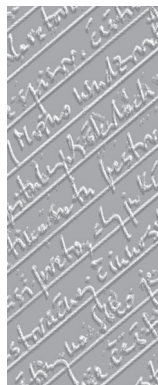
LITERATÚRA

- ĎUROVIČ, L.: *Paradigmatika spisovnej ruštiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 313 s.
- ĎUROVIČ, L.: *Vokalický systém slovenčiny*. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 16, 1973, s. 22 – 42.
- ĎUROVIČ, L.: *Konsonantický systém slovenčiny*. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 19, 1975, s. 7 – 29.
- ĎUROVIČ, L.: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdiu. I.* Ed. J. Bosák. Bratislava, Veda 2004. 428 s. (štúdiu *Vokalický systém slovenčiny* na s. 35 – 51; štúdiu *Konsonantický systém slovenčiny* na s. 52 – 71.
- HORECKÝ, J.: *Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny*. In: Jazykovedný zborník. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 5 – 41.
- KRUPA, V.: *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava, Veda 1980. 166 s.
- JANOTA, P.: *Personal Characteristics of Speech*. Praha, Academia 1967. 72 + VI s.
- NOVÁK, L.: *Fonologia a štúdium slovenčiny*. Slovenská reč, 2, 1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171. (Knižne: *Fonologia a štúdium slovenčiny*. Spisy Jazykového odboru Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Sväzok 2. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1934. 41, [2] s.)
- NOVÁK, L.: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava, Veda 1980. 347 s.

- OČENÁŠ, I.: *Fónická a grafická sústava spisovnej slovenčiny. Vývin a korešpondencia ich prvkov*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta 2007. 215 s.
- PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.
- PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 121 s. 2., prepracované vyd. 1968. 126 s.
- PAULINY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 213 s.
- PILECKÝ, M.: *Základy kontrastívnej fonológie*. Piliscsaba, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Budapešti 2007 (v tlači).
- SABOL, J.: *Teoretické východiská slovenskej fonológie*. In: *Studia Academica Slovaca*. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 391 – 402.
- SABOL, J.: *O pravopisných princípoch*. *Jazykovedný časopis*, 34, 1983 (a), s. 26 – 30.
- SABOL, J.: *The Interrelation between a Phone a Phoneme and a Morphophoneme*. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 8. Red. E. Hajičová et al. Prague, Academia 1983 (b), s. 173 – 178.
- SABOL, J.: *Kvantita v spisovnej slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca*. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 511 – 533.
- SABOL, J.: *Kapitoly zo všeobecnej jazykovedy. Výberová prednáška*. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1988. 184 s.
- SABOL, J.: *Syntetická fonologická teória*. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- SABOL, J.: *Phonological Load of Oppositions*. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 10. Red. E. Hajičová et al. Praha, Academia 1990, s. 107 – 119.
- SABOL, J.: *K teórii jazykovej interferencie*. *Jazykovedný časopis*, 44, 1993 (a), s. 87 – 91.
- SABOL, J.: *Neutralizácia fonologických protikladov a alternácie v slovenčine a v češtine*. *Slavica Slovaca*, 28, 1993 (b), s. 138 – 142.
- SABOL, J.: *Slovenská slabika (Náčrt problematiky)*. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 214 – 224.
- SABOL, J.: *Zvukové zloženie modifikačných morfém v slovenčine*. In: *Studia z językoznawstwa słowiańskiego*. Red. F. Sławski, H. Mieczkowska. Kraków, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Słowiańskiej 1995 (a), s. 173 – 176.
- SABOL, J.: *Grafické a fonické sústavy*. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995 (b), s. 158 – 163.
- SABOL, J.: *Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 183 – 188.
- SABOL, J.: *Arbitrárnosť znaku v neverbálnej komunikácii*. In: *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1997 (a), s. 186 – 191.
- SABOL, J.: *Dynamika fonickej sústavy slovenčiny v ostatných desaťročiach*. In: *Studia Academica Slovaca*. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997 (b), s. 137 – 147.
- SABOL, J.: *Iz problematike fonološke tipologije – Z problematiky fonologickej typológie – Issues Related to Phonological Typology*. *Govor / Speech (Zagreb)*, 14, 1997 (c), č. 1 – 2, s. 47 – 61.
- SABOL, J.: *K typologickej charakteristike slovenskej slabiky*. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica*. 45. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997 (d), s. 27 – 32.
- SABOL, J.: *Syntetická fonologická teória a fonologická typológia*. In: *Studia Academica*

- Slovaca. 27. Prednášky XXXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK 1998 (a), s. 141 – 148.
- SABOL, J.: *Fonetický, fonologický a morfológický štatút zvukových javov v slovenčine a v češtine*. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998 (b), s. 109 – 118.
- SABOL, J.: *K rozpadu praslovanskej slabiky*. In: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Red. J. Rusek, W. Boryś. Warszawa, Energeia 1998 (c), s. 137 – 141.
- SABOL, J.: *Semiotické impulzy biblického textu*. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Studia Culturologica Slovaca. 2. Red. J. Skladaná. Bratislava, Veda 2001, s. 148 – 156.
- SABOL, J.: *K problematike pravopisných princípov v slovenčine*. In: *Jazykoveda v bibliografii – bibliografia v jazykovede*. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2002 (a), s. 37 – 45.
- SABOL, J.: *Fonologická typológia a zvuková sústava slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Bratislava 30. – 31. august 2000. Red. J. Pekarovičová. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002 (b), s. 37 – 47.
- SABOL, J.: *K otázke fungovania kvantity v spisovnej slovenčine*. In: *Magické svetlo mena – Магічне світло імені*. In: *Studia Slovakistica*. 3. Red. S. M. Medvid'-Pachomova. Užhorod, Mystecka linija 2003, s. 186 – 193.
- SABOL, J.: *Semiotické pozadie komunikačných sústav*. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta 2004 (a), s. 30 – 36.
- SABOL, J.: *Metamorfózy kvantity v spisovnej slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca*. 33. Prednášky XL. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek, M. Vojtech. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2004 (b), s. 183 – 203.
- SABOL, J.: *Vzťah znaku a slova a supraznaku a vety v mediálnom texte*. In: *Médiá a text*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 17 (AFPh UP. 111/193). Ed. J. Rusnák, M. Bočák. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005 (a), s. 20 – 26.
- SABOL, J.: *Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine*. In: *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Ed. M. Považaj. Bratislava, Veda 2005 (b), s. 9 – 32.
- SABOL, J.: *Koreferencia, konexia, kohézia a koherencia textu (Namiesto úvodu)*. In: *Koreferencia a konexia textu*. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta“ v decembri 2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 48 (AFPh UP. 96/178). Ed. J. Sabol, L. Sisák. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007 (a), s. 7 – 12.
- SABOL, J.: *Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov*. In: *Studia Academica Slovaca*. 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava, STIMUL – centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2007 (b), s. 121 – 126.
- SABOL, J. – BÓNOVÁ, I.: *Štruktúra slabiky a morfémy v slovenčine, češtine a poľštine (Metodologické východiská výskumu)*. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 2003, s. 101 – 109.
- SABOL, J. – GREGOVÁ, R.: *Kvantita v slovenčine a v angličtine*. Košice 2007 (pripravené do tlače).
- SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Metodické a metodologické poznámky o fonetickom a fonologickom výskume*. In: *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity

- Komenského 1997, s. 192 – 203.
- SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Akustický signál – semióza – komunikácia*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia. 51 (AFPh UP. 99/181). Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 141 s.
- SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Perspektívy porovnávacieho výskumu fónickej stavby slovenčiny a ukrajinčiny (Metodologické a metodické skice)*. In: Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12. – 13. septembra 2002 v Prešove. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Presoviensis. Slavistický zborník. 4 (AFPh UP. 91/173). Red. L. Babotová, J. Kredátusová. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2003, s. 131 – 148.
- SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Farba hlasu a štylistické parametre zvuku*. In: Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazykú. Příspěvky z pracovního vědeckého setkání na XVI. zasedání Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazykú při Mezinárodním komitétu slavistú. Fonetický ústav FF UK. Praha 21. – 22. 10. 2005. Ed. Z. Palková, J. Janoušková. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2006, s. 25 – 32.
- SEDLÁKOVÁ, M.: *Fonologický základ bernolákovskej kodifikácie slovenčiny*. Prešov, IKARO 2004. 144 s. + 8 príloh.
- TRUBETZKOY, N. S.: *Grundzüge der Phonologie*. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 7. 1939. 271 s.

Безударный вокализм русского и белорусского литературных языков с точки зрения фонологии¹

MARKUS GIGER

0. Введение

Все славянские языки, у которых динамическое, свободное и подвижное ударение, характеризуются феноменом редукции безударных гласных: безударные гласные произносятся более коротко и менее напряженно («количественная редукция»). Прежде всего это касается русского, белорусского, украинского и болгарского литературных языков.² Во всех перечисленных языках редукция безударных гласных оборачивается изменениями фонетического свойства, в сравнении с гласными под ударением, влечет (в большей или меньшей мере) к артикуляционному и перцептуальному слиянию гласных, что, в конечном итоге, оказывается релевантным и на фонологическом уровне («качественная редукция»). В болгарском языке это главным образом распространяется на оппозиции /a/ - /ə/ и /o/ - /u/ (Тилков и др. 1982, с. 45)³, в украинском – на оппо-

¹ В предлагаемой статье единицы фонетического и фонологического уровней приводятся в латинице, фонемы в косых чертах (напр., /a/), (алло)фоны в квадратных скобках (напр., [a]). Графемы оформлены в фигурных скобках (напр., {a}). При цитировании в основном сохраняется тип транскрипции, употребляемый в оригинале; место ударения в кириллических примерах по техническим соображениям обозначается подчеркиванием (напр., *адрес*).

² См. Аванесов (1956, с. 105-106), Янкоўскі и др. (1976, с. 150), Тилков и др. (1982, с. 44), Лешка и др. (Leška et al. 2001, с. 14-16). Феномен редукции безударных гласных можно обнаружить и в словенском языке, ударение которого также свободное и подвижное и – хотя бы в одной из двух равноправных норм – динамическое (в другой норме оно тоническое). Однако здесь редукция безударных гласных не отвечает орфоэпии литературного языка. См. Дуличенко (2005, с. 209).

³ Констатируя, что, согласно орфоэпии литературного языка (ориентированной на западноболгарские наречия), не происходит полного слияния безударных /a/ и /ə/ или /o/ и /u/ («Книжовният изговор на неударните гласни е изграден въз основа на западнобългарските произносителни особености в областта на вокализма. Това означава, че редукцията в книжовния изговор е ограничена, тъй като засяга гласните [a] и [o], а по степен е непълна, т.е. полуредукция, тъй като не води до сливане на [a] с [ъ] и на [o] с [у]», Тилков и др. 1982, с. 45), и одновременно считая оппозицию между /a/ и /ə/ или /o/ и /u/ вне ударения нейтрализованной («Най-важен резултат от безудареността е снемането на фонемното противопоставяне между широките и тесните гласни в рамките на двойките фонемни [e, и], [a, ъ], [o, у], т.е. в неударено положение настъпва неутрализация на диференциалния признак, свързан със степента на издигане на езика. (...) Двойки от думи като ритам - ритъм, оказвам - указвам се различават писмено, но не и в изговора на неударе-

зицию /y/ - /e/.⁴ О состоянии в русском и белорусском языках речь пойдет ниже. Относительно разговорного словенского языка отметим лишь то, что в нем редукция не ведет к слиянию гласных, а к их полному пропуску.⁵

В распоряжении фонологии имеются два возможных подхода к трактовке фонетических данных, свидетельствующих о качественной редукции (слиянии) безударных гласных: их можно интерпретировать как аллофоны гласных под ударением или как особенные фонемы (см. Плотнікаў/Антанюк 2003, с. 189). В русистической традиции применим как первый так и второй подход.

1. Безударные гласные – аллофоны или самостоятельные фонемы?

Трубецкой в русском языке отличает «сильные» от «слабых» гласных, причем сильные находятся под ударением, слабые – безударные (Trubetzkoy 1934, с. 30-31). Замену сильных гласных на слабые Трубецкой считает чередованием (альтернацией): «Die Vokale u, a, i treten im Russischen in zwei korrelativen Intensitätsgestalten auf, - als „starke“ (nichtreduzierte, betonte) ù, à, ì, und als „schwache“ (reduzierte, unbetonte) ŷ, ä, ĩ. Zwischen der starken und der schwachen Gestalt besteht ein bestimmter grammatischer Wechsel, die Alternationen ù : ŷ, à : ä, ì : ĩ. Die Vokale e und o haben in echtrussischen Wörtern nur die starke Gestalt. Aber auch sie wechseln mit schwachen Vokalen, und zwar wechselt è stets mit ĩ, und ò stets mit ä (im Anlaute und

---

ните гласни [a] и [ъ] и [o] и [y]», Тилков и др. 1982, с. 109), Тилков и др. оставляют более или менее открытым вопрос, вполне ли совпадают пары редуцированных гласных. О нейтрализации пишет и Маслов (2005, с. 75): «Вместо [a] и [ъ] «полного» стиля произношения в разговорном стиле в первом предударном слоге произносится без различия [ʌ], а в остальных предударных и заударных слогах [ə] (...). Соответственно вместо [o] ударного слога в безударном звучит [o] закрытое, и допускается факультативный производительный вариант [y]: вода [вода] и [вуда]. Таким образом, в этих случаях можно говорить о нейтрализации противопоставления /a/ : /ъ/ и факультативной нейтрализации противопоставления /o/ : /y/.»

⁴ Лешка и др. принципиально подчеркивают, что редукция безударных гласных не является типичной для украинского языка («Redukce nepřízvučných slabik je pro ukrajinský vokalizmus netypická; nepřízvučné samohlásky se sice poněkud redukují, jsou však (na rozdíl např. od ruštiny) ve všech pozicích hláskami plně tvořenými, zachovávajícími svou kvalitu», Leška et al. 2001, с. 16). Иными словами, исходя из имеющихся данных, редукция в данном случае только количественная, не качественная. Сразу же авторы делают оговорку, что безударное /e/ хоть и в позиции перед /y/ может быть реализовано как [y] («Před přízvučnou slabikou s /и/ se může /e/ realizovat jako [y]: [kly'nyte] (psáno *кленцти*)», Leška et al. 2001, с. 15), а безударное /y/ в позиции перед /e/ может быть реализовано как [e] («Před přízvučnou slabikou s /e/ se může /и/ realizovat i jako [e]: [že've] (pravopisně *живе*)», там же). Одинаковый анализ предлагают Жовтобрюх/Молдован (2005, с. 519). Швейер пишет аналогично: «So fallen die Realisationen von /y/ und /e/ in unbetonter Stellung dann zusammen, wenn sie nicht im Wortauslaut stehen (vgl. *мене - мине*). Das Resultat der Neutralisierung – [e], [y] oder ein Übergangslaut zwischen den beiden – wird von dem folgenden betonten Vok. beeinflusst, unterliegt aber auch einem sprachgeograph. variablen Faktor» (Schweier 1998, с. 96-97).

⁵ «В разговорной речи краткие безударные могут попросту выпадать, например фраза *Prinesite nama tudi kruha - Črna ali belega?* 'Принесите нам двоим также хлеба. - Чёрного или белого?' в общеразговорном варианте прозвучит: [Prineste nama tut kruha. - Črnaga al beuga?] (здесь пять вокалических потерь и вызванные этим два изменения согласных)» (Дуличенко 2005, с. 209). О подобных явлениях в русских наречиях см. Мещерский (1972, с. 112).

nach unmouillierten Konsonanten). Streng genommen, sind ĭ, ä keine „Korrelaten“ zu e, o. Sie sind aber „Substitute“ (Ersätze) für die fehlenden ě, õ. Daher besitzen die Wechselreihen ò - ä und è - ĭ alle Eigenschaften von Alternationen mit korrelativen Alternanten.»

Подобного взгляда позднее стала придерживаться т.н. «Ленинградская Фонологическая Школа» (ЛФШ), как отмечает Русак (2003, с. 26-28):⁶ «Ленінградскія фаналагі лічаць, што любая фанема як асобы член сістэмы заўсёды застаецца тоеснай самой сабе, не можа атасамлівацца з іншай фанемай, пераходзіць у іншую фанему (...). Фанемы не падпадаюць пад дзеянне нейтралізацыі (...). Прадстаўнікі Ленінградскай школы, у адрозненне ад Маскоўскай, у межы марфаналогіі ўключаюць як чаргаванні тыпу <к ~ ч> рука ~ ручка, так і чаргаванні тыпу <б ~ п> дуба - дуб, зуба - зуб, <а ~ о> вода ~ воды. (...) прадстаўнікі ЛФШ разглядаюць тут (...) чаргаванне розных фанем.»⁷

Представители «Московской Фонологической Школы» (МФШ) напротив, ищут возможность фонологически сблизить безударные гласные с ударными.⁸ Это удается тогда, когда «слабая фонема» (фонема, находящаяся в слабой позиции, т.е. в случае с гласными – вне ударения) отождествляется с «сильной» (стоящей в сильной позиции, т.е. в случае с гласными – под ударением) в рамках той же морфемы. Иначе говоря, в то время как ЛФШ понятие фонемы напрямую связывает с фонетическим уровнем ([а] является всего лишь репрезентантом фонемы /а/), МФШ свое понимание фонемы опосредует морфологическим уровнем (в словоформах вода [vʌ'da] - воду ['vodu] слабый гласный [ʌ] является вариантом фонемы /о/; см. Аванесов 1956, с. 28-29; Русак 2003, с. 22-23). Фонемный состав каждого конкретного языка (напр., русского) – это состав таких фонем, которые выступают в сильной позиции, но не совокупность «сильных» и «слабых» фонем (Аванесов 1956, с. 30). «Слабые» и «сильные» фонемы образуют «фонемные ряды». Разные «фонемные ряды» пересекаются, т.е. у разных «сильных» фонем есть тождественные «слабые фонемы». Одновременно перед нами встает

⁶ Об истории русской фонологической теории см. также: Реформатский (1970), Крамский (Krámský 1974, с. 126-143), ЛЭС (1990, с. 264, 316, 555-557).

⁷ В том же духе относительно недавно Кристофсон: «Bei einer strikt phonologisch orientierten Argumentation unter weitgehendem Verzicht auf Akzentprobleme und morphologische Implikationen lassen sich die wichtigsten Distributionsregeln der russ. Vokalphoneme wie folgt formulieren: Es gibt fünf Vokalphoneme im Russ. /a e i o u/. Jedoch können diese Phoneme nur in betonter Position unterschieden werden. In unbetonter Position (...) können nur drei Phoneme festgelegt werden, nämlich /a i u/. Morphologisch zusammenhängende Wortformen (<vódu> <vodá>) wechseln durch die Akzentverlagerung ihre phonologische Gestalt» (Kristophson 1984, с. 22-24). О проблемах, возникающих на морфологическом уровне при применении данной фонологической концепции, см. Дюрович (Đurovič 1964).

⁸ Существуют, конечно, и иные различия между «ленинградской» и «московской» концепциями, о которых здесь подробно говорить не место. Это касается, напр., вопроса, является ли [y] самостоятельной фонемой («ленинградская» позиция) или аллофоном фонемы /i/ («московская» позиция). Подобная интерпретация базируется, по видимому, на более существенном фонетическом расстоянии между аллофонами фонемы /i/, выступающими после твердых и мягких согласных, и аллофонами остальных гласных в тех же контекстах (ср. иллюстративный фонетический анализ русских безударных гласных у Габки и др.; Gabka et al. 1987, с. 70). См. тоже Буланин (1970, с. 78-81), Щерба (1983, с. 52-54), Русак (2003, с. 26). Особенное место занимает концепция «академической» грамматики (РГ I 1980). О ней см. ниже.

неизбежная проблема. Отнюдь не во всех случаях «слабый» гласный можно соответствующим образом «перевести» в «сильный», потому что не каждый слог выступает под ударением. По этой причине Аванесов допускает, что в отдельных случаях, таких, напр., как в первом гласном в слове *стакан* (фонетически [stɐˈkʌn]), «слабые фонемы не входят в фонемный ряд и представляют собой самостоятельные единицы, которые по их различительной способности можно квалифицировать как единицы, так сказать, „низшего ранга“ (сравнительно с сильными фонемами)» (Аванесов 1956, с. 33).

2. Концепция Любомира Дюровича

В том же самом ключе к вопросу подходит Любомир Дюрович, позиция которого является развитием «московской» концепции.⁹ Дюрович исходит из того, что 1) Фонема, будучи «мельчайшей единицей способной различать друг от друга significant двух морфем, resp. лексем», может быть определена только на морфемном уровне; 2) Нет необходимости в различении морфонологической и фонологической транскрипций;¹⁰ 3) Ударение (в русском языке) является свойством слова, а не фонемы; и 4) Нейтрализация есть звуковое совпадение при реализации двух или нескольких фонем, но она не меняет фонематический состав слова, а лишь затрудняет фонемную идентификацию. Итак, оказываются совсем ненужными особые архифонемы, гиперфонемы¹¹ или слабые фонемы (Дюрович 1963, с. 188).

В слабом положении звук идентифицируется фонологически путем сравнения с сильной позицией в рамках той же морфемы. Так это делает и Аванесов,¹² т.е. в словоформе *вода* [vɐˈda] первый гласный, на основе сравнения с первым гласным в словоформе *воду* [ˈvodu], атрибутируется как /o/. В случае «остатков» данная позиция по примеру Аванесова специально обозначается произвольным символом с индексом, но этот символ не обозначает особую «слабую» фонему (у Аванесова обозначает), но выявляет, какие противопоставления в данном случае сохранены и какие

---

⁹ Дюрович ссылается на Аванесова, между тем как о ЛФШ пишет, что она «на самом деле не является школой фонологической» (Дюрович 1963, с. 188). Критически воспринимает уже приведенную здесь концепцию русского безударного вокализма Трубецкого, а также концепцию Халле (Halle 1959), которую здесь разбирать не будем.

¹⁰ Кроме всего прочего, это отличает концепцию Дюровича от концепции пражской «академической» грамматики русского языка (ср. РГ 1979 1: 100). Подробнее рассматривать ее здесь не можем.

¹¹ Термин гиперфонемы связан с именем В. Н. Сидорова (Krámský 1974, с. 133-134). Гиперфонема понимается в МФШ как «функциональная единица, характеризующая фонемный состав отд. морфов и представляющая собой общую часть нейтрализуемых фонем, не приводимую в этих морфах к сигнификативно сильной позиции» (ЛЭС 1990, с. 316). См. тоже Плотнікаў/Антонюк (2003, с. 189).

¹² Между ними существует, однако, одна важная разница, конкретно – в выделении морфемы, в рамках которой происходит идентификация фонемы (или идентификация слабой фонемы и сильной у Аванесова). В то время, как Аванесов использует и словообразовательные корреспонденции (см., напр., «фонемный ряд» *мёд* - *медовый* - *медонос*, Аванесов 1956, с. 129), Дюрович ограничивает свой «поиск» словоформами той же лексемы, подчеркивая: «...postavil som pracovné obmedzenie, že kmeňové morfémy sa budú fonematicky identifikovať len v rámci tej istej lexémy. Tým som sa chcel vyhnúť riešeniu takých otázok, ako napr. či v slove *селение* prvá fonéma je /s1/ alebo /s/, druhá /e/ alebo /o/ a tretia /l/ alebo /l,/ (*сельский* - *села*), teda či ide o morfému /s1el/, alebo /s,ol-/ (obe interpretácie sú možné pri signále [s,i'l,e-])» (Durovič 1970b, с. 56).

утрачены. К примеру, в слове *стакан* первый гласный обозначается символом a_1 , причем a_1 значит, что здесь не стоит ни фонема /i/ ни фонема /u/ (ни фонема /e/, которая в исконных русских словах не стоит после твердых согласных¹³); стоит ли здесь фонема /a/ или /o/ определенно сказать нельзя (Дюрович 1963, с. 189).¹⁴

Итак, самое главное для фонологии Дюровича, это определение и точное описание нейтрализационных позиций: какие оппозиции утрачиваются и в каких позициях? Результатом научных изысканий ученого явилась известная таблица (см. Дюрович 1963, с. 192-193; Durovič 1970a, с. 40), которая здесь по техническим причинам приведена в графически упрощенном виде:

I)

Положение	Фонетически	Фонологическая транскрипция	Отношение к системе гласных в сильном положении
1. а) В начале слова б) после парных твердых	$1 \wedge u$ $y \wedge \text{э} u$	$/i/ /a_1/ (= /a/ /o/) /u/$	$/i/ / \overline{[a/ /o]} /u/$
2. После <i>Ž, Š, С</i> в не первом предударном слоге и не на морфемном шве	$y \text{э} u$	$/i/ /a_2/ (= /a/ /e/ /o/) /u/$	$/i/ / \overline{[e/ /a/ /o]} /u/$
3. а) После заднебных б) после мягких на морфемном шве в) после <i>Ž, Š, С</i> на морфемном шве	$1 \wedge \text{э} u$ $1 \text{э} u$ $y \text{э} u$	$/i_1/ (= /i/ /e/) /a_1/ (= /a/ /o/) /u/$	$[\overline{[i/ /e]}] / \overline{[a/ /o]} /u/$
4. После <i>Ž, Š, С</i> в первом предударном слоге	$y \wedge u$	$/i_2/ (= /i/ /e/ /o/) /a/ /u/$	$[\overline{[i/ /e/ /o]}] /a/ /u/$
5. После мягких не на морфемном шве	$1 u$	$/i_3/ (= /i/ /e/ /a/ /o/) /u/$	$[\overline{[i/ /e/ /a/ /o]}] /u/$

Иными словами, ситуация 1 обозначает две отличные позиции, в которых совпадают безударные /a/ и /o/ (т.н. «аканье»), причем совпадение это фонетически дает разный результат (в начале слова и в первом предударном слоге, т.е. в 1-ой степени редукции, $[\wedge]$; в остальных случаях, т.е. во 2-ой степени редукции, $[\text{э}]$), но, с точки зрения фонологии, и там и здесь тот же тип нейтрализации. Ситуация 2 отражает особую ситуацию во 2-ой степени редукции после твердых шипящих, которые исторически утратили мягкость. Здесь сливаются /a/, /e/ и /o/ (фонетически $[\text{э}]$), но сохраняется оппозиция этой группы по отношению к /i/ и /u/ (равно как и между этими двумя фонемами). Третья ситуация охватывает три фонетически отличные реализации, однако в каждом случае выступает тот же тип фонологической нейтрализации: Во-первых, в положении (3а) безударных гласных после /k/, /g/, /x/, непарных по корреляции мягкости (но имеющих - в отличии от непарных шипящих - твердые и мягкие аллофоны), так что перед /i/ и /e/ выступают в исконных русских словах [k], [g], [x], перед /a/, /o/, /u/ [k],

¹³ См. 1 в таблице I.

¹⁴ Все эти принципы распространяются - как у Дюровича, так и у Аванесова - также и на консонантизм, подробнее об этом говорить не будем.

[g], [x]. Это ведет к тому, что после них безударные /i/ и /e/ совпадают, как и в ситуации 5 (после парных мягких), а /a/ и /o/ совпадают одинаково, как и в ситуации 1 (после парных твердых). Во-вторых, после мягких и шипящих на морфематическом шве (т.е., в принципе, в окончаниях) (3б, в). Здесь опять сохраняется оппозиция между группой /i/ и /e/, с одной стороны, а группой /a/ и /o/, с другой стороны, что со всей очевидностью можно объяснить потребностью к большему различению именно в окончаниях, по сравнению с корневыми гласными (см. Панов 1967, с. 314-319). Четвертая ситуация отражает поведение безударных гласных после твердых шипящих в первом предударном слоге (1-ая степень редукции). Здесь, в отличие от 2-ой степени редукции (см. выше), совпадают /i/, /e/, /o/, но отличается /a/, между тем как совпали /a/, /e/ /o/, но /i/ осталось отдельно. В качестве иллюстрации Дюрович приводит примеры: ситуация 2 *шаффер* [ˈʃaf,ɪr] – *шаффера* [ʃəf,ɪˈra], *шестеро* [ˈʃɛs,t,ɪrə] – *шестерых* [ʃɛs,t,ɪˈrɯx], *цель* [cɛl] – *целенаправленный* [cɛlnˈpravl,ɪn:ɛj], *жёлудь* [ˈʒolud], – *желудей* [ʒɛluˈd,ej]; ситуация 4 *шип* [ʃɯp] – *шина* [ʃyˈpa], *шепчет* [ˈʃɛpʃ,ɪt] – *шепчу* [ʃɯpˈʃ,u], *шёлк* [ʃɔlk] – *шелка* [ʃylˈka]. Ситуация 5 охватывает безударные гласные в положении после парных мягких. Хотя в русском языке она очень распространена, более-менее единого способа интерпретации здесь нет. По разному акцентируются фонетические данные, которые и дают основания для альтернативных фонологических разборов.

3. Возможные варианты в системе Дюровича

Альтернативный подход к решению вопроса исходит из разногласия в научной литературе по поводу ситуации 5, т.е. о мере слияния гласных после парных мягких согласных. Схема Дюровича исходит из т.н. «иканья», охватывающего все безударные гласные кроме /u/. Другие русисты, однако, склоняются часто к мысли, что только /a/, /e/ и /o/ произносятся одинаково, не сливаясь при этом с /i/. Так, напр., Аванесов (1956, с. 107-109) в позиции после мягких приводит трехчленную систему гласных (с фонемами /i/, /u/, /a/) и с реализацией «слабой фонемы» /a/ как [i^e]: *лиса* [l,iˈsa] – *леса* [l,i^eˈsa], *мила* [m,iˈla] – *мела* [m,i^eˈla]. Хотя сам Аванесов предложенную модель тут же ограничивает,¹⁵ нормативные грамматики до сих пор приводят трехчленную систему. Это затрагивает прежде всего «академическую» грамматику (РГ I 1980, с. 25-26, 78), которая приводит примеры *печь* [p,eʃ], – *пекло* [p,i^ekˈlo], *зимы* [ˈz,imɯ] – *зима* [z,iˈma], *пять* [p,at], – *пяти* [p,i^et,i], *вёл* [v,ol] – *вела* [vi^eˈla]; см. также Лопатин/Улуханов (2005, с. 453). Итак, в 1-ой степени редукции можно было бы предложить альтернативный фонологический анализ безударного вокализма после парных мягких:

¹⁵ «Однако противопоставление [и] и [и^e] весьма неустойчиво в современном русском литературном языке: широко известно произношение [и] как на месте [и], так и на месте [и^e], (...)» (там же). Панов, обсуждая этот вопрос, цитирует Щербу, который писал в 191-2г.(!): «... моя мать (родившаяся и выросшая в Петербурге) произносит вполне ясно [м’эла] и [м’ила], но мое поколение, то есть люди 30 лет моложе, произносят в обоих случаях [м’иэла] ...» (Панов 1967, с. 303). Хотя слияние здесь влечет за собой [и^e] а не [и], фонологический результат получается тот же. Если учесть, что пишет петербуржец и что «екающее» произношение как раз характерно для этого города, как и для северорусских наречий вообще (см. Мещерский 1972, с. 109; Вербицкая 1976, с. 72), то можно понять, почему Дюрович с этим типом произношения не считается, между прочим как и Трубецкой (см. Trubetzkoy 1934, с. 31).

II)

5. После мягких не на морфемном шве	11 ^e u	/i/ /i3/ (= /a/ /e/ /o/) /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/
-------------------------------------	-------------------	------------------------------	---

Но /i3/ в этом случае, с точки зрения типа нейтрализации, тождественно с /a2/, так что ситуацию 5 (несмотря на разные фонетические реализации) можно было бы сблизить со ситуацией 2:

III)

2. а) После <i>ž, š, c</i> в не первом предударном слог и не на морфемном шве	y ə u	/i/ /a2/ (= /a/ /e/ /o/) /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/
б) После мягких не на морфемном шве	11 ^e u		

Пока что речь шла о 1-ой степени редукиции, т.е. о первом предударном слог. Что касается второго и следующих предударных слогов, то по этому поводу Аванесов пишет: «Лишь в очень отчетливой, чеканной речи здесь различается верхний и неверхний подъемы нелабиализованных гласных, а в обычной, нормальной речи (не говоря о беглой) в качестве различительного признака остается лишь наличие или отсутствие лабиализации. (...) в отчетливой речи в какой-то мере могут различаться [ь] и [и]; ср. *весовой* [в'ьс\^воj] и *виноват* [в'ин\^ват], *лесника* [л'ьс'н'ика] и *лисеньта* [л'ис'иен'атъ]» (Аванесов 1956, с. 118). Тем не менее, РГ (I 1980, с. 26) приводит этот вариант как единственно возможный и допускает слияние /i/ и /e/ только после задненебных, т.е. в ситуации 3а (таблица I). С фонологической точки зрения, ситуация в данном случае та же самая, как и в таблице II и III, с той лишь разницей, что фонетическая реализация безударных /e/, /a/ а /o/ передвигается с [i^e] к звуку, передаваемому в русской традиции символом [ь]. Ситуация была бы аналогична ситуации 1б в таблице I, где в 1-ой и 2-ой степенях редукиции на месте фонем /a/ и /o/ выступают отличные звуки [ʌ] и [ə], но фонологическая интерпретация остается той же самой. Если однако принять во внимание отличие /i/ от /e/, /a/, /o/ после парных мягких только для 1-ой степени редукиции, то систему Дюровича нужно было бы дополнить следующим образом:

IV)

2. а) После <i>ž, š, c</i> в не первом предударном слог и не на морфемном шве	y ə u	/i/ /a2/ (= /a/ /e/ /o/) /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/
б) После мягких в первом предударном слог и не на морфемном шве	11 ^e u		
6. После мягких в не первом предударном слог и не на морфемном шве	1 u	/i3/ (= /i/ /e/ /a/ /o/) /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/

Аналогичное отличие выявляется и в первом предударном слог после твердых шипящих. Согласно Аванесову (1956, с. 111), для литературного языка сле-

дует принять за основу такую систему, где /i/ отличается от /e/ и /o/. Между тем как первое произносится как [y], {e} на месте фонологических /e/ и /o/ произносится [y^e]: *жирок* [žy'rok], *жерло* [žy^er'lo]. Необходимо отметить, что тут же Аванесов признает: тенденция к совпадению [y^e] и [y] (в системе Дюровича под 4 таблицы I) сильна. Тем не менее «академическая» грамматика допускает только систему, в которой /i/ отличается от /e/ и /o/ (РГ I 1980, с. 26). Исходя из нее, систему Дюровича нужно было бы «поправить» следующим образом:

V)

4. После ž, š, С в первом предударном слоге	y y ^e ^ u	/i/ /i ₂ / (=e/ o/) /a/ /u/	/i/ / <u>e/ /o/</u> /a/ /u/
---	----------------------	--	-----------------------------

В случае с безударными гласными после твердых шипящих 2-ой степени редуки (ситуация 2 таблицы I) РГ (I 1980, с. 26) предложенная модель фонетически согласуется с Дюровичем: фонемы /a/, /e/ и /o/ реализуются как [ə] (в транскрипции РГ [ъ]) и отличаются от /i/, реализуемого посредством [y].¹⁶

Здесь же можно было бы отметить одну непоследовательность «академической» грамматики (при фонологическом анализе безударных гласных в положении после твердых шипящих, как в 1-ой так во 2-ой степени редуки). РГ, как было отмечено выше, использует также «слабые» фонемы, которые (в противоположность Аванесову) входят в состав фонем русского литературного языка («В состав фонем включаются как сильные фонемы, так и слабые фонемы», РГ I 1980, с. 76). РГ считается с двумя «слабыми» гласными фонемами: /α/ и /α₁/. /α/ выступает в 1-ой степени редуки («/α/ для обозначения слабой гласной фонемы первого предударного слога, а также второго и третьего предударных слогов в абсолютном начале слова», РГ I 1980, с. 72), /α₁/ – во 2-ой степени редуки («/α₁/ для обозначения слабой гласной фонемы второго и третьего предударных слогов не в абсолютном начале слова и заударных слогов», там же). В нашу задачу не входит обсуждать систему, предложенную РГ, как таковую и дискутировать относительно ее недостатков (они, так же как и у Аванесова, затрагивают, прежде всего, область аппликации в рамках морфологии, где в конечном итоге ведут к сильной алломорфии), и все же целесообразно обратить внимание на один существенный просчет непосредственно при фонологическом анализе, а именно в позиции после твердых шипящих. «Слабая» фонема /α/, согласно РГ (I 1980, с. 77), здесь выступает в двух «вариантах»: [y^e] и [^], которые не являются ни комбинаторными ни свободными аллофонами, ср., напр., *жестянка* [žy^es't,ankə], *желтеть* [žy^el't,et,], *шестой* [šy^estoj], *шелка* [šy^el'ka], *ценць* [cye'n,it,], *жара* [ž^'ra], *шалить* [š^'l,it,], *царя* [c^'ri] (РГ I 1980, с. 78). Даже несмотря на то, что в нашем распоряжении нет соответствующей минимальной пары, в которой гласные [y^e] и [^] в позиции первого предударного слога после твердых шипящих выполняли бы смыслообразительную функцию, вполне очевидно, что такая пара потенциально в русском литературном языке может суще-

¹⁶ Следует отметить, что Аванесов в этой позиции частично допускает для {e} произношение близкое [y] или даже тождественное с ним: «Перед мягким согласным [ъ] приближается к очень редуцированному [ы]: ж[ъ^Ы]ниха, ш[ъ^Ы]лестеть. (...) Примеры с гласным после [ц] в других предударных слогах: ц[ъ]ховой, ц[ъ]ловать, ц[ъ]ликом, ц[ъ]левой. Следует отметить, что в этих случаях [ъ] произносится очень близко к редуцированному [ы]: ц[ы]ховой, ц[ы]ловать и т. п.» (Аванесов 1972, с. 65). Это может вести хотя бы к частичному совпадению ситуации 2 таблицы I со ситуацией 4!

ствовать и что данные два гласных являются реализациями двух фонем, но никоим образом не «вариантом» одной. Еще более эксплицитно, чем у Дюровича, это можно проследить у Пола Гарда (Garde 1980, с. 84).

Так называемая старая московская норма литературного произношения для /a/ в первом предударном слоге после твердых шипящих знала произношение [y^e] или [y]: *жара* [žy^eˈra] или [žyˈra], *шаги* [šy^eˈg,i] или [šyˈg,i] (Аванесов 1956, с. 112, 1970, с. 63; см. тоже Панов 1967, с. 308-315). Такое произношение ведет к совпадению 4-ой ситуации таблицы I то с ситуацией 2 таблицы I (III, IV) (с учетом [y^e]), то с ситуацией 5 таблицы I (или же ситуацией 6 таблицы IV) (с учетом [y]).

Последнее замечание к проблематике возможных альтернатив к фонологической системе русского безударного воклизма, предложенной Дюровичом в публикациях 60-70 гг., касается разговорного произношения фонемы /i/ во 2-ой степени редукции. Вследствие того, что произносится тот же самый звук [э], в беглой речи здесь может совпадать /i/ с /a/, /o/: *дымовой* произносится также как *домовой* [dɔmˈvoj] (Аванесов 1956, с. 118). У Дюровича это бы обозначало, что ситуация 16 таблицы I (хоть и во 2-ой степени редукции) отождествляется практически (без учета /e/) с ситуацией 5: от остальных гласных фонем, совпавших в одном звуке, отличается только фонема /u/:

VI)

Положение	Фонетически	Фонологическая транскрипция	Отношение к системе гласных в сильном положении
1.а) В начале слова	i ʌ u	/i/ /a ₁ / (= /a/ /o/) /u/	/i/ /a/ /o/ /u/
б) после парных твердых в первом предударном слоге	y ʌ u		
5а). После парных твердых не в первом предударном слоге	ʌ u	/i ₃ / (= /i/ /e/ /a/ /o/) /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/
б) После мягких не на морфемном шве	i u		

4. Безударный вокализм белорусского литературного языка¹⁷

По сравнению с вокализмом под ударением белорусский безударный вокализм также характеризуется редукцией. Эта редукция и качественная и количественная. По некоторым аспектам в литературе существуют разногласия, прежде всего, относительно точной фонетической реализации безударных гласных (это связано с общей проблематикой литературной нормы, т.к. носители белорусского литературного языка, как отмечают все авторы, находятся под влиянием то русского литературного языка, то белорусских диалектов). См.: Янкоўскі и др. (1976, с. 159-161), Czekań/Smułkova (1988, с. 225-226), Падлужны (1989, с. 315-316), Камароўскі и др. (1995, с. 109-110), Плотнікаў/Антанюк (2003, с. 198). Что касается качественной редукции, более важной для фонологического анализа (слияния гласных), то по этому предмету можно составить относительно ясную картину.

¹⁷ Примеры к этой части статьи, кроме цитированной литературы, привлечены из БРС (2003). Необходимые грамматические парадигмы частично взяты у де Брей (de Bray 1980, с. 174-254).

Мнения лингвистов, по большому счету, сходятся в том, что в белорусском литературном языке существуют те же самые гласные фонемы, что и в русском литературном языке: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ (см. Падлужны 1969, с. 105; Камароўскі/Сямешка 1985, с. 98; Czекман/Smułkowa 1988, с. 206-209; Камароўскі и др. 1995, с. 98; Бирилло и др. 2005, с. 554).¹⁸ Так же как и в русском, фонема /e/ после парных твердых согласных встречается изредка, главным образом в заимствованных словах, между которыми из-за польского влияния оказывается немало слов славянского происхождения: *взлюм, гэбель, нэндза, сэцца* и т.д. (Ломтев 1956, с. 30; Czекман/Smułkowa 1988, с. 207; Падлужны 1989, с. 318; Камароўскі и др. 1995, с. 91; Bieder 1998, с. 111; Бирилло и др. 2005, с. 555).

В первом безударном слоге фонемы /a/, /e/ и /o/ не отличаются. По этой причине данную ситуацию, с фонологической точки зрения, можно сравнить с ситуацией после твердых шипящих не в первом предударном слоге и не на морфемном шве в русском языке (см. ситуация 2 таблицы I). По существу, положение после твердых согласных принципиально такое же, как и после мягких, что закреплено и в правописании: *рака - рэкі, шасці - шэсць, акно - вокны, дамы - дом, браты - брат* («аканье»), *вятры - вецер, зямля - землі, гняздо - гнёзды, вясна - вёсны, пяці - пяць* («яканье») (Czekman/Smułkowa 1988, с. 224; Падлужны 1989, с. 319; Камароўскі и др. 1995, с. 123; Bieder 1998, с. 112; Бирилло и др. 2005, с. 556). Относительно фонетических коррелятов, слившихся в один гласный, необходимо сказать, что белорусская орфоэпия принципиально требует произношения [a], качественно не отличающегося от [a] под ударением (Ломтев 1956, с. 28; Янкоўскі и др. 1976, с. 163; Падлужны 1989, с. 319; Камароўскі и др. 1995, с. 106): «Ненаціскныя галосныя ў першым пераднаціскным складзе ў параўнанні з націскнымі галоснымі карацейшыя ў 2-2,5 раза, але на слых яны захоўваюць асноўныя свае якасці і ўспрымаюцца даволі выразна» (Падлужны, там же).¹⁹

Исключение составляют слова иностранного происхождения, в которых последовательно отражается только «чередование» графического {o} с графическим {a}, тогда как графические реализации фонемы /e/ – {э} и {е} – в большинстве случаев не изменяются (напр. *рэдукцыя, тэкстыль; перкусія, септэт*). Опять встает вопрос о реальной фонетической реализации, так как только она имеет решающее значение при фонологической интерпретации. Согласно Бирилло и др. (2005, с. 555), здесь произносится [ɛ] (в их переписи [э]), согласно Падлужному (1989, с. 319), – [e] (см. также Czекман/Smułkowa 1988, с. 228;²⁰ Камароўскі и

¹⁸ Янкоўскі и др. (1976, с. 136) выделяют шесть гласных фонем, отличая /i/ и /y/ как разные фонемы. Авторы, по видимому, следуют традиции ЛФШ. На это указывает и замечание относительно «чередования» фонем (!) /d/ и /t/ в таких случаях как *народ - народа*. О «фонемах *i, ы*» говорят и Плотнікаў/Антанюк (2003, с. 188-189), хотя одновременно приводят звуки [i], [y] белорусского языка как примеры вариантов (аллофонов); здесь разногласие, по видимому, в понимании термина «фонема».

¹⁹ Фонетическая запись короткого текста, приведенная Чекманом и Смулковой, на двух местах указывает проявление редуцированного гласного [ʌ] (в их переписи [α]) в первом предударном слоге: *разасланым* (sic!) [rʌzʌ'slanəm], *снараднай* [snʌ'radnəj] (Czekman/Smułkowa 1988, с. 200-201). С фонологической точки зрения, это не играет роли.

²⁰ Авторы отмечают: *«Warto jednak zaznaczyć, że jasne e w zgłosce przedakcentowej charakteryzuje tylko bardzo staranną wymowę białoruskiej inteligencji. W wymowie potocznej występuje tu zwykle głoska α po spółgłoskach twardych i miękkich, lub α po twardych, a ɛ po miękkich, w zależności od podłoża dialektałnego osoby mówiącej»* (там же).

др. 1995, с. 106). Янкоўскі і др. (1976, с. 163), не отличая положение в первом предударном слоге от остальных безударных слогов, пишут, что «у запазычаных словах гук [э] ў ненаціскных складах вымаўляецца як гук [э] або з некаторай схільнасцю да [а].» Итак, с точки зрения фонологии, можно констатировать, что оппозиция /а/ и /е/ в заимствованных словах в первом предударном слоге сохраняется, хотя и в тщательно-литературном произношении. В научной литературе приводят еще три особенные случая произношения гласного тембра [i] в позиции, под ударением соответствующей /е/ (или /о/): «Шмат якія запазычаныя праз рускую мову словы вымаўляюцца з [ы] пасля [р] и [ц]: *брызент* [брыз'энт], *цырымонны* [цырымон:ы], *трывога* [трывога]» (Падлужны 1989, с. 319). Отметим лишь, что, во-первых, это опять-таки заимствованные слова, которые составляют особенную (под)систему.²¹ Во-вторых, если слоги, содержащие [у] на месте русского [i] (фонологическое соответствие /е/, или точнее /iz/,) никогда не стоят под ударением, то данный гласный можно в белорусском синхронно интерпретировать просто как /i/. Тогда к /е/ он не имеет никакого отношения (в синхронии). Второй случай более интересен: Чекман и Смулкова выделяют слова *дзесяты* и *дзесяты*, для которых используют фонетическую транскрипцию [dz,e'v,aty], [dz,e's,aty] (Czekman/Smułkowa 1988, с. 208), но одновременно пишут: «... *дзесяты*, *дзесяты*, które w pisowni zachowują e przedakcentowe. W wymowie nie jest to jednak jasne e, a głoska pośrednia między e a i; dz,ь'v,aty, dz,ь's,aty» (ц. п., с. 227).²² Применительно к этим двум словам, как и для первого слога слова *няма*, Падлужны (1989, с. 319) допускает произношение [i]. Фонологический разбор зависит от фонологической концепции: если в рамках словообразовательной системы сравниваем безударный гласный с гласным под ударением, как это делает Аванесов (см. примечание № 12), то при сравнении *дзесяты*, *дзесяты* со словами *дзевяць*, *дзесяць* необходимо констатировать «странное» поведение фонемы /е/ в безударной позиции (безударное [i] в белорусском литературном языке не является продуктивным аллофоном фонемы /е/). Учитывая, исходя из Дюровича, только словоформы той же лексемы, было бы правомерно констатировать наличие фонемы /i/, и «странной», на самом-то деле, оказалась бы орфография, требующая на месте /i/ {е}.²³ Третий случай, чередование /о/ под ударением с /i/ в безударной позиции, типа *кроў* - *крыві*, *блыха* - *блoхі* (см. Падлужны 1989, с. 319), следует отнести к морфологии; его причины чисто исторические (см. de Bray 1980, с. 197).

Перейдем к позиции второго и следующих предударных слогов. После твердых согласных ситуация остается неизменной: сливаются /а/, /е/ и /о/, орфографическое {а} обозначает и /о/, /е/: *гарады* - *гoрад*, *грабяні* - *грэбeнь*.²⁴ После

²¹ За неимением возможности писать об этом здесь, см. Панов (1967, с. 191-198), Waight (1980).

²² Звук [ь] на месте безударного /i/ после мягких является отклонением от орфоэпии литературного белорусского языка (Czekman/Smułkowa 1988, с. 201).

²³ До реформы белорусской орфографии в 1933 году эти два слова писались *дзявяты*, *дзясяты*. Норма произношения сегодня возвращается к яканью, так что исключением является только правописание (за эти информации благодарю С. Сматрыченка, Минск).

²⁴ В заимствованных словах {э} в большинстве случаев сохраняется (*тэлевізар*, *рэзультат*), существуют однако исключения, напр., *літаратура*, *сакратар* (Янкоўскі і др. 1976, с. 175). Данные слоги обычно не выступают в сильной позиции, т.е. под ударением. Тем не менее все таки можно показать связь /е/ (под ударением) - /а/ (во втором предударном слоге) хотя бы и в словообразовательном соотношении слова *сакратар* и сокращения *генсжк*.

мягких согласных, однако, белорусское правописание сохраняет {e} во всех словах.²⁵ В исконно белорусских словах на месте /e/: *бедняк* - *бедны* (но *бядняк*),²⁶ *зелянцёшы* - *зелена* (но *зялёны*), *нераздзельны* - *не* (но *нябачаны*), на месте /o/: *ледзяк* - *лёд* (но *лядзяк*), *зеленаваты* - *зялёны* (но *зелянець*). Орфографическое {я} в этой позиции репрезентирует только фонему /a/: *пятачок* - *пяць*, *сябраваць* - *сябар* (см. Ломтев 1956, с. 28; Янкоўскі и др. 1976, с. 175-176; Czekman/Smułkova 1988, с. 229; Падлужны 1989, с. 319; Камароўскі и др. 1995, с. 123-124; Bieder 1998, с. 112).

О произношении в этой позиции существуют разные мнения. Лёсік (1926, с. 53) пишет: «У другім складзе на месцы э (пасля мяккага зычнага е) чуваць гук, блізкі да і або гук нявыразны паміж я - е.» Согласно Ломтеву (1956, с. 28), в данном случае произносится «редуцированный гласный, который условно обозначим буквой α. После мягких согласных этот звук имеет переднее образование, после твердых согласных – среднее образование. Ударяемые гласные а, о, е во втором и других неначальных предударных слогах соотносятся с редуцированным гласным α, например *пар* - [пa]равы, *мяса* - [м,α]сарубка, *воды* - [вa]дзяны, *лёд* - [л,α]дзяны.» Итак, Ломтев для {e} постулирует такое же произношение во втором и следующем предударном слоге как и для {я}.²⁷ Янкоўскі и др. (1976, с. 152, 163) после твердых согласных вне ударения вместо {а}, {э}, {о} всегда видят [а]. После мягких согласных «у інших ненаціскных складах вымаўлаецца [э (е)], у большай ці меншай ступені набліжанае да [а]: *зеЯлеЯнаваты, вoсеЯнь.*» Существует ли разница между {я} и {e} в этой позиции, эксплицитно не говорится. Чекман и Смулкова объединяют взгляды обоих цитируемых авторов: «W drugiej zgłosce przed akcentem wymawia się nie e (’e), lecz głoskę która określana jest (...) jako dźwięk pośredni między e i a, oznaczany jako e^a lub a^e.» В заимствованных словах в этой позиции можно найти короткое [e]. Проблема отличия {я} и {e} и здесь опять-таки эксплицитно не решается, хотя авторы позднее и констатируют, что оппозиция /a/ и /e/ в безударной позиции нейтрализуется (Czekman/Smułkova 1988, с. 229-230). Положения гласного при этом не акцентируются. Падлужны (1988, с. 319) занимает явно иную позицию, постулируя: «Яканне распаўсюджваецца толькі на першы пераднаціскны склад. У астатніх пераднаціскных складах галосны [o] пераходзіць у гук [e]: [в’эснавы], [м’едагонка] і інш. Галосны [a] тут

²⁵ Особую категорию составляют сложные слова, у которых в предударных слогах, если на них побочное ударение, употребляются буквы {o}, {ë}. Буква {э} сохраняется в сложных словах принципиально везде, с некоторыми исключениями (Czekman/Smułkova 1988, с. 231; Камароўскі и др. 1995, с. 124-125). Ср. *чорнагалавы, лёдагенертар, рэдкаваласы*.

²⁶ В данном случае трудно подобрать лексему, во флексии которой выступал бы один слог как под ударением, так и в первой и во второй предударной позиции. Надо, конечно, отдавать себе отчет в том, что в белорусском языке, также как в русском (см. прим. № 12), существует много словообразовательных альтернатив, которые нельзя считать фонологическими: *сёлы* - *сёлскі*. Употребление примеров со словообразовательными соотношениями условно. Кроме этого, есть случаи, в которых метод, использованный Дюровичом на материале русского языка (см. Дюговіч 1970а, с. 270), в белорусском языке может вести к неоднозначным результатам, см. в слабой позиции *нясу/несучы*, но в сильной *нёс/несла, неси*. Это касается целой группы глаголов, см. Русак (2003, с. 91). Здесь, между двумя сильными позициями в спряжении того же глагола, выявляется корневая альтернатива.

²⁷ Особое произношение сохранившегося {э} или {e} во втором предударном слоге Ломтев (1956, с. 30) допускает только в заимствованных словах.

можа быць толькі ў тых выпадках, калі ён узыходзіць да этымалагічнага [a]: [п'а-тачок], [п'ац'арн'а], [л'аскатан:е], [л'амантавац'].» Даныя вышэйшэйшыя гукі адлюстраваны ў фаналогіі Падлужнага, дзе аўтар на падобны лад апісвае фанетычныя адрозненні паміж [e] і [a] ў другім і наступным пераддварным слогу і тым самым не дапускае ў гэтым месцы нейтралізацыі /e/ і /a/ (Падлужны 1969, с. 116). Кампрамісам, у канцы канцоў, з'яўляецца фармулёўка Камароўскага і др., якія, з аднаго боку, у гэтым месцы констатуюць наяўнасць апазіцыі паміж [e] і [a], з другога боку, адзначаюць, што, у першых, гэта штучная апазіцыя, узнікшая пад уплывам орфографіі,²⁸ а, у другіх, што гэтая апазіцыя неустойліва (Камароўскі і др. 1995, с. 100).

У выпадку з гласнымі ў паследдварным становішчы разнагласій мала. Усе аўтары аддаюць адказ, што орфографічная розніца {я} і {е} фанетычна часта не рэалізуецца, см. Падлужны (1989, с. 319): «...пары слоў тыпу *аленем* : *аленям*, *праўленне* : *праўлення*, *рыбацкае* : *рыбацкая* і г. д. без кантэксту не заўсёды можна адрозніць на слых» (см. таксама Ломтэв 1956, с. 28; Янкоўскі і др. 1976, с. 152; Czekań/Smułkowska 1988, с. 229; Камароўскі і др. 1995, с. 100). Фанетычная рэалізацыя адпавядае рэалізацыі ў другім і наступных пераддварных слогах.

Вярнемся да фаналогічнай інтэрпрэтацыі Дзюрвіча. Па параўнанню з сістэмай рускага літаратурнага мовы сістэма безударнага вокалізма беларускага літаратурнага мовы з'яўляецца адносна проста: нейтралізуецца ў ўсіх выпадках апазіцыя фанема /a/, /e/, /o/. Гласныя, замяшчальныя іх (дакладная фанетычная рэалізацыя ў розных месцах, з фаналогічнага пункту гледжання, ролі не грае), можна перадаць произвольным знакам /a₁/, які ўжываецца тады, калі парадыгматыка канкрэтнай лексемы перашкоджае ідэнтыфікацыі фанемы ў моцнай месцы, напр. *галова* /ha₁lova/ (мн. ч. *галовы*), *пясок* /p,a₁sok/ (першыя слогі ў рамках скланення пад удареннем не выступаюць). Калі прымаем увагу на сістэму, у якой у другім і наступных пераддварных слогах захоўваецца апазіцыя [a] - [e], то ў гэтым месцы нейтралізуецца толькі супрацьпаставленне /e/ - /o/. Гласны, выступаючы ў гэтым месцы, можна абзначыць произвольным знакам /e₁/, ўжываемым, калі фанему пры дапамозе моцнай месцы ідэнтыфікаваць нельга: *велікаваты* /v,e₁ika₁vati/, *берагчы* /b,e₁rohči/ (прошед. час *бярэз*, *берагла*, пры гэтым сітуацыя ў астатніх словаформах дапамагае дакладна вызначыць форму муж. роду прошед. часу - /b,e₁roh/; тады як ізаляваную форму трэба было б інтэрпрэтаваць як /b,a₁roh/).²⁹ Гэтую сістэму неабходна ў любым выпадку распаўсюдзіць на замежныя словы, неза-

²⁸ Аўтары звяртаюць увагу на тое, што ні ў адным беларускім дыялекце не існуе «яканья» ў першым пераддварным слогу, паміж тым як у другім і наступных пераддварных слогах захоўваецца супрацьпаставленне [a] - [e]. Гэта, канечна, сутэсна з тыпалогічнага пункту гледжання: ў слогах больш аддаленых ад ударення можна чакаць фанетычна больш моцную рэдукцыю гласных, што вядзе да больш моцнага, а не да больш слабага, зліцця гласных, як гэта мы бачылі, паміж іншым, у Аванасова ў выпадках прадставленых у табліцах IV, V і VI. У беларускай орфографіі гэтае правіла аб напісанні {e} ў другім і наступных пераддварных слогах см. ужо ў Лёсіка (1926, с. 53) і Тарашкевіча (1929, §54, 75).

²⁹ Калі ўлічыць і злучныя, то лепшае рашэнне будзе /b₁e₁rohči/, /b₁e₁roh/, таму што апазіцыя парных твёрдых і мяккіх злучных перад /e₁/, па відавочнаму, нейтралізавана.

висимо от позиции безударного слога. Можно представить следующую таблицу:
VII)

Положение	Фонетически	Фонологическая транскрипция	Отношение к системе гласных в сильном положении
1. Второй и следующие предударные слоги после мягких согласных	ɪ ʌ e u	/i/ /e ₁ / (= /e/ /o/) /u/	<input type="text"/> /i/ /e/ /o/ /a/ /u/
2. Остальные безударные слоги	ɪ /y a(ʌ) u	/i/ /a ₁ / (= /a/ /e/ /o/) /u/	<input type="text"/> /i/ /e/ /a/ /o/ /u/

5. Заключение

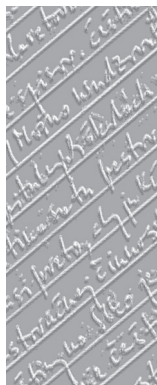
Целью настоящей статьи было показать актуальность и во многом неисчерпанный потенциал фонологической концепции Любомира Дюровича, используемой для фонологического описания русского языка, равно как и других (славянских) языков, в которых однородные фонетические явления нуждаются в фонологическом решении. Каждая фонологическая теория вынуждена искать свое место между фонетикой и морфологией. Фонология Л. Дюровича стоит ближе к морфологическому плану языка. Это стимулирует экономное ее употребление в рамках целостного описания языка, т.е. прежде всего в морфологии. Аппликация на частичную систему белорусского литературного языка (безударный вокализм) показала, что в языке более богатом своими морфологическими альтернативами³⁰ могут возникать проблемы, чуждые анализу русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

- АВАНЕСОВ, Р.И. 1956. *Фонетика современного русского литературного языка*. Москва.
- АВАНЕСОВ, Р.И. 1970. *Русское литературное произношение*. Москва.
- БИРИЛЛО, Н.В. и др. 2005. *Белорусский язык*. В: Молдован, А.М. и др. (ред.): *Славянские языки*. Москва, 548-594. (Языки мира)
- БУЛАНИН, Л.Л. 1970. *Фонетика современного русского языка*. Москва.
- БРС: *Беларуска-рускі слоўнік*. 1-3. Пад рэдакцыяй А.І. Падлужнага. 2003. Мінск.
- ВЕРБИЦКАЯ, Л.А. 1976. *Русская орфоэпия*. Ленинград.
- ДУЛИЧЕНКО, А.Д. 2005. *Словенский язык*. В: Молдован, А.М. и др. (ред.): *Славянские языки*. Москва, 198-233. (Языки мира)
- ДЮРОВИЧ, Л. 1963. Фонематическая интерпретация русского безударного вокализма. *Československá rusistika* 8, 188-193.
- ДЮРОВИЧ, Л. 1973. Типология флективной основы в славянских языках. *Scando-Slavica* 19, 225-243.
- ЖОВТОБРЮХ, М.А., МОЛДОВАН, А.М. 2005. *Украинский язык*. В: Молдован, А.М. и др. (ред.): *Славянские языки*. Москва, 513-548. (Языки мира)
- КАМАРОЎСКИ, Я.М., Сянешка, Л.І. 1985. *Сучасная беларуская мова. Фанетыка і фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія*. Мінск.
- КАМАРОЎСКИ, Я.М. и др. 21995. *Сучасная беларуская мова. Уводзіны. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Фразеаграфія*. Мінск.

³⁰ В русском языке нет вокалических альтернатив кроме т.н. «беглых» гласных, белорусский язык, по-видимому, богаче альтернативами вообще (*рука - руцэ, староста - старасце*, приведенные уже *крыў - крыві, нёс - несла* итд). Об этом см. Дюрович (1973).

- ЛЁСІК, Я. 1926. *Граматыка беларускае мовы. Фонэтыка*. Менск.
- ЛЭС 1990: *Лингвистический Энциклопедический Словарь*. Москва.
- ЛОМТЕВ, Т.П. 1956. *Грамматика белорусского языка*. Москва.
- ЛОПАТИН, В.В., УЛУХАНОВ, И.С. 2005. Русский язык. В: Молдован, А.М. и др. (ред.): *Славянские языки*. Москва, 444-513. (Языки мира)
- МАСЛОВ, Ю.С. 2005. Болгарский язык. В: Молдован, А.М. и др. (ред.): *Славянские языки*. Москва, 69-102. (Языки мира)
- МЕЩЕРСКИЙ, Н.А. (ред.) 1972. *Русская диалектология*. Москва.
- ПАДЛУЖНЫ, А.І. 1969. *Фаналаічная сістэма беларускай літаратурунай мовы*. Мінск.
- ПАНОВ, М.В. 1967. *Русская фонетика*. Москва.
- ПЛОТНИКАЎ, Б.А., АНТАНЮК, Л.А. 2003. *Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум*. Мінск.
- РГ 1979: *Русская грамматика. 1. Прага*.
- РГ 1980: *Русская грамматика. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва.
- РЕФОРМАТСКИЙ, А.А. 1970. *Из истории отечественной фонологии*. Москва.
- РУСАК, В.П. 2003. *Марфаналогія сучаснай беларускай мовы*. Мінск.
- ТАРАШКЕВИЧ, Б. 1929. *Беларуская граматыка для школ*. Вільня.
- ТИЛКОВ, Д. (гл. ред.) 1982. *Граматыка на сьвэрэменныя български книжовен език. I. Фонетика*. София.
- ЩЕРБА, Л.В. 1983. *Теория русского письма*. Ленинград.
- ЯНКОЎСКІ, Ф.М. (рэд.) 1976. *Сучасная беларуская літаратурная мова. Лексікалогія. Фаналогія. Арфаграфія*. Мінск.
- BIEDER, H. 1998. Das Weißrussische. In: Rehder, P. (Hrsg.): *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt, 110-125.
- CZEKMAN, W., SMUŁKOWA, E. 1988. *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*. Warszawa.
- de BRAY, R.G.A. 1980. *Guide to the East Slavonic Languages*. Columbus.
- ЂУРОВИЋ, Л. 1964. О морфонологický výklad ruskej paradigmaticky. *Československá rusistika* 9, 70-73.
- ЂУРОВИЋ, Л. 1970a. *Paradigmatika spisovnej ruštiny*. Bratislava.
- ЂУРОВИЋ, Л. 1970b. Ad vocem „Hranice fonematickej interpretácie“. *Československá rusistika* 15, 55-61.
- GABKA, K. et al. 1987. *Russische Sprache der Gegenwart. I. Phonetik und Phonologie*. Leipzig.
- GARDE, P. 1980. *Grammaire russe. 1. Phonologie – Morphologie*. Paris. (Collection de Grammaires de l'Institut d'Études slaves VII/1)
- HALLE, M. 1959. *The Sound Pattern of Russian*. S-Gravenhage.
- KRÁMSKÝ, J. 1974. *The Phoneme. Introduction to the History and Theories of a Concept*. München. (Internationale Bibliothek für Allgemeine Linguistik 28)
- LEŠKA, O., SAVICKÝ, N., ŠIŠKOVÁ, R. 2001. *Mluvnice současné ukrajinštiny*. Praha.
- KRISTOPHSON, J. 1984. Phonetik und Phonologie des Russischen. In: Jachnow, H. et al. (Hrsg.): *Handbuch des Russisten. Sprachwissenschaft und angrenzende Disziplinen*. Wiesbaden, 3-31. (Slavistische Studienbücher. Neue Folge 2)
- SCHWEIER, U. 1998. Das Ukrainische. In: Rehder, P. (Hrsg.): *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt, 94-109.
- TRUBETZKOY, N. 1934. *Description phonologique du russe moderne. Deuxième partie. Das morphonologische System der russischen Sprache*. Prague. (Travaux du Cercle Linguistique de Prague 5/2)
- WRIGHT, T. 1980. On the phonology of words of foreign origin. *Russian Linguistics* 5, 75-90.

Interpretácia modality (K sémantickej interpretácii modálnych výrazov)

JURAJ DOLNÍK

Jedným z inšpiračných zdrojov nadhodenia a rozvinutia uvedenej témy je monografia L. Ďuroviča o modálnosti, ktorú autor spracoval ako svoju kandidátsku dizertáciu (Ďurovič, 1956). Išlo mu v nej o lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Analýzou týchto vzťahov prispel k zreteľnému oddeleniu modality od evaluácie, ktoré sa zdôvodňuje tým, že hodnotenia „sa nepodielajú na vytváraní modálnosti predikačného jadra, ale vzťahujú sa vždy až na modálne už charakterizovanú výpoveď“ (tamže, s. 152). Po tridsiatich rokoch F. Kiefer (1987) po rozbere pojmu modality dospieva v podstate k tomu istému záveru, keď zisťuje, že hodnotenie sa nedotýka platnosti propozície so zreteľom na množinu možných svetov, takže sa vylučuje z domény modality. Funkcia modality spočíva totiž podľa neho v tom, že relativizuje validitu propozície so zreteľom na tieto svety (alebo inak: so zreteľom na isté pozadie). V tomto príspevku nepôjde o pokračovanie v tejto línii uvažovania, ale o reagovanie na otázku, ktorá je stimulovaná týmto uvažovaním, totiž o otázku, ako je modalita s evaluáciou zviazaná. Presnejšie povedané, kladie sa otázka spôsobu prítomnosti hodnotenia v sémantickej reprezentácii modálnych výrazov. Odpoveď na otázku je, prirodzene, poznačená rozsahom príspevku, ale aj zámerom autora upriamiť pozornosť predovšetkým na metodologickú stránku nastolenej témy. Vychádzam z metodologickej tézy, že nádejnou cestou k autentickej sémantickej interpretácii modálnych výrazov je vnímanie sémantickej jednotky „chciet“ ako prejav axiologickej reakcie, na ktorej sú vybudované významy modálnych výrazov (autentickosť sémantickej interpretácie je daná jej korešpondenciou so sémantickou kompetenciou reálneho používateľa jazyka). Poznávacím základom tejto tézy je zistenie, že sloveso *chciet* je exemplár triedy axiologických reakčných slovík, čiže slov, ktoré sa svojou sémantikou orientujú na axiologické reakcie. Axiologická reakcia je jedným z dvoch operačných krokov hodnotiaceho aktu, ktorý je zafixovaný v axiologickom koncepte fungujúcim ako axiologický interpretačný konštrukt. Prvým krokom je axiologická funkcia, ktorá spočíva v tom, že sa hodnotenému objektu pripisuje istá hodnota z príslušnej hodnotiacej škály na základe identifikácie formy prejavu hodnotiaceho parametra. Tento krok stimuluje primeraný prejav preferenčného vzťahu hodnotiaceho subjektu k danému objektu, t.j. zodpovedajúcu axiologickú reakciu. Tento pojem koreluje s intuitívnym poznaním, že tomu, čo vyhovuje aktuálnemu stavu môjho motivačného sveta (môjmu záujmu, mojej predstave, potrebe, môjmu ideálu a pod.), dávam prednosť, čo znamená, že tento objekt v istom zmysle chcem, resp. chcem, aby bol. Metaetici už dávno spoznali, že prvok „chciet“ je štruktúrnym komponentom hodnotenia.

Spomínaná metodologická téza má oporu v istých pokusoch vykladať modálne významy pomocou prvku „chciet“. A. Wierzbicka (1987) navrhla opísať význam slovesa *môcť* (angl. can) – delimitovaný ako „meaning ABILITY“ („byť schopný“) – takto:

(1) *x can do it = I say: if X wants to do it X will do it.*

Vo vzťahu k tomuto výkladu môžeme povedať, že sa do tohto významu slovesa *môcť* premieta potenciálna axiologická reakcia. Vychádza sa z toho, že sa schopnosť X-a prejavuje v závislosti vykonania istej činnosti od jeho vôle. Sledovaný význam slovesa *môcť* je reprezentovaný štruktúrou, v ktorej sa odráža axiologická reakcia špecifikovaná prejavovaním chcenia. Dôležité je však uviesť aj okolnosť, ktorá podmieňuje platnosť výroku v opise, čo sa zreteľne ukazuje pri jeho negácii (porov. neplatnosť rovnice X to nemôže urobiť = Hovorím: ak to X nechce urobiť, tak to X neurobí). Na túto okolnosť sa vzťahuje presupozícia „X je v stave“, ktorou kompletizujeme opis takto:

(2) *X to môže (vie) urobiť = X je v stave, že platí: ak to X chce urobiť, tak to X urobí.* Implicitné prejavovanie potenciálnej axiologickej reakcie je viazané na príslušný stav X-a.

Teraz si všimnime príklady ilustrujúce deontickú modalitu, t.j. deontickú možnosť a nevyhnutnosť.

(3) *Vážení přítomní, tu sa nesmie fajčiť.*

V sémantickej štruktúre tohto prehovoru sú prítomné dve axiologické reakcie, a to reakcia hovoriaceho a reakcia agensa. Tá prvá je aktuálna a prejavuje sa v zápornej forme, kým tá druhá je potenciálna. Sémantická parafráza afirmatívneho prehovoru a potom jeho negácie:

(a) *Hovoriaci dáva najavo, že nechce, aby prítomní fajčili, ak chcú fajčiť.*

(n) *Hovoriaci dáva najavo, že nechce, aby prítomní fajčili, ak chcú fajčiť.*

Parafrázy ukazujú, že dovolenie je odvodené zo zákazu, čo súvisí s tým, že aktuálna axiologická reakcia sa vyskytuje v zápornej podobe.

S deontickou možnosťou je v protiklade deontická nevyhnutnosť. Protiklad sa prejavuje ako kontrast medzi afirmatívnou a negatívnou formou axiologickej reakcie hovoriaceho a navyše aj ako implikácia platnosti tejto reakcie bez ohľadu na axiologickú reakciu agensa pri vyjadrovaní deontickej nevyhnutnosti, ako to ilustruje prehovor:

(4) *Musíš to povedať (či chceš alebo nie).*

Komponent „či chceš alebo nie“ je v hĺbkovej štruktúre nevyhnutný (zátkovky signalizujú jeho fakultatívnosť v povrchovej štruktúre), čo demonštruje príslušná parafráza:

Hovoriaci dáva najavo, že chce, aby si to povedal, bez ohľadu na to, či chceš alebo nie.

Irelevantnosť axiologickej reakcie agensa vo vzťahu k axiologickej reakcii hovoriaceho je teda komponentom významu vzťahujúceho sa na deontickú nevyhnutnosť.

Stručná analýza mala ukázať, ako sú vybudované sledované významy na axiologickej reakcii „chciet“. Súčasne sa ukazuje, že sa v nich odrážajú vzťahy zo štandardizovaných interpretácií zafixovaných v jazyku. V pozadí vzťahu medzi významami „chciet“ a „môcť“ („byť schopný“) je poznatok, že daná schopnosť je predpokladom navodenia stavu „má byť“, na ktorý je orientovaná axiologická reakcia chcenia. Vychádza sa z toho, že existenčnou motiváciou schopnosti je, že umožňuje navodenie stavov „má byť“ (schopnosť jestvuje preto, aby sme mohli navodiť chcené). Takže napr. v prehovore

(5) *Už môžem chodiť*

„chodiť“ sa interpretuje ako potenciálny stav „má byť“, na ktorý sa upína potenciálna reakcia chcenia („ak chcem chodiť, tak chodím“). Čiže *môcť* sa sémanticky interpretuje vo vzťahu k *chciet* na základe toho, že disponovanie istou schopnosťou sa vníma ako

funkčne motivované. „Môcť“ a „chciet“ sú teda v kauzálnom vzťahu. V sémantickej reprezentácii slova *môcť* (v danom význame) sa odráža fakt, že obsah „schopnosti“ sa manifestuje touto reláciou.

Deontický význam možnosti predstavuje kombináciu prvkov „chciet“ a „môcť“. „Môcť“ je komplementom prvku „chciet“, takže napr. prehovor

(6) *Nesmieš tu kričať*

má štruktúru „hovoriaci nechce + tvoj *môcť kričať*“, t.j. hovoriaci nechce, aby nastala funkčná manifestácia tvojej schopnosti kričať. V prípade

(7) *Tu môžeš (smieš) kričať*

sa v štruktúre prehovoru odráža spomínaná odvodenosť dovolenia zo zákazu („hovoriaci nechce, aby nenastala funkčná manifestácia tvojej schopnosti kričať“).

Na ozrejmienie vzťahu medzi „chciet“ a „musieť“ v zmysle deontickej nevyhnutnosti použijeme tento príklad:

(8) *Chcem vyhrať za každú cenu. Musím to dokázať.*

Intenzifikácia axiologickej reakcie chcenia späťého s agensom vedie k jeho zaviazanosti. Prechod k pocitu zviazanosti má základ v transpozícii axiologickej reakcie do sféry hovoriaceho, čo sa zreteľnejšie prejaví, keď sa namiesto *Musím to dokázať* použije sebapovzbudzujúce *Musíš to dokázať* (oslovený je totožný s hovoriacim). Transpozíciou axiologickej reakcie interného subjektu do sféry externého subjektu, čo je motivované intenzifikáciou axiologickej reakcie agensa, sa dosahuje, že sa príslušná jazyková štruktúra interpretuje ako vyjadrenie zviazanosti. Táto interpretácia slovesa *musieť* sa reprodukuje aj pri zovšeobecnení tejto štruktúry (jeho aplikácia na prípady, keď subjekty nie sú identické), pri ktorom sa motivácia stráca. Ďalšia generalizácia, pri ktorej je externý subjekt zafixovaný v etických princípoch – napr. *Musí zostať pri svojej chorej matke* – len upevňuje túto interpretáciu. To, že axiologická reakcia chcenia späťá s externým subjektom (vo všeobecnom zmysle) sa interpretuje ako záväznosť pre interný subjekt, korešponduje so zistením, že hodnotiaci výrok ako napr.

(9) *To je vynikajúce dielo*

za normálnych okolností implikuje odporúčanie. To, že pri axiologickej reakcii chcenia máme do činenia so zviazanosťou, má zrejme korene v spomínanej intenzifikácii.

Poukaz na generalizáciu upriamuje pozornosť na rekonštrukciu významového potenciálu, resp. rozsahu použitia sledovaných slovies. Vyslovujeme hypotézu, že systematická analýza by preukázala, že tento potenciál, resp. toto spektrum použitia spočíva v sémantickej exploatacii axiologickej reakcie CHCIEŤ. Uvedieme zopár ilustračných príkladov:

(10) *Každý musí raz zomrieť.*

Ide o metaforické posunutie axiologickej reakcie v zmysle „Príroda, resp. osud chce, aby každý zomrel (bez ohľadu na to, či ľudia chcú alebo nechcú zomrieť)“.

(11) *Musíme sa prispôbiť.*

Pôvodca axiologickej reakcie sa preniesol na okolnosti v (príslušnom kontexte): „Okolnosti chcú, aby sme sa prispôbili“.

(12) *Tu môžete pokojne spať.*

Aj tu ide o metaforizáciu, ktorá vedie k interpretácii „Okolnosti nechcú, aby ste pokojne nespali, ak chcete spokojne spať“.

(13) *Rana sa mi nechce zahojiť.*

„Rana“ je fiktívnym pôvodcom axiologickej reakcie.

Interpretácia významu sledovaných jednotiek na základe hypotézy, že jeho štruktúra je založená na axiologickej reakcii chcenia, stransparentňuje vzťah medzi významami vnútri jednotiek. Znázorníme si to aspoň jedným príkladom:

(14) *Už sa môže (vie) hýbať* (schopnosť).

(15) *Už sa môže (smie) hýbať* (dovolenie).

Už A. Wierzbicka (1987, s. 33) ukázala, že „can of ability“ je zahrnuté do „can of permission“; porov.:

(16) X je v takom stave, že platí: ak X chce, tak sa X hýbe.

(17) Nikto nechce, aby sa neaktualizovala situácia „X je v stave, že platí: ak X chce, tak sa X hýbe“.

Axiologická reakcia je v opozícii k epistemickej reakcii, na ktorej spočíva kategória istotnej modality. Kladie sa otázka, aký vzťah je medzi týmito reakciami, čiže aj medzi zodpovedajúcimi významami. Otázku ilustrujú napr. tieto prehovory:

(18) *Zhoršil sa mu zdravotný stav, takže musel zostať doma.*

(19) *Všetko nasvedčuje tomu, že musel zostať doma.*

Podľa predchádzajúceho výkladu prehovor (18) zahŕňa štruktúru „Okolnosti (zdravotný stav) chcú, aby zostal doma bez ohľadu na to, či to subjekt chce alebo nie“. Jedným z implikovaných komponentov tejto štruktúry je obsahový prvok „okolnosti určujú stav X-a“ (to, že x zostal doma). Tento komponent je spájacím prvkom významov slovesa *musieť* v našich prehovoroch. Prehovor (19) zahŕňa štruktúru „Podľa stavu znalostí hovoriaceho o určujúcich okolnostiach X-a zostal tento doma“. To, že *musieť* tu vyjadruje istotu, súvisí s intenzitou reakcie chcenia pri slovese *musieť* v (18), ktorá je signalizovaná komponentom „bez ohľadu na to, či to x chcel alebo nie“. Intenzita sa prejavuje v štruktúre (19) ako najvyšší stupeň domnienky: „Podľa stavu znalostí hovoriaceho o určujúcich okolnostiach X-a je isté, že X zostal doma“.

Podobný obraz ponúka vzťah medzi *môcť* vo význame schopnosti a *môcť* vo význame domnienky. Napríklad sémantická štruktúra prehovoru

(20) *X to môže vyriešiť*

obsahuje komponent „ak X chce, tak to X vyrieši“ a implikát „Okolnosti určujú stav X-a (či to X chce alebo nie)“. Ak štruktúra implikuje aj istú možnosť, ktorá je v základe zodpovedajúceho stupňa domnienky, ako to manifestuje sémantická štruktúra prehovoru

(21) *Môže byť aj chorý*

„Podľa stavu znalostí hovoriaceho o určujúcich okolnostiach X-a je možné, že X je chorý“.

Môžeme konštatovať, že prechod od významu založeného na axiologickej reakcii k významu, ktorého podkladom je epistemická reakcia, je umožnený implikovaným komponentom prvého významu „Okolnosti určujú stav interného subjektu“. Na určujúce okolnosti sa najprv nazerá so zreteľom na stav „má byť“ a potom na skutočný stav interného subjektu (stav „je“). S uplatnením axiologickej reakcie je spätá interpretácia deskriptívneho slovesa v sledovaných prehovoroch ako stav „má byť“ (dotýkajúci sa interného subjektu), kým s uplatnením epistemickej reakcie je zviazaná interpretácia stav „je“.

A teraz už môžeme zrekonštruovať kognitívnu štruktúru, ktorá je v základe významu sledovaných jednotiek. Základný prvok tejto štruktúry zodpovedá zovšeobecnenému poznatku, že istý stav jednotlivca je určený príslušnými okolnosťami: okolnosti určujú stav X-a. Zaregistrovali sa dvojaké reakcie na tento empirický poznatok, a to reakcie, ktorým zodpovedajú tieto otázky: (a) Aké okolnosti sú to? (b) Do akej miery sú nám tieto okolnosti známe? Ako prominentná okolnosť sa zafixovala vôľa nositeľa stavu, čo súvisí s fundamentálnou rolou opozície *stav je: stav má byť* pri konfrontácii človeka so svetom. Ďalšou okolnosťou je vôľa iného, ktorá je vtahovaná do fiktívnej kategorizácie, ako to ilustrujú tieto príklady:

(22) *Musel zostať v posteli, lebo mu to nariadil lekár.*

(23) *Musel tak konať, lebo bol v núdzi („vôľa“ núdze).*

Cesta k domnienke vedie cez inferenciu na základe rekurentnej relácie medzi istým stavom a okolnosťami, ktoré sa spoznali ako určujúce vo vzťahu k stavu. Znalosť stupňa rekurencie riadi pritom stupeň platnosti inferencie; porov.

(24) *Musel to byť on, lebo len on nosí takú čiapku.*

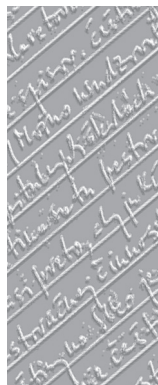
LITERATÚRA

ĎUROVIČ, Lubomír.: Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956.

KIEFER, F.: On Defining Modality. – Folia Linguistica. XXI/1, 1987, s. 67 – 94.

WIERZBICKA, A.: The Semantics of Modality. – Folia Linguistica. XXI/1, 1987, s. 25 – 44.

Paradigmatika a syntagmatika

JÁN BOSÁK

Paradigmatika podľa Ďuroviča

Vo svojom príspevku chcem poukázať na význam *Paradigmatiky spisovnej ruštiny* prof. Lubomíra Ďuroviča, na jej metodologické novátorstvo v kontexte svetovej slavistiky aj všeobecnej jazykovedy. Paradigmatika síce vznikla z praktických potrieb vysokoškolského štúdia rusistiky – keď sa odmietal tak historický výklad formálnej morfológie, ako aj jej zužovanie na „školskú normatívnú“ morfológiu – ale svojou vysokou odbornou úrovňou bezpochyby prekračuje tento „žáner“. L. Ďurovič si vytýčil za cieľ opísať, aké jazykové prostriedky a akým spôsobom sa využívajú na vyjadrenie i odlišenie gramatických hodnôt.

Podľa L. Ďuroviča predmet paradigmatiky zahŕňa: (a) registrovanie systému gramatických tvarov jednotlivých slovných druhov; (b) popis ich formálnej výstavby; (c) skúmanie formálnych vzťahov – teda analýzu výrazovej stránky (formy) gramatických tvarov.

Nutnosť hľadať identity a neidentity existujúce v jazykovom systéme ukazuje na nutnosť pracovať aj vo formálnej morfológii s pojmom fonémy. L. Ďurovič sa na rozdiel od domácej tradície rozhodol vychádzať z fonematickej interpretácie slov v podaní moskovskej fonologickej školy, ktorá identifikuje fonémy zo všetkých možných výskytov tej istej morfémy a ktorá pokladá prízvuk nie za vlastnosť jednotlivých foném, ale za nutne prítomnú vlastnosť celého (a každého) slova. Moskovská fonologická škola poskytuje teda metódu, ktorou možno spomedzi množstva grafických alebo fonetických realizácií nachádzať základné, od seba odlišené gramatické hodnoty, tvoriace systém tvarov ruskej morfológie.

Prečo nie Trubeckoj?

V jednej štúdii, ktorá bola publikovaná v tom istom roku ako vyšla *Paradigmatika*, L. Ďurovič (...) stavia otázku, prečo si Trubeckého koncepcia fonológie „dobyła svet“, ale jeho morfonológia sa ujala len čiastočne.

N. S. Trubeckoj postavením morfonologickej problematiky riešil zložitú oblasť prechodu od neznakových jednotiek k znakovým jednotkám. V jeho analýze však prevládol fonologický prístup: postupoval od fonémy k morféme a morfonologické javy sa usiloval vysvetľovať iba v rámci samotnej morfémy, nie zo syntézy morfém v slovnom tvare. Fonologický prístup v opise morfonologických prostriedkov sa nevyhnutne prejavil v ich syntagmatickej interpretácii, a tak sa N. S. Trubeckoj nedostal práve k paradigmatickému chápaniu morfonologických prostriedkov. Nebral do úvahy, že ohraničenosť vo výbere fonologických prostriedkov v stavbe slovného tvaru okrem diachronic-

kých a synchronických zákonitostí pri ich spájaní diktujú aj systémové vzťahy vyšších rovin (štruktúra morfologickej paradigmy, štruktúra slovotvorného hniezda a i.) Kým fonologické prostriedky majú v slovnom tvare rozlišovaciu, dištinktívnu funkciu, morfológické prostriedky, naopak, zabezpečujú identitu slova vo výrazovom pláne.

Progresívny Isačenko

V trochu oneskorenej recenzii Paradigmatiky r. 1967 A. V. Isačenko poukázal už na vtedajší nový trend v teoretickej lingvistike, a to na programový odklon od analýzy rozsiahleho materiálu a preferovanie deduktívnej metódy. Opis jazykových prostriedkov získaných distributívnou analýzou textov sa začal nahrádzať interpretáciou týchto faktov konečným počtom navzájom neprotirečivých pravidiel, na základe ktorých možno konkrétny jazykový jav odvodiť z abstraktných symbolov.

Deduktívna metóda, opierajúca sa o generatívny model jazyka, sa nevyhnutne obmedzovala na skúmanie syntagmatických faktov, v začiatkoch generatívnej gramatiky nebolo miesta na skúmanie paradigmatických vzťahov. Celá paradigmatica sa dosť neorganicky pridávala k vlastnému systému syntaktických pravidiel v podobe neusporiadaných „zoznamov“ morfém. Osobitnou sústavou morfo-fonematických pravidiel sa abstraktné morfémové symboly „prevádzali“ do ich zvukovej alebo grafickej reprezentácie. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že morfológia (a fonológia) patria medzi najlepšie prepracované súčasti slovanských gramatík.

Nie je iste bez zaujímavosti, že A. V. Isačenko pri recenzovaní Paradigmatiky použil termín *hlbková štruktúra* (u nás vtedy ešte neznámy, do odborného povedomia sa dostal až po slavistickom zjazde konanom v auguste 1968 v Prahe, kde koncepciu hlbkovej štruktúry a povrchovej štruktúry predložil americký slavista Dean S. Worth). Zdôraznil, že v Ďurovičovej Paradigmatike nebolo možné vychádzať ani z povrchovej fonetickej, ani z fonologickej reprezentácie tvarov, problematika si vyžadovala abstraktnejší stupeň traktovania. L. Ďurovič si zvolil *morfológickú reprezentáciu*: usilujúc sa o čo najďôslednejšie zachovanie identity morfémy v rozličných postaveniach, vychádza z tej podoby morfémy, ktorú možno nazvať najexplicitnejšou. Rozlišuje slabé a silné postavenie jednotlivých foném v rámci morfémy a aplikuje takú transkripciu, ktorá berie do úvahy funkčné zaťaženie jednotlivých foném.

Generatívny model morfológie slovanských jazykov

Príklon k etymológii na jednej strane, alebo príklon „k živému“ významu zo synchrónneho hľadiska na druhej strane jasne ukazujú, že povrchová štruktúra rozčleneného slovného tvaru (či už pri morfematickej alebo slovotvornej analýze) nie je vždy dostačujúca na neprotirečivý opis skúmaných slovných tvarov. Ak sa pri analýze neberie do úvahy aj generatívna história slovného tvaru, potom v povrchovej morfematickej štruktúre chýbajú vyčlenené také segmenty, ktoré nemajú priamy vzťah k významu, v slovotvornej analýze sa uvažuje iba o poslednom (alebo jednom) derivačnom kroku.

Dean S. Worth hľadal riešenie protirečivých jazykových javov v rovine konštruktov, v rozlišovaní povrchovej a hlbkovej štruktúry. Povrchovú štruktúru definuje ako množinu prvkov (faktov) viac alebo menej prístupných priamemu pozorovaniu. Oproti tomu hlbková štruktúra sa vzťahuje na množinu hypotetických konštruktov, o ktorých sa predpokladá, že sa nachádzajú (ležia) pod povrchom.

Povrchová štruktúra slúži ako empirická báza pre pravidlá, ktoré sa môžu postulovať až v hlbkovej štruktúre, resp. pri prechode od hlbkovej štruktúry k povrchovej. Za najhlbšie ležiace sa pokladajú tie prvky, na ktoré sa po prvý raz aplikuje množina operácií;

výsledkom aplikácie prvej množiny pravidiel na najhlbšie ležiace prvky je sekundárna množina prvkov, ktoré sú bližšie k povrchu. Podľa D. S. Wortha v jazyku existuje istý typ informácie, ktorá sa dá zachytiť buď ako prvky (entity), alebo ako proces. Procesualnosť sa zachytáva v sústave morfonologických pravidiel aplikovaných na morfonologické prvky ležiace v hĺbkovej štruktúre.

V našej súvislosti treba vyzdvihnúť fakt, že morfológický systém v slovanských jazykoch sa podľa tejto koncepcie predstavuje v podobe dvoch hierarchicky usporiadaných podsystémov – derivačného a flektívneho. Derivačná morfológia je čiastkový systém hĺbkovej štruktúry, kým flektívna morfológia (spolu s fonetickou realizáciou) patria k povrchovej štruktúre. Práve zanedbávanie úlohy, ktorú má pri derivácii hĺbková štruktúra, sa odrazilo v zjednodušujúcej binaristickej koncepcii a v zanedbávaní morfonemických zákonitostí v derivačnom procese.

„Zlatý vek“ morfematiky a morfonológie – 60. a 70. roky 20. storočia

V spomínanom období sa uplatnili aspoň tri výskumné trajektórie. Na prvom mieste to bolo vedecké nadšenie z aplikácie generatívnych modelov opisu, keď sa na fungovanie jazyka mohlo pozrieť takpovediac „z hĺbky“, byť pri zrode konkrétneho slovného tvaru. Generatívnym prístupom boli inšpirované nové morfonologické (H. I. Aronson, V. G. Čurganova, R. Laskowski), resp. morfematické opisy jazykov (J. Horecký, V. V. Lopatin, Z. F. Oliverius), detailnejšie zacielené aj na vybrané slovné druhy (N. E. Il'jina, K. Kowalik, Z. Skoumalová). Potrebný návrat k materiálnej báze „zabezpečovali“ po prvý raz v histórii vydávané morfematické a derivačné slovníky (Z. F. Oliverius, E. Slavičková a i. – podrobnejšie Bosák – Buzássyová, 1985).

Nové práce z oblasti morfonológie – hoci nadväzujú na N. S. Trubeckého či L. Bloomfielda – priniesli komplexnejší a ucelenejší pohľad a originálne riešenia. Tak V. G. Čurganova (1973) stavia svoj opis na špecifickosti morfonologickej štruktúry, ktorá diachronicky vyplýva z faktu, že počas historického vývinu konkrétneho jazyka jednotlivé prvky výrazového plánu strácajú bezprostrednú spojitosť so svojím korelátom v obsahovom pláne, stávajú sa „členmi“ väčšieho morfonematického segmentu, ktorý možno potom členiť na základe vzťahov k iným prvkom morfonologickej štruktúry, hoci v obsahovom pláne sa tento segment už nečlení. V morfonologickej analýze sa vychádza z totožnosti variantov istého prvku (totožnosti morfémy), no nie z totožnosti funkcií týchto variantov, a preto sa členenie rečového kontinua v morfonológii nemusí zhodovať s morfológickým členením.

H. I. Aronson (1968; ruský preklad 1974) v detailnom opise flektívnej morfonológie spisovnej bulharčiny vychádza síce z Trubeckého koncepcie, sám je však zacielený viac morfológicky, skúma predovšetkým vzťah medzi morfonologickými alternáciami a gramatickými opozíciami. R. Laskowski (1975) analyzuje najrozšírenejší, no zároveň najzložitejší morfonologický komplex vo flexii a derivácii – alternáciu vokál : nula. Morfonematickej nule v morfonologickej reprezentácii nezodpovedá nijaký segment; objavenie sa príslušnej samohlásky v povrchovej (fonematickej) reprezentácii je determinované morfonologickými pravidlami, ktoré sa týkajú príslušnej spoluhláskovej skupiny v danej morfеме.

Aj tieto novšie práce na jednej strane síce potvrdili vedeckú predvídavosť N. S. Trubeckého v tom, že v definovaní predmetu morfonológie poukázal na jednotu kvalitatívne odlišných oblastí morfonologickej analýzy (fonologická štruktúra morfémy proti kombinatorickým zmenám morfém pri ich spájaní, resp. proti využívaniu alternácií na morfológické ciele). Na druhej strane sa však ukázalo, že Trubeckého vlastná analýza sa vyčerpávala registráciou fonologických alternácií morfém.

Nóvum v jazykovednom výskume – morfematické (a derivačné) slovníky

Morfematické slovníky oživilí problematiku neprotirečivého členenia slovných tvarov. Členenie slovných tvarov na morfémy sa vo viacerých prípadoch zásadne odlišuje, a to predovšetkým pri hraničnej segmentácii, keď sa majú vydeliť segmenty, ktoré „z hľadiska súčasnosti nemajú význam“, resp. „nepociťuje sa ich vzťah k odvodzujúcemu slovu ako živý“, alebo „nemožno ich členiť, lebo stratili motiváciu“ a pod. Aby autori vyhovelí takýmto intuitívnym požiadavkám, buď slovné tvary ďalej nečlenia („nahradia“ morfematickú analýzu slovotvornou analýzou), alebo požadovanú významovú jednotu dosiahnu príklonom k etymologickému princípu (teda nečleneniu). Práve preto sú v morfematických slovníkoch z hľadiska dodržiavania jednotného princípu segmentácie podstatné rozdiely, lebo sa v nich kríži nielen morfematický a slovotvorný aspekt, ale navyše aj synchrónny princípu s diachronickým.

Stručne na záver

Opisované dvadsaťročie bolo metodologicky mimoriadne zaujímavé, za krátky čas sa prezentovalo viacero nových koncepcií: oživila sa morfonologická problematika, inšpiratívnym sa stal generatívny prístup, predmetom analýzy sa stal rozsiahly materiál, nie iba vybrané „problémové“ skupiny. Všetko to v globále (okrem iného) viedlo k poznaniu striktné neoddeľovať synchrónny prístup od diachrónneho, vidieť súhrn morfematickej a slovotvornej analýzy, neuspokojovať sa s faktami z povrchovej roviny. Slovenská lingvistika držala krok s týmito trendmi – Horeckého monografia tu bola už roku 1964, zásluhou prešovských kolegov sme sa konečne dočkali aj morfematického slovníka. Dielo L. Ďuroviča v tomto kontexte predstavuje významné ohnisko – jeho štúdie neboli síce na Slovensku prístupné, ale popri ruštine mala v jeho výskumoch dobré zastúpenie aj slovenčina. Dnes spomínané výskumné trendy možno pokladať viac-menej za uzavreté, čo nemožno povedať o Ďurovičovej Paradigmatike – nie ako o učebnici, ale ako o základnom metodologickom princípe.

LITERATÚRA

BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Východiská morfémovej analýzy* (Morfematika, slovotvorba).

Jazykovedné štúdie 19. Bratislava: Veda 1985. 134 s.

ĎUROVIČ, Lubomír: *Paradigmatika spisovnej ruštiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964.

Generatívny prístup

SGALL, Petr: *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Academia 1967. 238 s.

WORTH, Dean S.: The notion of stem in Russian flexion and derivation. In: *To honor Roman Jakobson*. 3. The Hague – Paris: Mouton 1967, s. 2269 – 2288.

WORTH, Dean S.: „Surface structure“ and „deep structure“ in Slavic morphology. (Separát.) In: *American contributions to The sixth international congress of Slavists*. 1. Linguistic contributions. Ed. H. Kučera. Mouton 1968 (a). 33 s.

WORTH, Dean S.: Vowel-zero alternation in Russian derivation. In: *International journal of Slavic linguistics and poetics*, 1968 (b), roč. 11, s. 110 – 123.

WORTH, Dean S.: Morfonologija slavianskogo slovoobrazovanija. In: *American contributions to The seventh international congress of Slavists*. 1. Linguistics and poetics. Ed. L. Matejka. Mouton 1973, s. 377 – 391.

Morfonologická línia

ARONSON, Howard I.: Bulgarian inflectional morphophonology. The Hague – Paris 1968. Ruský preklad: Morfonologija bolgarskogo slovoizmenenija. Moskva: Progres 1974. 260 s.

ČURGANOVA, V. G.: Očerok rusckoj morfonologii. Moskva: Nauka 1973. 238 s.

LASKOWSKI, Roman: Studia nad morfonologią współczesnego języka polskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum 1975. 142 s.

Jednotlivé slovné druhy

ILJINA, N. E.: Morfonologija glagola v sovremennom rusckom jazyke. Moskva: Nauka 1980. 146 s.

KOWALIK, Krystyna: Budowa morfologiczna przymiotników polskich. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo PAN 1977. 203 s.

SKOUMALOVÁ, Zdenka: Status tzv. kmenotvorných přípon slovesných v slovanských jazycích, zvláště v ruštině. Praha: Kabinet cizích jazyků 1976. xv + 300 s.

Morfematika

HORECKÝ, Ján: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Veda 1964. 194 s.

LOPATIN, V. V.: Russkaja slovoobrazovatel'naja morfemika. Problemy i principy opisanija. Moskva: Nauka 1977. 313 s.

Morfemna struktura slova. Red. M. M. Peščak. Kyjiv: Naukova dumka 1979 334 s.

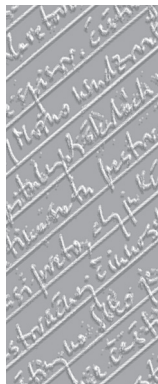
OLIVERIUS, Zdeněk F.: Morfemnyj analiz sovremennogo rusckogo jazyka. In: Problemy sovremennoj lingvistiki. Sborník pedagogické fakulty. Philologica. Praha: Universita Karlova 1967, s. 9 – 78.

Morfematické slovníky

OLIVERIUS, Zdeněk F.: Morfemy rusckogo jazyka. Častočnyj slovar. Praha: Univerzita Karlova 1976. 198 s.

SLAVÍČKOVÁ, Eleonora: Retrográdní morfematický slovník češtiny (s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních). Praha: Academia 1975. 648 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 532 s.

Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory a problémy¹

FRANTIŠEK ČERMÁK

1. Problém jazykové manipulace

Kodifikace a praxe usilující o předpisování jedné jazykové formy či variety na úkor jiné se do lingvistiky dostala poměrně nedávno. Primárně a obecně je kodifikace stále věc zákonodárství, jejíž začátky lze vysledovat až ke starým Židům a době předkřesťanské (*Mišna* ve vztahu ke Starému zákonu), či starému Římu (*Lex duodecimae tabularum*, z let 451-450 př.n.l.), kdy se písemně stanovují normy závazné pro všechny strany. A protože to byly zákony, každé jejich překročení či provinění proti nim se také trestalo a sankcionovalo.

Historie jazykové manipulace (či lidské intervence, jazykového inženýrství, purismu, kodifikace ap.) ale dlouhá není. Je dána řadou faktů (zvl. A,B,C). Jazyk se během známé historie užíval bez svého strážného anděla či policajta, který by ho hlídal a reguloval, po tisíce let. Jakkoliv si tu lze jakýkoliv trest představit jen stěží (i když by si ho leckdo přál), právě po tom se však nyní v některých společenstvích volá.

Primárním důvodem (A) této situace bývala *obrana* před soupeřem, resp. jeho jazykem a obava z něj, protože ten býval silnější. Taková byla situace francouzštiny, kde zákonná reforma *Edikt z Villers-Cotterêts* ustanovila r. 1539 *francien*, jinak pařížský dialekt, za jediný oficiální jazyk, a to jak proti latině, jeho předchůdkyni, tak jiným prestižním nářečím jako byla pikardština. Zvláštní na tom byla skutečnost, dnes téměř nepochopitelná, že se tento edikt týkal jen gramatiky a lexikon nechával volnému vývoji a tedy i nejrůznějším vlivům. Je však třeba zdůraznit, že se tento standard dokázal prosadit až mnohem později, v 19. století (tedy po třech stoletích) a přísný francouzský preskriptivismus je tudíž představa vzniklá až poměrně nedávno. Takováto rigidnost francouzské gramatiky pak vedla k řadě problémů a otevřela prostor mj. i pro paralelní mluvený standard.

Zčásti podobný případ představuje italská *Accademia della Crusca*, která byla založena r. 1582 za účelem očištění toskánského nářečí, jinak literárního jazyka italské renesance. I tady se tedy úsilí soustředilo jen na jednu stránku jazyka, totiž na prosazení jeho úlohy jakožto *arbitra krásné literatury (B)*, podobná byla orientace i pozdější *Académie Française*, 1634–1635). Žádný z těchto trendů tedy neusiloval o plnou kodifikaci jazyka. Oba, k nimž se později někdy přidávala společenství další, zvláště slovanská a tedy i české, se časem však stávají zobecněnými modely při úsilí o vytvoření jazykového standardu širšího, ne-li všeobíhajícího.

¹ Toto je pozměněná a rozšířená verze příspěvku Čermák 2004 a 2005.

V protikladu k přirozenému standardu mluveného jazyka a nářečí je však každý takový umělý standard problematický. Je umělý a z definice neúplný, protože existuje vždy jen pár jeho rádooby tvůrců, majících často dost daleko ke skutečným datům a postrádající někdy i kompetenci. Takový standard ničemu v jazyce neodpovídá a je tedy jen artefaktem; aspoň v minulosti jeho tvůrci ochotně připouštěli, že se zakládá na určitém dialektu, ať už se chápal jakkoliv. A měl-li tento artefakt žít, bylo třeba ho uživatelům vnutit velmi nedemokratickým postupem, bez ohledu na jejich postoje a zpravidla i odpor k tomu, že vytlačuje a má nahradit jejich jazyk domácí, který bezpečně znali.

Ve světě dnes mnoho jazyků bojuje o holé přežití a hrozí jim vyhynutí a otázky preskripcie jsou jim vzdálené. V Evropě se naproti tomu řada jazyků uchyluje k *preskriptivnímu přístupu*, dokonce v podobě zvláštního jazykového zákona, a to v naději, že je to nějak ochrání (C). Účinnost takového zákona, který nezřídka jen špatně zakrývá v pozadí stojící nacionalismus, je však v tomto světle dost sporná.

Ale kdo je onen nepřítel, který je ohrožuje? Sousední dialekt, jako kdysi v případě francouzštiny, asi sotva, či silnější soused jako v případě němčiny a češtiny v minulosti, protože tento fakt je ve věku globalizace relevantní už jen okrajově. Měli by tudíž preskriptivisté začít bojovat s angličtinou, jediným globálním jazykem dneška? Může se to zdát divné, ale právě angličtina si v dějinách prošla krajně spektakulárním vývojem, tak zásadním, že se zcela změnila její typologická povaha z jazyka flektivního do izolačního. Lze se jen domýšlet, co asi cítili staří Anglosasové po normanském záboru r. 1060 a jak přijímali stupňující se příliv tehdejší francouzštiny, které rozuměli jen s bídou. Jisté je, že si neustavili žádnou akademii, aby jejich jazyk bránila, a ten se přesto nakonec vyvinul, bez zábran a preskripcie, do podivuhodně životaschopného jazyka, jak ho známe dnes.

Jiné poučení, které si lze z původní francouzské kodifikace odnést, je *pohrdání historií* a vývojem jazyka, kde tehdejší přesvědčení, že francouzština zůstane navždy neměnná, je zřejmé. Dá se jen těžko odhadnout, nakolik se tu, tj. při takovéto petrifikaci gramatiky na věky, mísil nedostatek poučené znalosti a pouhého zbožného přání. Každý jazyk se však vyvíjí a mění a změny se nakonec vždy nějak projevují.

Každý jazyk má nepochybně potřebu *stability*, kterou si však nelze vynucovat na úkor faktorů jiných a jeho historické dimenze. Přitom stabilita přirozená a stabilita vytvářená uměle není totéž a její význam je pokaždé zcela jiný, ne-li protichůdný. Stabilita jazyka (v minulosti pouze přirozená) je ale vždycky relativní a její trvání různě dlouhé. Někdy ji lze ztotožnit se stavem jazykem a pocitu a postoji jedné generace, anebo je mnohem delší. Nikdy však není a nemůže být absolutní a trvalá. A právě zde tkví dilemma preskriptivistů. Jakmile jednou se svými aktivitami začnou, nemůžou nikdy skončit, protože živý jazyk se neustále mění a tito lidé pak jen musejí periodicky čelit nahromaděnému úhrnu změn, se kterým se musejí vždy po čase vypořádat. Je to svým způsobem začarovaný kruh. A takovéto odsouzení uživatelů jazyka k neustále novým a oficiálním jazykovým předpisům pro ně žádná dobrá vyhlídka není, zvláště dojde-li během jejich života k několika nadiktovaným reformám po sobě.

Tyto a další ohledy a faktory pak představují pro následný vývoj problematický základ. Do něj se zapojují i silné nelingvistické faktory a ty ovlivňují tvářnost příslušného jazyka taky. Jakkoliv to dnes už převažující a obecný pohled není, některé z nich lze zpětně vysledovat v jejich omezené podobě i k původnímu *Pražskému lingvistickému kroužku*. V dalším si některých z hlavních lingvistických faktorů a sklonu k preskriptivismu všimneme aspoň stručně.

2. Pět hlavních aspektů

2.1 Mluvený jazyk

Jediným a výlučným zájmem preskriptivistů byla na jazyce vždy jeho psaná podoba a nezájem, ba často pohrdání jazykem mluveným se v jejich názorech dají najít snadno (spisovná ortoepie sem v tomto smyslu nepatří). To však je lingvisticky třeba odmítnout aspoň ze dvou důvodů:

(1) *Většina jazykových změn pochází z mluveného jazyka*, což je názor zdůrazňovaný třeba F. de Saussurem.

(2) *Většina historie jazyků byla a je mluvená* a většina naší komunikace je stále i dnes mluvená a nikoliv psaná, na což překvapivě snadno zapomíná i leckterý lingvista a zřejmě všichni preskriptivisti. Mluvená forma už samotnou mírou a rozsahem svého užívání vytváří základ pro jazykové normy, standardy a přirozená pravidla a jazykový systém jako celek přetváří neustále. Mluvený standard je nutně přirozený a všeobecně přijímaný a problém preskripce a diktovaných pravidel se tu nikdy neuvažoval, protože to nebylo nutné a nikdy to nikoho proto ani nenapadlo. V protikladu k němu je psaný standard umělý, který mnozí lidé odmítají anebo mu vzdorují, zvláště tenkrát, když se zase vynalezne nová pravopisná reforma (mám tu na mysli například téměř veřejnou vzpuru v 90. letech v Česku či Německu). Společnost prý nedokáže existovat bez kodifikace, jak si preskriptivisté myslí, jakkoliv to není pravda, což je zřejmé u většiny jazyků, zvláště mimo Evropu. V tomto ohledu se preskriptivisté, vnášející do diskuze (pokud nějaká připuštěna je) silně nelingvistické faktory, skutečnými lingvisty dají nazvat jen s těžší; víc na místě by tu pro ně byl podle mého názoru starší název jazykoví inženýři. A dodejme, že k tomu svým obzvláště nešťastným a pošetilým názorem přispívá nedávno i kontroverzní francouzský filozof J. Derrida, hlásající, jakkoliv to většina lingvistů odmítá, prioritu jazyka psaného.

Problematická česká situace balancující na pokraji diglossie (Čermák 1997) je dána neústupností preskriptivistů, kteří vidí a uznávají a v jistém, jakkoliv problematickém, smyslu ošetřují jen jediný jazyk či jeho formu, tj. jazyk psaný a spisovný, a to tam, kde existují alespoň dva. Přitom jediný přirozený obraz jazyka ve skutečnosti nabízí jen mluvený jazyk (v některé ze svých podob), prostý jakékoliv umělé intervence, který odráží staletý vývoj včetně všech změn, radikálních redukcí i cizích vlivů.

V návaznosti na tvrzení o dominantní formě naší každodenní komunikace je vhodné dodat, že díky korpusovým výzkumům je patrné, že poměr užití mluvené variety k varietě psané (dnes už zdaleka ne vždy spisovné) je několikanásobně vyšší ve prospěch jazyka mluveného. Specificky se dá tento problém nazírat také tak, že nám stále dramatickým způsobem chybějí mluvená data, jakkoliv se může zdát, že synchronních psaných dat je poprvé dostatek, ne-li nadbytek. V případě Českého národního korpusu se tudíž začíná s rozsáhlým sběrem i těchto chybějících dat, aby se daly i z nich jednou vyvozovat podložené a vyvážené závěry, a tedy nejen z jazyka psaného. Je smutné, že všechny naše gramatiky a slovníky se zakládají jen na datech psaných a nikoliv mluvených; obraz jazyka, který podávají, je tak vážně deformován.

2.2 Preskripce a preskriptivismus

Z pohledu dnešní korpusové lingvistiky je třeba veškerou preskripci (a její silnější podobu proskripci) odmítnout², mimo jiné i proto, že se nikdy nezakládala na *dostateč-*

² Nevysloveným předpokladem tu ovšem je, že na danou komunitu pohlížíme jako na kulturně vyspělou, v níž existuje demokraticky uznávaná pluralita jak názorů tak i jazykových variet. V tomto smyslu nejde tedy například o případy odlišné, v nichž je třeba jazyk určitého etnika stabilizovat, navrhnout jeho písmo a podobně.

ných a reprezentativních datech. Historicky ji lze také nazírat jako přehledku přechodných, dobových nebo pomýlených názorů, které se uživatelům autoritativně vnucovaly v jedné době a v jedné sadě předpisů (zvláště pravopisné reformě), které však byly následně vyvráceny a rušeny v následující době a fázi, resp. reformě. Do značné míry toto platí i o češtině. Většina toho, co se jedna reforma snažila zavést na úkor něčeho jiného, tj. jedné varianty proti jiné, nemívá totiž velkou životnost a formy, které nakonec stejně převládnu, bývají téměř vždy mluveného původu. Už V. Mathesius (Mathesius 1932, 20) toto dobře ví, když říká, že „cesta českého purismu za posledních osmdesát let je vroubena hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla“. Lingvisticky vzato nemá smysl tu podrobně připomínat všechny ty (nelingvistické) argumenty preskriptivistů, jako je nejlepší jazyk, vysoký styl, reprezentativní či prestižní jazyk, protože ty de facto nevycházejí ze žádných objektivních kritérií, natožpak dat, o která by se preskriptivisti mohli opřít. Nechávám stranou problém dat namátkových a subjektivních a stejně tak i problém elitářského přístupu. Připomenu zde však znovu otázku *práva*, o kterém si tito lidé myslí, že ho mají, když s příslušným jazykem manipulují. Kdo jim toto právo dal a jaká má být profesionální kvalifikace těch, kteří rozhodují o tomto celonárodním sociologickém a politickém problému? Být lingvistou člověka ještě přece automaticky nekvalifikuje k tomu, aby takto rozhodoval o jazyce, protože ten je společným nástrojem patřícím všem, a nikoliv jen vybrané skupince, která chce rozhodovat o tom, co má užívat většina.

V pozadí lze snadno vytušit dnes nepřijatelný postoj nadřazenosti kodifikátorů (a jejich údajné hlubší znalosti a problematického vhledu) vůči jazykové komunitě jako celku. Ta se tu vnímá jaksí jako (intelektuálně) nedospělá, jakoby neschopná pochopit vlastní jazyk neumějící ho správně používat, která se proto musí podřídít diktátu „moudřejších“. Dnes to jistě zní i jako postoj velmi arogantní a povýšenecký. Všední pravda kontrastující s takovýmto postojem preskriptivistů je ovšem ta, že málokdo se dokáže v onom diktovaném a „lepším“ standardu vyjadřovat systematicky a bez chyb (což se u mluveného standardu stát nemůže).

Výše naznačená *správnost*, typická pouze pro preskribovaný, kodifikovaný standard psaný (mluvený jazyk ji nezná), je tedy uměle vytvořená psychologická představa uživatelů čehosi dokonalého, co oni zpravidla v praxi nikdy plně nezvládnou; stačí se podívat do zápisů jazykové poradny, na školní diktáty, anebo třeba na televizní kvízy a soutěže trápící své soutěžící nepřilíh smysluplnými otázkami typu „Jak je to správně?“ a falešně pak po ocitování příslušné preskriptorské příručky zpravidla triumfující nad „neznalostí“ dotyčného. Nejde ale o neznalost přirozeného jazyka, ten uživatelé zjevně znají, jen o neznalost onoho umělého konstruktů vymyšleného pár lidmi, vnucovaného druhým a především většinou nezažitého a dobře neosvojeného. A dodejme navíc, že každá přirozená *norma* vyžaduje prestiž a respekt, ale ty nelze získat tak, že se neustále mění (zvláště v průběhu jediného lidského života). Preskriptoři tedy svými konstrukty dělají potřebě (přirozené) normy medvědí službu a její platnost svou nerozumností kriticky zpochybňují, a to nejen umělostí svých zásahů ale i jejich střídáním.

Nedávná česká zkušenost, podobná leckteré jiné jinde, má nepříjemnou pachut' stop komunistické elity diktující lidem; ti se ovšem proti ní potichu stavěli. Je pozoruhodné, jak špatně se rozumí či nechce rozumět lidem z Pražského kroužku (Vachek 1970, Teze 1929, s. 46). I když jasně vyjádřili svůj názor o charakteristické *tendenci* k expanzi spisovného jazyka (a ne tedy o hotovém faktu), mluvili v kontextu vývoje jazyka o jeho záměrnosti. Nikdy ale neřekli, že by se měla někdy završit a spisovný jazyk by měl převládnout všude: „Pro spisovný jazyk je charakteristická z jedné strany snaha po expanzi,

po funkci koiné, z druhé strany snaha státi se monopolním znakem vládnoucí třídy“. Zajímavá je tu druhá část formulace pocházející z r. 1929, kde se mluví o možnosti politického a ideologického zneužití spisovného jazyka (sic!).

Ne všechno z klasického učení Pražské školy, resp. názorů některých jejích reprezentantů lze dnes přijímat (srov. Starý 1994, Cvrček 2004). Problém už lze vidět například u Havránek (1932, s. 39), do posledních let zřejmě připouštějícího možnost intervence do jazykové normy; mluví o tom však natolik obecně, že je třeba se pochopitelně ptát řadu nepohodlných otázek jako: kde v jazyce, v jaké míře, jakým způsobem a na základě čeho? V morfologii (nebo ještě jinde?), nevybírávě všude, do škol nebo pro celou veřejnost (uznáním tohoto problému je až dnes český postoj problematická nová ortografická pravidla pro školy pouze doporučující), na základě úvah kolem kulatého stolu nebo ani to???

Je třeba zároveň zdůraznit, že Pražané nikdy nepopírali pluralitu jazykových variet a představa spisovného jazyka jako jediné a optimální variety byla těmto funkčně orientovaným lingvistům cizí. V dnešní době patří pluralita (standardů) a multifunkčnost k základním charakteristikám jakékoliv jazykové situace, kdy se už neuvažuje o jediné varietě (spisovné), která by byla schopná na sebe převzít všechny funkce jazyka a úspěšně je plnit.

I jeden původní pražský postoj (Havránek 1932, s. 245 etc.) zdůrazňující primárně a obecně důležitost funkčního přístupu se stavěl za preskriptivní kodifikaci spisovného jazyka, ta se však měla zakládat na *znalosti skutečného* úzu. Neupřesňuje už ovšem, čím by taková znalost měla být podložena, korpusy tenkrát nebyly. Jak se ukazuje, tento názor však zcela oprávněný nebyl a tento přístup se dnes nazírá jako sporný (Starý 1994); česká praxe v současnosti tento nepříjemný problém zřejmě z rozpaků bohužel odsouvá, ale neřeší. Připomeňme si ještě, že zvláště v důsledku korpusové orientace na *typičnost* úzu padla i stará představa dobrého autora, jehož jazyk a úzus by se měl napodobovat.

2.3 Jazyková variabilita

Zcela základní pravdou je, že se jazyk vyvíjí a změny zavádí do svých tvarů, pravidel jejich užití a nakonec i do svého systému, a to skrze *variaci* (srov. i de Saussure 1989, pozn. 176). V tomto smyslu tedy jazyková variabilita není obtížný problém, kazící preskriptivistům jejich snahy, jak by ji leckdo z nich mohl nazírat, ale přirozený a základní způsob vývoje jazyka a *manifestace* tohoto vývoje. Kodifikace pak není nic jiného než popření tohoto přirozeného jevu, *umělá selekce* jedné formy mezi více a *petrifikace* daného stavu vývoje tímto omezujícím způsobem. Vedle důvodů a časové trvanlivosti takového diktátu je však třeba se znovu i zde ptát po *kritériích* takové selekce. Protože všechny živé jazyky prodělávají vývoj, který se nedá zastavit, je preskripce pro lingvistu vysoce umělá a nepřijatelná, protože variabilitu násilím eliminuje a místo faktů tedy nabízí jen umělý konstrukt. Lingvistické studium jazyka na něm založené je pak už ve své samotné podstatě problematické. Co vlastně lingvista pak studuje? Názory kodifikátorů ukrývané za oficiálně vnucovaný předpis nebo přirozený jazyk v jeho proměnách a skutečných variujících formách a opozicích?

O to větší pak bývá šok, o co víc bývá variabilita takto ukrývaná a zametaná pod koberec, když se později znovu vynoří, po dočasné existenci jen v mluveném jazyce. Každý, kdo pracuje s korpusem, si je jazykové variability různého druhu dobře vědomý a ví také, že už nejsou žádné pohodlné černo-bílé pravdy a jen jediná alternativa.

Jednou z mnoha podob variability je vedle variability jevů a forem samozřejmě i existence více alternujících *variet* (útvárů apod.). Necháme-li stranou diglosii, například

norskou, mimo Evropu mnohem častější, pak jde obvykle o protiklad jedné oficiálně a státem podporované podoby, zvané spisovná (jakkoliv v řadě jazyků se tu lépe názvem zdůrazňuje její původně primární vztah k literatuře, srov. například franc. *langue litteraire*) stojící proti jedné či více neoficiálním a obvykle mluveným standardům. Zatímco pouze spisovná varieta je očividným předmětem preskriptivismu, vztah k mluvené formě (v češtině především obecné češtině), sice prodělává změny, ale nahlas se deklaruje jen málo. Přitom dnes už málokdo bude tvrdit jako dřív, že spisovný jazyk má všechny funkce a dokáže prioritně vyjádřit všechno a ve všech situacích (Čermák 1996). O vlivu a defenzivní pozici preskriptivisty ošetřované a propagované spisovné varietě se ví už od začátku, jen se to přiznává zřídka, srovnej například Havránka (1950, s. 8), který připouští, že: „*tam, kde jazyk spisovný má možnost sblížit se s obecnou češtinou, vítězí prostředky shodné s obecnou češtinou a rychle mizejí ze spisovné češtiny zbytečné jeho formy zastaralé.*“ Tolik k jednomu možnému a běžnému vývoji soupeření dvou variet, oficiální a neoficiální.

2.4 Cizí vlivy

Jiným oblíbeným argumentem, někdy jen implicitním, je vliv a import cizích prvků (většinou slov) do vlastního jazyka, který doprovází jak fobie tak averze; toto býval silný faktor mj. i v českém národním obrození. Tento postoj plyne z pomýlené představy čistoty vlastního jazyka, „znečištěvaného“ jiným; žádné opodstatnění však nemá (purismus). Naopak, *všechny jazyky jsou smíšené* a toto míšení stále pokračuje. Žádný jazyk neexistuje v izolaci a nevyhne se vnějším vlivům, které v naší době globalizace nabývají dokonce nových forem.

Otázka je přitom složitější, protože se při argumentaci cizími vlivy zpravidla rozumí vlivy současné a široce rozpoznávané. Co vše se však už nerozpoznává jako cizí, to se už v úvahu nebere (české *chléb, muset*, či kalkový *nápad* aj.). Takové importy se pak tedy už nepocítují jako cizí. Jde tedy zase jen o povrchní a momentální pocit některých lidí, který lze za takovýmto postojem snadno nalézt.

Dodejme, že neexistuje ve skutečnosti záznam jazyka, který by zahynul pod přemírou cizích slov, jen se v takovém případě prostě změnil. A *změnu*, to nejpřirozenější, co se jazyku stává a stávat musí, nelze ztotožňovat s *vyhynutím* jazyka; pro to bývají jiné důvody, zpravidla nelingvistické. Je skoro zbytečné tu znovu poukazovat na angličtinu a její houbovitou povahu nasávající cizí prvky odkudkoliv zcela nevídaným způsobem už dlouhou dobu, ale podobný případ ve skutečnosti představuje v historii i francouzština apod. (na což se dnes rádo zapomíná). Takováto ovlivněnost jazyků, v dnešní Evropě především angličtinou (dřív to bývalo jinak), je běžná a známá, srovnej například situaci dnešní nizozemštiny, jazyků skandinávských apod. Před pár desetiletími zažila například i finská komunita, nepodloženě „hrdá“ na čistotu svého jazyka, značný šok, když vyšel první velký slovník cizích slov a zjistilo se, kolik je toho přejato.

Podobně by bylo chybou *zaměňovat změnu za úpadek jazyka*, což je stížnost, kterou lze slyšet často i dnes. Dokud nebudeme vybaveni objektivními nástroji, je třeba každé takové konstatování mluvící o úpadku jazyka považovat za mýtus a nerozpoznání prosté změny, psychologicky a axiologicky pak pouze za staromilectví.

Existuje však ještě další, psychologický důvod pro tuto nechuť k cizím importům či jejich odmítání, který někdy hraničí s obvyčejnou inercií a leností některých mluvčích přijímat nové (cizí). Z hlediska funkčního však není pro odmítání výpůjček žádný důvod, jsou přirozeným a trvalým jevem.

2.5 Forma versus obsah

Až dosud nebyla řeč o skutečnosti, že kodifikace a následný preskriptivismus se vztahuje téměř výlučně k *jazykové formě* (psané) a že *obsahu* či *významu* se žádná pozornost nevěnuje. To je z hlediska expanzionismu některých preskriptivistů dost podivné, protože největší variabilitu i změny lze najít právě v oblasti jazykového významu, a ne formy. Chceme-li preskriptivistům dělat *advocata diaboli*, musíme se pak ovšem ptát: je tato jednostranná obsese formou, což je povrchný aspekt jazyka, skutečně na místě? Anebo tu preskriptivisté mlčky přiznávají, že tak daleko prostě nedosáhnou, jakkoliv by to rádi udělali?

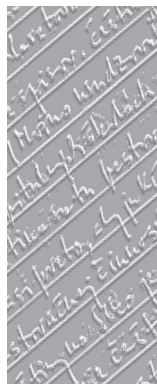
Za kritickou zmínku stojí ale ještě jeden postřeh o jazykové formě a snaze preskriptivistů ji buď měnit, anebo omezovat. Z hlediska toho, co nám moderní korpusy dnes říkají, je zřejmé, že většina minulé historie studia jazyka měla dominantní *paradigmatickou* povahu, a jeho *syntagmaticke*, tj. způsobům kombinace jazykových prvků, slov apod., se pozornost příliš nevěnovala. Tyto způsoby a tedy celá syntagmatika přitom však nejen procházejí neustálou proměnou také, ale jde tu vůbec o úhrn změn největší, preskriptivisté si ji však zřejmě (až na jednotlivosti dosud) neuvědomili. I když má na konci vliv tato oblast na význam slov, lexikální systém i gramatiku, je vnějškově i tento aspekt jazyka součástí jeho formální stránky. Nebylo by však nijak moudré, i když by si toto preskriptivisté uvědomili, aby začali s pokusy o kodifikaci i zde. Předepisovat význam je ještě absurdnější než předepisovat formu. Je ho tedy třeba, stejně jako další aspekty jazyka, nechat jeho přirozenému vývoji.

3. Závěr.

Lingvistický pohled na preskriptivismus a některé jeho stránky, zde stručně nastíněný, musí nutně a rychle dospívat k závěru, že jakákoliv rozhodnutí o jazyce, pokud možno nepreskriptivní povahy, se musejí zakládat na dostatečných datech (korpusových) a rozumných lingvistických kritériích; o formě těchto rozhodnutí (ne však nutně v podobě pravidel) je třeba vést diskuzi. Stabilita jazyka je dána přirozeným územ, a nikoliv diktátem.

LITERATURA

- CVRČEK, V.: Vývoj polemických názorů na kodifikaci češtiny po roce 1945. Praha 2004 (diplomová práce na FFUK).
- ČERMÁK František: Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie. In *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Sb. prací Ped. fakulty MU v Brně, 1996, sv. 133, ř. jaz. a lit. č. 27. Ed. R. Šrámek. Brno, s. 14 – 18.
- ČERMÁK, František: Obecná čeština: je součástí české diglosie? *Jazykovědné aktuality* XXXIV/3-4, 1997, 34 – 43.
- ČERMÁK, František: Prescriptivism, Variability and Stability. In *Obdobja* 22, 2004, Univerza v Ljublani, Ljubljana, 19 – 25.
- ČERMÁK, F., Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, In *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Eds. E. Minářová, K. Ondráčková, Masarykova univerzita v Brně. Pedagogická fakulta, Brno 2005, s. 12 – 17.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Dnešní čeština. *Naše řeč* 34, 1950, s. 6 – 9.
- HAVRÁNEK Bohuslav: Studie o spisovném jazyce. Praha, Academia 1963.
- MATHESIUS, Vilém: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Red. B. Havránek – M. Weingart. Praha, Melantrich 1932, s. 14 – 31.
- de SAUSSURE, Ferdinand: Kurs obecné lingvistiky. Praha, Odeon 1989.
- STARÝ, Zdeněk *Ve jménu funkce a intervence*, Praha, Univerzita Komenského 1994.
- U základů pražské jazykovědné školy.*, Ed. J. Vachek. Praha, Academia 1970 (Teze předložené prvnímu sjezdu slovanských filologů v Praze 1929).
- THOMAS, G. Linguistic Purism, London – New York, Longman 1991.

„Náš jazyk“, enklávny jazyk a jazyk diaspóry

MIROSLAV DUDOK

Profesor Lubomír Ďurovič má u nás v mnohých slovakistických a slavistických témach prvenstvo. Jeho zvedavý duch ho neraz priviedol na prvolezeckú filologickú a lingvistickú dráhu. Vari prvý v modernej slovenskej jazykovede sa zaoberal aj rozborom všetkých troch zložiek diverzifikovanej podoby jazyka z nášho titulku. A práve tento tematický scientistický priestor u nás zostal nedocenený, lebo sa týmito otázkami zaoberal počas svojho zahraničného pôsobenia na uppsalskej a hlavne na lundskej univerzite. Výsledky jeho výskumov doma boli v tom čase takmer úplne neznáme (Ďurovič ed., 1983, Ďurovič, 1987, 1988 a i.). K jeho menu sa tak viaže slovakistický paradox, že jeho práce o jazyku detí gastarbeiterov vo Švédsku, záujem o enklávny jazyk a jazyk slovenskej diaspóry, našli najprv ohlas v komunite zahraničných Slovákov, ktorých nekváril zvrátený duch dobových ideologických postojov z jeho rodného Slovenska. Príležitostne sa mohol k týmto témam doma vyjadriť roku 1988¹, resp. 1990 v zborníku *Zahranční Slováci a materinský jazyk* (Ďurovič, 1990) a najnovšie v objavnej publikácii *O slovenčine a Slovensku*, ktorej editorom je Ján Bosák (Ďurovič, 2004).

Pojmy ‚náš jazyk‘, ‚enklávny jazyk‘ a ‚jazyk diaspóry‘ obohacujú diskurz bilingválnych a multilingválnych spoločenstiev. Konceptualizujú sa na pozadí osobitých identít – personálnych aj kolektívnych. Charakteristické pritom je, že jazyková identita v uvedomovaní si personálnej a spoločenskej osobitosti nehrá vždy primárnu alebo dominantnú úlohu. Napríklad, s pojmom *naš jazyk* sa identifikovali deti juhoslovanských imigrantov v Západnej Európe patriace do nehomogénneho etnického a jazykového spoločenstva. Paralelne sa v uvedenej imigrantskej komunite používal aj termín *juhoslovanský jazyk* (*jugoslovenski/jugoslavenski jezik*), pričom šlo o etnických Srbov, Chorvátov, Bosniakov, Čiernohorcov, ako aj dialogických partnerov zo zmiešaných manželstiev v kombinácii s inými etnicitami. Kjell Magnusson vypozeroval, že 25 % Srbov a Chorvátov vo Švédsku svoj materinský jazyk nazývalo *jugoslavenski* resp. *jugoslovenski jezik*. Išlo o zrejmy prejav superetnického vedomia (povedané Šatavovým termínom, 1994), s ktorým prišla prvá generácia gastarbeiterov. Väčšia časť Srbov svoj jazyk nazývala srbochorvátsky, iba jednotlivci srbský jazyk, kým väčšina Chorvátov svoj materinský jazyk nazývala chorvátsky – *hrvatski jezik* (Magnusson, 1987, s. 142).

V týchto komunitách materinský a rodný jazyk hral komunikatívnu funkciu v rámci interpersonálnej komunikácie aj emotívnu a symbolickú funkciu.

---

¹ Mám na mysli referát, ktorý L. Ďurovič predniesol na vedeckom sympóziu pri príležitosti 125. výročia založenia Matice slovenskej *Zahranční Slováci a materinský jazyk* (Bratislava 4.–6. júla 1988).

L. Ďurovič so svojím výskumným tímom skúmal jazyk detí juhoslovanských prisťahovalcov vo Švédsku vo veku od 4 do 18 rokov v lundskom projekte nazvanom domáci či rodinný jazyk (hamspråk). Zistil, že v novom spoločenskom prostredí v tomto jazyku došlo k viacerým komunikačným a gramatickým posunom. Medzi iným došlo k hladkému rodovému prechýleniu, resp. narušeniu zhody v rode typu *bio jedan lisica*, k pádovej redukcii, spravidla NA, NAG, NAGL atď. (Ďurovič, 1983, 1987) a k mnohým iným jazykovým zmenám, pričom sú uvedené jazykové štruktúry v jazyku pôvodného životného prostredia stabilné. K podobným jazykovým procesom došlo aj podmienkach pluricentrického vývinu slovenčiny, k čomu sa vrátíme.

Integrujúcim činiteľom juhoslovanských detí vo Švédsku nebol v prvom rade jazyk, ale kultúrne, duchovné, krajanské a iné činitele. Švédska vláda v sedemdesiatych rokoch podporovala vyučovanie jazyka a kultúry imigrantov. Tento jazyk v novom prostredí má však všetky znaky diaspóry: je to jazyk nehomogénnej komunity (podľa Ďurovičovej terminológie), v ktorej dominuje národnosymbolická funkcia. Pri skúmanej komunite dokonca oficiálne pomenovanie jazyka srbochorvátsky jazyk vystriedalo pomenovanie juhoslovanský jazyk alebo intímne pomenovanie *náš jazyk*. V krajine pôvodu v tom čase už silneli dezintegračné a divergentné jazykové procesy.

Keď ide o jazyk slovenskej komunity mimo Slovenska, dodnes je produktívny enklávny jazyk a jazyk diaspóry. Prvý termín je v slovenskej lingvistiky zaužívaný, druhý je zasa zaužívanější v západnej lingvistiky a L. Ďurovič ho medzi prvými uplatnil aj vo svojich slovaskistických výskumoch (Ďurovič, 1990). Keďže ide o dva rozdielne existenčné typy minoritnej komunity žijúcej mimo hraníc materského národa s osobitnými a špecifickými jazykovými prejavmi v interpersonálnej a verejnej komunikácii, potrebný je aj na úrovni jazyka a používania slovenčiny diferencovaný pohľad na jazyk enklávy alebo slovenských ostrovov v zahraničí a jazyk diaspóry.

Enklávny jazyk charakterizuje jazykovo, najmä etnicky a kultúrne pomerne kompaktnú komunitu. Je výsledkom vývinu európskej geopolitickej situácie od 18. do 20. storočia. Enklávna slovenčina je výsledkom vonkajších geopolitických zmien. Po tereziánskych a jozefínskych reformách a rozpade osmanskej ríše v južnej Panónii vznikli silné slovenské ostrovy na Dolnej zemi, v Bihorských horách s neprerušným kultúrnym, duchovným a fyzickým kontaktom s rodným krajom. Po roku 1918 na týchto ostrovoch sa formovala slovenská menšina, ktorá sa ocitla v nových štátnych formáciách, a to slovenská menšina v Rumunsku, v Južoslávií, v Maďarsku, v Poľsku a na Ukrajine. V 20. storočí po rozpade Česko-Slovenskej federácie aj slovenská komunita v Českej republike nadobudla status národnostnej menšiny (podrobnejšie Vranovský a kol., 2001).

Jazyk diaspóry je heterogénnej povahy, lebo jeho nositeľmi sú jednotlivci a členovia komunity, ktorí žijú roztrúsené, ďaleko od jadra materského národa. Keď ide o slovenskú diaspóru, L. Ďurovič ju lokalizuje do západoeurópskych krajín a tvoria ju hlavne sociálni a politickí migranti.

V zámorských krajinách vznikali v minulosti tiež slovenské ostrovy, ktoré sa rýchlo menili na diasporálny typ komunit. Charakteristické pritom je, že zo stabilných dolnozemskej slovenských enkláv sa často formovali sekundárne enklávy v Európe aj v zámorí. Takže dnes vo forme menších ostrovov, najmä ako diasporálna zaznieva slovenčina vo viacej ako tridsiatich krajinách na všetkých kontinentoch. Sprievodca slovenským zahraničím vierohodnejšie, či menej vierohodne mapuje túto situáciu v dvadsiatich siedmich krajinách a odhadom uvádza, že za hranicami Slovenska žije viacej ako 2,6 miliónov Slovákov. Štatistický, ani odhadový údaj o počte zahraničných Slovákov však nemôže byť celkom spoľahlivý (Sprievodca... 2001; Šatava, 1994), lebo

slovenská etnická identita v rôznych končinách sveta sa meria rôznymi demografickými parametrami.

Jazyk slovenskej diaspóry sa u nás dodnes takmer neskúmal. Záujem o enklávnú slovenčinu na Slovensku bol iba po druhej svetovej vojne v rámci repatriáčného procesu. Z početných výstupov týchto výskumov prevažná väčšina prác bola dialektologicky zameraná, ale skúmali sa aj jazykové kontakty a onomastika (V. Blanár, P. Ondrus, J. Štolc a i.), dominovali však etnografické práce. V súčasnosti je tento záujem viac-menej ojedinelý a nesystematický. Sústavný záujem o enklávny jazyk v rámci široko poňatej slovakistiky sa prejavuje iba v tradične najživotiaschopnejších slovenských krajanských komunitách v bývalej Juhoslávii, v Rumunsku a v Maďarsku. V ostatnom čase sa zvyšuje záujem o reflexiu slovenčiny v Maďarsku, ktorá sa tam ocitla takmer na hranici spiacceho jazyka. Je preto načase konštituovať seriózný interdisciplinárny a interregionálny projekt, ktorý by objektívne zmapoval vývin a súčasný stav enklávnej i diasporálnej slovenčiny, lebo sa slovenčina za hranicami materskej krajiny nejednotne hodnotí a idealizuje sa aj v slovakistickom diskurze na Slovensku, aj v krajanskom slovakistickom diskurze. Medzi najzáslušnejších bádateľov v tejto oblasti patria nielen dialektológovia J. Štolc, P. Ondrus, E. Pauliny, V. Blanár, D. Dudok, I. Ripka, Š. Lipták, ale i jazykovedci inej orientácie, napr. M. Myjavcová, M. Týr, A. Divičanová, M. Žiláková, A. Hornoková, J. Mlacek, E. Horák, J. Mistrík, S. Ondrejovič a mladší autori. Najčastejšie sa uplatňujú konzervatívne scientometrické parametre bez uplatnenia kritérií sociálnych sietí, bigrafém a pod., s jednostranným zameraním na nárečovú komunikáciu, pričom vedeckej reflexii uniká skutočnosť, že sa v niektorých kolektívnych identitách vytratila jazyková identita, alebo že v niektorých iných komunitách, akými sú bývalé dolnozemske slovenské ostrovy, došlo k charakteristickým znakom pluricentrického vývinu slovenčiny. O tom pozri viacej Dudok, 2002.

Jazyk slovenskej enklávy a diaspóry napriek domnejšej zakonzervovanosti, ako sa často prezentuje v doterajšej literatúre, predstavuje dynamickú, pulzujúcu entitu, ktorú tvarujú pulzačné jazykové vektory (podrobnejšie Dudok, 2004). Tradičné systémové vybavenie pri analýze jazyka týchto jazykových spoločností neprinieslo očakávané výsledky; zakladalo sa na projektovanej situácii, uspokojovalo sa statickými jazykovými entitami a vývinový aspekt nebol vôbec postrehnutý. Výsledky výskumu často dopadli deprimujúco pre používateľov enklávnej a diasporálnej slovenčiny a zo stanoviska ekolingvistických postupov sú vágne. Napriek tomu, že dodnes nemáme presne zmapovanú enklávnú a diasporálnu slovenčinu, v tejto chvíli môžeme stručne načrtnúť súčasnú situáciu aspoň v cieľových krajinách tradičných migrácií Slovákov, z ktorých niektoré dôverne ovláda aj náš dnešný inšpiratívny gestor Ľ. Ďurovič.

Na základe lingvometrických, sociometrických a komunikologických parametrov, hoci aj bez hlbších sociolingvistických ponorov, s ktorými doposiaľ celoplošne nedisponujeme, môžeme v abecednom poradí konštatovať nasledujúcu aktuálnu situáciu slovenčiny mimo materského jadra:

Argentína	jazyk potomkov slovenských vystaňovalcov z Dolnej zeme, neskoršie i zo Slovenska vystriedala španielčina
Austrália	Slovenčinu potomkov vystaňovalcov zo Slovenska vystriedala angličtina, potomkovia juhoslovanských Slovákov si zachovali jazyk so špecifickými jazykovými znakmi bývalého spoločenského prostredia

Belgicko	slovenčinu v podmienkach diasporálneho vývinu vystriedala hlavne francúzština, jednotlivé rodiny, ktoré udržiavajú kontakt so Slovenskom zachovali si nárečovú alebo spisovnú podobu slovenčiny (hlavne mladšia migračná vlna)
Bosna a Hercegovina	spiaci jazyk sekundárnej kolonizácie z Vojvodiny
Brazília	sekundárna enklávna slovenčina pôvodných enkláv z Bulharska, Rumunska a Juhoslávie zanikla, jednotlivci z pôvodných enklávnych Slovákov a imigrantov zo Slovenska sa ešte hlásia k etnickému pôvodu, ale komunikačná sieť v rodnom jazyku je už veľmi riedka
Bulharsko	slovenská komunita po repatriácii na Slovensko si udržiava kolektívnu identitu (napr. v rámci občianskeho združenia Slováci z Bulharska, založ. r. 1990), v Bulharsku stopovo sa zachovala nárečová podoba slovenčiny s malým počtom hovoriacich
Česká republika	staršia a stredná generácia aktívne ovláda slovenčinu, najmladšia generácia vo veľkej miere už len češtinu; napriek tomu je slovenčina značne diverzifikovaným jazykom
Dánsko	slovenčina existuje ako rozptýlený (spiaci a rodinný) jazyk u novodobých imigrantov
Francúzsko	diasporálna slovenčina sa v rudimentárnej podobe zachováva vo folklórnych spolkoch a v Paríži v cirkevnej komunikačnej sfére (raz týždenne prebiehajú bohoslužby v slovenčine)
Chorvátsko	enklávna a diasporálna slovenčina; vzdelávanie v slovenčine v základnej škole (bilingválne triedy), najnovšie je možné študovať slovenčinu aj na univerzite v Záhrebe a v Osijeku; v značnej miere k zachovaniu slovenčiny prispeli tradičné poľnohospodárske komunity, v súčasnosti tlač, rozhlas a s týždennou periodicitou aj televízne vysielania na štátnej televízii; napriek všetkému, počet používateľov slovenčiny ubúda
Juhoafrická republika	ide o pomerne mladú minoritnú komunitu (hlavne po roku 1968 a 1989), ktorá napriek diasporálnemu vývinu nestratila kontakt so živou slovenčinou
Kanada	slovenčinu vo veľkej miere vystriedala angličtina, miestami aj francúzština; napriek úsiliu imigračnej vlny po 2. svet. vojne a r. 1968, resp. najnovšej, po r. 1989, nedarí sa veľmi oživiť spisovnú komunikáciu, prevláda kreolizovaný jazyk, jednotlivci však dobre ovládajú diglosnú slovenčinu
Luxembursko	diasporálna slovenčina novšieho typu s malým počtom hovoriacich
Maďarsko	Z výraznej enklávnej slovenčiny je dnes dominantné diasporálne jazykové spoločenstvo, ktoré takmer vystriedala maďarčina; v najnovšom čase sa však zvýšil záujem o revitalizáciu slovenčiny najmä v radoch inteligencie s možnosťou pestovania slovenčiny v materskej škole v bilingválnych základných školách, v slovenskom gymnáziu, na úrovni univerzitného štúdia; existuje aj masmediálna podpora zachovávanía slovenčiny

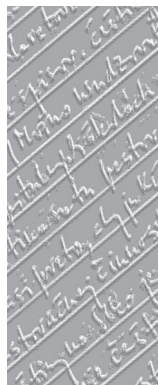
Nemecko	iba diasporálny typ slovenčiny s relatívne zakonzervovanou slovenčinou z obdobia po 2. svet. vojne a po období politickej emigrácie r. 1968, u potomkov týchto Slovákov však slovenčinu vo veľkej miere vystriedala nemčina; v jednotlivých rodinách v ostatných rokoch ožíva záujem o slovenčinu ako o turistický jazyk; používanie slovenčiny tu posilnila aj najnovšia gastarbeiterská vlna zo Slovenska
Nórsko	v malej novodobej slovenskej diaspóre, prevažne inteligencie, sa zachovala spisovná slovenčina
Nový Zéland	v málopočetnej slovenskej diaspóre sa slovenčina sporadicky pasívne pestuje (prostredníctvom odoberania slovenských časopisov z Austrálie)
Poľsko	v pohraničnom pásme enklávna slovenčina s dominantnými nárečovými formami, v súčasnosti o revitalizáciu slovenčiny vo svojich radoch prejavila záujem slovenská inteligencia v diaspóre
Rakúsko	v diasporálnom vývine slovenčiny dominuje slovenčina ako spiaci jazyk, ktorý posilňuje nezanedbateľná súčasná gastarbeiterská vlna
Rumunsko	rozvinutý typ enklávnej slovenčiny so značne diverzifikovanou rečou, po Vojvodine v Srbsku a Čiernej Hore najvitálnejšia slovenská enkláva s rozvinutou školskou, spolково-folklórnou, cirkevnou, vydavateľskou a masmediálnou sieťou
Spojené štáty americké	po vývinovej fáze melting pot zachovali sa rudimenty diasporálnej slovenčiny; po r. 1989 oživil sa záujem o pasívnu a „turistickú“ slovenčinu, ktorú posilňuje novodobá slovenská imigračná komunita
Srbsko a Čierna Hora	najživotoschopnejšia slovenská enklávna a diasporálna slovenčina, rozvíjajúca sa ako diverzifikovaný jazyk s pluricentrickými charakteristikami v rámci verejných komunikačných sfér a interpersonálnej komunikácie s výrazným citom pre diglosiu; úplne rozvinutá školská sieť od predškolských ustanovizní po vysokoškolské vzdelanie, členitá vydavateľská sieť, verejnoprávna a súkromná sieť rozhlasových a televíznych vysielaní regionálneho (vojvodinského) a miestneho charakteru, čulá divadelná ochotnícka, a profesionálna činnosť (jediné slovenské profesionálne divadlo za hranicami Slovenska), vybudovaná vedeckovýskumná infraštruktúra zameraná na jazykovo-etnické parametre atď.
Slovinsko	v nepatrnej slovenskej diaspóre mladšieho typu slovenčina sa zachováva ako rodinný jazyk
Španielsko	malá povojnová a mladšia diaspóra (hlavne v Madride) si zachovala korektnú spisovnú slovenčinu
Švajčiarsko	v diasporálnych podmienkach slovenčinu ovláda iba malá časť slovenských imigrantov, ktorú neovplyvnila ani najnovšia sociálna migračná vlna

Švédsko	mladšia diaspóra, ktorú tvorí prevažne vysokoškolská komunita, najmladšia generácia slovenčinu ovláda stopovo, v jednotlivých rodinách však na vysokej úrovni
Taliansko	diasporálna komunita sa po r. 1989 oslabilo o časť duchovenstva, ktoré sa vrátilo na Slovensko
Ukrajina	v enklávnom type staršia generácia slovenčinu používa v nárečovej podobe, najnovšie sa oživuje záujem o slovenčinu aj u mladšej generácie
Uruguaj	v diasporálnych podmienkach slovenčina západoslovenského a východoslovenského nárečového typu vystriedala španielčina
Veľká Británia	staršia diasporálna slovenčina je v súčasnosti posilnená novou sociálnou migračnou vlnou, ale bez znakov jazykovej eskalácie
Venezuela	v súčasnosti je to spiaca slovenská diaspóra bez známk jazykového života
Zvyšné krajiny	slovenčina ako individuálny alebo diasporálny jazyk (zatiaľ bez postačujúcich lingvometrických parametrov)

Medzi lingvometrické, etnometrické, demografické a kulturologické parametre slovenskej jazykovej identity za hranicami Slovenska sme brali aktívnu a pasívnu znalosť slovenčiny, funkčné používanie slovenčiny, sociálne siete, jazykovú biografiiu, sporadicky životné príbehy (pre absenciu ich systematického výskumu u nás). Keďže si takýto výskum vyžaduje lepšie kádrové zabezpečenie a systematický výskum v teréne, bez organizovaného inštitucionálneho prístupu k slovenčine ako enklávneho a diasporálneho jazyku, na čo zatiaľ nebadáme vyvážené a ústretové snahy doma i v slovenskom zahraničí, náš text reprezentuje iba zmenu paradigmy v nazeraní na danú problematiku.

LITERATÚRA

- DUDOK, Miroslav: Pluricentrický vývin modernej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 42 – 50.
- DUDOK, Miroslav: Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. A. Uhrinová a M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 32 – 42.
- ĎUROVIČ, Ľubomír (ed.): *Lingua in Diaspora*. *Slavica Lundensia* 9. Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1983.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *The Development of Grammar Systems in Diaspora children's Language*. *Slavica Lundensia* 11, 1987, s. 51 – 85.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *Concept of Diaspora Language*. *Slavica Lundensia* 12. Red. Ľ. Ďurovič. 1988, s. 7 – 9.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *Slovenčina ako jazyk diaspóry*. In: *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Zost. F. Bielik a C. Baláž. Martin: Matica slovenská 1990, s. 126 – 131.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *O slovenčine a Slovákoch*. *Vybrané štúdie I*. Bratislava: Veda 2004. 428 s.
- MAGNUSSON, K.: *Language and Cultural Identity, Yugoslav Youth in Sweden*. In: *Slavica Lundensia* 11, 1987.
- Spríevodca slovenským zahraničím*. Zost. Ľ. Bartalská. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001.
- ŠATAVA, Leoš: *Národnostní menšiny v Evropě*. Encyklopedická příručka. Praha: Ivo Železný 1994.
- VRANOVSKÝ, P. a kol.: *Slovenskosť v multikultúrnem svete*. Praha: Obec Slovákov v Českej republike 2001.

Slovenčina a „češtiny“. *Slovenský turisti byly udivený*

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Textový úsek *slovenský turisti byly udivený* s niektorými charakteristickými prvkami obecnej češtiny – v porovnaní so spisovným a knižnejším českým *slovenští turisté byli udiveni* – naznačuje sféru otázok, ku ktorej (v trochu voľnej formulácii) smeruje názov týchto úvah. Pri zvukovej podobe uvedených fragmentov sa v slovensko-českom porovnaní ukazuje výraznejšia miera zhody slovenského *slovenský turisti boli udivení* s obecným než so spisovným českým vyjadrením, na písme je ich blízkosť čiastočne maskovaná odlišnou pravopisnou konvenciou. Iné charakteristické prvky obecnej češtiny kumulované napr. v spojení *vod starýho mlejna* (príklad podľa Sgall – Hronek, 1992, s. 31) signalizujú zase opačný vzťah – väčšiu blízkosť slovenského *od starého mlyna* a spisovného českého *od starého mlýna*. Konfrontácii so slovenčinou sa takto ponúkajú dve príbuzné české „formácie“, pričom niektorými charakteristikami je slovenčina bližšia jednej, inými druhej.

Formulácia *slovenčina a „češtiny“* (a nie povedzme *slovenčina a čeština* alebo „*slovenčiny*“ a „*češtiny*“) smeruje k problematike vyplývajúcej zo známeho rozdielu v jazykovej situácii v českom a slovenskom prostredí – k tomu, že v českom prostredí so spisovnou češtinou koexistuje obecná čeština (či už chápaná ako varieta národného jazyka s rozsiahlymi komunikačnými funkciami a s aspiráciou na celospoločenskú platnosť, či ako alternatívny súbor tvarových a hláskových paradigiem¹), ktorá v slovenskom prostredí nemá obdobu. Pod slovenčinou v tomto porovnaní vystupuje spisovná slovenčina (sl) – a to, čoho sa chcem dotknúť, sú niektoré historické a súčasné vzťahy slovenčiny na jednej strane k spisovnej (sč), na druhej strane k obecnej češtine (oč).

Ponúkam túto tému pri príležitosti Ďurovičovskej konferencie, pretože ma v súhre s vlastným výskumom súčasných slovensko-českých jazykových vzťahov k úvahám inšpirovali aj viaceré práce Ľubomíra Ďuroviča posledných asi desiatich rokov, ako postupne vychádzali rozptýlené v lingvistických, literárnych a iných kultúrno-spoločenských časopisoch². V súčasnosti sú už v jeho vybraných štúdiách (*O slovenčine a Slovensku*, 2004) dostupné pospolu.

¹ Interpretácia obecnej češtiny sa v českej lingvistickej reflexii ukladá v rozmedzí od jej chápania ako samostatného útvaru/variety po interpretáciu jej charakteristik ako súboru štýlovo príznakových tvarových a hláskových paradigiem (úvahy na túto tému obsahuje monografia J. Hronka, 1972; novšie napr. Müllerová – Hoffmannová, 1997; Bermel 2001 a i.).

² Ide najmä o štúdie *Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom* (1990), *Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí* (1993), *Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny* (1998), *Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000)* (2000a), *Koncepcie spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie* (2000b).

Naznačenú problematiku možno sledovať z rozličných aspektov – v tomto texte pôjde o dve línie: jednou je otázka česko-slovenských jazykových vzťahov ako prvku v hre pri obrodenskej kodifikácii spisovnej češtiny, druhou je otázka miery štruktúrnych zhôd v dvojiciach spisovná slovenčina – spisovná čeština na jednej strane a spisovná slovenčina a obecná čeština na druhej strane. Viaceré inšpiratívne (a nie neprovokatívne) odpovede na ne ponúka aj L. Ďurovič vo svojich štúdiách.

Predobrodenské a obrodenské pozadie súčasnej jazykovej situácie v českom prostredí (*Může za to Dobrovský?*)

Vzájomný vzťah spisovnej a obcej češtiny (resp. bežne hovoreného jazyka), precizovanie poznania ich fungovania a koexistencie v súčasnej jazykovej praxi ako aj hľadanie riešení zložitej jazykovej situácie sú v českej aj zahraničnej bohemistike predmetom diskusií, v ktorých sa pozornosť priebežne obracia aj na to, ako a prečo sa predsa len stalo, že bol v čase obrodovania kodifikovaný archaický jazykový útvar, humanistická čeština, bez ohľadu na existenciu súdobej živej komunikačnej variety, ktorú už do istej miery zohľadňovali predchádzajúce gramatické opisy³. V monografii *Čeština bez příkras* (Sgall – Hronek, 1992) nesie jedna z kapitol príznačný názov *Může za to Dobrovský?*, pričom formuláciu otázky ťažko chápať ako prejav (prípadnej) veľkej vďačnosti. Kto za to môže, resp. čo za to môže? Aké okolnosti okrem dobových „vnútorných“ českých pomerov sa spolupodpísali či mohli spolupodpísať na podchytení humanistickej češtiny v Dobrovského opise a podržaní jej gramatického obrazu (pri aktívnom rozvíjaní slovnej zásoby) druhou, jungmannovskou obrodenskou vlnou... V súčasnej lingvistickej reflexii nájdeme viacero odkazov na to, že nezanedbateľným momentom v hre, na ktorý sa pri obrodenskej kodifikácii češtiny bral zreteľ, bolo slovenské jazykové prostredie. Zorný uhol, pod akým sa to deje, aj hĺbka naznačenia súvislostí sa u jednotlivých autorov líšia.

Slovenské prostredie ako „motív“ vstupuje do úvah o kodifikácii češtiny vzhľadom na prítomnosť spisovnej češtiny ako „nadetnického spisovného jazyka“ (Lifanov, 2000) na území Slovenska v priebehu stáročí, od 14. storočia až po obrodenskú kodifikáciu češtiny aj slovenčiny (v istej miere aj ďalej, to sa už ale našej témy bezprostredne netýka). „Expanzia spisovnej češtiny“ sa neniesla len východným smerom a využitie jej kultúrnych potencií v 14. až 16. storočí je dostatočne známe z poľského prostredia⁴, v menšom aj z iných slovanských kultúrnych sfér, no rozsah pôsobenia češtiny na území Slovenska je predsa špecifický a vzhľadom na osobité česko-slovenské a slovensko-české (nielen jazykové) vzťahy neporovnateľne významnejší. Z obojstrannosti, obojsmernosti česko-slovenských väzieb a smerovaní vyplýva aj významný zástoj slovenského kultúrneho prostredia v predbielohorskom fungovaní češtiny a po oklieštení jej funkčných

³ Nejde len o Rosovu *Czechořečnost* z r. 1672 s „obecnočeskými“ prvkami zachytenými v gramatickom opise, no využívanými aj v jeho autorskej reči, možno uviesť aj ďalšie príklady dobového vnímania, napr. *Žádka* M. V. Šteyera (1668), s príznačnou formuláciou napr. vo veci -ý a -ej: „Mnozy podle staročeského způsobu píší točené ý s proužkem, kde nyní obyčejně vyslovujeme -ej. Tak píší hýbám, kývám, výstupek, smýšlím, etc., a tak jest tištěno v dotčené Biblii. Nicméně ponevadž nyní říkáme: hejbám, kejvám, vejstupek, smejšlím, etc., já také tak píši, aby se písmo neprotivilo řeči. Ty čiň, jak chceš (cit. podľa Marvan, 2003, s. 174). V slovenskom morfológickom opise sa živé stredočeské tvary ako *rychlej*, *-ýho*, *-ýmu* ešte pripúšťajú v Masníciovej práci *Zpráva pjsma slowenského* (1696) (porov. Ďurovič, 1993).

⁴ „Toto rozšíření češtiny v Polsku a její neustálé působení na jazyk domácí přestává teprve koncem 16. století a v 17. století vzalo ovšem za své.“ (Havránek, 1939, s. 56).

sfér na vlastnom českom území v pobielohorskom období aj jeho úloha v zachovaní špecifického existenčného priestoru kultivovanej češtiny⁵. Slovenčina ako najbližší západoslovanský jazyk (pri rozličných dobových interpretáciách miery jej samostatnosti či nesamostatnosti ako jazyka) a slovenské územie ako priestor s „tradičným“ využívaním češtiny ako kultúrneho jazyka neboli mimo zorného poľa obrodenských kodifikátorov a objavujú sa ako nie nepodstatný motív aj v súčasnej reflexii ich pohnútok a postupov.

Odkaz k vnímaniu česko-slovenského priestoru ako sféry, pre ktorú ako celok má kodifikovaná čeština platiť, možno pri spracúvaní vzťahu kodifikácie a obecnej češtiny nájsť napr. v monografii J. Hronka: „jazyk předbělohorské literatury měl jistě v očích obrozenců autoritu spojenou s národně reprezentativní funkcí (tehdy ještě pro české země i Slovensko)“ (s. 96), či na inom mieste: „za součást národního jazyka, pro který má být vytvořena spisovná podoba, se považují i nářečí slovenská“ (Hronek, 1972, s. 92–93). Ešte dôraznejšie na dané súvislosti v článku o obecnej češtine upozorňuje pri otázke obrodenskej kodifikácie P. Sgall (Sgall, 2002), keď konštatuje, že jungmannovská generácia mala dôvod oprieť sa o klasické tvaroslovie a hláskoslovie opísané Dobrovským aj preto, že „nešlo jen o udržení jazykové jednoty českých zemí, ale tehdy ještě taky o jednotu se Slovenskem“. A pokračuje: „Nesmíme zapomínat, že bez takového cíle bychom dnes sotva vyslovovali psané *y* jako *í*. Ke změně starého *y* na *í*, která nastala ve slovenštině, nedošlo v českých nářečích jinde než na východní Moravě“ (cit. podľa českého rukopisu textu, Sgall, 2002).

Slovenské územie ako priestor, ktorý sa súčasne s českým v obrodení bral na zreteľ ako sféra uplatnenia kodifikovanej češtiny, ale nemenej aj ako záchovný a súčasne osobitý vývinový priestor češtiny, sa v súčasnej českej lingvistiky zdôrazňuje napr. vo vysokoškolskej učebnici J. Marvana (Marvan, 2003): „Při tradičním zkoumání pobělohorské problematiky se totiž do značné míry opomíjí, že mezi období předbělohorským a obrozením, tj. po celé období pobělohorské, kontinuita pěstované a publikované češtiny existovala, jakkoliv mimo české území – poskytovali ji Slováci a zejména slovenští protestanté-luteráni“ (c. d., s. 192). Upozorňuje na úlohu jazykovej normy Kralickej biblie ako „nadmárodní a nadčasové instituce“, ktorá predstavovala symbol správnosti nielen pre českých katolíkov ale aj pre slovenských protestantov a súčasne zodpovedala aktuálnej obrodenskej potrebe nebrať na zreteľ (nezvýhodňovať) ani úzus slovenský, ani český úzus pobělohorský. Marvan vo výklade najskôr len naznačuje, že pri odmietaní Rosu, ktorý vo svojom gramatickom opise zachytil dobový český úzus, Dobrovský „za jediného bezprostředního předchůdce považuje jiného autora, pomíjíje tak linii „domácího gramatického úzu“, aby napokon uviedol, že dielo, na ktoré pozorovateľne aj explicitne Dobrovský nadväzuje, je *Grammatica slavico-bohemica* Pavla Doležala z r. 1746, (c. d., s. 193), dielo, ktoré sa aj v *Encyklopedickom slovníku češtiny* (2002) v kapitole *Gramatiky češtiny* hodnotí ako „daleko nejvýznamnější gramatické dílo v předobrozenskému období“. V stručnosti sa tak u J. Marvana objavujú viaceré motívy, ktoré, systematicky rozpracúvané, vo viacerých skorších prácach predstavuje Ľ. Ďurovič.

Názor Ľ. Ďuroviča, vyplývajúci zo sledovania „slovenskej vývinovej línie češtiny“ a koncepcií česko-slovenských či slovensko-českých jazykových vzťahov v slovenskom evanjelickom prostredí, možno v najsilnejšom vyjadrení odcitovať zo štúdie *Koncepcie*

---

⁵ Tak o tom už P. J. Šafárik: „...spisovný jazyk českoslowenský w Čechách a na Morawe pohromami krwawých wálek na čas pridušený, we Slowensku... tím spanileji prokwital a hojně owoce nesl.“ (cit. podľa Ďuroviča, 2004, s. 208).

spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie, kde hovorí, že o tom, ako dnes vyzerá spisovná čeština, v zásade v istej časovej a vývinovej postupnosti rozhodlo dielo štyroch predstaviteľov slovenskej protestantskej inteligencie – T. Masnícia, D. Krmana, M. Bela a P. Doležala (2004, s. 255). Dôležitá bola jednak u Masnícia a Krmana formulovaná koncepcia vzájomných jazykových vzťahov, ale nepochybne aj odborná váha Doležalovho diela. Pavla Doležala možno z tohto hľadiska považovať za najdôležitejšie ohnivko tej reťaze, ktorá zo slovenského prostredia ovplyvnila kodifikačný vývin v českom prostredí. L. Ďurovič však zdôrazňuje aj predchádzajúce kroky – význam formulovania explicitnej teórie češtiny ako spisovného jazyka Slovákov aj Čechov u Masnícia (Tobiáša Masníka) a odraz tohto vedomia spoločného spisovného jazyka u Daniela Krmana v pojme *lingua slavico-bohemica*. S chápaním pojmu *lingua slavico-bohemica* sa spojil fakt, že D. Krman vo svojom lingvistickom diele za spisovnú normu pre oba národy uznal kralickú češtinu a tým odmietol ako normu vývoj v Čechách, najmä v Prahe, kde sa koncom 17. storočia už tamojšie hovorové formy uznávali za súčasť spisovnej normy. V tomto rozbere sa ukazuje reťazec nadväzností dotýkajúcich sa aj obrodenskej kodifikácie češtiny: uznanie kralickej normy spoločného spisovného jazyka v slovenskom evanjelickom prostredí – gramatické zachytenie a usmernenie vývinovej línie češtiny v slovenskom prostredí – nadväznosť (popri iných vplyvoch) aj na toto slovenské smerovanie pri následnej kodifikácii spisovnej normy v českom prostredí.^{6,7}

⁶ „Konflikt medzi kralickou a obecnou češtinou bol rozhodnutý v 18. storočí dielami slovenských gramatikov superintendenta – Daniela Krmana a Pavla Doležala“ (Ďurovič, 2004, s. 257). „Pre ďalší vývoj češtiny je Dobrovského gramatika rázcestím a základom preto, že nasledovala Krmana a Doležala a za spisovnú normu prijala kralickú češtinu, t.j. odmietla aktuálnu normu hlavného mesta Prahy, dnešným termínom obecnú češtinu“ (Ďurovič, 2004, s. 241).

⁷ Neodpustím si, aj keď ide o rozsiahlejšiu digresiu, uviesť, ako pôvabne v celkovej dojemnosti situácie zachytil rozpor kralickej normy a súdobej živej pražskej češtiny 19. storočia M. Kukučín v diele *Lukáš Blahosej Krason* (1929). Hneď v úvode knihy (v opise, keďže text je ako celok v slovenčine) s príchodom slovenského protagonistu, príslušníka slovenskej obrodenskej štúrovskej generácie (jeho predobrazom je S. B. Hroboň) do Prahy 19. storočia vchádza so živou češtinou do kontaktu slovenská „kralická čeština“/biblická čeština, v špecifických funkciách stále živá v slovenskom evanjelickom prostredí (o výslovnostných špecifikách bibličtiny, ktoré sa mohli odraziť aj v zobrazenej situácii, porov. napr. Nábělková, 2002b). Český dialogický partner sa s touto rečou neidentifikuje, Praha toho času hovorí inak (*Má svoju reč i bez šesťdielnej, ako sa ozýva v domoch, na uliciach a po trhoch. Odkotúlala sa dosť ďaleko od reči Kralickej, pribrala si, čo je bolo treba z mesta, z ulice, čoho tam nenašla, požičala si u dobrého suseda Nemca... LBK, s. 11*). Rozhovor v literárnej štylizácii zachytáva mieru rozporu vo „vnímaní češtiny“ u reprezentanta slovenskej vývinovej línie spisovnej češtiny a reprezentanta živého pražského dobového úzu, ako ho začiatkom 20. storočia spodobil vnímavý slovenský spisovateľ – k „spoločnému dedičstvu“ jazyka Kralickej biblie „most ostal, ale iba na slovenskej strane: českú polovicu odniesly povodne“:

“Slovan všade bratov má”, potvrdil Lukáš Blahosej. Bolo mu veselo, akosi milo. Vošiel do pustého dvora pozerat' zpoza parkana, a našiel brata. Nikdy sa nevideli, a poznali sa. Nuž bratia.

“Ale divne hovoríte, nie ako my”, oznámil mu Barták. “Iné slová, iná výslovnosť. Ale sa rozumieme.” Položil mu dlane na plecía a pritisol ho k sebe. “Páči sa mi vaša reč: dá sa rozumieť dosť dobre.”

Lukáš Blahosej vytreštil oči na toľkú pochvalu. Ved' hovoril česky, v starej ctihodnej reči, v ktorej je napísaná šesťdielna Kralická biblia. Myslel, že brat sa jej zaraz prizná, keď ju počuje, reč, v ktorej spieva Šalamún svoju veľpieseň, v ktorej hovorili patriarchovia a proroci. On ju ovláda úplne, v nej sa modlieval a odbavoval pobožnosť každý deň za rodičovským stolom (...) Brat nevie, čo je Kralická šesťdielna! A predsa čítať každý deň v novinách a časopisoch, že Kralická šesťdielna je spoločné dedičstvo, sponka a sväzok medzi bratmi, most, na ktorom sa stretávajú a navštevujú. Akože ju nepilovať a nemať vo vzáctí!

V článku *Pavel Doležal a jeho Grammatica slavico-bohemica* konštatuje L. Ďurovič to, čo som si, najmä pri konfrontácii s výsledkami vlastných výskumov, odniesla trochu aj ako otázku. Hovorí totiž: „Krmanov výber rozličnou zhodou okolností predurčil podobu spisovnej češtiny dodnes – a tá je našej dnešnej slovenčine omnoho bližšia než „obecná čeština“. Nič z charakteristických hláskoslovných vlastností OČ sa nedostalo do pravopisu, a teda nezmenilo ten tradičný grafický obraz slov, ktorý z čias spoločného spisovného jazyka zdedila aj slovenčina (napr. *výlet* sa nezmenilo na *vejlet*, *úřad* na *ouřad*, *odklon* je stále *odklon*, hoci bežne všetci hovoria *vodklon*). Naopak, presne tento rozdiel medzi spisovnou a obecnou češtinou je dnes pre vlastne všetkých Čechov zdrojom mnohých ťažkostí – a pre kultúru jazyka je tento rozdiel najmenej od 30. rokov 20. storočia problémom, ktorý neustále hľadá, ale stále nenachádza pre všetkých uspokojivé riešenie“ (Ďurovič, 2004, s. 235).

Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny, tak ako ju možno sledovať u slovenských evanjelikov⁸, a s ňou späté česko-slovenské či slovensko-české jazykové vzťahy nepochybne ako jeden z činiteľov zohrali úlohu pri kodifikácii spisovnej češtiny. Otázka je, do akej miery pre súčasnosť skutočne platí, že je súčasnej slovenčine spisovná čeština omnoho bližšia ako obecná čeština.

V čom bližšie, v čom ďalej...

Uvádzané obecnोčeské príklady *vejlet*, *ouřad*, *vodklon* sú slovenčine nepochybne vzdialenejšie ako spisovné české podoby, a našli by sa aj iné doklady tejto väčšej blízkosti spisovnej češtiny a slovenčiny (napr. spisovná adjektívna deklinácia mužského rodu *mladý*, *mladého*, *mladému* atď. oproti podobám *mladej*, *mladýho*, *mladýmu* a pod.). Ak za natypickejšie (hoci nie rovnako funkčne zaťažené) charakteristiky obecnej češtiny možno považovať starobylé zmeny *ej* za *ř*, *í* za *é*, *ú* za *ou*, protetické *v* pred *o* na za-

---

Ale čože – skutočnosť je iná od novín a časopisov! Brat nepočul nikdy ničoho o šestidielnej. Po krajoch českých prešly prudké búrky, odmietly Králickú, Chelčického, Komenského. Most ostal, ale iba na slovenskej strane: českú polovicu odniesly povodne (LBK, s. 10 – 11).

⁸ Slovenskí evanjelici, ako je známe, predstavovali vo vzťahu k češtine v porovnaní s katolíkmí odlišné prostredie (porov. napr. už názov štúdie *Dve línie v slovenskom jazykovohistorickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predspisovnom období*, Doruľa – Krasnovská – Žeňuch, 1998). Vzhľadom na skutočnosti súvisiace s bližším zomknutím sa s českými protestantmi v čase rekatolizácie a s tým súvisiacim obratom v otázke možnosti slovakizovania využívaného kultúrneho jazyka, teda s vedomým príklonom ku kralickej norme češtiny, oni boli hlavnými nositeľmi spomínanej „slovenskej vývinovej línie spisovnej češtiny“. Hoci čeština ako kultúrny jazyk neabsentovala ani v katolíckej spisbe, ukazuje sa, že literárny jazyk slovenských katolíkov vývinom v predkodifikačnom období nadobúdval charakteristiky osobitného idiomu, v ktorom sa v súhre básrovej češtiny a domáceho slovenského úzu vyvíjali a stabilizovali aj také javy, ktoré nemali oporu ani v češtine ani v slovenských nárečiach (porov. výsledky rozboru katolíckych textov u K. Lifanova, 2000).

⁹ Aj v slovenskom prostredí sa lokálne obmedzene zmena *y>ej* uskutočnila v oblasti Gemera a Novohradu. Jej interpretácie (spolu s ďalšími stredoslovenskými nie príliš územne rozšírenými javmi ako prehláska *u > i*, infinitív na *-tí*) ako javu vyvolaného českým vplyvom v čase husitských výprav alebo počas Jiskrovej vlády (tak napr. Jóna, 1936, 1938/39) sa dnes neberú ako absolútne platné. Skôr sa predpokladá, že šlo primárne o domáci vývinový jav spojený so zánikom konsonantickej mäkkostnej korelácie, hoci sa ani „podporný“ vplyv češtiny nevyklučuje (porov. Novák, 1980, s. 278; Pauliny, 1963; Ondrejovič, ++). Táto zmena však v slovenskom prostredí na rozdiel od českého vzhľadom na okrajovosť aj postupný ústup nezískala významnejšie „spoločenské uplatnenie“.

čiatku slova či jednotnú podobu inštrumentálu plurálu mien všetkých rodov na *-ma* (*velkej mlejn, novej vejsledek, voňavý mejdlo, na krásnym vejlete, rozbitý vokno, se starej-ma domama*), je zrejmé, že práve nimi sa od slovenčiny odlišuje.

Na druhej strane je v obecnej češtine viacero javov na rozličných rovinách, v ktorých je spisovnej slovenčine bližšia práve ona. Môže tu ísť o reálne paradigmatické zhody vcelku, aj o zhody v jednotlivostiach (napr. zhoda v unifikovaných podobách minulého času sloviess v pluráli – *muži, ženy, děti, města byly*, v podobe *bysme* oproti *bychom, ty by si pil* oproti *ty bys pil*, v spojeniach ako *krásný chlapci, český turisti, dobrý muži, mladý tenisti*, v číslovke *štyry* a pod. (aj keď sa v rovine grafického zápisu, teda v grafickej konvencii všetky spomínané prípady od slovenskej pravopisnej konvencie odlišujú).

Ide však niekedy aj o menej nápadné zhody či podobnosti, o zhody vo vývinových tendenciách, ktoré môžu mať pritom nie celkom zhodnú formálnu realizáciu. Ak napr. Vladimír Skalička uvádza v rámci diferencných javov medzi spisovnou slovenčinou a obecnou češtinou (pri zhode slovenčiny so spisovnou češtinou) podoby inštrumentálu plurálu sl *ženami* – oč *ženama* (2004, s. 821), má iste pravdu; na inej úrovni nazera nia však práve unifikácia tvarov inštrumentálu plurálu v obecnej češtine s dnešnou pôvodne duálovou koncovkou *-ma/-ama/-ema* (*kamarádama, ženama, autama*) predstavuje zhodný vývinový unifikačný princíp v spisovnej slovenčine a v obecnej češtine, ibaže v konečnom dôsledku s využitím gramatických morfémm rozdielneho pôvodu. Ešte v 15. storočí sa v češtine ako novotvar v tomto medziparadigmatickom vyrovnávaní zaznamenáva graméma *-mi: mužmi, (ženami), zubami*, nahradená gramémou *-ma* až neskôr (a v istom rozsahu živá aj dnes).

Podobne možno nazerať aj na iné javy, napr. v deklinácii individuálnych privlastňovacích adjektív. Kým spisovná čeština zachováva archaickejšie menné adjektívne podoby, napr. gen. sg. *bratrova*, dat. sg. *bratrovu*, obecnočeské zložené tvary *bratrovýho, bratrovýmu* (okrem nom. a ak.), hoci sa vo výsledku viac blížia podobám západoslovenských nárečí *bratového, bratovému* než spisovnému slovenskému *bratovho, bratovmu*, rámcovo predsa patria do jednej vyrovnávacej línie zloženého adjektívneho skloňovania.

Možno sa pristaviť aj pri problematike prechodníka, ktorého unifikovaná podoba je v spisovnej slovenčine podstatne živšia ako rodovo a podľa čísla diferencované podoby prechodníka spisovnej češtiny, kodifikované Dobrovským. Fakt, že v živom úze predobrodenského obdobia sa aj v češtine prejavovala, napr. aj u Komenského doložená, unifikácia tvarov prechodníka, odkazuje k analogickému prirodzenému vývinu. A to, že obecná čeština prechodník nepozná („při opisu obecné češtiny takovou jednotku nepotřebujeme“, Hronek, 1972, s. 142), možno chápať ako „dokonanie“ simplifikačného procesu, pri ktorom však ako jeden z faktorov treba brať do úvahy aj zakotvenie obecnej češtiny vo sfére hovorenosti, kým funkčne prechodník ako prostriedok syntaktickej kondenzácie predsa patrí skôr do písomnej, formálnejšej komunikácie.

K ďalším podobnostiam so slovenčinou patrí v obecnej češtine ústup reliktných tvarov duálu (oč *bez ruk, bez noh, na rukách, na nohách* rámcovo zhodné so slovenčinou, sl *bez rúk, bez nôh, na rukách, na nohách*, na rozdiel od sč *bez rukou, bez nohou, na rukou, na nohou*), ústup vokatívu, zánik krátkych (menných) tvarov adjektív a prídastí a s tým spätá zhoda pasíva (ak absencia krátkych tvarov adjektív v slovenčine predstavuje jeden zo zreteľných diferencných javov vo vzťahu k spisovnej češtine, fragment z nadpisu tohto textu *byly udivený* demonštruje zhodu slovenčiny s obecnou češtinou¹⁰), nestiah-

¹⁰ J. Dvončová, uvažujúc o otázke obecnočeských zhôd so slovenčinou v čase existencie spoločného štátu, vo všeobecnosti upozorňuje na možnosť vnímania niektorých špecifik oč na

nuté tvary osobných zámen, tendencia k nesklonnosti čísloviek a ústup podôb typu *dvaadvacet* v prospech *dvacetdva*, jeden infinitív na

-t, zmeny slovesných väzieb – oslabenie genitívnej a posilnenie akuzatívnej väzby pri mnohých slovesách, celá široká oblasť oslabenia konsonantických alternácií v rozličných tvaroch (oč tak ako sl nemá alternácie t/t', d/d', n/n', k/c, h/z, ch/š, r/ř, sk/šť, ck/čť, čk/čc v nom. pl. adjektív: *mladý, hluchý, ruský, drahý, dobrý, vážený muži* či v substantívnych a slovesných podobach ako *střediskách, teplákách, vojákách, zařadovat, vočistěnej*), aj mnoho iných hláskoslovných javov, zjednodušení či modifikácií spoluhláskových skupín (*sem, sou, si, méno, študent, škandál, plagát, agát*). Mnohé z „podobností“ v konečnom dôsledku nemusia predstavovať úplnú zhodu so slovenčinou, no možno ich hodnotiť ako prejav zhodných vývinových tendencií. Na druhej strane sa dá, pravda, počítať aj so zhodným výsledkom rozdielneho vývinového procesu.¹¹

K javom príbuzným slovenčine možno počítať napr. obecnočeskú periferizáciu fonémy -é, ktorá v spisovnej češtine na rozdiel od slovenčiny nepatrí medzi periférne vokály (po zmene

-é>-í: *dobry mlíko, lítat, kamínek*, charakteristickou pre oč, sa jej funkčné zaťaženie výrazne oslabilo), či odstraňovanie slabikotvorného -l z koncových pozícií (*tisk, uštk, pad, ved* oproti sč *tiskl, uštkl, padl, vedl*), čo sa v slovenčine zabezpečuje iným spôsobom (padol, viedol), podobne aj -m s riešením bližším slovenčine (oč *sedum, osum*, sl *sedem, osem* oproti sč *sedm, osm*).

Niektoré z frekventovaných prvkov, nepocitované už natoľko ako nespisovné, postupne prenikajú aj do spisovnej češtiny. Ako príklad možno uviesť napr. pri zámenách *on/ono* podobu akuz. sg. *ho*, ktorá sa v spisovnej češtine do úpravy v r. 1961 pripúšťala len pri životných maskulínach (*vidím ho* – otca), no pri neživotných sa vyžadovala kniž-

---

rozdiel od sč v českom prostredí ako slovakizmov (pravda, s „podporným vplyvom“ slovenčiny ako kontaktového jazyka pri posilňovaní analogických domácich javov počítať možno, Dvončová, 1988) – na podobné hodnotenie som narazila v internetovej úvahe o jazyku fantastiky z r. 2002, kde sa práve pri absencii krátkeho tvaru prídavia v predikatívnej pozícii a jeho nahradení prídavným menom o tom, že ide o slovakizmus, uvažuje (*Je to jistý druh slovakizmu a patrně jde skutečně o vliv slovenštiny. Správně česky tedy: Je přítomen (nikoliv přítomný) pan X?* Freiová, <http://pes.internet.cz/scifi/clanky/19434.html>)

¹¹ Pri porovnávaní češtiny a slovenčiny, hľadanie ich divergencií a konvergencií sa ukazuje potreba brať do úvahy to, že morfológický vývin v obidvoch jazykoch prebieha pod vplyvom rôznych univerzálnych procesov (Lifanov, 1995; porov. aj Žigo, 2002a, b) – v češtine na rozdiel od slovenčiny oveľa závažnejšiu úlohu pri vývine deklinácie zohrali dôsledne realizované hláskové procesy, predovšetkým prehlásky, ktoré výrazne menili podobu gramatických morférov. Výsledky týchto hláskových procesov na jednej strane udržiavajú väčšiu diferenciáciu vzorov (tvrdé – mäkké), na druhej strane však oslabujú formálne exponenty niektorých gramatických kategórií (jednotný sč aj oč tvar *srdce* pre nom., gen., ak., nom. pl. aj ak. pl., pričom v sl sú tieto tvary výraznejšie diferencované), ba v niektorých prípadoch viedli až k „deštrukcii paradigiem“ (substantívny vzor *stavení* s temer úplnou unifikáciou tvarov v sg. či formálnou zhodou nom. sg. a nom. pl. v sč aj oč na rozdiel od diferencovaných tvarov v slovenčine, podobne aj formálne značne unifikovaný mäkký adjektívny vzor *jarní*) (porov. Lifanov, 1995). K špecifikám oboch českých útvarov tak patrí napr. to, že mimo kontextu nevieme, či spojenie *jarní pole* reprezentuje nom. sg. alebo nom. pl. (sl *jarné pole* – *jarné polia*). Tieto javy, reprezentujúce ako celok závažné slovensko-české diferencčné javy však vzhľadom na ich bivalentnosť, príslušnosť rovnako k sč ako k oč, diferenciáciu miery podobnosti slovenčiny s jednou a s druhou neovplyvňujú. To, čo vedie k zhodám oč a sl, sú predovšetkým výsledky pôsobenia anológii vo vnútroparadigmatickom a medzi-paradigmatickom vyrovnávaní.

ná podoba *jej* (*vidím jej* – dom, okno) (porov. Bělič, 1961), kým v bežnej komunikácii aj v takýchto prípadoch bolo *vidím ho*, zhodné so slovenským. Že v češtine ide o starobylú konkurenciu, dokazuje napr. Husovo *Opět já diem... „popad ho“ a jiní „popad jej“* (Hus, postila, cit. podľa Marvan, 2003), pravda, citát z J. Husa konkrétnejšie vzťahy oboch prvkov nenaznačuje.

Tento text nemá za cieľ vyčerpávajúci výpočet ani interpretáciu všetkého, čo má spisovná slovenčina zhodné či blízke so spisovnou a čo s obecnou češtinou, ukazuje sa však celkom zreteľne, že aj toho druhého, teda príbuzného s obecnou češtinou je nemálo na všetkých jazykových rovinách. Na niektoré z týchto javov sa napokon upozorňovalo už dávnejšie, napr. V. Skalička v štúdiu *Poznámky o obecné češtině* (1962; novo publikované Skalička, 2004b, s. 820 – 824), J. Vachek vo fonologicky zameranej práci (1977), J. Dvončová (1988)¹² v súvislosti s češtinou ako kurzom pre študentov slovakistiky, niektoré zhody oč a sl zachytáva (s odkazom na J. Dvončovú) aj *Čeština bez příkras* (Sgall – Hronek, 1992, s. 22).

Bivalentnosť (polyvalentnosť) jazykových prostriedkov

Jednotliví autori mali rozdielne dôvody, prečo sa problematike rozdielov a zhôd medzi slovenčinou a obecnou češtinou venovali. Mňa k tejto téme nasmerovali aktuálne praktické potreby interpretácie statusu jednotlivých jazykových javov, spojené s výskumným experimentom orientovaným na problematiku súčasného slovensko-českého individuálneho bilingvizmu (porov. Nábělková, 2002).

Pri výskume percepčného a produkčného slovenského-českého bilingvizmu, konkrétne pri skúmaní schopnosti Slovákov žijúcich na Slovensku prejsť v češtine z percepčného do produkčného modu, nahrávala som ich súvislé prejavy experimentálne (t. j. „na požiadanie“) produkované v češtine a hodnotila som mieru adekvátnosti uskutocnených diferencných krokov – mieru „českosti“ realizovaných textov. Objavilo sa v nich okrem iného aj miešanie či oscilácia spisovných a obecnočeských tvarov, jav prirodzený aj v českej komunikácii (z rozličných aspektov porov. napr. Sgall – Hronek, 1992; Bermel, 2001)¹³. Pri sledovaní slovenských interferencií v týchto českých textoch produkovaných Slovákami sa pritom ukázalo potrebné zohľadniť, že niektoré prvky odlišné od českej spisovnej normy, potenciálne interpretovateľné ako slovakizmy (a teda z hľadiska realizovaného výskumu ako prvky znižujúce mieru úspešnosti v riešení zadanej úlohy), jednoznačne ako slovakizmy hodnotiť nemožno, keďže sú zhodné s prvkami obecnej češtiny, sú tiež (aj) „české“.

---

¹² Z formulácií J. Dvončovej sa vynára vnímanie, resp. nevnímanie špecifik oč v porovnaní so sč ako jedna z dôležitých charakteristík individuálneho percepčného slovensko-českého bilingvizmu. Precizovanie odbornej reflexie vzťahu sl a oč považuje za dôležité pre skúmanie dynamiky a vývoja českej spisovnej normy, pričom pri kontaktovej spolupráci oboch jazykov pripomína, že slovenčina môže byť istým katalyzátorom, ktorý uľahčuje prenikanie oč tvarov do sč (Dvončová, 1988, s. 151 – 152)

¹³ Pravda, slovenskí autori českých textov sú schopní produkovať aj „nečeské“ kombinácie jednotlivých spisovných a obecnočeských prvkov (možné, resp. bežné a naopak vylúčené kombinácie sa spomínajú vo viacerých prácach na danú tému, opis ich fungovania patrí vlastne k úlohám podrobnejšieho a presnejšieho poznania komunikácie v českom prostredí). Doklady takéhoto „nečeského“ spájania prvkov (ako zámernú či nezámernú demonštráciu nezvládnutia českej komunikačnej kompetencie v tejto špecifickej sfére) možno nájsť aj „literárne zachytené“ v niektorých po česky písaných prózach slovenských autorov, napr. u M. Vadasa v próze *Listy z Prahy* (Malý román, 1994) či u T. Horvátha v jeho próze *Niekoľko náhodných konfigurácií* (1997).

Pri hodnotení takýchto textov, resp. ich jednotlivých častí ako českých (spisovných či obecných) alebo slovenských vstupuje do hry otázka bivalentnosti či niekedy aj trivalentnosti jednotlivých prvkov, t. j. ich súčasná príslušnosť k dvom, v našom prípade aj všetkým trom štruktúrnym kódum¹⁴. Na vysoké percento prostriedkov zhodných v spisovnej aj obecnej češtine upozorňuje napr. F. Čermák (1996, 1997; podobne explicitne aj v spoločnej, na otvorenie diskusie zameranej štúdiu, Sgall – Čermák – Vybíral, 2005¹⁵). V konkrétnom texte s miešaním obidvoch variet, resp. s prepínaním kódov takéto prostriedky vystupujú ako bivalentné, patriace k jednému aj druhému kódu. Pri analýze experimentálne produkovaných českých textov bolo teda možné identifikovať viaceré typy „polyvalentných“ prvkov – popri jazykových prostriedkoch „spoločných“ spisovnej slovenčine, spisovnej češtine aj obecnej češtine a popri jazykových prostriedkoch vlastných spisovnej slovenčine a spisovnej češtine aj tretí typ bivalentných prvkov – javy spoločné slovenčine a obecnej češtine. Poznanie systémových predpokladov rozličných typov bivalentnosti predpokladá ďalšie precizovanie slovensko-českých kontrastívnych výskumov na všetkých úrovniach, a teda, čo možno považovať za leitmotív tohto textu – aj ďalších porovnávacích pohľadov na slovenčinu a obecnú češtinu. V každej zo spomínaných prác viac či menej orientovaných na zhody slovenčiny a obecnej češtiny sa uvádzajú niektoré javy, ktoré by sa pri smerovaní k vyčerpávajúcejšiemu obrazu dali dopĺňať o ďalšie.

Treba ešte dodať, že ak z opisov obecnej češtiny vyplýva, že nie všetky javy, ktoré sa chápu ako obecnočeské, majú rovnaké funkčné zaťaženie či rovnaké geografické rozšírenie, viaceré zhody so slovenčinou možno potom konštatovať aj pri menej frekvencovaných a lokálnejších prvkoch (napr. dat. sg. f. *tej mladej ženskej* oproti sč *té mladé ženské* a bežnejšiemu oč *tý mladý ženský*, *velké města stály* oproti sč *velká města stála* a bežnejšiemu oč *velký města stály*, obojperné *u* v slovách ako *prauda*). Keď vezmeme do úvahy aj dynamiku obecnej češtiny (porov. napr. Dejmek, 1986; Sgall – Hronek, 1992; ukazuje sa, že niektoré z jej najzjavnejších diferencií v porovnaní so slovenčinou, na báze jej vnútorných hybných mechanizmov alebo aj pod vplyvom spisovnej češtiny ustupujú (ako také sa spomína napr. *ou-* na začiatku slov, protetické *v-* v mnohých slovách, kde predtým fungovalo, nekoncové *-ej-* v mennej deklinácii).

Ešte sa stručne vrátim k textu V. Skaličku (2004b, s. 820 – 824), ktorý ku komparatívnemu pohľadu na obecnú češtinu a slovenčinu vari aj trochu prekvapujúco (vzhľadom

---

¹⁴ Pojem bivalentnosť (bivalency) zaviedla do lingvistického diskurzu zameraného na alternovanie jazykov v konkrétnych textoch K. Woolardová, keď upriamila pozornosť na to, že pri prepínaní kódov v blízko príbuzných jazykoch (napr. katalánčina – kastíľčina) možno v istých textových úsekoch stretnúť slová alebo iné segmenty, ktoré môžu „patriť“ rovnako, deskriptívne alebo preskriptívne, k dvom kódum, takže sa v konkrétnej situácii nedá povedať, o ktorý jazyk vlastne ide (Woolard, 1999). Bivalentnosť jazykových prostriedkov niekedy predstavuje problém pri interpretácii „jazykovej príslušnosti“ textov istého typu (napr. aj textov so slovenského prostredia v predkodifikačnom období), na druhej strane môže byť aj podkladom pre uplatňovanie špecifických komunikačných stratégií, ako napr. uprednostnenie bivalentného lexikálneho prostriedku pred špecifickým, v druhom jazyku exkluzívnym, neznámym slovom ako prejav ústretovosti k partnerovi v situácii dvojazykovej slovensko-českej či česko-slovenskej komunikácie. Aj mimo vedomých komunikačných stratégií však v komunikácii v rámci jedného prehovoru s alternáciou slovenčiny a češtiny prirodzene figuruje okrem rozdielnych aj istý počet bivalentných prvkov (porov. Nábělková – Sloboda, rkp.).

¹⁵ „Podstatná časť češtiny, ktorá sa tradične označuje jen jako spisovná, je ve skutečnosti společná češtině spisovné i obecné; mezi oběma útvary je velmi široký a významný průnik (Sgall – Čermák – Vybíral, 2005, s. 105).

na osobné typologické zameranie) nepripojil žiadnu vývinovú typologickú poznámku, čosi o posilňovaní aglutinačného typu a oslabovaní črt flectivnosti, ktoré by výraznejšie spájali slovenčinu a obecnú češtinu v istom protiklade k spisovnej češtine. Pravda, bez slovensko-českej konfrontácie, v typologickej štúdii *Vývoj české deklinace* z r. 1941 formuláciu týkajúcu sa posilnenia aglutinatívnosti obecnej češtiny má: „Tendence k agglutinaci se projevuje i ve změnách, které se uplatňují jen v jazyce obecném nebo v dialektch, ale do jazyka spisovného se nedostaly nebo aspoň v něm – přes některé pokusy – nezakotvily“ (Skalička, 2004a, s. 243¹⁶).

Pri porovnaní slovenčiny a obecnej češtiny V. Skalička uvádza, že práve najfrekvencovanejšie rysy oč (má medzi nimi protetické *v*, *ej* v pozícii starého *y*, *-ma* v pl. instr.) slovenčinu a obecnú češtinu odlišujú – v najfrekvencovanejších, najdôležitejších javoch je zhoda slovenčiny so spisovnou češtinou (Skalička, 2004b, s. 821). Týmto konštatovaním sa približuje – a aj ja sa obľúkom vraciam – k formulácii Ľ. Ďuroviča uvádzanej na začiatku tohto textu.

Na záver: Ľ. Ďurovič vo svojich kultúrnohistorických jazykovedných štúdiách interpretuje česko-slovenské vzťahy a súvislosti nazerané zvnútra jednej z dvoch línií konfesionálne podmienenej kultúrnej tradície na Slovensku – jeho hlas je aj tým špecifický a interpretácie objavné a inšpiratívne. Pri formulácii o väčšej blízkosti spisovnej češtiny a slovenčiny sa mi žiadalo povedať „áno, ale...“ a hľadať spresnenie toho „ale“... Na jednej strane existujú zhody podopreté aj cielavedomou činnosťou v zložitom a v mnohom protirečivom vývine spisovných jazykov, na druhej strane zhody vyplývajúce z prirodzeného, takpovediac „nehateného vývinu“ obecnočeskej variety ukazujúce sa v porovnaní so spisovnou slovenčinou, ktorá bola napokon na rozdiel od spisovnej češtiny kodifikovaná v spojení s aktuálnym živým dobovým úzom. Nazdávam sa, že vzájomné vzťahy slovenčiny a oboch variet češtiny stojí za to ďalej podrobnejšie skúmať.

LITERATÚRA

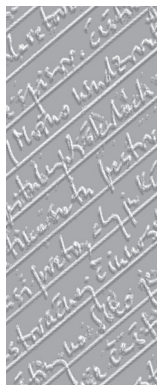
- BĚLIČ, Jaromír: K otázce vzniku nové spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 12, 1950, č. 1, s. 9 – 15.
- BERMEL, Neil: Sřídání kódů či míšení jazykových prostředků? *Naše řeč*, 84, 2001, s. 16 – 30.
- ČERMÁK, František: Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie. In: *Spisovnost a ne-spisovnost dnes*. Ed. R. Šrámek. Brno 1996, s. 14-18.
- ČERMÁK, František: Obecná čeština: je součástí české diglosie? *Jazykovědné aktuality XXXIV/3* – 4, 1997, s. 34 – 43.
- ČERMÁK, František – SGALL, Petr: Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. *Slovo a slovesnost*, 58, 1997, s. 15 – 25.
- DEJMEK, Bohumír: Hierarchie a dynamika obecněčeských hláskových jevů. *Slovo a slovesnost*, 47, 1986, s. 131 – 138.
- DORUĽA, Ján – KRASNOVSKÁ, Elena – ŽEŇUCH, Peter: Dve línie v slovenskom jazykovohistorickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predspisovnom období. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 65 – 92.
- DVONČOVÁ, Jana: Dynamika tvaroslovných norem spisovné a obecnej češtiny ve výuce češtiny na Slovensku. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha 1988, s. 149 – 154.

---

¹⁶ Medzi takýmito zmenami spomína unifikáciu plurálu inštrumentálu substantív s príponou *-ma/-ama/-ema*, unifikáciu podob lokálu plurálu tvrdých substantívnych vzorov: *ženách* – aj *hadách*, *jabkách*, ústup rodových rozdielov adjektív plurálové podoby *velký*, *velkejch*, *velkejm* atď. pre všetky rody (Skalička, 2004a, s. 243)

- ĎUROVIČ, L.: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. Slovenská literatúra, 37, 1990, s. 56–66.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. Slovenské pohľady 109, 1993, s. 88 – 10.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny. In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze I. Ed. A. Stich. Praha: Univerzita Karlova 1998, s. 42 – 52.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000). Slovenská reč, 65, 2000a, s. 22 – 32.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Koncepce spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie. Os – Fórum občianskej spoločnosti, 11/2000b, 43 – 52.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Ku vzniku pojmu „reč československá“. Posledný text Dr. Ruda Brtáňa. Slovenská literatúra 47, 2000c, s. 443 – 457.
- ĎUROVIČ, Lubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Bratislava: Veda 2004.
- Encyklopédia jazykovedy. Ed. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století. In: Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození. Praha: Evropský literární klub, 1939, s. 53 – 59.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: O českém mšeni. In: Člověk a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 102–111.
- HRONEK, Jiří: Obecná čeština. Praha 1972.
- JÓNA, Eugen: Príspevok k otázke takzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera. In: Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 131 – 140.
- JÓNA, Eugen: Ešte raz o takzv. bohemizmoch v nárečiach Novohradu a Gemera. In: Sborník Matice slovenskej. Jazykoveda. Red. L. Novák. XVI/XVII, 1938/39, s. 151 – 153.
- LIFANOV, Konstantin, V.: Značeniye fonetiki i morfemiki v razvitii morfologičeskoj struktury slovacckogo i česckogo jazykov. Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 30 – 41. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 2000.
- LIFANOV, Konstantin: Jazyk duchovnoy literatury slovacckich katolikov XVI. – XVIII. vv. i kodifikacija A. Bernolaka.
- MARVAN, Jiří: Cesty ke spisovné češtině – prvních tisíc let (800 – 1800). Malý průvodce dějinami české jazykové mysli. Ústí nad Labem, UJEP 2003.
- MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana: Čeština spisovná, hovorová, obecná... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). Slovo a slovesnost, 58, 1997, s. 42 – 54.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Medzi pasívnym a aktívnym bilingvizmom (poznámky k špecifiku slovensko-českých jazykových vzťahov). In: Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť, budúcnosť. Ed: J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002a, s. 101 – 114.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: „K dverím něbe se mej...“ Bibličtina na Slovensku v 20. storočí. In: Literaturny v kontaktech. (Jazyk – literatura – kultura). Brněnské česko-slovenské texty k slovakistice. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: Ústav slavistiky FF MU 2002b, s. 71 – 87.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira – SLOBODA, Marián: „Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajsie kvety...“ Podoby bilingválneho diskurzu a „českoslovenčina“. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Ed. J. Štefánik, Bratislava: Univerzita Komenského – Gramma 2005, s. 51 – 65.
- NOVÁK, Ludovít: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Eugen Jóna a tzv. novohradské bohemizmy. In: Husiti na Slovensku. Ed. A. Kaczarová, Lučenec, Novohradské múzeum 2001, s. 104 – 114.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.
- SGALL, Petr: Českej jazyk v povsednevnom razgovore. In: Vstreči etničeskich kultur v zerkale jazyka. Ed. G. Neščimenko et. al. Moskva: Nauka 2002, s. 311 – 329.
- SGALL, Petr – Hronek, Jiří: Čeština bez příkras. Praha 1992.
- SGALL, Petr – ČERMÁK, František – Vybíral, Petr: Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. Slovo a slovesnost, 66, 2005, č. 2, s. 103 – 115.

- SKALIČKA, Vladimír: Souborné dílo. I. díl. Praha: Karolinum 2004a.
- SKALIČKA, Vladimír: Souborné dílo. II. díl. Praha: Karolinum 2004b.
- VACHEK, Josef: Poznámky k fonologické stylistice jazykových variet. *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, s. 81 – 89.
- VACHEK, Josef: Poznámky k fonologické konfrontaci slovenštiny a češtiny. *Slavica Pragensia*, 25, 1982, s. 123 – 130.
- ŽIGO, Pavol: Konvergentné a divergentné tendencie vo vývine slovenčiny a češtiny. *Slovenská reč*, 67, 2002a, s. 5 – 18.
- ŽIGO, Pavol: Analógia a vývin slovenskej substantívnej deklinácie. *Jazykovedný časopis*, 53, 200-2b, s. 31 – 44.
- WOOLARD, Kathryn A.: Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism. *Journal of Linguistic Anthropology*, 8, 1999, s. 3 – 29.

Ruská história v ruskom jazyku a ruskom jazykovom povedomí

ЉUBOMÍR GUZI

V poslednom období rastie v lingvistických kruhoch záujem o skúmanie rôznych celospoločenských, kultúrnych, sociálnych, etických problémov prostredníctvom jazykových javov, prostredníctvom jazyka ako takého. Táto tendencia však naberá aj spätný chod a jazyk ako fungujúca mnohovrstvová semiotická entita slúži na dekodovanie a opisovanie mnohých fenoménov ľudskej činnosti.

Jazyková skutočnosť a fenomény toho, čomu sa hovorí kultúra, sa nedajú jednoznačne a úplne definovať, či ohraničiť. Zmeny v kultúrnej sfére sa premietajú a odzrkadľujú v jazyku. Jazykový vývoj sa aktívne podieľa na kultúrnych procesoch a vplýva na ne. Niekedy sa jazyk človekom paradoxne postaví do úlohy outsidera, stojaceho mimo „kultúrnych a kulturologických“ realít, pričom sa jazyku vymedzuje miesto len ako prostriedku komunikácie. Čiže sa nechápe ako kultúrna hodnota daného národa, v ktorej sú, neraz hlboko pod povrchom, ukryté zvyky, návyky a formy správania jednotlivca i celých sociálnych skupín a národov, ale definuje sa jednoducho ako komunikačný bezruchový kanál. Každý národ a jedinec je poznačený svojím jazykom, jazykom skupiny, v ktorej žije, a taktiež „teatrálnym jazykom“, teda jazykom sociálnych rolí, ktoré jedinec a skupina plnia v priebehu svojej existencie.

Jazyk vystupuje v úlohe základného prostriedku sociokódu – jednej z hlavných znakových reálií kultúry. Je teda určený na to, aby podporoval stabilitu masy vedomostí, poznatkov, ľudskej aktivity a inštitútov dorozumievania sa. Niekedy človek nestačí za vlastnou, vytvorenou (pseudo)kultúrou, tá ho ďaleko predbieha a on za ňou jednoducho pokrívka. Inokedy je to presne naopak a súbor istých kultúrnych návykov vlečie jej nositeľa ďalej napriek tomu, že s tým možno ani nesúhlasí, prípadne ani o tom nevie. Nastáva takzvané „inštitucionalizovanie“ človeka jeho kultúrou, jeho jazykom a mnohými inými prejavmi zautomatizovanej ľudskej, spoločenskej činnosti. Človek, národ sa stávajú zajatcami vlastnej kultúry, jazyka, vlastného podvedomého latentného, ale aj eklatantného, flagrantného prejavovania sa.

Hlavnou úrovňou (i kulturologickou) jazykového systému je jeho lexika, ktorá odzrkadľuje a zároveň konzervuje skutočnosť, obklopujúcu človeka a *socium*, jeho vnútornú podstatu, ktorá zároveň môže stimulovať správanie sa nositeľov jazyka. Slovná zásoba národného jazyka fixuje a z pokolenia na pokolenie ďalej sprostredkúva špecifiká a osobitosti etnosociokultúrnych noriem, dodržiavajúc pritom dedičnosť, nástupníctvo a stabilitu etnickej mentality. V tomto zmysle sa vyslovila aj E. A. Zemskaja, keď tvrdí: „Бурно происходящие социально-политические процессы последних лет обусловили изменения в разных сферах русского литературного языка. Язык переживает почти революционные потрясения, которые, естественно, больше всего за-

тронули лексику. Новые формы общественных отношений нашли отражение в словообразовательных неологизмах, в освоении большого количества заимствованных слов, в стилистическом транспонировании, в процессах *деархаизации*, в разнообразных семантических изменениях разных групп лексики русского языка“ [Земская, 1996, s. 32].

„Skúmajúc osobitosti jazyka, používania slov, tvorenia jednoduchých vetných konštrukcií aj celých textov a metatextov, môžeme dospieť až k diagnostikovaní stavu duchovného zdravia etnickej skupiny, etnosov a do istej miery aj predpovedať jeho ďalšiu evolúciu, samozrejme, ak budeme brať do úvahy a správne vyhodnocovať všetky jazykové výpovedné fakty, ich smerovanie a dynamiku“ (Васильев, 2000, s. 2).

Jazykový obraz sveta alebo môžeme vystavať či korigovať pomocou využitia slov, ich spojení a vetných konštrukcií, ktoré formujú takéto pozadie, sú, alebo sa súčasne stávajú, aj kľúčovými; ich používanie, ktoré sa postupne čoraz viac opakuje, výrazne vplýva na prijímanie okolitým svetom a vytváraním svetonázoru práve u nositeľov jazyka. Problémy spojené s verbálnym vplyvom na individuálne aj spoločenské vedomie sa môžu skúmať na rôznorodom materiáli „mýtov a legiend, tabu, eufemizmov, čarodejníckych zaklínaní a náboženských kázní, politickej propagandy, komerčnej reklamy atď., ktoré sú takpovediac rôznymi podobami *verbálnej mágie*. Permanentná aktuálnosť ich skúmania je určená miestom a úlohou *Slova* a jazyka v histórii človeka a ľudstva“ (Васильев, 2000, tamže).

Jazyk a slovo vytvárajú mýtus a mytologizácia vedomia modeluje správanie sa ľudí, činnosť ktorých zasa mení okolitý svet. Hlbinný a sprostredkujúci, vzájomne sa podmieňajúci vzťah a spojitosť medzi slovom a skutočnosťou sú nepochybné. Ak by sme pokračovali v podobnom duchu, zrejme by sme museli v našom článku hovoriť o historickom mýte, ktorý hýbe ruským jazykom a ruským jazykovým povedomím, či vedomím. História národa sa prelína s jeho prítomnosťou, jej stopy nemiznú, nestrácajú sa do nenávratna, práve naopak: nechávajú svoje stopy v jazykovom podvedomí jednotlivca ako príslušníka daného národa. Národy a ľudia v nich už stáročia žijú neoddeliteľne od svojej histórie. Niektoré históriu i jej mýty dokonca používajú v písanej podobe, v relatívne nezmenenej podobe s novými interpretáciami, ako základný zákon štátu i religióznu doktrínu. V najčistejšej podobe v tomto zmysle vystupuje tóra, mišna a talmud v ortodoxnom judaizme. My sa chceme zamerať na spojitosť histórie, historického vedomia a ich emanácie v ruskom jazykovom priestore a ruskom jazyku, ktoré zaznamenali v posledných desaťročiach tzv. historický cik-cak, pravda, s menším polčasom *historického rozpadu pasionárneho podnetu, otrasu, či vznetu* (погов. Гумилев, 1993, s. 366).

Ruská história a jej zrkadlenie v ruskom jazykovom povedomí má svoje výrazné osobitosti. Vyplýva to azda z toho, že napríklad v poslednom storočí ju postihli po približne trojstoročnom relatívnom vývinovom tichu nasledujúce hlavné udalosti, ktoré udávali ráz spoločnosti na ďalšie obdobie:

1. Októbrová revolúcia roku 1917 so zmenou sociálno-ekonomického zriadenia v Rusku
2. Rozvoj vedy, techniky a socialistickej kultúry 50. – 60. rokov
3. Objavenie sa nových sociálno-ekonomických, politických faktorov v 80. – 90. rokoch, ktoré priviedli k zmene hlavne ekonomickú orientáciu krajiny.

Na špecificky ruské vnímanie sveta mala vplyv adoptovaná doktrína marxizmu, sformovaná do marxizmu-leninizmu. No jazyk zastrel podstatu systému, nový systém si vybudoval novú lexiku. Takzvaná „*sovdepia*“ („*Sovdepija*“ – „*Советдия*“, -и, ж. Презрит. (pejoratívne) 1. O Sovietskom zväze, sovietskej vláde. 2. príd. meno - *совдеповский*,

-ая, -ое. *Совдеповские законы, совдеповские вещи*) priniesla nový výrazovo-kognitívny aparát. Avšak po prekonaní „sovdepie“ sa názorne ukázalo, že ho z jednej strany charakterizuje individualizmus, rešpektovanie osobného vlastníctva a tzv. demokratických zásad a z druhej kolektivismus a totálne „obštatňovanie“ (upaňstwowienie wszystkiego), vrátane ľudskej duše, ako to písal vo svojich denníkoch J. Lechon. S. Huntington zasa pripomína: „*Cywilizację prawosławną, której ośrodkiem jest Rosja, od Zachodu odróżnia bizantyjski rodowód, odrębna religia, dwieście lat panowania tatarskiego oraz ograniczony kontakt z tak ważnymi dla Zachodu zjawiskami, jak renesans, reformacja i oświecenie*“. *Spór między Polską a Rosją jest głębokim konfliktem cywilizacyjnym*. (Wprost, Nr 1168 24 kwietnia 2005). V začiatkoch budovania zriadenia v Spojených štátoch ich tvorcovia deklarovali „*Мы, народ... We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America*“. No vo vôbec prvej ruskej Ústave (Konštitúcii), ktorá bola napísaná aj s cárovou iniciatívou v roku 1905, sa konštatovalo: „*Верховная самодержавная власть принадлежит императору Всея Руси. Подчинение его власти является требованием совести, а не страха. Сам Бог так повелевает*“. Hoci sa menilo meno imperátora, či skôr jeho pomenovanie – bol generálnym tajomníkom komunistickej strany, neskôr sovietskym a ruským prezidentom –, princíp je hlboko zakorenený vo vnímaní politickej reality a politickej povinnosti občana Ruska. Nezanedbateľnou je aj spojitosť medzi duchovnou a svetskou vládou v Rusku, tie, ktoré zasa Západnému svetu celkom unikli. Prechodné tendencie od jednej kváziformácie k druhej nie sú nové. Je až zarážajúce, že podrobný opis udalosti poskytujú už diela niektorých psychológov z uhla pohľadu vtedy obľúbenej psychoanalýzy. Napríklad Fedor Vergin podrobil koncom 20. a začiatkom 30. rokov európsku politickú scénu psychoanalytickému skúmaniu. Už vtedy tvrdil, že bolševizmus ako doktrína je modernou náhražkou starej magickej kultovej formy, známej už u starých Aramejčanov. Nová kultová forma je vlastne sociálnym obrazom, ktorá musí vyplývať z realizácie vedeckej teórie, v tomto prípade z materialistického svetonázoru. Marx a Lenin rozšírili svoje enormne vyhranené „Ja“ na celú jednu triedu. V Rusku to bola tá, ktorá predstavovala viac ako 90 % všetkej populácie a ktorú Lenin postupne proletarizoval. Hlboko veriaci ruský mužik začiatku XX. storočia by nikdy neakceptoval nič materialistické, a ani tak neurobil. Je to paradoxné, ale stará ortodoxná Biblia bola nahradená novým, len na povrchu materialistickým, ideologickým socialistickým, teda znova len duchovným slovníkom. Používanie socialistickej lexiky, ustálených slovných spojení sa podobalo odriekaniu desiatkov ruženca či vyznania viery *Viruju*. Bola to teda každodenná modlitba so stále novými a novými článkami viery. Najvypuklejšie a najtragickejšie bolo zavedenie pojmov ako «*враг народа*», na ktoré sa podobá súčasné americké *enemy of the state*.

Tak ako socializmus zvädzal ideologický boj s kapitalizmom, vysporiadaval sa vlastne už od októbrového prevratu s feudálnym, nábožným, ruským, zduchovnelo politickým *samoderžavím*. Takýto spoločenský poriadok si však vyžaduje permanentného nepriateľa a nenávisť k nemu, aby sa mohlo apelovať na mesianizmus a ideologickú odovzdanosť socialistického „kolektívneho človeka“. Kým L. N. Tolstoj svojím jazykom bojoval proti cárizmu, kláštornému životu, popskému a *patriarchskému* zneužívaniu moci a ich oportunistu, noví mocipáni si našli obeť paradoxne v tom, čo v Rusku poriadne ani neexistovalo, ale písalo sa o tom spočiatku v Marxovom Kapitále, neskôr v sociálnodemokratických, anarchistických a ešte neskôr leninsko-bolševických agitačných príruč-

kách. Veľká októbrová revolúcia sa vybojovala spočiatku na jazykovom fronte, potom prišli „*latskije strelki*“ a *im podobní*, potom znova ideologický jazyk a elektrifikácia so spriemyselnovaním krajiny. V tridsiatych rokoch už západoeurópski vedci konštatovali, že „*die neue soziale, russische „Religion“ hat heute eine europäische Geltung*“ (Vergin 1931, s. 313)

„Sovdepia“ si musela zákonite vytvoriť svoj nový jazyk. Predsa aj v súčasnosti sa používa termín predrevolučný jazyk a jazyk pooktóbrový. Lenin a jeho okolie vedeli, prečo robia pravopisnú a jazykovú reformu. Tá bola jednou s prvých. Tak vzniklo obdobie, ktoré dalo vyniknúť novému slovotvornému fenoménu a jeho kulturologickému a jazykovému produktu „sovietizmom“. Vývin po 90. rokoch minulého storočia však jasne ukázal, že jazyk je ako spodná voda, svoju cestičku si vždy nájde, ako aj to, že Rusi majú k jazyku s jeho nevyčísľiteľnými sémantickými kombináciami rovnako vrúcny vzťah ako k šachom. Netreba osobitne pripomínať, že v oboch sférach sú majstrami.

Napríklad lexika spojená práve s politickou administratívou je v súčasnom ruskom jazyku odzrkadlením historického vývoja spoločnosti. Súčasná ruština má v chronologickej postupnosti tieto pramene: spisovný ruský jazyk: *собрание, председатель, округ, глава*, politický jazyk dorevolučného Ruska (oprášené historizmy): *президенты, главы, парламенты, государственные советы, думы и администрации, палаты представителей, верховные хуралы, правительства и премьер-министры*, na čele niektorých politických ustanovizní stoja *губернаторы* a pod. Napríklad ...звонили *губернаторы*, главы законодательных собраний регионов и представители общественности с просьбой не покидать свой пост («Коммерсантъ», 2002 г., № 60). Nasleduje slovná zásoba politického jazyka ZSSR – sovietyzmu: «Госплан», Совет министров – Правительство, Горисполком – Мэрия, КГБ – ФСБ, Совет народных депутатов, Верховный Совет, народный(ое) (Хурал, Собрание), ako aj importovaný politický jazyk západných štátov, napríklad slová, ktoré sa predtým už používali na označenie reálií západných krajín – *сенат, президент, мэр, префект, муниципалитет, федеральный*; k nim patria aj cudzie slová, ktoré v poslednom období zmenili svoj význam (typickým príkladom tejto skupiny je slovo *спикер*); sú to aj termíny, ktoré boli len nedávno prevzaté (napríklad slovo *омбудсман* zo švédčiny, ktoré označuje splnomocnenca pre ľudské práva). Poslednú skupinu tvoria slová, ktoré sa používajú v ruštine a sú vypožičané z jazykov a politickej tradície národov Ruska. V administratíve Ruskej federácie sa používa značný počet takýchto slov, ktoré vychádzajú z politickej tradície miestnych etnických skupín. Tam, kde je spisovným jazykom mimo ruštiny aj miestny jazyk, používajú sa termíny jazyka domáceho, ako synonymá k ruským oficiálnym názvom (*Государственное Собрание - Эл Курултай* v Republike Altaj, *Государственное Собрание - Ил Тумэн* v Jakutsku), kým v iných sa stávajú miestne pomenovania časťou ruských pomenovaní miestnych orgánov a zodpovedných osôb (*Верховный Хурал* v Туве, *Законодательный Суглан* в Эвенкийском автономном округе). Na úrovni miestnych samospráv sa čoraz viac používajú slová z jazykov národov Ruska (*аймак, наслег, кожуун, сумон, арбан* и т. д.). Podľa V. A. Šmeleva, ktorý skúmal súčasné pomenovania ruských inštitúcií štátnej správy, do povedomia a aktívnej slovnej zásoby sa zásluhou publicistických textov dostávajú neoficiálne pomenovania, neraz stojace na hranici argotizmu, ktoré vznikli v dôsledku metonymického a metaforického prenosu, napríklad vládne orgány sa často pomenúvajú podľa miesta, kde sa nachádzajú – podľa obce, ulice, námestia a pod. napríklad *Охотный ряд* namiesto *Государственная Дума*; *Старая площадь* namiesto *Администрация Президента*). Ide hlavne o publicistiku, ktorá často v takýchto príkladoch používa me-

tonymiu: „Кремль думский передел занимает мало: кто бы ни сидел в начальных парламентских кабинетах; Охотный ряд в целом дружно выстраивается под звон кремлевских курантов («Время новостей», 2002 г., № 57). Zmena neoficiálneho názvu vládneho orgánu alebo funkcie nastáva rýchlo so zmenou ich dislokácie. Určitým spôsobom môže názov alebo adresa jednej a tej istej budovy v rôznych historických etapách vystupovať ako synonymum rôznych vládnych orgánov. Takže slovné spojenie *Старая площадь* sa v súčasnosti v masmédiách používa na označenie *Администрации Президента РФ* a v neoficiálnom jazyku sovietskeho obdobia sa nie zriedkakedy používala ako synonymum k ÚV KSSZ, ktorý sa tam predtým nachádzal, čo zasa len nahráva do karát podobnosti čisto náhodnej. A. V. Šmelev privádza príklad A. Galiča - «А там на Старой площади тот самый эфиоп...» (Šmelev, A. V., www.dialog-21.ru/Archive/2003/Shmelev.htm). Pre jednu a tú istú inštitúciu môže existovať aj niekoľko neoficiálnych pomenovaní, ktoré sú utvorené podobným spôsobom. Keďže, napríklad, pracovníci Administrácie Prezidenta Ruskej federácie pracujú v dvoch budovách, pomenovania *Кремль* aj *Старая площадь* sa aktívne používajú ako synonymá k funkcionálnemu termínu *администрация президента*. Naríklad: *Это значит, что реформа РАО ЕЭС опять стала яблоком раздора между Белым домом и Старой площадью* («Коммерсантъ», 3 апреля 2002 г.).

Jedným s faktorov, ktorý najviac ovplyvňuje percepciu každého kolektívneho, masového, národného, nacionálneho historického pociťovania sveta je ponímanie dualizmu „Vlastní – Cudzí“. V tejto sfére, «Свои – Чужие», sa exaltácia antagonizmu vytvára nielen objektívnymi údajmi, no aj ich subjektívnym odrazom vo vedomí. V ňom sa do istej miery prejavuje historizujúci dynamický príznak etnosu. Veľmi názorne sa tento fenomén ukázal nedávno na nejednoznačných poľsko-ruských vzťahoch.

V spojitosti s oslavami ruského sviatku Dňa Pobedy sa ukázala v interpretačnej rovine celá škála vzťahov medzi Poľskom a Ruskom. Poľský „Tygodnik“ Wprost, Nr. 1168 (24. kwietnia 2005) to komentoval: „Aleksander Kwaśniewski a generaľ Jaruzelski akoby chceli povedať Rusom pravdu o ich histórii. V skutočnosti sa však len poslušne motkajú za triumfálnym povozom Vladimíra Putina“. Historické paralely sa hľadali ďalej. V máji 1856 pricestoval na návštevu Varšavy cár Alexander II. Liberáli celej Európy ho mali radi ako o 130 rokov neskôr Gorbačov. Ved' bol liberál a reformátor, absolútne nepodobný svojmu predchodcovi, „krvavému satrapovi“ Mikulášovi I. (charakteristika Wprost). Vtedy sa na Alexandra II. obrátili Poliáci s tým, aby vrátil „Cárstvu Poľskému“ autonómiu a zabránil tak svojvoľnému vyčíňaniu úradníkov. Cár však odpovedal: „Все, что сделал мой отец, он сделал хорошо. Я не намерен что-либо менять. Счастье Польши зависит от полного единения ее с народом моей империи. Никаких иллюзий, панове.“ (dávame do pozornosti slovíčko z ukrajinsko-ruských vzťahov – *восоединение* - Ruska s Ukrajinou. Na adresu poľskej návštevy na oslavách poznamenali novinári: „Namiesto toho, aby sa jeden druhému vyhýbali, *prezydent Kwaśniewski z generałem Jaruzelskim* by sa poslušne mali postaviť na mauzóleum Lenina a prijať ruské videnie histórie.

Jazyk a literatúra už od 18. st. do súčasnosti je v svojich hlavných smeroch postavená na pomerne negatívnom stereotype Poliaka a naopak. Ako tvrdí súčasný historik Stanislav Kuniajew, Poľsko bolo „*спецназом*“ Európy, pôsobiacim proti Rusku.

V nedokončenej poviedke Bulgakova „Pan Pilsudski“ sú opovrhujúco znázornení kijeviskí intelektuáli, ktorí sa boja bolševikov, čakajú na „pana Pilsudského“ v salóne, no keď vchádzajú poľskí dôstojníci, tak si z neho spravia koniareň. Už predtým však Puškin chválil Katarínu II. za to, že „porazila Švédsko a obsadila Poľsko“.

V ponímaní *Свои - Чужие* dominuje v historickom povedomí nejasný termín samotného názvu Rusko - Rus Rossija, ruskije, Rossijane (Русь, Россия, русские, россияне). Tieto slová tvoria skupinu, pretože história ruského národa sa spojila s históriou ruského štátu. Slovenskému podstatnému menu Rus zodpovedá ruské prídavné meno русский, tj. ten, kto patrí k Rusi «*тот, кто относится к Руси*». No definovať Rus, to je ťažšie. V princípe ide o Русь – племя, Русь – сословие, Русь – область, Русь – государственную территорию, *prechod od Руси к России*. Tieto pomenovania majú blízko k archetypovému označeniu Zem, Земля, rodná Zem, родня Земля, Матушка Русь, Россия. Nie je náhodou, že pri imperiálnych sklonoch ruského-sovietskeho štátu sa známa pieseň Широка страна моя родная náramne podobá starorímskemu konštatovaniu *Late patet patria mea* široko sa rozprestiera vlasť moja.

V súčasnosti sa ruské masmédiá len tak hemžia pri analýzach a komentároch odkazmi na ruskú i svetovú históriu, aby apelovali na podvedomie občana. Pri prelínaní kultúr sa miešajú obrazy zakázaného, nepriateľského západu s bývalými socialistickými pojmami, aby sa poukázalo na súčané javy: *Андроповщина NOW!*, *несется «гражданский» джип «Тойота Лендкрузер», Happy Birthday „Комсомолка“, Буш хочет создать Красную Армию, Ленин, Ленинлэнд (land), Ленин фор сэйл (for sale)*.

V Ruskom historickom povedomí našlo svoj odraz aj osobitné ponímanie pojmu Железный занавес, ktorým konceptualizovali akciu totalitnej vlády, t. j. to, k čomu sa totalitný režim snaží dospieť už vo svojej podstate. Ďalším materiálnym vyjadrením takýchto snáh je pojem Берлинская стена. Aj keď sa prvé slovné spojenie pripisuje obratnému štýlu britského ministerského predsedu, J. Stepanov konštatuje, že v ruských intelektuálnych kruhoch bolo známe konštatovanie spisovateľa a publicistu V. V. Rozanova (1856 – 1919), ktorý v almanachu „*Апокалипсис нашего времени*“ v poznámke nazvanej podľa Danteho „*La divina Commedia*“ píše:

«С лязгом, скрипом, визгом опускается над русской Историею железный занавес.

– Представление окончилось.

Публика встала.

– Пора одевать шубы и возвращаться домой.

Оглянулись.

Но ни шуб, ни домов не оказалось.» (Розанов, В.: *Опавшие листья*. М. Современник, 1992, с. 4706-522).

V súčasnom ruskom jazyku máme takéto nové analógie: *Члены Евросоюза скинутся на „железный занавес“ от иммигрантов* (<http://accoona.ru/news/>), veľavravnejší je však druhý príklad: „*Оглядываясь в прошлое, мы однажды, быть может, увидим год 2004-й как тот год, когда на Европу опустился новый „железный занавес“, разделив этот континент не по центру Германии, но вдоль восточной границы Польши*“ ([/www.inosmi.ru/translation/214934.html](http://www.inosmi.ru/translation/214934.html)). V Afganistane zasa po rozdelení znepriatelených talibov na „Severných umiernených“ a radikálnejší Juh sa objavila titulka *Вой с международным терроризмом - Берлинская стена в Кабуле* (www.zeka.ru/antiterror/articles/berlinwal), či oveľa paradoxnejšie porovnanie *В Москве разрушена „Берлинская стена“* ([SMS /mts.ivgsm.ru/news](http://mts.ivgsm.ru/news)).

Aktívne sa na označovanie súčasných neduhov spoločnosti používajú pejoratívne termíny spojené a nedávnou rusko-sovietskou históriou napr.: *ежевщина, ежовщина-бериевщина, гитлеровщина, сталинщина-бериевщина, андроповщина, плюс андроповщина, минус безопасность, закручивание гаек, назад в андроповщину...*

Keď Peter I., k odkazu ktorého sa hlási aj terajší prezident V. Putin, likvidoval úrad patriarchu a odovzdal vládu v cirkvi Najsvätejšej synode (*Священному Синоду*) argumentoval to slovami: „Простые люди, видя одного владыку Церкви, считают, что он является вторым государем наравне с монархом, и более того, что Церковь это другое, совершенно обособленное и лучшее государство. Простые сердца это деморализует до такой степени, что в любом вопросе они обращаются к своему пастырю, а не представителю власти“. Komentár novinárov v spojitosti s najnovšími udalosťami znel: *Если заменить слово „Церковь“ на „Юкос“, а „патриарх“ на „председатель“, то мы получим аргументацию, которая стала причиной того, что недавний фаворит Кремля и самый богатый человек в России Михаил Ходорковский сидит за железной решеткой и имеет все перспективы провести за ней ближайшие 10 лет“.*

V ruskom jazyku, kultúre, masmédiách je prítomný v skrytej forme háklivý fenomén vodcu a jeho tajných pomocníkov, vnútornej aj vonkajšej spravodajskej služby. Nie je na tom nič čudné, veď politiku a dejiny Ruska v XX. storočí viedli ľudia, blízki bezpečnostným silám, ba dokonca stojaci v ich čele. Súčasný ruský jazyk s jeho kulturologickou nadstavbou a etnolingvistickou osobitosťou citlivo reaguje na historické povedomie svojho nositeľa, ktoré mu pomáha prezentovať. Môžeme konštatovať, že boj s nepriateľom vnútri aj mimo krajiny sa preniesol do štýlu jazyka. Ruský jazyk bol vybudovaný v sovietskych časoch na svojráznych skratkách, úsečných konštatovaniach a heslách, ktoré boli vtlačené do úst a podvedomia občanov. Tak ako v súčasnosti určitá skupina obyvateľstva nemá vlastný jazyk, ale rozpráva replikami z filmov, reklamnými a inými sloganmi, výroky filmových a hudobných hviezd, počítačovou terminológiou, tak aj *штат советизмов* so svojou osobitou skratkovou štruktúrou v skutočnosti pripomínal organizovanú vojenskú posádku (*нарком, ленпром, зек, чекист, колхоз, дот, совхоз, ЦК, НЕП* vystriedali *минюст, нардеп, газпром, БОМЖ, лавсан, бич /бывший интеллигентный человек/; МХАТ, ГОСТп* др. Objavili sa aj úplne nové: *бэтээры; гаишники, эмгеушники; эсенговуи, эсенговски, эсенговия, эсенгэшник; гулажный; мхатовский; ООНовский; гекачеписты, гекачепизм; элдэээровец* (МК, 1994, 12 мая); *обомжествленная наука* (Лит. газета, 1996, 14 авг.); *спецназовский, ооновский, цумовский, пример: Больше всего повезло энтэвэшнякам - всю одежду телеведущим дарят* (АиФ, 2000, № 42)).

Tieto oficiálne skratky ustavične podliehajú parodizácii napr.: ВАНТУЗ - высшее академическое научно-техническое учебное заведение, ВУЗ - важней учебы - здоровье, ДК УЗТМ - давай купим УЗТМ, ДОТ - для очень трусливых, КНДР - коро че, наш дом Россия, КОЛ - краснознаменный, ордена Ленина, ЛИБИДО - либеральное и демократическое общество, МЕДВЕДЬ - межрегиональное движение единства мягкого знака, НПСР - не пей стеклоочиститель и растворитель!, ОБСЕ - обещает в будущем слушать Европу, ПДД - пей до дна, ПМ - пукалка милицейская, РГД-5 - 5-я российская Государственная Дума, РНЕ - России нужны евреи, СКОТ - смерть курильщику от табака, СНИП - строительные нормы и правила, СНАП - строительные наказания и поощрения, СНУРЕ - строительные навыки умения ремонта, СОН - сексуально ограниченная ночь, ТПРУ - типовой приказ рулевого, УЗИ - устройство заглядывания извне, ШКАЛИК - школа алкоголизма и курения, ЦПКиО - цыган подошел к кобыле и охнул, ЦИК - целевое использование кредитов.

V zatvorenom priestore Sovietskeho zväzu boli v kontrastívnom pláne najlepšimi lingvistami, prekladateľmi vyslúžili diplomati, ich potomkovia a príslušníci tajných slu-

žieb dlhší čas žijúci v zahraničí, ktorí *po odstavke* neraz pracovali na čele inštitútov cudzích jazykov, ako aj jazykóví redaktóri a editori. Jazyk so svojou polysémiou, textuálnou mnohovrstvovosťou, možným kódovaním poslúžil aj v nasledujúcom prípade:

Skúsme preložiť nasledujúci text a pochopiť ho:

«Свою научную работу продолжайте... Имейте ввиду, что всякая научно-исследовательская работа, тем более в области сельского хозяйства, требует терпения, выдумчивости и умения ожидать результатов. Готовясь к снятию урожая помните, что плод должен быть полностью созревшим. В противном случае вкус плода будет плохой и Ваша научная работа не достигнет цели. Если нет уверенности, лучше выжидайте полного созревания. Чтобы внезапная буря не разрушила Ваши плантации, подыщите или создайте подходящую и надежную оранжерею, в которой займитесь исследовательской работой. Не делайте не продуманных экспериментов, идите к получению результатов наверняка, и тогда Вы действительно внесете вклад в науку, но обязательно с таким расчетом, чтобы Ваши опыты не отразились на Вашем здоровье и здоровье Ваших ассистентов.» (Очерки, 1997, s. 97)

No chápanie textu musí byť nasledovné, lebo bolo určené pre ruskú rozvedku v USA a Mexiku. Pred odchodom zo Spojených štátov do Mexika obdržal 11. novembra 1939 Tom (Naum Eitigon) z Centra neobvyklý telegram - radu na cestu, sprievodku, v ktorej sa v bodoch 1-4 analyzovala aktuálne otázky a v bode 5 ...

Pokračujte v prípravách.... Dodržiavajte všetky pravidlá agentúrnej práce a konšpirácie, hlavne na samotnom území Mexika. Pri prípravách k vykonaniu akcie majte na zreteli, že nič nebude zanedbané. V opačnom prípade sa môžu vyskytnúť nečakané komplikácie a všetky prípravy vyjdú nazmar. Ak nie je všetko pripravené na sto percent, neponáhľajte sa. Aby nič nečakané neprezradilo miesto a priebeh operácií, venujte pozornosť hlavne výberu a príprave agentúry, s ktorou pokračujte v prípravách. Vystríhajte sa nepremyslených krokov, konajte len naisto, pretože len vtedy poslúžite vlasti, no berte do úvahy aj to, aby nedošlo z Vašej strany k stratám na životoch.

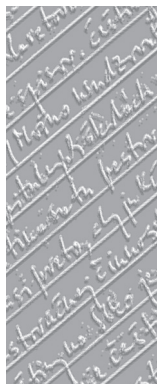
V dokumente je aj poznámka vtedajšieho šéfa zahraničnej rozvedky P. Sudoplatova: „Celý 5 bod tejto direktívy napísal súdr. Merkulov (vtedy zástupca Ludového komisára vnútra), doplnok o zdraví dopísal súdr. Berija.“

Aj z toho vidno, že mnohovrstvovosť jazyka je nekonečná. Podobá sa veľkému glóbusu, z ktorého odliepame jednu vrstvu za druhou, aby sme sa dostali k samotnému jadrú. Fregeho „Sinn und Bedeutung“ sa odkrývajú vo vyššie uvedenom prípade v celej svojej jednoduchej nejednoznačnosti.

LITERATÚRA

- ВАСИЛЬЕВ А. Д.: Слово в телеэфире: Очерки новейшего словоупотребления в российском телевидении. Красноярск, 2000.
- ВЕПРЕВА, И. Т. : Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2002.
- ВОРОБЬЁВ, В. В.: Лингвокультурология. Теория и методы. Москва, Изд-во РУДН, 1997.
- ГУДКОВ, Д.: Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва, ИТДГК «Гнозис, 2003.
- ГУМИЛЕВ, Л. Н.: Зтносфера: история людей и история природы. «Экопрос», Москва 1993.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995) / Отв. ред. Е. А. Земская. М.: Языки русской культуры, 1996.

- Коммуникативное поведение** славянских народов (Русские, сербы, чехи, словаки, поляки). // Коммуникативное поведение. Вып. 19. Воронеж 2004.
- «Операция «Утка»» // **Очерки** истории российской внешней разведки: В 6. т. – Т. 3: 1933 – 1941. Москва Межд. отн., 1997 с. 90-110.
- Словарь** русского языка. Т. 1-4. Изд. 2-е. М., 1981-1984.
- РОГОЖНИКОВА Р. П.: Словарь эквивалентов слова. М., 1991
- СТЕПАНОВ, Ю. С.: Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е. Москва, Академический Проект, 2004.
- МОКИЕНКО, В.М. - НИКИТИНА, Т.Г.: Толковый словарь языка Совдепии. СПб., 1998.
- VERGIN, F.: Das unbewusste Europa. Psychoanalyse der europäischen politik. Hess und Co. Verlag, Wien, Leipzig 1931. str. 299 – 337.

Jazyková situácia v Rusku v 16. – 17. storočí a cudzinci

ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ

Od 16. storočia prichádzali častejšie do Ruska cudzinci, či už na priame pozvanie cárov, alebo len sami od seba, aby ponúkali svoje služby vznikajúcemu zjednotenému ruskému štátu. Keď sa moskovský cár Ivan IV. Hrozný v roku 1553 dozvedel o tom, že anglickí kupci so svojou loďou zakotvili v ústí Severnej Dviny, potešil sa ich príchodu, prijal jej kapitána i posádku a v družnom rozhovore prejavil veľký záujem o styky s krajinou Jej Veličenstva i celej západnej Európy. Ivan Hrozný obdivoval západnú Európu po stránke vojenstva a jej skúsenosti hodlal využiť v zápase so svojimi najbližšími susedmi. Okolité štáty žiarlivo a s veľkým podozrením sledovali styky moskovského cára so Západom a nerady prepúšťali cez svoje územie cudzincov (s výnimkou diplomatických posolstiev), ktorí vstupovali do jeho služieb. Nová severná cesta, na ktorej už nikto nebude môcť prekážať stykom Ruska so západnou Európou, potešila ruského cára až do takej miery, že anglických kupcov z lode ihneď obdaroval obsiahlymi obchodnými privilégiami. Za vlády Ivana Hrozného dochádza k čulému obchodovaniu i nadviazaniu diplomatických stykov s Anglickom a ďalšími západoeurópskymi štátmi. (*Fletcher John, Horsey Jerome, Possevino Antonio*).¹

V tejto prvej vlne cudzincov sa do Ruska dostal aj Angličan *Mark Ridley* (1560 – 1624), ktorý v rokoch 1594 – 1599 bol osobným lekárom cárov Fedora Ioannoviča a Borisa Godunova. Okrem svojej lekárskej práce prejavil Marko Ridley záujem bližšie spoznať jazyk krajiny, do ktorej sa dostal a v ktorej päť rokov pôsobil. Počas pobytu zostavil rukopisný slovník zo zápisov ruského hovorového jazyka. Slovník anglicko-ruský a rusko-anglický je, samozrejme, veľmi nedokonalý, má veľa chýb, ale aj trefných vyjadrení o jazykovej situácii tej doby. Ridleyho slovník je prvým stručným opisom ruského jazyka cudzincom. Metajazykom je angličtina. (Stone, 1987; Uspenskij, 1989).

Ešte o šesťdesiat rokov skôr ako M. Ridley, dostal sa do Ruska rakúsky štátnik a diplomat *S. Herberstein*. Tento rakúsky Nemeц, narodený r. 1486 v Korutánsku, vyrastal medzi Slovincami a naučil sa ich jazyk – windisch. Po štúdiu na Viedenskej univerzite vstúpil do služieb cisára Maximiliána I. a z jeho poverenia odcestoval na prvú cestu do Moskvy k Vasilijovi III., moskovskému veľkokniežaťu v decembri 1516. V Moskve sa zdržiaval do

---

¹ Pre poznanie dejín Ruska 16. – 17. storočia sú dôležité tri diela neruských autorov tej doby: anglického spisovateľa Johna Fletchera *Of the Russian Common Wealth*, Jerome Horseyho *Travels of Horsey pápežského vyslanca v Rusku* Antonia Possevina. Fletscherovo dielo bolo tak skvele napísané, že ruský historik O. M. Boďanskij nie bez sarkazmu napísal: štvrtá kapitola desiateho zväzku Karamzinových dejín Istorija gosudarstva Rossijskogo nie je nič iné než preklad anglického spisovateľa Fletschera.

apríla 1518. Druhá cesta baróna S. Herbersteina sa uskutočnila z poverenia cisára Ferdinanda I. Habsburského, k tomu istému moskovskému vládcovi. Herberstein sa na ňu vydal v januári 1526 a trvala presne jeden rok. Do Viedne sa vrátil v januári 1527.

Po druhom návrate dvadsať rokov pracoval na knihe *Rerum moscoviticarum commentarii*, ktorej prvé vydanie vyšlo vo Viedni v roku 1549. Je to aj dnes v Európe vysoko oceňovaná skutočná encyklopédia politického, spoločenského a nábožensko-cirkevného života Moskovskej Rusi v prvej polovici 16. storočia. Herberstein v knihe podrobne opísal rituál panovníkovej korunovácie, prijímania diplomatov, náboženské rituály – krst, spoveď, prijímanie, sobáš, pohreb, cirkevné sviatky a pôsty – a poukázal na niektoré rozdiely ich vykonávania v ruskej pravoslávnej a latinskej katolíckej cirkvi. Zo svetského života opísal zvyky a obyčaje, spôsoby a formy odievania a stravovania príslušníkov všetkých spoločenských vrstiev. Stretával som sa a pozoroval som život všetkých Rusov, počínajúc veľkokniežatom a končiac nádeníkmi, ktorí kopali priekopy pred kremelskými múrmi, poznamenal v knihe jej autor. Herberstein sa tešil veľkej priazni veľkokniežata „vseja Rusi“, mal možnosť často s ním hovoriť. Mohol sa stretávať s vysokými predstaviteľmi cirkevného života, centrálnych úradov, mohol po celej krajine slobodne cestovať a spoznať život nielen vyššej spoločnosti, ale aj život tých ubiedených. Cudzinci, ktorí po Herbersteinovi cestovali do Ruska s rôznym poslaním, siahali po jeho knihe. A keď sami písali o Rusku citovali z nej, aby tým svojím dielam pridali znak dôveryhodnosti. Pravda, treba priznať, že po tak dlhom odstupe od druhého návratu z Ruska, sa Herberstein pri písaní knihy dopustil aj niekoľkých nepresností a omylov, ba nechtiac možno aj určite povýšenosti pri popisovaní ruských reálií z pozície Európana, ktorý už celkom zvládol antické kultúrne dedičstvo, vo vzťahu k tým, ktorí tú možnosť ešte nemali. Herbersteinovu knihu, ktorú západný svet celé stáročia považoval za dôveryhodný zdroj nielen o Rusku (v knihe Herberstein opisuje tiež situáciu v Uhorsku po moháčskej bitke a nepriamo z porážky viní J. Zápoľského, politické pomery v Poľsko-litovskom štáte i udalosti na Balkáne po jeho obsadení Osmanskou ríšou). Pokúšali sa znevážiť jeho urazení ruskí neprijatelia. Tak niektorí historici a diplomati sa pri kritike Herbersteinovej knihy chytali naozajstných malicherností: vraj nebolo možné, aby si Vasilij III. po podaní rúk nastupujúcemu vyslancovi cudzieho štátu ihneď umyl ruky, alebo, žeby len tak, zo žartu, si oholil bradu, pretože Rus bez brady a ešte k tomu v takom vysokom postavení, to bolo čosi nemyšliteľné. Pre také a podobné malichernosti nazvali ruskí historici diplomacie Herbersteinove dielo „*staroj balamutnoj knigoj*“ a Iv. Ivanov koncom 19. storočia jej autora „*istoričeskim rodonačal'nikom jevropejskich skazočnikov o našem otečestve*“.²

Takéto príkre a nespravodlivé hodnotenie Herbersteinovej knihy i celého jeho diela (okrem knihy *Rerum moscoviticarum commentarii* napísal jej autor ďalších šestnásť historických prác) treba nechať na svedomí tých, čo to povedali, ale človek si kladie otázku, prečo od roku 1549 až doteraz vyšlo už vyše päťdesiat vydaní v rôznych európskych jazykoch tejto knihy.³ Pre jej neobjektívnosť a nedôveryhodnosť? Od konca 16. storočia pova-

² Zapiski o Moskovii. Per. s nem. A. I. Maleina a A. V. Nazarenka. Izd. MGU, 1988, s. 37.

³ Mimoriadne zaujímavé sú dva české preklady. Z najstaršieho sa zachoval len fragment a je z roku 1590, respektíve 1602 a nemá názov. Druhý má názov: Zykmunta swobodného Pána z Herbersteina cesta do knížetstwj Moskevského (Weytah z Kronyky Mozkewské, někdy latine od Alexandra Gwagnyna sepsané, potom w Český gazyk preložene od Matausse z Wysokeho Meyta. Pridana jest Zygmunda z Herbersteina dwogi cesta do Moskwy. Pred. Faustyn Prochazka. Praha 1786. Na prvom, respektíve toho z roku 1602 je čitateľné: Wytissteno w Starem meste Pražském w dědicuw M. Danyele Adama z Welesnaboraj) fragment sa nachádza v Štátnej verejnej knižnici Saltykova-Sčedrína v Petrohrade v oddelení rukopisov.

žovali Herbersteina za klasika slavistiky (Samojlo, 1955). V očiach A. M. Kurbského bol Herberstein „naročityj muž cesarskij i velikij posol“ (RIB, 1908, Zapiski, 1988).

Áké poznatky nám zanechal S. Herberstein o jazykovej situácii v Moskvskej Rusi v prvej polovici 16. storočia? Autor tohto príspevku počul prvýkrát o Herbersteinovi na prednáške profesora A. V. Isačenka v roku 1954 z dejín spisovnej ruštiny (o vokalickej a konsonantickej výslovnosti v cirkevnej slovančine a ruštine v 16. – 17. storočí) v súvislosti s tým, že ruskí jazykovedci dlho spochybňovali Herbersteinovu poznámku o tom, že v tej dobe sa v Moskve G nevyslovovalo záverové, ale *spirantické* H (Υ) /Isačenko, 1947). Herberstein napísal: „Rusi vyslovujú literu G ako *prídychové* H, skoro na český spôsob. Preto hoci aj píšú *Iugra, Wolga*, predsa vyslovujú *Iuhra, Wolha*. Kritici Herbersteina, podľa Isačenka, zabudli na to, že táto spirantická výslovnosť *g* sa vtedy uplatňovala na celom území Moskvskej Rusi, vrátane Moskvy, bez ohľadu na to, že tá ležala v nárečovom pásme, kde sa naozaj dalo očakávať vyslovovanie záverového G. Bola to kyjevská (ukrajinská), podľa Isačenka, elegantná výslovnosť, ktorú počuť dodnes aj v prejavoch ruských štátnych činiteľov, pochádzajúcich z južných oblastí štátu. Chorvát Juraj Križanić, ktorý žil v Rusku vo vyhnanstve pätnásť rokov a napísal tam „ruskú“ gramatiku (o ňom neskôr) sa, na rozdiel od Isačenka, o tejto spirantickej výslovnosti G vyjadril ako „o *dedinskej a provinčnej*“.

Aj A. P. Sumarokov sa hneval na túto ukrajinskú výslovnosť a považoval ju tiež za provinčnú, keď napísal tieto slová: ... *znatnejšja naši duchovnyja byli po stydu našemu tol'ko odni malorossijancy... otčego vse slepo sleduja ich nepravil'nomu i provincial'nomu narečiju...*⁴ „Tieto Sumarokovove slová svedčia o tom, že v 16. storočí Lvov v Haliči a ukrajinský Kyjev boli ohniskami vzdelanosti, práve v Lvove pri Stavropigii vznikla najstaršia škola gréckeho, slovanského (cirkevnoslovanského), ruského, latinského a poľského písma a tlačiareň stavropigijského bratstva, ktorú založil Ivan Fiodorov a vydal v nej prvú ruskú knihu *Apostol* v roku 1564. Až keď kyjevský pravoslávny metropolita Peter Mohila (Mogila) v roku 1631 vyššiu školu, ktorá niesla aj jeho meno (*Kijevsko-Mogil'anskaja akademija*), a ktorá bola pokračovaním školy kyjevského bratstva pri Bogojavlenskom kláštore, založenej v roku 1615, sa centrum vzdelanosti dostalo do Kyjeva, kam prešli aj viacerí učitelia ľvovskej školy.

Už z toho, čo sme doteraz uviedli o Herbersteinovej knihe, vysvitá, že najviac informácií z nej môžu získať historici diplomacie, cirkvi, vojenstva, remesiel, architekti, stavitelia, zbrojári, právnici, menej historici jazyka.

O jazykovej situácii v prvej polovici 16. storočia je Herbersteinov výrok: *Slovanský jazyk je totožný s ruským a moskovským (lingua slavonica, qua cum ruthenica et moscovitica eadem est)*, ktorý znamená, že jeho autor nerobí rozdiel medzi týmito jazykmi. Tento výrok alebo poznámka na jednej strane, ako aj spomínaná poznámka o spirantickej výslovnosti G i Herbersteinom používané viaceré slová v ich cirkevnoslovanskej podobe (*ezepe* namiesto *ozepe* a pod.) či tvrdenie, že *celá bohoslužba alebo omša sa u nich odbavuje vo vlastnom jazyku*, nasvedčuje tomu, čo hovorí Isačenko, že je to dôkaz, že sa Herberstein stýkal s vysokovzdelanými ľuďmi, ktorí s ním hovorili cirkevnoslovanským jazykom (správnejšie by bolo hovoriť skôr o cirkevnoslovanskej výslovnosti, a nie jazyku). Na druhej strane, ako si vysvetliť skutočnosť, že sa stýkal aj s ľuďmi z nižších spoločenských vrstiev a nepostrehol *akanie* a *ikanie*, t. j. redukciu samohlások v neprízvučných slabikách, ktorá bola v tej dobe v Moskve značne rozšírená a ktorú cir-

⁴ „Kol' ašče točiju obyčaj istrebil; Kto nudit, čtob ty ich opjať v jazyk vvodil?“ (Epistola o ruskom jazyke). Z polemiky medzi Sumarokovom a Trediakovským. Tiež Isačenko (1947, 36).

kevná slovančina nepozná? (Kotkov, 1973). Alebo o redukcii hovorí Herberstein v tejto poznámke?: *Je známe, že každý národ má svoj osobitý spôsob výslovnosti, a tak aj Rusi: spájajú a zladujú svoje písmená a vyslovujú ich pre nás nezvyčajným spôsobom, takže ak nedávate dobrý pozor na ich výslovnosť, potom nebudete môcť ani sa ich s úspechom opýtať na čokoľvek, ani dozvedieť sa od nich hocičo naisto* (Zapiski, 1988).

Herberstein v latinskej i nemeckej verzii svojej knihy (obidva texty sú jeho) transliteroval a transkriboval stovky ruských slov, proprií i apelatív, vystihol pri transkripcii osobitosti ruskej fonetiky a jeho transkripcia prevyšuje, podľa Isačenska, všetky, ktoré sa používali v priebehu celého 16. storočia (Isačenko, 1957). Niektoré Herbersteinove chyby považuje Isačenko za *sluchové chyby*, a nie chyby transliterácie písomného textu, lebo Herberstein zrejme len zapisoval diktovaný text alebo preklad slov ruských tlmočníkov, keďže tieto chyby sa vyskytujú predovšetkým v prekladoch ruských letopisov. Napriek niektorým ďalším nepresnostiam a chybám, vyskytujúcim sa v prekladoch letopisov, majú jeho záznamy veľkú hodnotu historickú, pretože ich zaznačoval v čase, keď sa už prestávali písať. Rovnakú hodnotu má aj Herbersteinov preklad prvého ruského *Sudebnika* (zákoník) z roku 1497, keďže v tej dobe žiadny podobný v Európe neexistoval. *Sudebnik* Ivana III. vydali aj v Anglicku, Švajčiarsku a Itálii. Uhorský zákoník *Tripartium Vörbecihö* bol vytlačený vo Viedni až v roku 1517. Nejde pritom o doslovný preklad do latinčiny, ale o reprodukciu jeho základných článkov, spojenú s podrobným výkladom princípov súdnictva v Moskovskom štáte. Pravdepodobne ho poznal aj náš rodák z Vrbového, keď písal uhorský zákoník tzv. zvykového práva.

Snahy po zjednotení gréckej a latinskej cirkvi priviedli do Moskovskej Rusi cudzinca zo slovanského sveta – Chorváta Juraja Križanića. Hádky a spory medzi Rimanmi a Grékmi v kresťanskej cirkvi po rozkole (1050) považoval za mocensko-politické, ktoré najviac škodia Slovanom. Chcel preto v Rusku všetky svoje sily venovať snahám o úniu ruskej pravoslávnej cirkvi s rímskou latinskou cirkvou. *Florentská únia* z roku 1439, ktorá mala zjednotiť tieto cirkvi, sa nerealizovala pre odpor Moskvy. Posledného metropolitu *vseja Rusi* Izidora, intronizovaného v Konštantinopole, ktorý ju podpísal, moskovské veľkoknieža Vasilij II. Temný uvrhol do väzenia a vyhlásil úniu za neplatnú. Platila však v tých oblastiach juhozápadného Ruska (Kyjev, Halič), ktoré boli pod správou litovského kniežatstva. Aj druhá *Brestská únia* s katolíckou cirkvou z roku 1596 bola uvedená do života len v tých oblastiach južného Ruska, ktoré v tom čase patrili do Poľskolitovského štátu a samotného Ruska sa nedotkla. V poradí tretia *Užhorodská únia* z roku 1646, uzatvorená medzi pravoslávnyimi duchovnými a predstaviteľmi rímskej kúrie, sa týkala len územia dnešného východného Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny a severovýchodného Maďarska.

J. Križanić pochádzal zo starej chorvátskej šľachtickej rodiny v Záhrebskej županiji. Študoval v Záhrebe, Viedni, Bologni a Ríme teológiu a jazyky, okrem iných gréčtinu, latinčinu a cirkevnú slovančinu a, samozrejme, sa zaujímal aj o vlastný chorvátsky jazyk, ktorý sa snažil opravovať a očisťovať od cudzích slov. V Ríme, kde bol vysvätený v roku 1642 za kňaza-glagolitu⁵, sa zoznámil s ruskými uniatskými kňazmi. Po brestskom cirkevnom sneme sa uniati začali nazývať gréckokatolíckmi/kňazmi, ktorí tam vtedy spolu s Chorvátom Levakovicom *opravovali* cirkevnoslovanský jazyk v glagolitských cirkevných knihách, t. j. prerábali ich na ruskú redakciu tohto jazyka.

Jeho prvá cesta do Moskovskej Rusi v roku 1657 bola katolíckou misijnou cestou, ale nedarilo sa mu na nej, keďže sa už po niekoľkých mesiacoch vrátil. Keď sa v nasledujú-

---

⁵ Katolícky kňaz, ktorý slúži bohoslužby v cirkevnoslovanskom jazyku podľa hlaholských obradových kníh.

com roku vyberal opäť na cestu do Ruska nemal už na mysli katolícke misionárstvo, ale niečo celkom iné. Koncom roku 1658 vydal sa cez Uhorsko na Červenú Rus, v jej centre Lvove pobudol niekoľko mesiacov a študoval poľský jazyk a literatúru. Vo februári 1659 je už na Malej Rusi (Ukrajine), zmietanej v tom čase kozáckymi vojnami, ktoré po roku 1667 vyústili do rozdelenia Ukrajiny na ľavobrežnú, ktorá pripadla Rusku, a pravobrežnú, ktorá pripadla Poľsku. Do Moskvy prišiel J. Križanič v roku 1660, vydáva sa už za Srba, keďže Srbi ako pravoslávny národ sú v Rusku známejší. Bol to taktický Križaničov krok v zaostalej krajine, ktorá sa vtedy ešte len začínala preberať z dlhovekých duchovných mrákot. Chorvátom zostal po celý život. Bol síce latinským kňazom, ale nie odporcom inej viery: hovorí, že nie je *tako tverd Latinik*, aby neprijal pravoslávie.

Keď prišiel Križanič do Moskvy práve tam prebiehal spor medzi zástancami a odporcami Nikonových reforiem. Nikon od roku 1652 patriarcha pravoslávnej cirkvi ovplyvňoval aj štátnu politiku a často fakticky zastupoval cára Alexeja Michajloviča. Prikázal opraviť bohoslužobné knihy, v ktorých vzniklo pri prepisoch a tlačí veľa chýb a nepresností (Mečkovskaja, 1987), a podľa gréckeho vzoru zaviedol viacero zmien. V dôsledku toho vznikol v ruskej pravoslávnej cirkvi rozkol, od oficiálnej cirkvi sa oddelili tzv. staroverci (staroobradníci), odporcovia Nikonových reforiem. Rozpory v ruskej pravoslávnej cirkvi nazval Križanič *hlúpymi a malichernými*. Na synode roku 1667 bol patriarcha Nikon zosadený, ale staroobradníci sa už do oficiálnej cirkvi nenavrátili. Boli kruto prenasledovaní – okrem niekoľkých rokov za vlády Petra I, ktorý im povolil bohoslužby za podmienky, že sa zaviazu platiť dvojnásobnú cirkevnú daň.

Križanič odsudzoval rozličné neporiadky vo vtedajšom spoločenskom, štátnom i cirkevnom živote, rozličné povery rozšírené na Rusi pod pláštikom viery. Na Grékov sa Križanič pozeral veľmi kriticky, až nepriateľsky (popri Nemcoch ich považoval za najväčších nepriateľov Slovanov), ani nie tak zo stanoviska cirkevného, ale národnostného. To, samozrejme, nebolo po chuti ani stúpencom, ani odporcom Nikonových reforiem, ktorí videli v Grékoch svojich učiteľov, a preto sa stal v ich očiach podozrivým a začali sa na neho pozerat' s nedôverou. V ich očiach sa stával zrazu cudzincom, hovoriacim síce slovanským jazykom, no nesprávne pokrsteným (len obliatym)⁶ latinským kacirom a takého oni za svojho učiteľa nechceli prijať (Perwolf, 1886).

To zrejme bolo príčinou, že po niekoľkých mesiacoch pobytu v Moskve bol začiatkom roku 1661 poslaný do vyhnanstva na Sibír. Tam pätnásť rokov odlúčený od vzdelaného sveta a vedeckých kníh neklesá na duchu – píše diela filologické, historicko-politické, teologicko-polemické slovanským jazykom, t. j. ním upravenou „zmesou“ ruskoslovanského a chorvátskeho jazyka, cyrilikou i latinskou abecedou.

Z jeho prác napísaných vo vyhnanstve v Tobolsku sú najdôležitejšie dve: *Grammaticčno izkazanije ob ruskom jeziku*⁷ (1666) a *Politika čili Razgovory ob vladatelstvu*⁸ (1663).

⁶ Podľa pravoslávnych kresťanov je sviatosť krstu správna len vtedy, keď krsteného celého ponoria do vody. Len obliehanie hlavy (čela), ako je u rímskych katolíkov, podľa nich nestačí.

⁷ Na Križaničovu gramatiku prvýkrát upozornil *Kalajdovič* v diele *Joann exarch Bolgarskij* (1824, s. 120). Tlačou ho vydal *O. M. Bodanskij* v moskovskom časopise *Čtenija* (1848, I., 1859, IV.) Tiež: *Juraj Križanič. Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*. Priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm. Zagreb 1984 (Juraj Križanič Sabrana djela, kniga 2).

⁸ Necelú ju vydal *Bezsonov: Russoje gosudarstvo v polovine 17*. Z ďalších prác *J. Križaniča: De providentia Dei* (1666 – 1667). *O svjatom kreščeniju. Obličenije na Soloveckuju čelobitnuju* (1668 – 1669). Dve rozpravy: *Putnoopisanje od Levova do Moskvy* a *Besida ko Čirkasom* (tak nazýva Ukrajincov), uverejnené v *Čtenijach* (1876). Známe sú aj dva Križaničove listy: jeden adresoval cárovi (*Russia quo spectat*) a druhý cárovičovi (*Litterae pro liberatione*), ktoré napísal ešte v Sibíri tesne pred oslobodením z vyhnanstva. Boli jeho závetom a rozlúčkou s Ruskom. Všetky svoje

Križaničova gramatika ruského jazyka je gramatika ideálneho všeslovanského jazyka, ktorý si on sám vytvoril na základe porovnávania chorvátskeho jazyka, ako ho poznal z okolia svojho rodiska, a cirkevnej slovančiny ruskej redakcie. Z ostatných slovanských jazykov si slová a tvary vyberal celkom náhodne. Čo podľa nebolo dobré, to zavrhol ako *obludné, skazené, ohavné, dedinské* či *cudzozemské* (Perwolf, 1886). V skloňovaní sa pridrižoval hlavne cirkevnoslovanských foriem, ale priberá aj chorvátske. Niektoré formy bežné v iných slovanských jazykoch zavrhuje ako *dedinské, provinčné* (genitívy, respektíve vokatívny: *času, človeku* odmieta a chce len: *časa, človeče*). V časovaní strieda formy ruské aj chorvátske – *imaju/imam, spim/spl'u*.

Pre svoj ideálny ruský jazyk reformoval aj jeho *písmo*. Podľa neho niektoré litery azbuky sú zbytočné, medzi nimi aj *ы*, lebo ho nemajú južní Slovania, Česi, ba ani Rusi (!), a ak je predsa len medzi *ы* a *u* rozdiel, tak len malý a zanedbateľný – preto je *ы* zbytočné. *ѣ* je podľa neho tiež zbytočný, ale pripúšťa ho tam, kde nahrádza hlásku *кѣ, вѣ, сѣ = ko, vo so; ь* ponecháva na zmäkčenie predchádzajúcej spoluhlásky – *краль, конь*. Namiesto historických zložiek *ѣА (Я), ѣЕ, Ю*, zavádza Križanič *ј* (jotu), a píše *ја, је, ју*. Po ňom to prevzal Vuk Karadžić. Hlásku *ѣ (ě)* píše podľa chorvátskeho spôsobu, všade *і* (lito). Ako južný Slovan nerobí rozdiel medzi *ch* a *h*; Poliáci, tvrdí, vyslovujú rovnako *ch* aj *h* a Rusi (!), Srbi a Chorváti ako *h*; a preto treba (v azbuke) všade písať *ch: chvala, chetman*. Literu *щ* vyslovujú Rusi *šč: ščuka*, Srbi *t: not'* alebo *št: plašt*, Chorváti *č: noč*; správna výslovnosť, je podľa neho chorvátska, teda *č* nie *šč, št, t'*. Literu *г* vyslovujú, podľa Križaniča správne len Rusi, Poliáci, Chorváti a Srbi, ostatní Slovania, údajne, „stratili správny zvuk“ a vyslovujú *h: hlava*; napodobňujú ich aj niektorí Rusi, ktorí toto dedinské, sedliacke, chybné a hanebné vyslovovanie považujú za pekné.

Podrobne Križanič píše v gramatike o *kmetščine* (hrubej sedliackej reči) o *stranščine* (o používaní cudzích slov) a kazení jazyka.

V gramatike je označený prízvuk, podľa chorvátskeho nárečia jeho rodiska a okolia. Zo všetkých slovanských nárečí kladie na najvyšší stupeň vlastné, chorvátske a prirovnáva ho k antickému v gréčtine. Chorvátske nárečie a cirkevnoslovanský jazyk ruskej redakcie (sčasti aj s niektorými prvkami živého ruského hovorového jazyka), tvoria základ jeho *ruského, všeslovanského* jazyka. Križaničov *ruský* jazyk prihliada aj na ostatné slovanské nárečia, s výnimkou bulharského, a preto jeho *Grammatično izkazanje ob ruskom jeziku*, možno čiastočne považovať za porovnávaciu gramatiku. Ale, ako napísal ešte pred 110 rokmi (1886) J. Perwolf, profesor slavistiky na Ruskej univerzite vo Varšave, *vědeckou srovnávací gramatikou díla toho ovšem nazvati nelze, i bylo by také podivno, aby od oněch dob, dávno před Leibnizem, očekávalo se něco podobného, bylo by nemístno, aby dílo to rozbíralo se přísně kriticky se stanoviska souvěkého jazykozpytu. Grammatika Križaniče má velmi mnoho chyb, ale také mnoho trefných myšlének; ale způsob, jakým provedl myšlenku o jazyku všeslovanském, jest zcela pochybený: podobnou míchaninou slovanských nářečí nelze zajisté účelu toho dosíci. Ale zvláště vytýkati to gramatikovi 17. století jest zbytečno, uváží-li se, že ještě po dvou stoletích do nedávna bavili se takovými hračkami, i domnívali se, že možno smíchaním slovanských nářečí utvoriti všeslovanský jazyk.*

---

diela a filozofické *promysly* (myšlienky) odkázal *slávnemu, svetlému ruskému národu, Bohu na slávu a vám na prospech*. O posledných mesiacoch života tohto veľkého Slovana, prvého patriarchu slavistiky, vieme veľmi málo. Vezsonov v časopise *Novoje vremja* (18. IV. 1882) napísal, že Križanič už neveril, že by cár uskutočnil jeho myšlienky, obrátil sa na Jána Sobieskeho a pridala sa k jeho vojsku, ktoré išlo na pomoc Viedni obliehanej Turkami. Tam, údajne, poskytoval útechu raneným a zomierajúcim slovanským vojakom. Zomrel r. 1683.

K Perwolfovým slovám, dodávam, že touto hračkou, t. j. myšlienkou vytvorenia jednotného slovanského jazyka a písma, sa zaoberali aj náš M. Hamuljak a J. Herkel', Česi J. Jungmann, A. J. Puchmajer, Poliak S. Linde, Slovinc B. Kopitar, ba aj mladý František Palacký. Najďalej v tomto úsilí dospel Ján Herkel' v diele *Elementa universalis language Slavicae* (1826). Herkelov vŕšeslovanský jazyk má aj vlastnú abecedu (kombináciu latinských a ruských grafém). Ako ukážku z Herkelovho vŕšeslovanského jazyka uvádzam len jednu vetu: *Na krylechuuke stojala, platochkom maxala, ctoby mil vorotilsia.* (Keppen, 1827).⁹

Ruskí jazykovedci, na rozdiel od svojich kolegov historikov, právnikov, teológov, národohospodárov a odborníkov z ďalších odborov ľudskej činnosti, nevyhľadávali a neskúmali zahraničné rusiká (slovníky, gramatiky, praktické jazykové príručky a pod.), pretože ich považovali buď za pochybné alebo im pripisovali len podružný význam. Prvý ruský jazykovedec, ktorý sa začal vážne zaujímať o zahraničné rusiká, bol *B. A. Larin*. Ten si viac než iní ruskí jazykovedci uvedomil, že literárne písomné pamiatky napísané v Moskovskej Rusi domácimi autormi neodrážajú v dostatočnej miere reálnu jazykovú situáciu, pretože sú silno ovplyvnené cirkevnoslovanskou knižnou tradíciou, kým cudzinci, ktorí zapisovali živý hovorový jazyk Moskovčanov, touto tradíciou ovplyvnení neboli. Len pomocou týchto zápisov, napísal Larin, *možet byt' vostanovljena istinnaja kartina togo, kakoju byla razgovornaja reč russkich v te vremena* (Larin, 1977). Skúmaniu a analýze zápisov hovorového ruského jazyka, ktoré zanechali cudzinci, venoval Larin tri významné práce (Larin, 1937, 1946, 1948).

Protireformácia „priviedla“ do Ruska najmä z nemecky hovoriacich krajín mnoho cudzincov, medzi nimi aj hallského pietistu¹⁰ *H. W. Ludolfa*. Prišiel do Ruska už v čase keď sa pomaly začínala europeizácia presadzovaná novým cárom Petrom I. Cár pozýval do svojich služieb predovšetkým Nemcov a Holanďanov – odborníkov prakticky zo všetkých oblastí ľudskej činnosti – staviteľov, zbrojárův, lodiarův, hutníkov, lekárov, učiteľův cudzích jazykov, remeselníkov. Koniec 17. a začiatok 18. storočia bol prelomovým predelom v ruských dejinách, vrátane jazykovej situácie. Končí sa *diglosia* a nahrádza ju *dvojazykovosť*, končí sa del'ba sfér používania jedného i druhého jazyka. Ruština vystupuje z tieňa cirkevnoslovanského jazyka, ktorý po celé stáročia bol považovaný za oficiálny, kultový, kodifikovaný, vyučovacý, postupným vývojom nadobúda od neho všetky uvedené vlastnosti. Ruština si na základe cárovho zákonodarného aktu oblečie nový kabát – nové písmo, aby sa aj po čisto formálnej stránke odlíšila od starej cyriliky. Peter, v detstve veľmi pobožný, vytláča cirkev, v minulých storočiach výlučnú šíriteľ'ku kultúry a vzdelanosti zo spoločenského života, ruší patriarchát a namiesto neho zriaďuje *Posvätný synód*, ktorý prostredníctvom svojho úradníka, hlavného prokurátora ovláda.

H. W. Ludolf, Angličan, bol prvý cudzinec, ktorý napísal krátku gramatiku ruského hovorového jazyka. Jeho *Grammatica Russica* (1696) sa v dejinách jazykovedy nazýva aj misijnou alebo misionárskou gramatikou preto, že Ludolf naprišiel do Ruska pracovať do štátnych služieb, ale s náboženským, misijným poslaním. Ludolfova gramatika a zároveň aj praktická príručka, zachytáva stav hovorovej ruštiny ku koncu 17. storočia. Ludolf videl

⁹ Tento návrh vŕšeslovanského jazyka poslal Herkel' *Keppenovi*. Ten sa späťne opýtal v liste Šafárika na jeho názor. Šafárik v *odpovedi Herkelov návrh rázne odmietol*.

¹⁰ *Pietizmus* – v zaužívanom význame náboženský smer, ktorý kladie náboženské čítanie nad náboženskú doktrínu. Pietizmus v špecifickom zmysle je protiintelektuálny smer v luteránstve, ktorý vznikol v 17. storočí v Nemecku, využívaný proti myšlienkam osvietenstva. Pietisti v roku 1694 zriadili v Halle univerzitu, ktorá sa stala strediskom ich hnutia. V Uhorsku bol jeho popredným predstaviteľom M. Bel. U nás bol zakázaný na ružomerskej synode evanjelickej cirkvi a v. v roku 1707. Zákaz presadil superintendent O. Krman, stúpenec ortodoxie.

podstatný rozdiel medzi cirkevnoslovanským knižným jazykom a hovorovým ruským jazykom, o čom svedčia v úvode gramatiky tieto jeho slová: *Pre Rusov je znalosť slovanského jazyka nevyhnutná, pretože nielen sv. Biblia a ostatné knihy, podľa ktorých sa slúži bohoslužba, sú len v slovanskom jazyku, ale aj preto, že nie je možné ani písať, ani uvažovať o akýchkoľvek otázkach náuk, vzdelanosti bez použitia tohto jazyka. A ďalej pokračuje: Ale práve tak, ako nijaký Rus nemôže písať alebo uvažovať o otázkach náuk bez použitia slovanského jazyka, tak aj naopak – doma a v intímnych rozhovoroch si nik nevystačí len slovanským jazykom preto, že pomenovania väčšiny bežných vecí používaných v každodennom živote sa nevyskytujú v tých knihách, podľa ktorých sa priúčajú slovanskému jazyku. Tak sa u nich aj vraví, že hovoriť treba po rusky, ale písať po slovansky.*¹¹

B. A. Larin vo svojom cykle prednášok o jazyku Moskovskej Rusi 16. – 17. storočia ilustroval protiklad medzi knižným, cirkevnoslovanským jazykom a hovorovým ruským jazykom, o ktorom písal H. Ludolf, na satirickej poviedke zo 17. storočia *O sedliacom synovi*. Z ilustrácie zároveň vidieť, že tieto dva osobitné jazykové systémy stoja nielen proti sebe, ale sa aj prelínajú.

Бросив учение, крестьянский сын пошел «у богатого мужика воровать». «И нашел на блюде калач да рыбу и учал ести, а сам рече: » Чашу спасения приму, имя господне призову, алилуия». И увидел на крестьянине новую шубу, и он снял да на себя оболокался, а сам рече: «Одеялся светом, яко ризою, а я одеваюся крестьянскою новою шубою». И та крестьянская жена послышала и мужа своего разбудила, а сама рече мужу своему: «Встань, муж, тать у нас ходит в клетки» И муж рече жене своей: «Не тать ходит, но ангел господень, а говорит он все божественные слова». Итак, по убеждению крестьянина XVII в., церковнославянским языком в домашнем обиходе могут говорить только ангелы.

(Larin, 1977)

O Ludolfovej gramatike existuje rozsiahla literatúra v zahraničnej rusistike (literatúra o nej súhrnne: Uspenskij, 1989).

Ruský jazykovedec B. A. Larin Ludolfovu gramatiku z latinčiny preložil do ruštiny, napísal k nej úvodnú štúdiu a poznámky (Larin, 1937). Vyšiel aj jej reprint (Unbegaun, 1959).

Na štvrtom slavistickom zjazde v Moskve roku 1958 B. Unbegaun vo svojom referáte vyzval domácich i zahraničných rusistov, aby rozšírili výskum ruštiny o predlomono-sovské obdobie jej vývinu. Možno ani sám nepredpokladal, s akým veľkým ohlasom sa stretne jeho výzva a aké bohaté výsledky len za nasledujúcich tridsať rokov prinesie tak v objektívnejšom hodnotení dovtedy známych gramatik ruštiny, ako aj v objavení nových, či už ucelených alebo fragmentov i takých, ktoré sa síce nedochovali, ale o ich existencii hovoria spoľahlivé pramene, ktoré všestrannejšie, bez ideologických i nacionálnych predsudkov, osvetlia dobu, keď sa začínali klásť základy novodobej ruštiny.

¹¹ Ideo autem Russis cognito linguae Slavonicae necessaria est, cum apud ipsos non tantum S. Biblia et reliqui libri impressi, quibus sacra pereguntur, Slavonico idiomate solummodo extant, verum etiam de materiis eruditionem vel scientias spectantibus neque scribere neque disserere liceat, nisi lingua Slavonica in usum advocetur. Quamobrem quo quis doctor caeteris reputari vult, eo plus Slavonici sermonibus et scripturae immiscet, licet nonnulli ridere illos soleant, qui in ommuni sermone Slavonica nimium affestant. .. Sed sicuti nemo erudite scribere vel isserere potest inter Russos seine ope Slavonicae linguae, ita e contrario nemo domestica et familiaria negotia sola lingua expeciet... Adeoque apud illos dicitur, loquendum est Russice et scribendum est Slavonicae“.

Tridsaťročné obdobie som uviedol preto, že v roku 1989 sa v Fagerudde vo Švédsku konala veľká medzinárodná konferencia, ktorej hlavnou témou bolo práve predlomonosovské obdobie ruského spisovného jazyka, na ktorej rusisti prezentovali a hodnotili toto obdobie, medzi nimi aj náš jubilant profesor L. Ďurovič, v tom čase profesor slovanských jazykov na univerzite v Lunde. Zároveň bol profesor Ďurovič jeden z trojice editorov materiálov z tejto konferencie. Výsledky konferencie ukázali, že v období medzi vydaním Ludolfovej gramatiky (1696) a vydaním Lomonosovej Rossijskoj grammatiki, vzniklo jedenásť gramatík ruského jazyka, ktoré napísali neruskí autori. Významnou mierou sa na výskume spomínaného obdobia podieľal aj profesor L. Ďurovič.¹² Opis a hodnotenie predlomonosovských gramatík ruštiny obsahuje súhrnná štúdia B. A. Uspenského (Uspenskij, 1989).

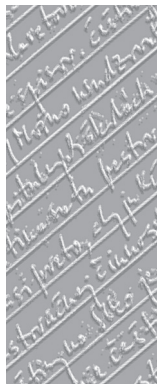
LITERATÚRA

- FLETSCHER, J.: *Of the Russian common Wealth*. London 1951.
- HORSEY, Jerome: *Travels of Horsey*. *Zapisky o Rossii*. XVI – načalo XVII v. ruský preklad. Red. V. L. Janin. Pervod i vstupitel'naja stat'ja i kommentarii A. A. Sevast'janovoj. Izd. MGU. Moskva 1983.
- HERBERSTEIN, S. 1988. *Zapisky o Moskovii*. Per. s nem. A. I. Maleina i A. V. Nazarenko. Izdatelstvo MGU, 1988.
- HERKEL, J.: 1826, *Elementa univesalis linguae Slavicae*. Budae, 1826.
- ISAČENKO, A. V.: 1947, *Historický zemepisný a sociálny základ spisovnej ruštiny*. SAVU, Bratislava, 1947.
- ISAČENKO, A. V.: 1957, *Herbersteiniana I. Sigmund von Herberstein Russland und die russische Sprache des XVI. Jahrhunderts*. *Zeitschrift für Slawistik*. Berlin, 1957. Bd. II., Hf. 3, s. 321 – 346; *Idem. Herbersteiniana II. Herbersteins Moskowiterbuch und seine Bedeutung für die russische historische Lexikographie*. *Ibid.* Hf. 4, s. 493 – 512.
- LARIN, B. A.: 1937, *Russkaja grammatika Ludolfa 1696*. L. 1937.
- LARIN, B. A.: 1945, *O zapisjach inostrancev kak istočnike po istorii russkogo jazyka*. *Trudy jubilejnoj naučnoj sessii Len. U – ta. Sekcija filolog. nauk*. L. 1945, s. 71 – 85.
- LARIN, B. A.: 1948, *Tri inostrannych istočnika po istorii russkogo jazyka XVI – XVII vv.* *Inst. Russkogo jazyka*. M. – L., vyp. 1, s. 157 – 165 (anotacija doktorskej dissertacii).
- LARIN, B. A.: 1977, *Razgovornyj jazyk Moskovskoj Rusi. Istorija russkogo jazyka i obščee jazykoznanije*. M. 1977.
- MEČKOVSKAJA, N. B.: 1987, *O filologičeskoj polemike v vostočnoslavjanskoj knižnosti XIV – XVII vekov*. *Russian Linguistics*. Vol. 11, No 2/3, 1987, s. 217 – 236.
- PERVOLF, J.: Jiří Křižanič, patriarcha slavistiky. *Slovanský sborník*, č. 1, s. 5 – 10; č. 2, s. 53 – 58; č. 3, s. 109 – 114; č. 4, s. 149 – 152.
- POSSEVINO, A.: 1982, *Istoričeskije Sočinenija o Rossii XVI v.* Izd. MGU, M. 1982.
- STONE, G.: 1987, *Mark Ridley (1560 – 1624): An Elizabethan Slavist*. *Journal of Russian Studies*, No 53, 1987 (p. 3 – 14).
- UNGEGAUN, B. O.: 1959, *Henrici Wilhelmi Ludolfi Grammatica Russica*.
- OXONII. A. D. MDCXCVI. Edited by B. O. Unbegaun. Oxford, 1959.
- USPENSKIJ, B. A.: 1989, *Dolomonosovskij period russkogo literaturnogo jazyka (= Slavica Suecana, B1)*, Stockholm, s. 63 – 169.

---

¹² L. Ďurovič i Anders Sjöberg: *Drevnejšij istočnik paradigmatici sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. *Russian Linguistics*. Vol. 11, Ros 2/3, 1987, s. 255 – 278. *Grammatika Akademičeskoj gimnazii*. In: *Dolomonosovskij period russkogo jazyka*. *Slavica Suecana, series B – studies, voll.* Red. A. Sjöberg – L. Ďurovič – U. Birgegard. Stockholm, 1992, s. 171 – 211.

Aspekty ekvivalencie: prekladový ekvivalent a prekladový význam¹

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Práca na dvojjazyčnom slovníku sa tradične pohybuje medzi textom (dnes má tvorca slovníka k dispozícii dokladový materiál získaný analýzou veľkých textových korpusov, tak jednojazyčných, ako aj paralelných) a jazykovým systémom (v podobe rozličných lingvistických opisov vrátane modelov lexikálnej ekvivalencie). Pomocou zovšeobecňujúcich operácií je slovo ako súčasť syntakticky organizovaných štruktúr (mnohých textových fragmentov) transformované do slovníkového hesla, teda do lexikografického konštruktu, v ktorom sa odráža prevažne paradigmatický rozmer slova.

Základnou úlohou modelov ekvivalencie je vyrovnat' sa s faktom, že členenie sémantického priestoru nie je v porovnávaných jazykoch identické. Tento jav, na ktorý upozornil už L. V. Ščerba vo svojom *Náčrte všeobecnej teórie lexikografie* (1940) a L. Zgusta o ňom hovorí ako o *designačnom anizomorfizme* (Zgusta et al., 1971, s. 26, s. 295), je teda kľúčovým problémom každého dvojjazyčného slovníka. Bratislavská lexikografická škola, ktorej významným predstaviteľom je L. Ďurovič, vypracovala pozoruhodný model ekvivalencie, ktorý osvedčil svoju funkčnosť na veľkých slovníkoch akademického typu. Žiaľ, meno spolutvorcu koncepcie a redaktora Veľkého slovensko-ruského slovníka (1960 – 1970) bolo dlho tabuizované, takže ani jemu, ani dielu samotnému sa nikdy nedostalo primeraného ocenenia. V možnosti vystúpiť s týmto príspevkom vidím istú príležitosť poukázať na vysokú vedeckú aj praktickú hodnotu konceptov prekladový ekvivalent a prekladový význam, ktoré sa prostredníctvom bohato citovaného Lexikografického zborníka z roku 1953 stali súčasťou svetového lexikografického dedičstva a dlhé desaťročia stimulujú rozvoj časti synchrónne orientovanej rusistiky na Slovensku a ukazujú svoju životaschopnosť aj v čase nástupu korpusovej a kognitívnej lingvistiky.

Významovú asymetriu dvoch inojazyčných slov vytypovaných ako ekvivalentné si môžeme vizualizovať, ak porovnáваме ich výkladové heslové state. Prípad úplnej ekvivalencie na úrovni významu slova (semémy) je zriedkavý jav. Takýmto prípadom by mohla byť slovenská lexikálna jednotka *mydlo* a jej ruský ekvivalent *mylo*. Veľmi často sú porovnávané lexikálne jednotky vo vzťahu čiastočnej ekvivalencie, napríklad slovenské distributívne sloveso *pozodvihovať* a ruské sloveso *podniať*. Najčastejší obraz ekvivalencie na úrovni významu slova je 1 : 2, 1 : 3, 1 : 4. J. F. Hausmann (1991, s. 2730) tento jav charakterizuje ako polyekvivalenciu. To znamená, že význam jednovýznamovo-

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0007/08 Slovník súčasného slovenského jazyka – 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

vého slova alebo niektorý z významov viacvýznamového slova východiskového jazyka môže byť pokrytý len skupinou koehyponým (súvzťažných pojmovo špecifickejších ekvivalentov) alebo synonymom cieľového jazyka. Napríklad slovenské slovo *záhradníctvo* nemá ruský ekvivalent, ktorý by bol na rovnakom stupni všeobecnosti. Zato má tri špecializovanejšie výrazy: *sadovodstvo*; *ovoščevodstvo* a *plodovodstvo*. A naopak: slovenské slovesá *háčkovať* a *plieť* majú v ruštine len jeden ekvivalent - *viazat'*. Rozdiel medzi týmito dvoma činnosťami sa v ruštine vyjadruje len pomocou kontextu. Všetky tieto problémy je potrebné riešiť pomocou primeranej lexikologicko-lexikografickej teórie.

Základným problémom takejto teórie je vymedzenie typov ekvivalentov. Teoretici lexikografie často pracovali a pracujú s logickou typológiou ekvivalentov, ktorú predstavuje triáda úplný – čiastočný – nulový ekvivalent. Aj keď táto typológia odráža určitý aspekt ekvivalencie, pohybuje sa len po povrchu problematiky usúvzťažňovania lexikálnych jednotiek dvoch jazykov. Skupina bratislavských lexikografov, ktorej významnými predstaviteľmi v 50. a 60. rokoch boli A. V. Isačenko ako autor Slovensko-ruského prekladového slovníka (1950) a L. Ďurovič ako hlavný redaktor Veľkého rusko-slovenského slovníka, pracovala s inou typológiou ekvivalentov. Stimulom rozpracovania pojmu prekladového ekvivalentu, ktorý sa stal charakteristickým konceptom bratislavskej lexikografickej školy, bolo Ščerbovo chápanie ekvivalentu, ako ho predstavil vo rusko-francúzskom slovníku (Ščerba – Matusevič, 1950). Pretlmočenie významu heslového slova by malo byť „reálnym prekladom, ktorý v sootvetstvennej grammatickej forme godilsia by v pravilnuju francuzskuju frazu, javliajuščujusia prekladom konkretnej ruskoj frazy (my vseгда ischodili iz fraz, a ne iz slov) (Ščerba – Matusevič, 1950, s. 7). Tento reálny preklad dával Ščerba najmä do protikladu s ekvivalentom tvoreným dlhým radom kontextuálne nerozlíšených synonym.

Predstavitelia bratislavskej lexikografickej školy (porov. Malíková, 1953) vymedzili zasa prekladový ekvivalent voči opisnému ekvivalentu, ktorý dosť často používala pražská skupina lexikografov koncipujúcich Veľký rusko-český slovník (1952 – 1964). Koncept prekladového ekvivalentu bol ďalej precizovaný a rozpracovaný. Viacerí lexikografi sa zaoberali otázkou jeho abstrakčnej úrovne. Túto problematiku naznačila M. I. Matusevičová, keď hovorila, že sa uvádza ekvivalent, ktorý sa hodí pre čo najväčší počet reálnych kontextov a „posle nego pomeščeny s sootvetstvyjuščimi pojasnenijami perevody, kotoryje mogut byť upotrebleny liš v nekotorych osobych slučajach“ (Ščerba – Matusevič, 1950, s. 3). L. Zgusta videl tento problém z pohľadu dvojitého statusu slova: slovo ako súčasť systému a slovo ako súčasť textu. Takže typológia ekvivalentov sa mohla rozšíriť o dvojicu systémový ekvivalent, nazývaný aj prototypický alebo kánonický (Zgusta, 1987, s. 32; Cop, 1991, s. 2775; Vlachov, 1990, s. 75), a kontextuálny ekvivalent, úlohou ktorého je zabezpečiť bezproblémový preklad heslového slova v určitých kontextoch. Slovoцентриcky orientovaná prax lexikografických slovníkov niekde vidí prototypický ekvivalent ako ten, ktorý je štruktúrne a motivačne blízky leme (to znamená, že je ekvivalentný, použijúc Barnetovo rozlíšenie (1983), nielen z hľadiska externej funkcie, teda komunikačne, ale aj internej funkcie, teda svojou štruktúrou). L. V. Ščerba a M. I. Matusevičová, ako sme videli, vnímali prototypický ekvivalent ako vec frekvencie a úzu. K tomuto chápaniu prichádzajú viacerí významní predstavitelia korpusovej lingvistiky, ktorí postulujú neudržateľnosť modelu významu budovaného na predstave súboru nevyhnutných a postačujúcich príznakov a presadzujú model významu založeného na predstave pravdepodobnostného charakteru príznakov, vágnosti významu a nejasnej hranice medzi jednotlivými významami (porov. Čermák, v tlačí).

Vidíme, že vymedzovanie a precizovanie pojmu prekladového ekvivalentu nám umožňuje vidieť ho ako súčasť určitej typológie ekvivalentov (prekladový ekvivalent vs. rad synonym, prekladový ekvivalent vs. opisný ekvivalent, prekladový/kontextuálny ekvivalent vs. systémový ekvivalent). Pretože bratislavská lexikografická škola rozpracúvala aj problematiku členenia hesla na významové odseky, dá sa povedať, že položila základ typológie dvojazyčného hesla. Členenie typov hesla vychádza z delenia hesla na významové odseky, ktoré môže byť robené v závislosti od počtu a charakteru ekvivalentov alebo v závislosti od významovej štruktúry východiskového slova opísanej vo výkladových slovníkoch. Už A. V. Isačenko v predhovore k druhému zväzku Slovensko-ruského slovníka (1957) hovoril o štrukturácii hesla podľa reálnych prekladov, teda prekladových ekvivalentov, ale nie celkom výstižne opísal tento mechanizmus ako „rozpad slovenského hesla na niekoľko od seba odlišných ruských hesiel“. Uvádzaný „rozpad“ hesla na významové odseky a zmysel daných významových odsekov v štruktúre hesla sa teoreticky podarilo uchopiť na 1. konferencii českých a slovenských lexikografov v diskusnom príspevku L. Ďuroviča (1953), ktorý precizoval kritérium členenia hesla na prekladové významy pomocou protikladu synonymické a nesynonymické ekvivalenty a najmä objasnil podstatu pojmu prekladový význam. Jeho kľúčová povaha je podľa Ďuroviča daná poslaním dvojazyčného slovníka, ktorý musí vychádzať z toho, v akom pomere sú lexikálne jednotky jedného jazyka k lexikálnym jednotkám druhého jazyka, teda z ekvivalentu. Na piešťanskej porade o slovníkoch v roku 1959 Š. Peciar spochybnil účelnosť a vhodnosť pojmu prekladový význam, pretože „zväzka k predstave, že tu ide o nejaký osobitný typ významu slova. Podľa mojej mienky tu vystačíme s pojmom ekvivalentu, lebo v dvojazyčnom slovníku ide skutočne o ekvivalenty heslového slova“ (Peciar, 1961, s. 24). Ďurovič (1961, s. 83 – 84) na tej istej porade nielen suverénne obhájil pojem prekladového významu, ale ho osvetlil tak v kontexte funkcií dvojazyčného slovníka, ako aj v kontexte ostatných informačných komponentov hesla, ako je ekvivalent, sémantizácia a exemplifikácia.

Teoretická a praktická práca na dvojazyčných slovníkoch však ukázala nielen opodstatnenosť pojmu prekladový význam v rámci danej koncepcie, ale aj jeho životaschopnosť v novej lingvistickej paradigme. Nový model významu, o ktorom sme hovorili vyššie, dáva novú možnosť interpretácie prekladového významu ako entity nielen deklarujúcej, ale aj ukazujúcej významovú korešpondenciu na úrovni vyššej ako slovo, čo sa premietne do oveľa bohatšej a premyslenejšej sémantizácie a exemplifikácie. Lexikálno-sémantické modely navrhované P. Hanksom (1996, 2001) a J. Sinclairom (1996, 1997) a vychádzajúce z analýzy korpusového materiálu odrážajú spájateľnosť slov na podstatne menej abstraktnej úrovni, ako je to v súčasných opisoch. Tieto sémanticko-syntaktické rámce slov poukazujúce na lexikálno-sémantický typ valenčných partnerov slova, resp. na kolokačné preferencie, na pragmatické komponenty významu, implikácie a presupozície odvodené z lexikálneho okolia slova, pretože práve týmto okolím sú aktivované. Nejde o klasické slovníkové významy, ale o niečo ako kolokačné významy, ktoré sú vhodným „polotovarom“ pre tvorbu slovníkových významov reflektujúcich v oveľa väčšej miere syntaktickú dimenziu slova a sú takisto vhodným nástrojom pre lexikografa v jeho úsilí o hľadanie ekvivalentu.

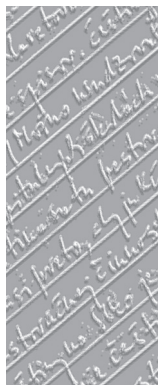
Ekvivalencia je veľmi komplexný jav, o čom svedčí nielen jestvujúca typológia ekvivalentov a dvojazyčných hesiel, ale aj typológie dvojazyčných slovníkov, ktorej základy položil Ščerba, ale všetky lexikografické školy sa s tým museli svojím spôsobom vyrovať. Bratislavskí lexikografi používali model hesla štruktúrovaného podľa počtu a povahy ekvivalentov v oboch typoch dvojazyčných slovníkov – v pasívnom (slúžiacom

pri dekódovaní textu v cudzom jazyku do materinského jazyka) aj v aktívnom (slúžiacom pri tvorbe cudzojazyčného textu) (Isačenko, 1959). Podobne postupujú dánski lexikografi (Kromann – Riiber – Rosbach, 1991). Úplne opačne však postupujú holandskí lexikografi (redaktori veľkých dvojjazyčných slovníkov vydavateľstva Van Dale), ale nedá sa povedať, že by ich produkty boli menej kvalitné, alebo hodnoverné. Komplexnosť javu umožňuje alternatívne riešenia, ktoré sa nedajú posudzovať na škále správne – nesprávne, ale treba ich posudzovať z hľadiska kvality a prepracovanosti koncepcie, bohatosti nástrojov lexikografickej techniky, ktorou autori slovníkov dokážu zložitosti ekvivalencie reflektovať a riešiť. V čase, keď sme členmi Európskej únie a prúd prekladov európskej agendy narastá, je potreba dobrých prekladových slovníkov čoraz naliehavejšia. Špecifikom slovenskej situácie je fakt, že máme dobrú a prepracovanú teóriu dvojjazyčnej ekvivalencie a osvedčené techniky jej spracovania, ale nemáme dobré dvojjazyčné slovníky novšieho dáta vydania. Na tomto poli panuje pozoruhodný amaterizmus a bezstarosť. Vznikajú slovníky, ktoré trpia tými istými nedostatkami, na ktoré poukazoval Ščerba pred 65 rokmi. Preto pripomenúť si potrebu dobrej lexikografickej koncepcie nikdy nie je nazvyš.

LITERATÚRA

- BARNET, V.: K probleme jazykovej ekvivalentnosti pri srovnanii. In: *Sopostavitel'noje izučenieje ruskogo jazyka s češskim i drugimi slavianskimi jazykami*. Red. A. G. Širokova, V. Hrabě. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1983, s. 9 – 29.
- COP, M.: Collocations in the Bilingual Dictionary. In: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires*. Red. F. J. Hausmann – O. Reichmann – H. E. Wiegand – L. Zgusta (eds.). Third Volume. Berlin - New York, De Gruyter 1991, s. 2775 – 2778.
- ČERMÁK, F.: Dvojjazyčný slovník a korpus: některé poznámky. (v tisku, rozšířená verze Překladové lexikografie, in *Manuál lexikografie 1995*, 230-248). In: <http://ucnk.ff.cuni.cz/doc/korplex.rtf>.
- ĎUROVIČ, L.: Z diskusie. In: *Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie česko-slovenských lexikografov*. Bratislava, 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953, s. 127 – 128.
- ĎUROVIČ, L.: Ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku. In: *Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch*. Piešťany, 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 78 – 87.
- HANKS, P.: Contextual Dependency and Lexical Sets. In: *International Journal of Corpus Linguistics*, 1, 1996, s. 75 – 98.
- HANKS, P.: The Probable and the Possible: Lexicography in the Age of the Internet. In: *AsiaLex 2001 Proceedings*. Seoul, Yonsei University 2001, s. 7 – 23.
- HAUSMANN, F. J.: Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher. Eine Übersicht. In: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires*. Red. F. J. Hausmann – O. Reichmann – H. E. Wiegand – L. Zgusta. Third Volume. Berlin - New York, De Gruyter, 1991, s. 2727 – 2865.
- ISAČENKO, A.V.: Slovensko-ruský prekladový slovník.. II. diel P – Ž. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1957. 822 s.
- ISAČENKO, A.V.: Zásady lexikografickej práce. In: *Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch*. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 18 – 23.
- KROMANN, H.-P. - RIIBER, T. - ROSBACH, P.: Principles of Bilingual Lexicography. In: *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*. Red. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. B. Wiegand, L. Zgusta. Third Volume. Berlin - New York, Walter de Gruyter 1991, s. 2712 – 2728.

- Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov. Bratislava 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 215 s.
- Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 120 s.
- MALÍKOVÁ, O.: K problému ekvivalentu v dvojazyčnom slovníku. In: Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie československých lexikografov. Bratislava, 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953, s. 119 – 125.
- PECIAR, Š.: K niektorým problémom dvojazyčného slovníka. (Na materiáli česko-slovenského slovníka). In: Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 24 – 33.
- SINCLAIR, J. et al.: Corpus to Corpus : A Study of Translation Equivalence. Introduction. *International Journal of Lexicography*, 9, 1996, s. 172 – 178.
- SINCLAIR, J.: The Empty Lexicon. *International Journal of Corpus Linguistics*, 1, 1966, s. 99 – 119.
- ŠČERBA, L. V.: Opyt obščej teorii leksikografii. *Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenije literatury i jazyka*, 1940, č. 3. (Citované podľa vydania: *Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike*. I. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1958, s. 54 – 91)
- ŠČERBA, L. V. - MATUSEVIČ, M. I.: *Russko-francuzskij slovar*. Moskva, Gosudarstvennoje izdatelstvo inostrannyh i nacional'nych slovarej 1950 (3. vyd.). 844 s.
- Velký rusko-český slovník. 1. – 6. díl. Red. L. Kopeckij – B. Havránek – K. Horálek. Praha Nakladatelství československého institutu/Nakladatelství československé akademie věd 1952 – 1964.
- Velký rusko-slovenský slovník. 1. – 5. zv. Red. L. Ďurovič – J. Ferenčík – J. Horecký – D. Kollár – E. P. Vasilievová. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960 – 1970.
- VLACHOV, S. I.: Učastije il'ľustrativnogo materiala v semantizacii ischodnoj slovarnoj jedinicy. In: BUDALEX 88. Proceedings. Papers from the Euralex Third International Congress. Budapest, Akadémiai Kiadó 1990, s. 75 – 81.
- ZGUSTA, L. et al.: *Manual of Lexicography*. Praha, Academia 1971. 360 s.
- ZGUSTA, L.: Translational Equivalence in a Bilingual Dictionary: Bahukosyam. In: *Dictionaries*. R. W. Bailey (ed.). *Journal of the Dictionary Society of North America*, 1987, Number 9, s. 1 – 47.

Ruský kultúrny priestor a jeho súčasnú aktualizáciu a tendencie

(Konceptia slobody a pravdy
ako fundament ruskej kultúry)

NIKOLETA DEMJANOVÁ

Analyzujúc fond každej súčasnej jazykovej manifestácie nositeľov istej kultúry, nevyhnutne sa nám vyjavuje ambícia návratu k živelnému, pôvodnému a prvopočiatocnému fundamentu, kde tkvie potenciálna odpoveď. Žiada si pohľad do nevedomeného, hlbinného a kolektívneho, pozicionovaného v metarovine bázy kultúry etnosu ako jedinečného fenoménu odrazu slovanského kultúrneho dedičstva, prezentujúce seba samé ako *elementum stabile*, prítomné a sprítomňujúce sa vo všetkých sférach každodenného bytia a aktivity človeka, neeliminujúc jazyk. Kultúrny *archetyp*, aktivizujúci sa v procese socializácie nositeľa konkrétnych etnických črt, sa etabluje spontánne, v nevedomenej forme, *in factum*. Prezentuje však dôležitý a nevyhnutný faktor etnického i individuálneho sebauvedomovania, je najcitelnejším v dynamike dominujúcich procesov danej kultúry. V jeho imanentnom priestore sa rodí nacionálna *mentalita*, výrazne uvedomená a uvedomovaná cez prizmu systému pojmov a kultúrneho fondu, aktuálneho či historického. Summa summarum symbolov, permanentne sa petrifikujúcich procesom opakovania, zakotvených v špecifikách nacionálnej kultúry *post factum*, s tendenciou k diverzifikácii a vrstveniu zmyslov, špirálovitému rozrastaniu sémantického priestoru. Nositelia jazyka a kultúry vo svojom, inom a odlišnom než cudzie, explicitne zosobňujú hlavný atribút mentality – identickosť. Pohybujúc sa v priestore *nacionálneho charakteru*, vďaka ktorému v stratifikovanom svete kultúrnych fondov a konceptov dokážeme identifikovať špecifické a jedinečné princípy konštrukcie predstaviteľa tej ktorej kultúry, odhaľujeme a uvedomujeme si fakticitu syntézy genotypu s nacionálnou kultúrou. Predovšetkým táto syntéza je zvnútorneným, generalizovaným obrazom tradičného, archaického, unikátneho, osvojovaného nositeľom, chápaného v tomto kontexte ako model, ktorý si dané jednotlivé elementy interiorizuje v procese socializácie. Stojí v pozícii „nad“ celým národom, nad štátom, nad spoločnosťou. Zosobňuje ľudské, živé, konkrétne, žité aspekty a koncepty ruského kultúrneho priestoru, fundamentálne pre jeho pochopenie, predovšetkým, no nielen z pohľadu filozofie, lingvistiky a lingvokulturologie. V našom hľadaní sa aspoň ad marginum dotkneme rolí slobody, mystiky, cárskeho i Božského, religióznej a kultúrnej pozície Dobra a Zla v ruskom povedomí, hlbinej „*Соборности*“, vo vzťahu ku ktorým ruský národ najexplicitnejšie dokáže prezentovať sám seba.

Každá progresívna kultúra sa vyznamenáva hľadaním adekvátnej nacionálnej a personálnej pozície vo Svete, jej fundamentom sú archetypálne korene, inštrumentom mentalita, jednotlivými krokmi predstaviteľa nacionálneho charakteru. Človek v ruskom „*obščestve*“ ako mikrokozmos, univerzum individuálneho a neopakovateľného, syntetizuje, Berďajevovsky povedané, seba samého a spoločnosť do univerzálneho

a individuálneho celku. V jeho ponímaní Sveta, svojho národa a kultúry, má primát sloboda a bytie, dynamický vnútorný „boj“ o rovnosť bez externej determinácie duchovna. Predstavitel' ruského národa a nositel' jeho kultúry sa realizuje v kategórii ducha a všetkých jeho sfér, avšak nie celku. Nie je súčasťou spoločnosti, nestojí však ani nad ňou, ale spoločnosť je jeho súčasťou, tvorí jeho aspekt. Je aktom tvorby, odráža evolúciu internej relácie individua ku koreňom vlastného etnosu cez prizmu slobodného nazerania na svet, dejiny, seba, kultúru. Neponára sa však ani do egocentricity, ale realizuje sa cez reláciu k druhému, k *Ty*. Črty nacionálneho charakteru sa perspektívne profilujú do jazykovej stránky. Odráž žitých kultúrnych foriem je zakotvený vo formách jazyka, v slovách, znakoch a pojmoch, aj keď, povedané spolu s Lotmanom, v semiotickej sfére kultúry a jazyka konkrétneho etnosu sa objavuje vnútorný paradox. Ten sa objavuje pri chápaní samoidentickosti znaku, disponujúcim potenciálnou polysémantickosťou a interným antagonizmom, ktoré sú situované ako báza fenoménu ľži: «во вне и дознаковом мире лжи нет, ложь входит в мир вместе с языком, ложь творят знаки. Как утверждал Руссо, а до него, по слухам, еще Эзоп, язык создан для обмана» (Lotman, 9). Táto «*sémantická*» lož je prirodzenosťou jazyka a kultúry, ak sa na ne sústreďujeme pohľadom zvnútra. Na jednej strane špecifikum, na strane druhej dynamické rozrastanie priestoru *sémantického* poľa. Lotmanova pozícia v tejto problematike jazykového odrazu je zmierňujúca, nakoľko «Однако борьба эта безнадежна в принципе, поскольку бороться со знаками приходится при помощи всех тех же знаков». Tak v semiotickom systéme znakov, ako aj v jazyku vyjadrovania obsahu pojmu sa funduje nielen lož, ale aj pravda a mimo znakov je nielen „krivý“ ale aj „pravdivý“ obraz, v ktorom sa fixuje ľudské poznanie a kultúrne dedičstvo. Poznanie kultúry a jazyka v ich immanentnej podstate bez znakov však nie je možné. Iný rozmer a axiologickú rovinu nadobúda pozícia pravdy a ľži v ruskom povedomí, individuálnom i spoločenskom. Sociálny život národa predstavuje organizáciu, ktorá sa, podľa Berďajeva, zakladá viac na ľži než na pravde. Čistú pravdu chápe v jej podstate ako nebezpečnú, existenciálnu, naopak človek myslí prostriedkami objektivácie, ktorá vytvára davovú „pravdu“. Duchovná realita je len symbolická – cár, episkop, metropolita, klérus, pápež prezentujú symbolicko-ikonickú metarovinu. Naopak, realita sa demonštruje v pozíciách svätec, prorok, génius, sociálny reformátor. Táto symbolizácia náboženských práv však v kultúrnom priestore nie je identická so symbofideizmom Sabatiera. Symbol – samo reálne prírodné bytie, chápané v spojení s jeho nadprirodzeným zmyslom. Nevedie k ikonoborectvu a rozkladu kresťanstva. Je to reálny symbolizmus – vzťah medzi duchom a neduchovným princípom, ktoré existuje v ešte hlbšej a prvotnejšej forme v oblasti samotného Božstva. Pravoslávna relígia sa hlboko odráža v kultúre Ruska, zachováva stabilnú pozíciu ako východiskové punktom realizácie etnosu na úrovni žitého hľadania vlastnej perspektívy. Prekonáva to „*temné a démonické*“, slovami Berďajeva, osnované v štáte, spoločnosti, národe. Práve v jazyku a každodennosti postihujeme tesnú prepojenosť ľudského duchovného bytia s Božskou duchovnosťou (berďajevovská pozícia v antagonizme s dualistickým teizmom a panteizmom). Berďajevovská „Božskosť v človeku“ prekonáva samotu individua prostredníctvom komunikácie *Ja a Ty* v bezprostrednej duchovnej skúsenosti, ako duchovné poznanie je stretom dvoch subjektov v mystickej skúsenosti. V nej je „všetko vo mne a ja vo všetkom“.

Ruský človek nachádza svoj zmysel v slobode, aj keď sa „zžíva“ so spoločnosťou, inklinuje ku konformite v období socialistického smerovania. Egalitárske snahy demokracie, socializmu a internacionalizmu vedú podľa Berďajeva k rozpadu osobnostnej stránky nositeľa kultúry, nakoľko ich inšpiruje duch nebytia, závidia, ohavnosti a zloby.

Človek má právo i povinnosť hájiť svoju duchovnú slobodu proti štátu, národu a spoločnosti. Štát, národ a spoločnosť disponuje temným a démonickým živlom, ktorý sa snaží ľudskú osobu ovládnuť a urobiť ju svojím organom. Ľudská osoba má však väčšiu cenu než spoločnosť, národ či štát. Sloboda človeka transcenduje Boha, je prvotná, nepočiatková, nemateriálna. Porušením Božskej hierarchie bytia iracionálnou slobodou sa plodí zlo, ktoré vedie k otroctvu ducha. Podľa Lotmana má ruský pojem slobody ženský počiatok, ktorého prekvapujúce dimenzie nie sú náhodné v ruskom povedomí. Dynamizmus a súčasne neurčenosť a neurčitnosť, «rozmytie» kontúr sa identifikuje so ženským počiatkom v antagonistickej pozícii k mužskému, striktné typickému pre západoeurópske myslenie. Sloboda ako žena symbolizuje revolúciu, zmenu, táto zmena však, v Berďajevovom ponímaní, predstavuje návrat k chaosu. Polarizácia ruskej duše a snaha o výstup k vyšším formám skúsenosti – elementy ruského nacionálneho charakteru, zakomponované v celostnom systéme kultúry, prejavujúce sa v imanentných formách takisto ako aj pojem slobody. Potreba ruského človeka priblížiť sa k celému národu, nepreferujúc osobné a individuálne potreby, formovala vzťah človeka k vlastnej slobode. V ruskom kultúrnom priestore pojem slobody vytláča termín «vôľa» ako živelná krajná forma kritiky a protestu osobnosti proti jej pohlteniu spoločnosťou. Tento paradox sa zakladá na tom, že negácia možnosti individuálnej slobody, osobnej vôle sa transformuje na petrifikáciu pozície slobody pre všetkých ako generalizovanej, všeobecnej vôle (v komparácii k «вольницы» и «вольготности»), a navyše, kolektívnej, korporatívnej vôle, pre ktoré existuje vlastná pravda.

Berďajev vychádza z tvrdenia, že Rusko sa prezentuje ohromujúcou a celistvou syntézou Východu a Západu, avšak svojím faktickým rozmerom a skúsenostnou potenciou neúspešným a pomiešaným Východozápadom. Lož v relácii mužského a ženského princípu Ruska je práve tým faktorom, ktorý plodí ruskú bolesť. Mužský, aktívny princíp ako „ľudový živel“, usmerňujúci bezprecedentný boj, a jeho explicitné vyjadrenie v Ruskom povedomí absentovali. Dokonca ani pravoslávie nedokázalo širokej ruskej duši vtisnúť determinujúcu disciplínu, ktorá v západnej Európe natoľko zreteľne dominovala pod vplyvom katolicizmu. V Berďajevovej interpretácii interiority ruskej duše nachádzame vysvetlenie. Ostáva slobodnou, univerzálnou, nedeterminovanou, bez nánútených obmedzení. Naladenosť ruskej duše hraničí s apokalyptickým nádychom, s nihilistickou dimenziou predstáv o svete a z tohto dôvodu sa neznižuje k vytváraniu priemernej kultúry. Nechce a nedokáže akceptovať externý nátlak, určujúci existenciálny rozmer. Ruské myslenie sa sústreďuje na očakávanie, recepciu a osvojenie koncepcie eschatologického konca.

Dominujúcou formou integrácie ruského národa bolo pravoslávie, ktoré aj keď sa infiltrovalo do povedomia národa vďaka vládnucej sfére, zachovávalo si autonómny charakter. Z vyššie spomenutých aspektov ruskej kultúry možno vyvodit' znaky, stereotypné dominanty, religióznosť a vnútorná «sobornosť». Pravoslávie zastávalo silnú pozíciu v ruskom povedomí, predstavovalo zjednocujúcu inštitúciu, normatívno-axiologický systém pravidiel a noriem, čím sa objasňuje povrchná formálno-obradová úroveň christianizácie «безмолствующего большинства на Руси», neznalosť elementárnych religióznych otázok a naivné sociálno-utilitárne interpretácie základov vieroučenia. Spomeňme Berďajeva, ktorý hovoril, že šlo o православие без христианства. V súčasnosti sa hlboká tradícia, petrifikovaná historickým, ekonomickým a politickým rozvojom Ruska, prezentuje v rôznych aspektoch súčasnej kultúry – v publicistike, umeleckej literatúre, etike spoločenských vzťahov, v textoch masovokomunikačných prostriedkov, kde sa aplikujú v metaforickom zmysle alebo sa stávajú zdrojom nových,

aktualizovaných metaforických obrazov. Už v 17. storočí Rusko zakomponováva do svojej relígie postuláty kresťanstva, (napr.: *молись и работай*), jeho tradičnosti, dôkaznosť čoho nachádzame aj v súčasnej literatúre, napríklad: *«Ты поднимешься, мать-Россия! / В это верую, был бы костяк. / Ты чудам уже простила... / Только павшие не простят!»* (Советская Россия, 23.03.2000).

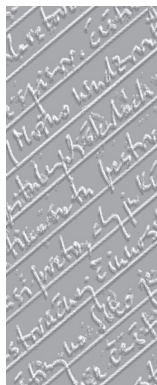
Napokon, stretávame sa s daným faktom i v iných zdrojoch: *«Иуды из Ясенева аплодируют своему первому учителю»* (Завтра, 1997, № 46, с. 4), či: *«Который есть и был и грядет»* - Ktorý bol, ktorý je a príde, *«Сборище сатанское»* - satanova synagóga, *«Он держал в деснице»*- V pravej ruke mal, a podobne.

Diferenciácia dobra a zla je ruským človekom negatívne ponímaná, avšak už tým, že konané zlo prežijeme a sme schopní diferencovať *Dobro i Zlo*, minimálne podľa všeobecných kritérií, tak to, čo prináša samotný akt daného poznania, je dobré. Výlučné delenie dobra a zla je v etike ponímané ako *zákonické*, čím plodí zákonických ľudí a zákonické kresťanstvo vedie k tyranii a pretváрке.

Kľúčovými hodnotami, charakteristickými pre ruský kultúrny priestor, je aj všesvetový apel, reakcia na pôsobivý motivačný akt, svedomie ako morálna paradigma zodpovednosti, pričom nejde o svedomie ruského človeka v jeho vnútornej zodpovednosti, ale vo forme jeho vnútorného prežívania. A z tohto dôvodu môžeme tvrdiť, komparujúc dichotomický vzťah Západu a Východu, že ak je svedomie ruského človeka johanovského typu vo väčšej miere emocionálne než racionálne, tak v človeku typu prometejevského, v človeku západnom, je nadmieru racionálne.

LITERATÚRA

- BERĎAJEV, N.: Duch i Realnosť. Osnovy Bogočelovečeskoj Duchovnosti. YMCA-PRESS, Paris 1932.
- BERĎAJEV, N.: O otroctví a svobodě člověka, Oikoymenh, Praha 1997.
- Istorija ruskoj filosofii, Vyd. Respublika, Moskva 2001.
- LOTMAN, J. M.: Istorija i tipologija ruskoj kul'tury, Vyd. Iskusstvo – SPB, Sankt-Peterburg 2002.
- LOSSKIJ, N. O.: Dějiny ruské filosofie, Vyd. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2004.
- ŠMELEV, A. D.: Russkaja jazykovaja model' mira. Materialy k slovarju. Vyd. Jazyky slavjanskoj kul'tury, Moskva 2002.

Язык и ментальность в современной русской лингвистике

НАТАЛЬЯ КИСЕЛЁВА

Проблема связи языка и мышления изучается уже почти два века – её фундаментальные исследования начинаются с трудов Вильгельма фон Гумбольдта. В России наиболее известны труды А. Потебни и И. Бодуэна де Куртене. Однако тема менталитета в языке стала систематически разрабатываться только после Второй мировой войны, в конце 1960-х гг., когда учёные разных стран начали изучать проявления менталитета в категориях и формах народных языков.

Хотя проблематика менталитета как научный аспект была разработана во Франции, метод его изучения пришёл из германской философии, которая к XX веку дошла до осознания концепта как основной единицы ментальности, постигаемой герменевтически, т. е. путём истолкования образцовых текстов. Лингвистическая обработка результатов этих исследований – заслуга русских и американских филологов (Н. Хомский – в русле французских традиций).

В России традицию герменевтической работы над словом заложили и развили школа А. Потебни и петербургские семасиологи. Результаты исследований привели русских филологов к методике «логического анализа языка» с точки зрения самого языка (отправная точка – от слова, а не от идеи). Вследствие этого сложилась русская терминологическая традиция именовать данное явление не менталитетом, а *ментальностью*, что сохраняется до сих пор.

Особенностью русской науки является понимание менталитета как проявления духовно-символической связи индивидуума и общества, в котором он живёт, что представлено в языке в виде важных категорий мышления (напр., А. Потебня изучал символические формы языка, а И. Бодуэн де Куртене – образные). Современная русская лингвистика продолжает развивать и обобщать достижения предшественников. Современные фундаментальные исследования взаимосвязи и взаимовлияния языка и ментальности проводятся уже не одно десятилетие на базе Санкт-Петербургского (бывшего Ленинградского) государственного университета под руководством профессора В. В. Колесова.

Строя языковую модель ментальности, русские учёные учитывают все основные подходы к изучению ментальности, существующие к настоящему времени в науке. Их можно подразделить на несколько типов:

1) **Логическая установка** (преобладает на Западе) – установка со стороны *идеи*, которая заранее признаётся известной, хотя именуется по-разному: *идея* Платона – *категория* Аристотеля – *врождённые идеи* Декарта – *априорные категории* Канта – *внутренние формы* Гумбольдта – *понятийные категории* филоло-

гов XX в. – *горизонт ожидания* Поппера и т. д. (излагается по В. В. Колесову, см. список использованной литературы).

2) **Этносоциальная установка** – установка со стороны *вещи* (народа, человека), а не идеи. Роднит в принципе различные теории, напр., теории западных позитивистов и русских славянофилов, поскольку и те, и другие говорят о преимуществах некоторых, особых, для них ценных человеческих обществ и отдельных людей. Такие теории носят избирательный характер.

3) **Теория генотипа** исходит из утверждения, что в каждом народе существует врождённый генотип, определяющий «расовую» ментальность. Напр., Анна Вежбицка (Anna Wierzbicka) уверяет европейского читателя, будто русский генотип предполагает пассивную ориентацию русской этнофилософии, в отличие от активной английской. Основные концепты русской ментальности – *душа, судьба, тоска* и т. п., а русская фраза выдаёт мягкий, податливый, женственный характер ментальности. Как справедливо отмечает В. В. Колесов, здесь кроется логическая ошибка, которая состоит в том, что «**символы народной культуры** автор представляет как **понятия**»; различие в том, что «понятия можно логически определить, но символы требуют глубокого истолкования»¹.

4) **Психологическая точка зрения** указывает на важную роль подсознания в формировании ментальности. Русские философы подчёркивали роль подсознательного в душе русского человека, но разграничивали различные его формы. Они говорили (Николай Лосский) об *интуиции чувственной* (это инстинкт), *интуиции интеллектуальной* (это собственно интуиция) и *интуиции мистической* (это инспирация – вдохновение, очень важный элемент в проявлении русской духовности). Современные исследователи упрощают дело, когда пытаются обобщить проявления народной ментальности в среднем типе психосоматического поведения. «Средний тип» – понятие уклончивое, поэтому трудно согласиться с теми, кто, например, утверждает, что русский народный тип – это тип параноидальный (Игорь Смирнов), эпилептоидный (Ксения Касьянова), интровертный (Карл Юнг) или какой-то ещё. Личные свойства характера на целый народ распространять невозможно. С другой стороны, те же характеристики можно перенести на любой народ.

5) В современности очень модные **психоаналитические суждения** расширяются на фрейдистскую оппозицию «мужское – женское» (пресловутый гендерный аспект научных исследований), распространяя на русскую ментальность представление о преобладании в ней «вечно женственного», что объясняется либо длительным существованием на Руси матриархата, либо сохранением остатков язычества как по преимуществу «женской» религии, то как-то ещё. Эти суждения также исходят из предвзятых, искусственно выстроенных идей и требуют особого обсуждения и анализа.

6) **Языковая модель ментальности** отражает основную установку русской философии, интуитивно осознавшей словесное достоинство русской ментальности, основанной на логическом развёртывании основных концептов народной культуры, которые заложены в генотипе и существуют на уровне подсознания.

Для нас важны все стороны вышеуказанных подходов, но с выделением **языка** как базового и главного элемента, несущего в себе особенности народной мен-

---

¹ Колесов, В. В.: Язык и ментальность. Санкт-Петербург, 2004. С. 14.

тальности. Например, так бережно хранимое и чтимое нами, представителями славянских народов, *славянство* – в первую очередь лингвистическое понятие, языковая общность. Современные славяне не родственны этнически (примесь турков, татар и прочих народов, завоевывавших в разные исторические эпохи славянские земли), не являются религиозной общностью (восточные славяне – большей частью православные, западные – католики и протестанты, среди южных есть и православные, и католики, и мусульмане). Политические тенденции и вовсе направлены на полное разделение славян, дробление славянских стран на всё более мелкие отдельные государства. Всё, что сегодня связывает славян – это лишь их языковое родство. Поэтому язык играет для славянства ведущую роль.

Из чисто языковых особенностей русской ментальности можно отметить следующие:

1) Неопределённость высказывания – активное употребление неопределённых местоимений и различных синтаксических конструкций, свидетельствующих о том, что русская мысль носит размытый, уклончивый характер, даёт возможность различных интерпретаций. Она как бы «скользит по яркости образа и пугливо сторонится определённости понятия. Сказать до конца ясно – прямо – значит открыться до времени и тем самым обезоружить себя»².

2) Центром русской языковой системы является глагол, а не имя, т. е. не конкретное понятие, а действие, обозначающее в предикате то новое, что несёт в себе мысль (не тематическая, а рематическая ориентация высказывания). Именно от глагольных значений производятся отвлечённые, абстрактные имена (мышление, действие и т. д.). Мы говорим *одежда*, т. к. в неё следует *одеться*, *пища*, т. к. ею следует *питаться*, и т. д. В этом схожи все славянские языки (словацкое *jedlo*, белорусское *ежа* – то, что *едят*; сербское *пиће*, польское *picie* – то, что *пьют*, чешское и словацкое *divadlo* – то, на что *дивятся*, и т. п.).

3) Славянский императив не носит чисто повелительный, а, скорее, желательный (оптативный) характер. Отношение к другому проявляется не в наглом приказе, не в хозяйском повелении, а в пожелании, что высказывание будет принято к сведению: *хотелось бы, чтобы...; некоторые говорят, что... и т. п.*

4) Наоборот, в отношении к себе русский категоричен (даже излишне), своё собственное мнение он признаёт за истину в последней инстанции. Иностранец оговорится: *мне кажется, что...; я думаю, что...; кажется, будто...* Русский же, пользуясь формами родного языка, строит своё высказывание без помощи всяких стандартно-вежливых, уклончивых отступлений: *Я ведь говорил!* Таким образом, *конкретная модальность* содержится уже в самой конструкции фразы³.

5) Русскую ментальность отражают и конструкции отрицательных высказываний. Категоричность самоутверждения и бытовой нигилизм проявляются в способности русского языка строить отрицательные предложения таким образом, что в них каждое слово является само по себе отрицанием: *Никто никому никогда ничего не должен!* Кстати, в это близок русскому и близкородственный белорусский язык, сравн., напр., белорусскую народную поговорку: *Я нікому ніколі нічога ніякага. А калі што якое, дык што там такое?* Другие языки,

² Колесов, В. В.: Язык и ментальность, с. 27.

³ Подробнее об этом см. труды В. В. Колесова, в т. ч. цитированную публикацию «Язык и ментальность».

в частности, германские, употребили бы в подобной фразе 1–2 отрицания, не более. Избыточность выражения (плеоназм) – одна из особенностей русской речи, русский словно хочет многократно подчеркнуть цель высказывания, как будто убеждая в его правильности не только собеседника, но и сам себя.

б) Ещё одна интересная особенность – наличие категории состояния как яркой самостоятельной грамматической категории только в устной, эмоционально окрашенной речи. В грамматике она проявляется в употреблении наречий (слов категории состояния), модальных слов или иных второстепенных форм, но в живом диалоге всегда выражает личные переживания внешних событий: *Как это ужасно! Мне так жаль! Ничего нельзя поделать! Как стыдно!* В данных выражениях нет никакой эксплицитно выраженной грамматической предикативной связи, действие не обозначено. Есть только эмоциональное состояние – «состояние души, в чувстве переживающей событие»⁴.

В качестве иллюстрации особенностей проявления народной ментальности в языке можно привести различие в значении и употреблении слов *труд*, *работа* и *дело* в русском языке в сравнении (хотя бы частичном) с другими языками.

В русском языке данная система трёхкомпонентна (тринарна). В английском, например, двухкомпонентна (бинарна) – здесь существует *work* (практическая и физическая работа) и *labour* (прежде всего в экономическом смысле). Если сравнить глаголы, то в русском языке *работать* (т. е. 'действовать') может и человек, и машина: *он здесь работает уже пять лет; лифт не работает*; данный глагол может употребляться и в сочетании с абстрактными понятиями: *время работает на нас*. Но *трудиться* может только человек и никто иной.

Перейдём к именам существительным. *Дело* – это самый значительный, важный для общества, но обычно и самый тяжёлый, чаще всего физический труд. В первую очередь это труд земледельца (отсюда и само слово *земледелец*), который *делает* пашню, а потом *делает* хлеб – источник питания и основу жизни. *Дело* – это труд созидательный. Если взять английское *business*, это вовсе не обязательно будет созидание – не всякий *бизнес* есть *дело*.

Труд – это длительная, напряжённая и, как правило, творческая деятельность, которая человека утомляет прежде всего душевно, эмоционально, а не физически. Труд исполняют не только по собственному почину, но и по обязанности, по обещанию или по нужде – отсюда в русском языке слова *трудное дело* (т. е. дело, которое требует напряжения не только физических, но и душевных сил), *затруднение*.

Работа же – труд в первую очередь рабский, подневольный, по принуждению. Таков первичный смысл данного слова в русском языке. Разница в значениях всех трёх вышеприведённых слов частично сохранилась в древних текстах, а также в фольклоре – в пословицах и поговорках русского народа. Поэтому в них (т. е. в ментальности русского народа) сложилось уважительное отношение к *делу*, *труду* и отрицательное – к *работе*: *Дело мастера боится; Кончил дело – гуляй смело; Делу время, а потехе час; Без труда не вытянешь и рыбку из пруда; Кто трудится, у того всё сбудется*; но в то же время: *Работа не волк, в лес не убежит; Работа работе рознь* и т. д. Поскольку, например, труд был всегда связан с использованием ума и чувства более, чем с физической силой, он требовал гораздо больше знаний, опыта и не в последнюю очередь выдержки:

---

⁴ Колесов, В. В.: цит. соч., с. 28.

Терпение и труд всё перетрут. Этот глубинный смысл слова *труд* актуален и сейчас. Не случайно афоризм Ф. Энгельса, который при социализме все знали наизусть, переведён на русский язык именно так: **Труд** *создал из обезьяны человека*. Именно сознательный, творческий *труд*, а не рабская, подневольная *работа* и не рутинное, привычное (хотя и важное) *дело*. Потому произошло в языке и семантическое расслоение значений рассматриваемых слов: слова с корнем *дело* характеризуют *исполнителя* (человека), а слова с корнем *труд* определяют *качество* работы. Само же слово *работа* утрачивает своё исконное значение 'рабский, подневольный труд', поскольку историческое рабство давно отошло в прошлое, но в нём всё ещё присутствуют следы древних смыслов – сравн., напр.: *грязная работа* – некачественно, плохо исполненная или безнравственная деятельность; *грязное дело* (а часто и в деминутивно-уничжительной форме *грязные делишки*) – подлость (привычное дело не всегда может иметь положительную коннотацию, слово приобрело иной смысл); но не существует сочетания *грязный труд*, потому что творческий, созидательный характер *труда* не может выступать с отрицательной коннотацией. Иными словами, *дело* делается для себя, *работа* выполняется на другого, и только *труд* является деятельностью для блага всех, это деятельность, направленная на всех и исполняемая ради всех (членов общества).

Эти три слова мы выбрали для примера не случайно, поскольку на различии дела, труда и работы заложены и основы русской культуры, использующей **слово** как один из основных своих инструментов. Позволим себе снова процитировать В. В. Колесова: «Русская культура – культура философского **реализма**, ценящая слово и язык как хранителей ментальности»⁵.

Для русской культуры, ментальности и языка как взаимосвязанных явлений жизни общества характерно и специфически русское понятие *юродства*, в котором заложен протест против духовного принуждения. Не случайно юродивые на Руси издавна приравнялись к святым, и великим грехом считалось обидеть юродивого. Это были люди духовно свободные, не боявшиеся говорить правду в лицо любому. Внимательное изучение исторических документов и произведений русской художественной литературы прошлых веков показывает, что далеко не все юродивые имели, как принято считать, психические отклонения – многие из них симулировали душевную болезнь, что позволяло им беспрепятственно выражать свои взгляды (что же возьмёшь с душевнобольного...). Феномен юродства – это душа, открытая нараспашку, обнажённая для бичевания перед целым миром, готовая принять и снести любую боль во имя истины, которая в сознании русского человека всегда была связана с огромными страданиями. Потому и ходили часто юродивые в веригах (тяжёлых цепях), босые и бичевали сами себя. Эта обнажённость глубоко чужда западному менталитету. Запад не понимает юродства (кстати, именно поэтому Достоевского, у которого эта тема звучит очень ярко, не смогли перевести французы в XIX веке: испугавшись непонятных и чуждых им глубин русской души и мысли, они сделали не перевод, а адаптацию произведений Достоевского на французский язык), поскольку Запад не признаёт необходимость сбросить маски и открыть истинное лицо: там обычной вещью является *имидж* вместо *лица*. К сожалению, эта мода проникает и в современную Россию вместе с другими явлениями западного образа жизни

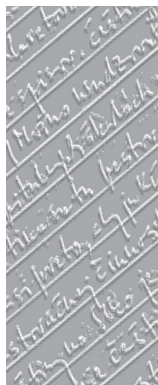
⁵ Колесов, В. В.: цит. соч., с. 216.

и мышления. Если посмотреть на данное явление с психологической точки зрения, то огромное количество хронических депрессий, нервных срывов и самоубийств на Западе связано именно с тем, что человек на публике носит определённую личину, имидж и подавляет своё действительное состояние, свои чувства и эмоции. Не находя выхода, эмоции «перетекают через край» и вызывают нервный срыв, кризис, который может иметь самые непредвиденные последствия. У русских, которые считаются более грубым и даже отчасти «некультурным» народом именно потому, что иногда слишком открыто выражают свои чувства и настроение, именно в силу эмоциональной открытости (которую характеризуют и такие традиционные русские выражения, как «душа нараспашку», «поговорить по душам», «рубаха-парень» и т. д.) возникает гораздо меньше психологических проблем подобного характера, что является нацно доказанным фактом. Все эти реалии, конечно же, отражаются и в языке. Британскому «Мой дом – моя крепость» (изолированная от белого света) противопоставляется русское «У нас всегда двери открыты (для друзей, гостей, хороших людей и т. д.)». Даже в традиционных русских народных сказках в дом приглашают всех, кто проходит мимо, невзирая на вместимость дома и проявляя при этом максимальную доверчивость – см. сказки «Терем-теремок», «Рукавичка», «Лиса и заяц» и др. Но это уже более глубокое проникновение в ментальность, которое заслуживает отдельного исследования.

Связь языка и ментальности – обширнейшая тема, которая всё ещё недостаточно изучена современной наукой. Мы постарались дать лишь краткий, общий обзор проблематики языка и ментальности в современной русской лингвистике. Тех, кто интересуется данной областью более подробно, отсылаем к трудам петербургской семасиологической школы (В. В. Колесов, А. С. Мыльников и др.), работам исследователей Белгородского государственного университета (Н. Алевфиренко и др.), Казанского университета и прочих центров изучения связи языка и ментальности с акцентом на специфику русского языка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- BARTMIŃSKI, J.: *Językowy obraz świata*. Lublin: Uniwersytet Lubelski, 1999.
- DOROVSKÝ, I.: *Slované a Evropa*. Brno: Masarykova univerzita, 2000.
- FENOMÉN *slovanstva* I. Eds. Viera Bilasová – Rudolf Dupkala – Viera Žemberová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2004, 186 s.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Preklad do slovenčiny Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda, 2000. 260 s.
- КОЛЕСОВ, В. В.: *Язык и ментальность*. Серия Slavica Petropolitana. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2004. 240 с.
- МЫЛЬНИКОВ, А. С.: *Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы*. Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII в. Серия Slavica Petropolitana. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 1996. 2-е изд. 320 с.

K českým překladům ruské metafory v povídce *Step* A. P. Čechova

OLDŘICH RICHTEREK

1. Pokus o zkoumání problému metafory v systému poetiky A. P. Čechova, ohraničený nota bene specifickým přístupovým pohledem překladatelské interpretace, může právem vyvolat dojem o řešení parciálních otázek, které jsou zbytečně vydělovány z přirozeně harmonicky vyváženého způsobu uměleckého zobrazování tohoto ruského spisovatele. Metafora totiž na jedné straně nepředstavuje v procesu kreativního přestylizování překládaného textu výrazovými prostředky přijímajícího cizího jazyka nezbytně nutnou formu vyjádření, protože může být substituována jiným – sémanticky ekvivalentním – překladatelským řešením. Na straně druhé však jedinečnost metaforického srovnání, které nabízí zpravidla překvapivé sémantické konotace a provokující představové „jiskření“ mezi asociativně objevovanými souvislostmi, dělají z tohoto zřejmě nejužívanějšího tropu životaschopný a progresivní výrazový prostředek i na prahu třetího tisíciletí a dokonce i mimo rámec jazyka samotné umělecké literatury.¹

1.1. V systému fiktivně prosté Čechovovy poetiky, jejíž lakonickou jednoduchost (jak je už více než sto let známo a opakovaně na různých místech „metaforicky“ citováno) samotný ruský autor nazýval „sestrou talentu“ (nejen svého, O.R.), zaujímá metafora významné místo, nikoliv ale jako „soliterní umělecký prostředek“, který by si kladl za cíl hledat nečekané jazykové konstrukce, případně vytvářet vnější efekty autorského způsobu vyjadřování. Čechovovská metafora je především organickou součástí autorova umění **umělecké zkratky**, opírající se o (na svou dobu objevně a kvalitativně nové) využití detailů a o jejich mistrně promyšlené propojení, o vzájemnou sémantickou „interakci“ a komunikaci v kontextu daného díla (humoresky, povídky a později neméně i dramatu). Odráží se v ní elementy autentické autorovy přítomnosti v zobrazovaných situacích, nezřídka kontaminované vizí hlavního hrdiny, tudíž atributy, které vyvolávají i větší zainteresovanost a vyšší míru spoluprožitku recipienta při komunikaci nejen s „mikrosituací“ daného zobrazeného okamžiku, ale i s „makrokosmem“ příslušného díla jako celku.

2. Byla to právě rozsáhlejší povídka *Step* (uzavírající raně humoreskové a napovídající následující novelistické období spisovatelovy tvorby), v níž uvedené distinktivní rysy Čechovovy poetiky našly de facto poprvé výraznější uplatnění. *Step* se tak stala přirozeným mezníkem, který odděluje žertovně ironický, nicméně hřejivý smích Antoši Čechonte, od smutného úsměvu umělecky zformovaného a vyzrálého Čechova.²

¹ Těto skutečnosti jsem se už nejednou dotkl. Srov. např. v mé stati: **Richterek, O.: Метафора О. Мандельштама в компаративистском аспекте чешского перевода.** In: *Litteraria Humanitas XII. Moderna - avantgarda - postmoderna. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003, s. 191.*

² Viz k tomu např.: **Richterek, O.: Umělecký styl prózy A. P. Čechova v interpretaci českých překladatelů.** Pdf Hradec Králové 1987, s. 61.

Už samotný název dané prózy, pojmenovávající víceméně metonymicky a symbolicky nemalou část ruské přírody, akcentuje spisovatelovo umění **krajinomalby**, jež je v tomto spontánním, přirozeném vyprávění o *Historii jedné jízdy*³ tradičně řazeno k nejlepším z celého jeho díla.⁴ Pro recipienta na prahu 21. století však už nebudou relevantní dříve nezřídka vzpomínané autobiografické elementy, jež mohly být jedním z leitmotivů pro vznik dané prózy.⁵ Kvalitativní posun, který je vyvoláván rozdíly mezi historickými a společenskými kontexty ruské reality 80. let 19. století a současností, nota bene v podmínkách pozměněné jinokulturní recepce (ale i recepce samotné v obecném pojetí), přirozeně klade důraznější akcent na samotné přístupy „recepční“, „výkladové“, „interpretační“, ukotvené v hermeneutických principech⁶, jež nám mohou přiblížit obecnější hodnoty jedinečnosti a neopakovatelnosti, tudíž i **nadčasovosti** analyzovaných artefaktů. Jde tedy o princip který bychom zejména u přístupu ke starším dílům světové kultury měli mít na paměti, chceme-li nacházet atributy jejich potenciální schopnosti aktuálně komunikovat s recipienty a interprety v jiných časových i kulturních kontextech. (Je zřejmé, že o překladech literárních děl do jiných jazyků to platí dvojnásob.)

2.1. Vyjdeme-li z tohoto předpokladu, zjistíme, že relevantní úlohu v Čechovově povídce *Step* hraje mistrná **kontaminace autorské vize vyprávěče** příběhu a **vize hlavního protagonisty** – devítiletého chlapce Jegorušky. Je možno přesvědčivě říci, že naprostá většina metafor, metaforických konstrukcí i metaforicky laděných přirovnání, užitých autorem v dané próze poměrně často, je nedílnou součástí **popisu krajiny a přírody**, jenž víceméně identifikuje „rámec děje“. Zejména do této identifikace se promítají chlapcovy psychické stavy; rezonují v nich obavy z neznámé budoucnosti, citově exponované poznání „konce dětství“ i první uvědomování si střetu své dětské psychiky s realitou světa dospělých i hořkého poznávání neúprosného běhu času, pomíjivosti věcí, jevů i lidí v něm. Jde o poznání bolestivé, spoluutvářené spontánní dětskou zvědavostí i absencí hlubší životní empirie. Jinojazyčnému recipientovi tak může překladová varianta povídky nabídnout nejen pochopitelně odlišné scénérie ruské stepní přírody a její kvalitativně výraznější přítomnost v jednání, myšlení i celém životě východních Slovanů, ale překvapivě – navzdory odlišně nastaveným dimenzím prožívání citů – může současně i oslovit svým obecně lidským „hymnem“ o věčně pomíjivém jaru a mládí.

Mj. už známý ruský teoretik **V. Šklovskij** si právě ve spojitosti s povídkou *Step* povšíml Čechovovy novátorské dovednosti vyjadřovat osudy lidí pomocí malých podrobnos-

³ Tímto podtitulem je název povídky tradičně doprovázen. Srov. např.: **Чехов, А. П.: Стень. История одной поездки.** В кн.: *Избранные произведения.* Том первый. ГИХЛ, Москва, 1962, с. 432-523. Další odkazy na toto dílo (zejména citace analyzovaných příkladů) jsou uvedeny přímo v závorce v textu.

⁴ Srov. k tomu např.: **Roskin, A. I.: Talent a epocha.** LN, Praha 1978, s. 65. Rovněž známý ruský čechovovský badatel **V. Katajev** akcentoval už před časem distinktivní rys této prózy, a to mimořádně zdařilé umění „????щения человека через природу“. Srov.: **Катаев, В. Б.: Проза Чехова: проблемы интерпретации.** МГУ, Москва, 1979, с. 220.

⁵ Upozornil jsem na ně mj. už dříve. Srov.: **Richterek, O.: Umělecký styl prózy A. P. Čechova...**, op. cit., s. 62. Nebo: **Richterek, O.: České překladatelské varianty Čechovovy povídky Step.** In: AUC, Philologica 2, Slavica Pragensia XXXI. *Lidský talent. Tvorba A. P. Čechova a její působení u nás.* Praha, UK 1989, s. 149-156. Viz k tomu rovněž např.: **Бердников, Г.: Чехов.** Москва 1978, с. 126.

⁶ Srov. k tomu např.: **Svatoň, V.: Na pomezí textů, epoch a kultur.** In: *Srovnávací poetika v multikulturním světě.* FF UK v Praze, Praha 2004, s. 9.

tí (tj. detailů) a „osudů“ věcí kokem nás.⁷ Z tohoto hlediska je přítomnost „metaforické optiky“ v sémantickém prostoru povídky jevem významným a nemůže být ani při překladu do cizího jazyka nahodile opomíjena, protože právě ona svou fiktivní, jakoby nečekanou nahodilostí provokuje symptomaticky jedinečnou čechovovskou spojitost mezi duševními pochody člověka a vším, co jej obklopuje, spojitost dovolující nám objevovat sílu i rozměry jakoby spontánně nacházených asociací, neukončenost našeho poznávání, nicméně i pokoru před tím, co nemůžeme ovlivnit, třebaže jsme se od dob osvíceného racionalismu naivně přesvědčovali o pravém opaku.

Jen sporadicky se v povídce vyskytují „metaforizované“ detaily spojené s popisem osob, jejichž počet je ve srovnání s ostatními prozaickými díly autora poměrně vyšší, nicméně odpovídá výraznému distinktivnímu znaku Čechovových próz, tzn., že je, podle očekávání, redukován na nezbytné minimum.

2.2. V naprosté většině se tedy, jak jsem naznačil, s metaforickou optikou setkáváme při **zobrazování přírody**. Jde především o autentickou vizi, provokovanou citlivou a citově vypjatou dětskou fantazií, v níž je celá step **personifikována** a člověk po ní putující je vnímán jako její organická součást – na jedné straně okouzlená až romantickou symbolikou stepní volnosti a krásy, na straně druhé sklíčená a bojácně pokořená silou i neovladatelností jejích nekonečných prostorů, napovídajících lidskou bezmocnost a ztracenost v prostoru a čase.

Přítomnost autorské vize recipient v prvoplánovém přístupu zpravidla přehlédne, ačkoliv ji může tušit především v autorově pozici režisérské či dirigentské, v pozici onoho „nervus rerum“, využívajícího dětskou vizi jen v roli specifické „narativní masky“. Personifikačních metaforických vazeb v přímém zobrazení přírody jsem v povídce našel celkem 24, nicméně kromě toho je možno vydělit ještě 12 metaforických personifikačních detailů v obrazech předmětů a věcí, tvořících stavební kameny svérázného Čechovova celistvého obrazu.⁸

2.2.1. Autorova personifikace stepní krajiny především prezentuje její „zabydlenost“, v níž je člověk přítomen jako organická součást, jemuž je přírodní prostor důvěrně známý a z primárního hlediska nejen „malebně“, ale i „niterně“ blízký. Proto se mu například z dálky bílé pomníčky venkovského hřbitova „мешаются с вишневыми цветами в белое море“ (434), hustý černý dým nad rákosovými střechami „лениво поднимается вверх“ (434), proto může vnímat, kterak v dopoledním slunci „stepь сбросила с себя утреннюю полутьму, улыбнулась и засверкала росой“ (435). Podobně slyší jak „где-то далеко влево плакали чибисы“ (435), putujícímu chlapci se zdá, že „kouzelník“ větrný mlýn na obzoru „глядел на Егорушку своим лоснящимся крылом и махал“ (439), že potůček „мягко картавя, журчал“ (442) atd. Personifikace stepní přírody je prostřednictvím duševních pochodů malého chlapce natolik silná, že vytváří naprostou symbiózu s jeho vlastním osudem. Všimněme si například scény v poledním ovzduší rozpáleném letním stepním sluncem: ...“ему стало казаться, что это пела трава; в своей песне она, полумертвая, уже погибая, без слов, но жалобно и искренне убеждала кого-то, что она ни в чем не виновата, что солнце выжгло

⁷ Viz k tomu: **Шкловский, В.:** *Художественная проза. Размышления и разговоры.* „Советский писатель“, Москва, 1959, с. 501.

⁸ Pro ilustrativní porovnání českých překladatelských postupů jsem zvolil jako příklad interpretaci **J. Huláka**, jehož můžeme právem řadit k nejlepším překladatelům Čechovovy prózy ve druhé polovině 20. století. Z řady opakovaných vydání Hulákových překladů jsem ukázkou zvolil z knihy **Čechov, A. P.:** *Hořké humoresky.* Přel. J. Hulák. LN Praha 1980, s. 166-234. Odkazy na příslušnou stránku uvádím v závorce přímo v textu.

ее понапрасну; она уверяла, что ей страстно хочется жить, что она еще молода и была бы прекрасной, если бы не зной и не засуха; вины не было, но она все-таки просila у кого-то прощенья и клялась, что ей невыносимо больно, грустно и жалко себя..." (443) Ve stylisticky i sémanticky ekvivalentní Hulákově české interpretaci: "...měl dojem, že to zpívá tráva; polomrtvá a poničená vroucně přesvědčovala svou tklivou písni beze slov kohosi o tom, že není ničím vinna, že ji slunce spálilo zbytečně, ujišťovala, že se jí chce vášnivě žít, že je ještě mladá a že by byla krásná, kdyby nebylo vedra a sucha. O vině nemohla být řeč, ale přesto kohosi prosila za odpuštění a zapřísahala se, že neví, jak dál bolestí a smutkem, že je hrozně ubohá..." (173-174)

Nicméně i v těchto expresivně a lyricky laděných přírodních obrazech najdeme příznačné parametry ruské reality, jejichž sémantické dimenze nezůstávají při překladovém transferu do češtiny (ale i do řady jiných jazykových a kulturních kontextů) identické. Mám na mysli zejména metaforické obrazy, v nichž k recipientovi v malých detailech promlouvá diametrálně odlišná „prostorovost“ stepi, provokující jinou, bytostně ruskou, míru intenzity symbiózy člověka s přírodou. Například cestou „попадается... молчаливый старик курган“ (465), v ovzduší „по-вчерашнему стрекотала степная музыка“ (484)⁹ apod. Nanejvýš symptomaticky tuto prostorovost můžeme vytušit v dětské vizi blížící se stepní bouřky, jejíž rozměrové i akustické parametry jsou utvářeny nejen rozlehlostí ruské krajiny, ale navíc i kreativitou dětské fantazie: „Налево, как будто кто чиркнул по небу спичкой, мелкнула бледная фосфорическая полоска и потухла. Понеслось, как где-то очень далеко кто-то прошелся по железной крыше. Вероятно, по крыше шли босиком, потому что железо проворчало глухо.“ (504)¹⁰ I česká Huláková interpretace si opět zachovává distinktivní znaky Čechovova uměleckého stylu a sémantiky originálního textu, třebaže prostorové dimenze celé scény budou pochopitelně limitovány představovými možnostmi českého recipienta: „Nalevo, jako kdyby tam někdo po nebi škrtl sirkou, završil bílý fosforeskující pruh a zase zhasl. Bylo slyšet, jak ve velké dálce někdo přešel po železné střeše. A přešel po ní nejspíš bosky, protože železo zadunělo přitlumeně.“ (218)

Samotný obraz letní stepní bouře vnímané očima devítiletého protagonisty je rovněž „rámován“ především metaforickými detaily; porovnejme alespoň jeden příklad: „Чернота на небераскрыларот и дыхнула белым огнем... Черные лохмотья слева уже поднимались кверху, и одно из них, грубое, неуклюжее, похожее на лапу с пальцами, тянулось к луне.“ (505) „Небеская темнота otevřela tlamu a z ní vyšlehl bílý plamen... Nelevo se už draly černé cáry do výše a jeden z nich, hrubě rozeklaný, podobný tlapě s nataženými prsty, mířil k měsíci.“ (219) Prostorové parametry daného obrazu jsou geneticky blíže širokému plátnu ruské stepi, než prostorově sevřenější krajině malých českých rovin či případně hornatějších nebo vrchovinných údolíček, ačkoliv český recipient si metaforický obraz nepochybně bude konkretizovat právě na základě představ o nich.

Zejména v takto orientované konfrontaci by mohl český recipient pocítit kvalitativně silnější dimenze vzpomenuťého běhu času, o němž v souvislosti se stepí, v níž se bez lesů a hor nebe stává nejen „страшно глубоким и прозрачным“, nýbrž i „бесконечным, оцепеневшим от тоски“ (436). Čechov prostřednictvím hořkého poznávání u mladé-

⁹ Hulák substituoval tyto ruské reality sice zdařile jednak „mlčenlivou stařenkou mohylou“ (191), jednak v jeho pojetí „vzduch drnčel jako včera stepní hudbou.“, ale průměrnému českému recipientovi zůstává symbolická, mytologická, prostorová a koneckonců i duševně-meditační podstata daných obrazů skryta, třebaže si může obohatit novými kvalitami svou představu o variabilitě poznávání i prožívání obecně lidských pocitů.

¹⁰ Zvýraznění kurzívou - O. R.

ho hrdiny příběhu symptomaticky říká, že „время тянулось бесконечно, точно и оно застыло и остановилось. Казалось, что с утра прошло уже сто лет...“ (444-445); Hulák uvedené poznání česky konkretizuje: „čas se vlekl tak nekonečně, jakoby také strnul a docela se zastavil. měl pocit, jako když od rána uběhlo takových sto let“ (174).

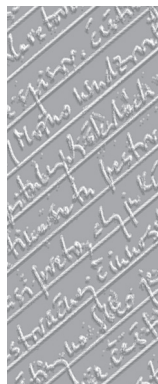
2.2.2. Při svém zájmu o problematiku českých překladů ruské metafory jsem si už nejednou všiml inspirativního postřehu známého badatele a teoretika **Z. Mathausera**, který upozornil na jeden symptomatický rys metaforického přenosu významu z jednoho slova na druhé, přenosu, jenž dělá – podle mého názoru – ono sui generis specificky „kondenzované“ zkratové srovnání (zpravidla na na základě podobnosti nebo kontrastu) i při uměleckém překladu vklastně nezastupitelným. Z. Mathauser si totiž povšiml, že metafora ve skutečnosti nikdy „neanuluje primární význam slova“, z něhož se srovnávací přenos uskutečnil, ale „ponechává mu vlastní energii“, díky níž zůstává mezi obrazy a přímým významem použitého slova v metafoře jistý „rozestup“ a napětí.¹¹ Domnívám se, že rozhodující problém při transferu metafory do cizojazyčné kultury spočívá v kreativní dovednosti překladatele uchovat **míru ekvivalentnosti** naznačeného „rozestupu“ a napětí, protože tato míra ve skutečnosti i u relativně známých pojmenování různých předmětů a jevů **nemusí být** u jazyka výchozí a přijímací kultury **identická**. Znamená to v praxi, že se mohou lišit zdánlivě stejné motivační impulsy metaforického přenosu vlastností jednoho předmětu či jevu na druhý, mj. i proto, že naznačená míra ekvivalentnosti může být poznamenána kulturně odlišnými „periferními komponenty“ významu slov¹², zejména pak oněch slov, z nichž v metaforické srovnávací zkratce původní význam přenášíme.

Jsem však přesvědčen, že uvedená skutečnost nemusí být jen zdrojem sémantického, eventuálně i částečně stylistického posunu při překladatelské interpretaci, nýbrž i zdrojem toho nezastupitelného informačního, estetického a obrazotvorného obohacení, kvůli němuž je **uchování metaforického charakteru** srovnání v překladové variantě textu **potřebné**. Obohacuje variabilní, multiprostorové vidění, vnímání i představitelost jinokulturního recipienta a pomáhá spoluutvářet základní význam uměleckého překladu v kontextu každé jinokulturní komunity.

---

¹¹ Cp: **Mathauser, Z.**: *Estetika racionálního zření*. UK – Karolinum, Praha 1999, s. 112-119. Srov. k tomu rovněž v mé stati: **Richterek, O.**: *К вопросу о метафоре в контексте русско-чешского художественного перевода*. In: *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů*, Ljubljana 15.-21. 8. 2003. Academia, Praha 2003, s. 289-298.

¹² K problematice „periferního významu“ slov při překladu srov. např.: **Свинцова, И. Ю.**: *Об особенностях национального перевода*. In: **Richterek, O.** (editor): *Dialog kultur III*. UHK, Oftis, Ústí n. Orł. 2005, s. 67.

Bernolákova Grammatica Slavica a Doležalova Grammatica Slavico-Bohemica

VINCENT BLANÁR

Dôležité miesto v širokej koncepcii Bernolákovej preskriptívnej kodifikácie má Grammatica Slavica (1790). Toto dielo mladého teológa sa v našej jazykovede často analyzovalo a najmä v 19. a v 1. polovici 20. stor. neraz negatívne. Vyčítal sa nízky stupeň originalnosti poukazom na závislosť od Slovensko-českej gramatiky Pavla Doležala (Grammatica Slavico-Bohemica, 1746).¹

Takéto hodnotenie, ktoré sa začína J. Dobrovským, má svojich pokračovateľov u starších bádateľov (napr. J. M. Hurban, M. M. Hodža, M. Hattala, J. Vlček, M. Weingart, F. Peřinka, F. Wollmann – bližšie p. Habovštiaková, 1968, s. 48 n.). Novšia jazykoveda prenikla hlbšie do diela prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny, hodnotí ho z hľadiska prelomovej doby a ustálila mu nezastupiteľné miesto v dejinách nášho spisovného jazyka.

Na závislosť Bernoláka na Doležalovej Gramatike poukazuje na niekoľkých miestach aj L. Ďurovič. Napr.: „A. Bernolák vyšiel z Doležalovej gramatickej teórie (kombinovanej s tereziánskou pedagogikou), ale implementoval ju modifikovaným západoslovenským hláskoslovím a tvaroslovím. Jeho systém sa teda oprávnene pokladá za prvý slovenský spisovný jazyk, založený na slovenskom podklade“ (Ďurovič, 2004, s. 241). Na inom mieste píše: „...vzal Bernolák za základ Doležalovu Gramatiku, jej slovenskú normu, a ďalej ju poslovenčil podľa úzu západoslovenskej katolíckej inteligencie: inými slovami východiskom slovenskej normy urobil nie: najkrajnejší západ, ale územie pred Malými a Bielymi Karpatmi. Vo svojej Dissertatio (1787) sa na Doležala skoro na každej strane odvoláva (V. B.: presnejšie na každej 4. – 5. strane), v Gramatike (1790) od odkazov upustil, ale za štruktúrou i príkladmi vidno nepochybne Doležala“ (Ďurovič, 2004, s. 217). L. Ďurovič bližšie nevysvetľuje, čo sa skrýva za „tereziánskou pedagogikou“. Doležalov termín „dialectus“ interpretuje ako „idiom“ diasystém jazyka slovensko-českého s dvoma „dialektami“.

Vzťah Bernolákovej Gramatiky a Doležalovej Gramatiky sa dostáva sčasti do iného svetla, ak berieme do úvahy početné výskumy z 2. polovice 20. stor. (porov. najmä zborníky z bernolákovských konferencií *K počiatkom slovenského národného obrodzenia* (1964), *Pamätnica Antona Bernoláka* (1992) a monografiu K. Habovštiakovej *Bernolákovo jazykovedné dielo* (1968) a ak sa oboznámime s Keipertovými zisteniami, ktoré túto otázku priamo zasahujú (Keipert, 1991; 1993). H. Keipert ukázal, že vzorom slovenských tereziánskych učebníc na konci 18. storočia v Rakúskej monarchii bolo dielo

¹ Názov Doležalovej Gramatiky nepresne uvádza J. Dobrovský v *Ausführliches Lehrgebäude...*, 1809, s. 14 a 1819, s. 17: Grammatica Slavo-Bohemica a podľa neho aj L. Ďurovič, 2004, s. 240.

(*Verbesserte*) *Anleitung zur deutschen Sprachlehre*. Do okruhu týchto príručiek patrí aj Bernolákova *Orthographia* z r. 1787 a *Grammatica Slavica* (1790). Bernolákova Gramatika sa však opiera o latinskú verziu *Verbesserte Anleitung*, ktorú spracoval Franciscus Antonius Schlägel: *Grammatica Germanica* (1786). Po Keiptertových zisteniach treba zodpovedať viaceré otázky, nejde totiž len o vzťah Schlägel – Bernolák: bola Schlägelova Gramatika výlučným či základným vzorom Bernolákovi alebo jedným z prameňov popri dobových českých gramatikách; ak bol Schlägel jedným z prameňov Bernolákovej Gramatiky, aký je podiel Schlägela vzhľadom na dobové gramatiky (ide najmä o Pavla Doležala a Václava J. Rosu). Ďalšia otázka: H. Keipert ukazuje, že pri filiáciách v Bernolákovej Ortografii nejde o latinské preklady zo spisu *Přjwod ku Dobropjsebnosti* z r. 1780 (ako sa domnieval J. Stanislav), ale o preberanie latinských formulácií zo Schlägela; tu treba zistiť, či Bernolák tento prameň aspoň okrajove nevyužíval. K odpovedi na tieto otázky nás privádza jednak dôkladné vzájomné porovnanie uvedených prameňov, jednak chápanie Bernolákovho textu s implantovanými filiáciami ako nového štruktúrneho celku, ktorý prešiel cez filter Bernolákovej tvorivej osobnosti. Pokiaľ ide o filiácie s cudzími prameňmi, odlišujeme javy, prvky týkajúce sa formálnej stránky výkladov, metajazykové opisy (napr. pracovná schéma rozvrhnutej látky, všeobecné poučky, klasifikačné postupy), a javy, prvky, ktoré sa týkajú štruktúrnej stavby opisovaného jazyka (napr. jeho výslovnosť, skloňovanie, časovanie, väzba sloviess, spájanie predložiek s príslušným pádom). Sem patrí aj dokumentácia opisovaného jazyka v exemplifikácii. Pri osvetľovaní spomenutých otázok sa dostávajú do popredia vzťahy latinských gramatik troch autorov, je to Schlägel – Bernolák – Doležal: presnejšie povedané ide o vzťahy Bernolák – Schlägel, Bernolák – Doležal, ale neraz aj o súvzťažnosť všetkých troch gramatik. Pri práci s týmito (ale aj ďalšími) gramatikami neanalyzuje sa len konfrontácia príslušných gramatických opisov, ale explicitná a implicitná konfrontácia východiskového, primárneho jazyka (kodifikovaná spisovná slovenčina) so sekundárnymi jazykmi (spisovná čeština, nemčina, latinčina). Analýzou z týchto pozícií som dospel k nasledujúcim pozorovaniam:

1. Pri tých filiáciách, ktoré sa týkajú metajazykovej latinskej formálnej, klasifikačnej stránky opisovaného jazyka, je Bernolákov vzťah k Schlägelovi podstatne výraznejší ako jeho vzťah k Doležalovej Gramatike. Uvedme niekoľko príkladov. Osnova gramatického opisu je v porovnávaných gramatikách celkove podobná, i keď nie úplne zhodná. Medzi Bernolákovu podnetné teoretické princípy patrí východisko jeho pravopisných a hláskoslovných zásad. Bernolák sa opiera o výslovnosť západoslovenskej vzdelanostnej vrstvy nositeľov a toto východisko dôsledne uplatňuje v pravopise. Preto postavil na začiatok svojho gramatického spisu *Ortoepiu* (podobne ako to urobil Schlägel). O výslovnosť sa opierajú Bernolákovu pravopisné normy. Odstránením nevyslovovanej „litery“ *y* z pravopisu sa výrazne odchýlil od pravopisnej normy, ktorú reprezentovala česká vývinová línia v dejinách slovenského spisovného jazyka. Bernolák i Doležal termínom „littera“ rozumeli ‚písmeno‘ i ‚hláska‘, ich ortoepické výklady sa prelínajú s ortografickými. Doležal nevenoval ortoepii osobitnú kapitolu. V Bernolákovej kapitole *De Orthoepia* zisťujeme filiácie so Schlägelovou kapitolou *Orthoepia*. V časti o *Ortoepii* a *Prozódii* sú v podstate zhodné Bernolákovu názvy kapitol a ich častí s názvami v Schlägelovej Gramatike. Doležalove výklady o rytmológii a metrológii nemajú u Bernoláka paralelu. Bezprostrednejší je vplyv Schlägelovej Gramatiky vo výkladoch o pauzách a interpunkčných znamienkach (V. kapitola *Ortoepie*).

Početné filiácie so Schlägelom zisťujeme v úvodných poučkách, i v ďalších výkladoch o slovných druhoch. Napr. v paragrafe o substantívach sú zhodné niektoré názvy kapi-

tol, niektoré kľúčové slová, oproti obvyklému poradiu neohybných slovných druhov v starších českých gramatikách ... *conjunctio*, (*praepositio*), *interjectio* iba u Schlögela a Bernoláka nájdeme poradie ... *interjectio*, *conjunctio*. O paralelnom preberaní zo Schlögela i Doležala svedčí pri opise neohybných slovných druhov používanie niektorých gramatických termínov. Iba Schlögel (a podľa neho Bernolák) pri každom neohybnom slovnom druhu uvádza, že ide o „*Indeclinabiles partes orationis*“. Schlögel, Bernolák a podobne Doležal a Rosa v súhlase s dobovou filológiou nepokladajú predložky a predpony za osobitné slovné druhy, odlišujú *praepositiones separabiles* a *praepositiones inseparabiles*. Skladbu chápu zúžene, a to ako skladbu ohybných a neohybných slovných druhov. Všimnime si zhodnú schému Bernolákových a Schlögelových syntaktických výkladov, ktorú u Doležala a Rosu nepoznáme. Porov:

AB De syntaxi

Sectio I.

De syntaxi declinabilium

orationis partium

De ordine, in quem verba

... sunt collocanda

De syntaxi indeclinabilium

orationis partium

Appendix circa ordinem

orationis Slavicae

Schlögel De syntaxi

Introductio

A. Definitio

Divisio syntaxeos

De syntaxi declinabilium

orationis partium

De ordine, in quem verba

...sunt collocanda

De syntaxi indeclinabilium

orationis partium

Adnotationes circa

ordinem orationis

Germanicae.

O Schlögelovi ako vzorovom východisku svedčia dve kapitoly o postavení slovesa a o slovoslede v „hovore čiže reči“ a výklad o pauzách a interpunkčných znamienkach v Ortoepii. Tieto kapitoly, ktoré nemajú paralelu Doležala a Rosu, aspoň sčasti rozširujú príútku poňatie skladby a ukazujú, že Bernolák využíval Schlögelovu Gramatiku nemčiny ako metodickú príručku nielen pri členení opisovanej látky, ale aj pri rozvíjaní niektorých stránok koncepcie gramatiky. Na Schlögela poukazujú tiež viaceré východiskové poučky, ako aj prevzaté príklady (porov. napr. syntax slovných druhov).

2. Pri opisoch jednotlivých stránok slovenského jazykového systému sa samostatný Bernolákov výklad dopĺňa a rozvíja poznatkami (obyčajne kriticky preberanými) z diela P. Doležala, prípadne V. J. Rosu (o tom podrobnejšie Habovštiaková, 1968). Názorný príklad predstavuje napr. morfológická paradigmatica. Pri opise mennej a slovesnej flexie sa spájajú dva prístupy. Bernolák dobre postihol nosnosť Doležalovej koncepcie systému skloňovania a časovania a podľa nej vypracoval svoju klasifikáciu skloňovania podstatných mien podľa rodu a triedenia slovies na šesť paradigiem podľa zakončenia neurčitku (neskôr prevzal v podstate túto klasifikáciu J. Dobrovský – o tom Ďurovič, 2004, s. 240). Pri morfológickej charakteristike týchto slovných druhov Bernolák pridáva aj vlastné postoje a myšlienky, ktoré dopĺňa poznatkami i dokladovým materiálom z Doležala a Rosu; nájdeme tu tiež stopy Schlögela. Iným príkladom takejto zložitejšej filiácie môžu byť niektoré kapitoly v syntaxi slovných druhov. Napr. pri opise syntaxe predložiek úvodnú poučku prvej časti Bernolák prevzal zo Schlögela; k pádom, s ktorými sa predložky viažu, pridáva vzhľadom na slovenčinu lokál. Ináč vychádza z Doležalových príkladov, ktoré však čiastočne upravuje. Takto vznikajú texty, ktoré nemožno hodnotiť ako dajaké poslovenčenie Doležala. Bolo by to zjednodušením tvorivého procesu A. Bernoláka.

Časti textu, v ktorých sa jednotlivé opisy a výklady dokladajú konkrétnymi príkladmi z kodifikovaného jazyka, predstavujú zložku Bernolákovej Gramatiky slovenskej najužšie spätú s opisovanou slovenčinou. Menšia časť citovaných príkladov sa opiera o Schlägelov text (Bernolák tu prekladá nemecké príklady a kontexty do slovenčiny). Väčšiu časť príkladov Bernolák dodáva z hovoreného úzu, ale výraznú časť prevzal konfrontačným prístupom z Doležala, prípadne z Rosu (predovšetkým pri opise rozvíjania slovnej zásoby). Niektoré citované príklady patria do obvyklého fondu príkladov v dobových gramatikách.

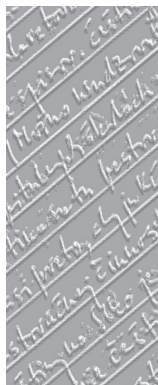
3. Osobitne sa treba zmieniť o výkladoch týkajúcich sa rozvíjania slovnej zásoby. Hoci sa Doležal na mnohých miestach svojej Gramatiky javí ako bystrý filológ (spomeňme uvedenú koncepciu skloňovania podstatných mien a triedenia sloviess; chápanie propriálnej lexiky ako integrálnej zložky lexikónu daného jazyka; hodnotenie spojok a názvov tónov a not v spojeniach toto *A*, *O*; toto *re*, *mi fa*, *sol*; *c cis* a pod. ako substantívnych neutier; vyjadrenie singularity pomnožnými apelatívami a propriami a i.), nevyhol sa slabým miestam, ktoré nájdeme v dobových gramatikách. Je to napr. spomenuté nerozlišovanie predložiek a predpôn, ale tieň svojej doby Doležal neprekročil predovšetkým pri pohľade na tvorenie slov. Napr. Doležal sa pozerá na morfeomatickú stavbu slova – na príklade *newěsta* – takto: posledná spoluhláska slova sa nazýva *consona characteristic*; vokál, ktorý predchádza poslednú spoluhlásku alebo posledné spoluhlásky, sa nazýva *vocalis characteristic*. Tak v slove *newěsta* je charakteristický vokál *ě*, charakteristický konsonant (*s*)*t* a koncovka *a*. „Ked' sa však chápu spolu, koncovkou sa rozumie *esta* alebo *sta* alebo *ta* alebo *a*“. Takže koncovkou I. pl. sa môže nazývať: *estami*, *stami*, *tami*, *ami* (Doležal, 1746, s. 20). Neujasnenú morfeomatickú štruktúru slova nájdeme nielen u Bernoláka, o morfémach nehovorí ešte ani Schlägel; Schlägel odlišuje len koncové hlásky, napr. v slovách *Rad ad*, *Blech ech*, *Bier ier*, *Perspectiv iv* (Schlägel, 1786, s. 73). S neujasnenou morfeomatickou štruktúrou súvisí výklad tvaru slova od iných tvarov slova. Tak Doležal vykladá napr. imperatív *zpjwag*, *nes* odtrhnutím *e*, *a* od prechodníka *zpjwage*, *nesa* (Doležal, 1746, s. 92). Podobné: dobové poňatie nájdeme neskôr ešte aj u J. Dobrovského (porov. *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache*, Praha 1799, podáva mechanický a historický pohľad na stavbu slova; napr. „*twaroh* von *twar*, *stoh* von *sto-gjm*“, str. 18; hovorí sa o historickom tvorení, kde sa odvodzovacia časť nevedomuje, prípadne neexistuje a pod.) A. Bernolák sa najdôslednejšie priklonil k tejto časti Doležalovej Gramatiky (niektoré výklady takmer doslova preberal), ktorá je najviac poplatná dobovému poňatiu. Na týchto starších princípoch je osnovaný Bernolákov spis *Etymologia vocum Slavicarum* (1791), ktorý nepatrí do série tereziánskych príručiek. Pri spôsoboch rozširovania slovnej zásoby sa Bernolák nemohol oprieť o Schlägela, využíva najmä Doležala, sčasti Rosu.

Záverom len toľko: V Bernolákovej širokej koncepcii preskriptívnej kodifikácie tvorí *Grammatica Slavica* jednu, hoci veľmi dôležitú zložku. Toto dielo je viacnásobne späté s dobovou odbornou literatúrou (pri metajazykovej, klasifikačnej stránke je to predovšetkým Schlägel, pri opisoch jednotlivých stránok slovenského jazyka je v zložitých filiáciách najužší vzťah k Doležalovi), ale celý text prešiel cez filter Bernolákovej tvorivej osobnosti (bližšie Blanár, 2005).

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Linguae Slavonicae per Regnum Hungariae usitatae compendiosa simul, et facilis Orthographia. In: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 88 – 111 (Ortografia).
- BERNOLÁK, A.: Grammatica Slavica ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum accomodata. Bratislava 1790. 312 s.
- BERNOLÁK, A.: Etymologia vocum Slavicarum. Sistema modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem. Trnava 1791. 160 s.
- BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, s. 5 – 25.
- BLANÁR, V.: Schlögelova Grammatica Germanica a Bernolákove gramatické spisy. *Slavica Slovaca*, 40, 2005, s. 7 – 16.
- DOBROVSKÝ, J.: Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der Böhmischen Sprache dargestellt. Praha 1779. 68 s.
- DOBROVSKÝ, J.: Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819. Praha 1940.
- DOLEŽAL, P.: Grammatica Slavico-Bohemica. Bratislava 1746. 321 s.
- ĐUROVIČ, L.: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie, I. Bratislava 2004.
- Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. E. Pauliny: Úvod. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 552 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava 1968.
- KEIPERT, H.: Die „Wiener Anleitung“ in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 51, 1991, zoš. 1, s. 23 – 59.
- KEIPERT, H.: Anton Bernoláks Kodifikation des Slavischen im Lichte der thesesianischen Schulschriften. In: *Slavistische Studien zum 11. internationalen Slavistenkongress in Pressburg/ Bratislava*. Hrsg. K. Gutschmidt, H. Keipert, H. Rothe. Köln – Weimar – Wien 1993, s. 233 – 246.
- Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnava 1780. 31 s.
- ROSA, V. J.: Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae. Praha 1672. 321 s.
- SCHLÖGEL, F. A.: Grammatica Germanica cum linguae germanicae Institutione emendata in usum Ditionum Caes. Regiarum praescripta congruens. Variis regulis, adnotationibus atque axemplis aucta. Štajerský Hradec 1786. 321 s.
- STANISLAV, J.: K jazykovednému dielu Antona Bernoláka. Kritické vydanie spisov *Dissertatio a Orthographia*, Bratislava, SUS, 1941.
- Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre, zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn. Budapešť a Trnava 1788. 155 s.

Sebastian Fabricius – ambivalentnosť situácie uhorského exulanta v 17. storočí

EVA KOWALSKÁ

Konfesionálny exil v Európe raného novoveku bol fenomén, s ktorým boli konfrontovaní ľudia doslova všetkých vierovyznaní v takmer všetkých štátnych útvaroch tej doby: stačí spomenúť prenasledovanie a vyhánanie Židov v Španielsku, katolíkov v Anglicku, najmä však protestantov oboch vyznaní v rôznych štátoch západnej a strednej Európy. Výnimkou nebolo ani Uhorsko, kde sa s týmto javom stretli súčasníci najprv ako svedkovia, neskôr aj, v prípade protestantov, ako priami postihnutí. V Uhorsku totiž až do začiatku 17. storočia vládla relatívne priaznivá situácia pre akceptáciu a šírenie sa reformácie. V dôsledku komplikovanej vnútro politickej situácie a akútnemu nebezpečenstvu v podobe rozpínajúcej sa Osmanskej ríše bola vládnúca Habsburská dynastia nútená vo svojej novej korunnej zemi akceptovať evanjelikov, najprv augsburského a neskôr aj helvétskeho vyznania ako integrálnu súčasť stavov. To znamenalo aj uznanie ich zastúpenia na zemskom sneme (hoci nesformovali samostatnú frakciu v podobe *status evangelicorum*), a následne aj ich právnych nárokov na slobodný výkon náboženstva.

Uvedený stav sa v Uhorsku presadil začiatkom 17. storočia (1608), teda v dobe, keď sa v iných krajinách habsburskej monarchie začal už naplňovať „vládný program“ Habsburgovcov oficiálne sformulovaný už r. 1579 – čo možno najrýchlejšia a dôkladná rekatalizácia obyvateľstva v záujme upevnenia jednoty štátu aj touto formou.¹ V dôsledku postupu voči protestantom v dedičných krajinách, teda tam, kde Habsburgovci uplatňovali svoje priame zemepanské právo v podobe princípu *cujus regio ejus religio*, sa v nemecky hovoriacich slobodných kráľovských mestách najmä západného Slovenska začali objavovať rodiny exulantov z rakúskych krajín. Hľadali a nachádzali tu podmienky pre slobodný výkon náboženstva, nehovoriac o tom, že sa stávali integrálnou súčasťou mestskej komunity. Napr. len v Modre sa prílev exulantov ako špecifickej skupiny migrantov prejavil v podobe zákazu, resp. regulovania predaja meštianskych domov „cudzincom“ v r. 1619, kedy sa zrejme prejavil zvýšený počet príselcov z rakúskych krajín.² Napriek tomu, že v celouhorskom rámci išlo o stovky, možno aj tisícky ľudí, nie sú zmapované ani len rámcové informácie o tejto skupine exulantov, ktorá posilnila domáce luteránske obyvateľstvo nielen početne, ale aj kultúrne.

¹ MacHARDY, Karin, *War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria. The Social and Political Interactions, 1521 – 1622*. Basingbrooke–New York 2003.

² LEHOTSKÁ, Darina, *Dejiny Modry 1158 – 1958*. Bratislava 1961, s. 53, 64. V Modre bola pre exulantov z Moravy zriadená samostatná Súkenícka ulica. Uvádza ŠULLA, Pavol, *Náčrt dejín ev. a. v. v cirkevného zboru v Modre, cirkevného školstva a inštitúcií s prílohami a doplnkami a dodatkami*. Rkp. v Archíve mesta Modry, 1978, s. 13.

Rovnaké konštatovanie platí paradoxne aj pre ďalšiu často spomínanú skupinu migrantov putujúcich do Uhorska z dôvodu náboženského prenasledovania v domovskej krajine, českých a moravských protestantov. Išlo od 20. rokov 17. storočia o skupiny príslušníkov Jednoty bratskej, popri nich však najmä o luteránov, ktorí opäť predovšetkým v mestách nachádzali priaznivé podmienky pre usadenie sa. Hoci v literatúre sa často zdôrazňujú práve českí bratia (resp. príslušníci Jednoty bratskej)³, pravdou je, že v mestách, kde prevládalo luterstvo, boli ako ku kalvíntstvu blízka denominácia vystavení pomerne silnému tlaku na zmenu konfesiónálnej identity.⁴ Konverzia k luterstvu však bola menším ústupkom svedomiu, než prijatie rázne odmietaného katolicizmu. Vďaka tomu sa aj v náboženskom a kultúrnom živote slovenských luteránov priaznivo a dlhodobo prejavil prílev emigrantov z Čiech a Moravy.

Priaznivá situácia pre existenciu nekatolíckych náboženstiev však netrvala dlho a Uhorsko bolo čaraz častejšie konfrontované s uplatňovaním nepriameho aj priameho tlaku na zmenu náboženských pomerov. Škála prostriedkov, ktoré sa pri tom používali, siahala od metód stanovených Tridentským koncilom ako východiska pre obnovu samotnej katolíckej cirkvi, jej štruktúr a vnútorného života, cez aplikovanie zásad patronátneho práva pri rekatolizačných iniciatívach konvertovaných zemepánov na ich domíniách (vrátane nárokov kráľovskej moci na údajne neoprávnené zabrané pozemky a majetok kráľovskej komory), až po akty priamej agresie pri zaberaní kostolov, škôl a inštalovaní nových (katolíckych) duchovných. Viedenský dvor a jeho orgány navyše sľubovali podiel na výkone centrálnej štátnej moci, čo bolo prítiažlivým momentom pri realizovaní osobných ambícií šľachty, ktorá vo svojej špičke (vo vrstve magnátov) až na niekoľko výnimiek konvertovala ku katolicizmu. Všetky spomínané postupy sa pritom týkali podmienok pre výkon náboženstva a popri tom aj profesijného a občianskeho uplatnenia jednotlivých, konkrétnych ľudí aj z nižších sociálnych vrstiev. Preto sa porušovanie náboženského zákona stalo významným podnetom či argumentom všetkých stavovských povstaní, ktoré sa odohrávali v Uhorsku v priebehu celého 17. storočia. Silnejúca centrálna moc aj voči Uhorsku, najmä ak v otázke náboženstva kooperovala so značnou časťou domácej mocenskej elity, však nedávala priveľa šancí na zachovanie daného priaznivého stavu.

Situácia protestantov v Uhorsku sa teda v priebehu 17. storočia radikálne zmenila: zo skupiny obyvateľstva, tešiac sa ešte v 50. rokoch slobodnému výkonu náboženstva, sa dostali v priebehu sto rokov, do polovice 18. storočia do postavenia do defenzívy zatlačenej menšiny. Paradoxne, fáza najbrutálnejšieho útlaku prebehla práve v začiatkoch tohto vývoja. Charakterizovalo ju nielen zaberanie kostolov, škôl, vyhánanie farárov a učiteľov z ich pôsobísk, ale aj pokus o priamu, fyzickú elimináciu duchovnej elity z cirkevných zborov a z Uhorska vôbec. Ide o roky 1670 – 1674, keď sa uhorskej štátnej moci podarilo zinscenovať súdne procesy, v ktorých boli *en bloc* obvinení protestantskí duchovní, učitelia a členovia mestských magistrátov z údajnej účasti a organizácie protištátneho (tzv. Weselényiho) sprisahania. Jediným možným trestom pre zločincov, usvedčených z *crimen laesae Majestatis*, mala byť strata života, tento trest sa však v prípade spomínanej skupiny obvinených neuplatnil. V priebehu súdnych procesov im bola ponúknutá ako forma milosti možnosť odchodu do exilu, podmienená podpisom rever-

³ ŽBIRKOVÁ, VIERA: Reca. Českí bratia v Reci koncom 17. a na začiatku 18. storočia. Nitra-Reca 1996.

⁴ KÓNYA, Peter: Českí exulanti v Prešove v prvej polovici 17. storočia. In: M. Hrubá (ed), Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku. Ústí nad Labem 2001, s. 118 – 131.

zu nielen o zrieknutí sa vykonávanej funkcie, ale aj priznaní obvinenia v uvedenej veci. Hoci sa nikde neuvádzalo, že by im bol trest dokázaný v riadnom súdnom konaní, len samotný fakt spojenia mena postihnutého s najťažším zločinom bolo zdrojom nesmier- nych problémov v ich neskoršom živote. V rámci početnej skupiny exulantov, ktorí boli nútení opustiť Uhorsko v priebehu niekoľkých mesiacov, tak vznikol zárodok vnútorného napätia, ktoré následne prispelo k protirečivému vývoju celej luterskej cirkvi v ďalšom období.

Medzi tými, ktorí zakúsili exil v dôsledku náboženského prenasledovania, bol celý rad ľudí, ktorí svoje skúsenosti s exilom pretavili do podoby publikácií rôzneho druhu. Najpočetnejšou skupinou boli autori, vydávajúci tlačou svoje príležitostné kázne. Touto formou sa totiž dali získať dodatočné finančné zdroje pre zabezpečenie každodenného života ľudí, ktorí nemali iný trvalý príjem. Pokiaľ sa totiž postihnutý nezriekol statu- su exulanta, mal nárok na zaopatrenie zo strany cirkevného zboru a komunity (mesta, panstva), pri ktorej sa práve zdržiaval. Išlo však o nedôstojnú formu existencie: ľudia často s univerzitným vzdelaním boli odkázaní na podomové vyberanie almužien⁵ a prí- del z toho, čo sa v ich prospech vyzbieralo. Problémom však bolo, že Nemecko (najmä Sasko), kam sa exulanti uchýlili v nádeji na prečkanie doby exilu alebo nájdanie nového trvalého uplatnenia, bolo v dobe po skončení 30-ročnej vojny doslova preplnené ľuď- mi, odkázanými na rôznu formu pomoci.⁶ Len saské konzistórium vydalo v krátkej dobe niekoľko poriadkov, upravujúcich okolnosti žobrania a udeľovania almužien (1648, 1652, 1684). Exulanti preto v mnohých prípadoch smerovali aj do vzdialenejších kon- čín Nemecka, Poľska, ojedinele dokonca do Škandinávie.⁷ Byť exulantom však zároveň znamenalo stretnúť sa aj v krajine útočiska nezriedka s nečakanými reakciami okolia a zažiť pocit odcudzenia medzi vlastnými (spoluveriacimi). Viacerí autori – uhorskí exulanti tematizovali aj takúto situáciu a doložili tak ambivalentnosť exilu.

Slovenská literárna veda však venovala bližšiu pozornosť len naráčiám niekoľkých autorov, publikujúcich po slovensky. Ich farbisté opisy sú síce klasifikované ako bohatý zdroj informácií, prevažoval však prístup „klasickej“ literárnej vedy, hodnotiacej ume- leckú úroveň jednotlivých prác, zaradených do kategórie svetskej umeleckej tvorby.⁸

---

⁵ Príkladom je S. Fabritius, žiadajúci 9. 8. 1679 lipskú školu sv. Mikuláša o asistenciu niekoľkých žiakov pri vyberaní almužien u bohatých mešťanov. SACHSE, Richard (Hg.): *Acta Nicolaitana et Thomana. Aufzeichnungen von Jakob Thomasius während seines Rektorates an der Nikolai- und Thomasschule zu Leipzig (1670 – 1684)*. Leipzig 1912, I., s. 571 – 366

⁶ SCHUNKA, Alexander: *Exulanten, Konvertiten, Arme und Fremde. Zuwanderer aus der Habsburgermonarchie in Kursachsen im 17. Jahrhundert*. *Frühneuzeitinfo* 14, 2003, Heft 1, s. 66 – 78.

⁷ Uhorský exil nebol systematicky študovaný. K pobytu exulantov však existujú niekoľké prípadové štúdie. Pozri napr. REIßIG, Walter: *Ungarndeutsche Exulanten in Coburg nach dem Dreißigjährigen Kriege*. In: *Jahrbuch der Coburger Landesstiftung*, 27/1982, 109-127. K exulantom v poľskom prostredí pozri ĎUROVIČ, Lubomír: *Slovenský literárny exil konca XVII. storočia v Toruni*. In: ĎUROVIČ, Lubomír: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*. Bratislava 2004, s. 370 – 378. Ten istý: *Slovenský lexikograf XVIII. storočia Matiaš Zabani*. Tamže, 370 – 378. Ten istý: *Lutheran Exiles in Gdansk and the Slavonic Philology*. Tamže, 383-391. Zmienky o ceste uhorských exulantov do Poľska prináša dobová tlač: *Diarii Europaei...31. Theil, oder Deß Neu-eingerichteten Diarii Europaei Continuatio Prima und 2. Theil*. Frankfurt a. Mayn 1675, s. 485 – 486.

⁸ MINÁRIK, Jozef: *Baroková literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava 1984, s. 103 – 123. Najväčšia, aj vydavateľská pozornosť sa venovala dielam Štefana Pilárika, Juraja Lániho, Jána Simonidesa a Tobiáša Masníka, kvôli využitiu domáceho jazyka resp. tematizovaniu najznámejšej formy prenasledovania, predaja uväznených na španielske galeje.

Početné diela zostavené v nemčine a určené predovšetkým pre publikum v prijímajúcej krajine pre jeho poučenie a varovanie zostávali – nezaslúžene – viac-menej len v rovine registrovania. Práve tie však mali nesmierny význam pre formovanie poznania uhorských pomerov zo strany prijímajúcej spoločnosti, sprostredkovali jej zároveň obraz iných (Turkov, Tatárov) a na druhej strane pomáhali narúšať zažitý stereotypy. Zároveň jej nastavovali zrkadlo, lebo poukazovali na možné scenáre vývoja v krajine, ktorá si bola relatívne istá svojou konfesijnou identitou. Patrí medzi ne aj práca Sebastiana Fabritia, bývalého farára v Uhorsku a na Turkami okupovanom území, ktorá si zaslúži hlbšiu analýzu.⁹ Má totiž potenciál, aby sa pri uplatnení postupov mikrohistórie dala cez ňu interpretovať situácia autora ako modelová, vypovedajúca o osudoch celej generácie jeho súčasníkov.

Fabritius bol rodákom z Kutnej Hory, kde vyrastal v rodine bohatého nemeckého mešťana, banského podnikateľa. Nástup rekatolizácie v Čechách ho zastihol už ako dieťa, pre poznanie mentality prenasledovanej komunity sú však zaujímavé jeho informácie o fungovaní rezistencie v rámci neúplnej rodiny: bola to ovdovelá matka, vedúca po mužovi banský podnik,¹⁰ ktorá sprostredkúvala svojim deťom poznanie evanjelickej viery, hoci syn už musel chodiť do jezuitských škôl.¹¹ Navyše aj zmienky o pokrstení podľa luteránskeho spôsobu, pôsobení luteránskeho učiteľa pod kontrolou jezuitov a zotrvaní Fabritia pri viere aj počas štúdia u jezuitov v desaťročí po Bielej Hore dávajú bližší obraz o postupe rekatolizácie v českých krajinách, ktorá napriek právnym rámcem a mocenským pomerom rozhodne nebola jednoznačná ani rýchla. V čase, keď musel pred hroziacou nútenou konverziou opustiť vlasť, sa Uhorsko tešilo povesti krajiny, kde sa kázalo „čisté Božie slovo“: boli to práve 40. roky 17. storočia, keď sa po ročnom pobyte na bratislavskom gymnáziu a neskôr v škole v Ilave (resp. priamo u superintendenta Kalinku) Fabritius stal natoľko zbehlým v teológii, že mohol byť následne ordinarovaný za farára. Svedčí to jednak o potrebe saturovať rastúci počet luteránskych zborov v dobe platnosti zákona o slobodnom výkone náboženstva (1647), jednak o úrovni („úrovni“?) teologického vzdelania v Uhorsku.

Pre ďalší prienik do pomerov doby je zaujímavá aj stručná zmienka o tom, že Fabritius vnímal svoj sobáš s dcérou veliteľa uhroveckého hradu Štefana Gabrišoviča, inak zemana, ako vhodný nástroj pre sociálny vzostup, ktorý mu umožnil vymeniť jednoduchú a chudobnú dedinskú faru za pôsobisko pri šľachtickom dvore u vdovy po Pavlovi de Reva, Zuzany de Reva, rodenej Teufelin. Dostal sa tak do priameho kontaktu s bratmi Ostrosichovcami (dcérou Zuzany bola Sidónia de Reva, manželka Mateja Ostrosicha), ktorí v tom čase patrili k najvýznamnejším patrónom luteránov v Uhorsku. Hoci o fungovaní šľachtických dvorov slovenská historiografia zatiaľ príliš veľa nevie, stručná Fabritiova zmienka o „dvorskom živote“, ktorý mu príliš nekonvenoval, dáva tušiť, že maniere pri dvore, importované zrejme aj zo zahraničia (nebohý manžel Zuzany slúžil v cisárskej armáde a bojoval v Lotrinsku), neboli prijímané jednoznačne. Farári však službu pri dvore nevnímali ako formu „božieho povolania“, ktorého nebolo možné sa

⁹ Spina pungens, Stachlichter Dorn, mit welchem, Als Erstlich in seinem Vaterland, der Stadt Kuttenberg, im Königreich Böhme, in Jungen Jahren, Zum Andern, im Königreich Hungarn, in die 25. Jahre, in Mannlichen Jahren, Zum Dritten, anjetzo in der Frembde und Exilio, vom Jahr Christi 1672 bis auf den heutigen Tag, in alten Jahren, hatt gestochen, aber durch Gottes Hülff erhalten, und nicht ganz erstochen. Coburg 1680.

¹⁰ Fabritiovo jezuitmi zabavené dedičstvo predstavovalo niekoľko banských domov a iných nehnuteľností. Tamže, s. 19.

¹¹ Podľa Fabritia bola „in der Schrift gut gegründet“. Tamže, s. 15.

zrieknuť (ako v prípade voľby cirkevným zborom), ale mohli ju slobodne opustiť – čo bol práve Fabritiov prípad.

Ďalší Fabritiov osud poukazuje na rovnako nerefektovanú skutočnosť života na uhorsko-tureckom pohraničí: nemuselo ísť len o stereotypné prenasledovanie kresťanského obyvateľstva neľútostnými Turkami, ako ho na niektorých miestach ostatne tematizuje (v zhode s Pilárikom) aj Fabritius, ale aj o relatívne pokojné spolužitie za podmienky dodržania pravidiel správania sa a akceptovania mocenského usporiadania na okupovanom území. Inak by sa totiž Fabritius nemohol stať riadne ustanoveným farárom pre novo založenú obec na území, ktoré „holdovalo Turkom“. Túto obec pritom založili zemepáni, slobodne sa pohybujúci aj na území samotného Uhorska.¹² Podmienkou bolo akceptovanie tureckej moci a prísľub plniť si predpísané podmienky, na základe čoho aj Fabritius s rodinou dostali pasy a ochranné listy. Hoci cesta a pohyb po zabranom území neboli bez nástrah, pri dodržaní pravidiel bol Fabritius schopný prežiť na okupovanom území niekoľko rokov, a dokonca bol spokojný so svojím pôsobiskom. Už nástupná audiencia u vacovského agu Hussaia Fetza Czorbassina bola pre neho dokonca prekvapením nielen kvôli priateľskému správaniu sa agu (pri privítaní mu podal ruku), ale aj stretnutiu sa s ešte neobvyklým nápojom, ktorý bol „*weder gesaltzen, geschmaltzen oder gepfeffert, nur daß es warm, kohlschwartz und naß war*“. Vedel oceniť aj korektný postoj Turkov voči kresťanským poddaným, ak sa im udiala zo strany ich vlastných spoluobčanov očividná nepravosť¹³, a dokonca ja voči ženám.¹⁴ Čitateľovi z prostredia, ktoré poznalo Osmanov len z ústneho podania prípadne z početných novinových správ¹⁵, tak podal diferencovaný obraz „nepriateľa“, keď napr. Turkov dokázal odlíšiť od Tatárov, ktorých správanie nepodliehalo žiadnym pravidlám. Jeho odchod zo zabraného územia vyprovokovalo vlastne len naliehanie manželky a vojenská ofenzíva v súvislosti s obliehaním a dobývaním Nových Zámok, hoci po jej skončení mal prísľub od nového tureckého agu, že sa mu naďalej bude poskytovať ochrana. Že uvedený postoj nebol v čase publikovania obvyklý, svedčí Fabritiova zmienka o nepriaznivom vnímaní jeho názorov niektorým z verejne činných spoluveriacich, ktorý mu vyčítal priaznivejšiu mienku o Turkoch než o katolíkoch.¹⁶

Fabritiov uvedený názor mal však opodstatnenie: práve po návrate do Uhorska r. 1664 zažil vypätú etapu prenasledovania protestantov, ktoré sprevádzalo násilie a nepravosť

---

¹² Išlo o bratov Štefana a Martina Egrii, ktorí zakladali novú obec kolonistov pri Vacove (Czovar). Minárik mylne interpretuje Fabritiov odchod na Osmanmi okupované územie ako „útek pred tureckými vojskami“. MINÁRIK, c. d., s. 120.

¹³ Opisuje predaj krutého správania sa jedného kalvínskeho krajčira voči svojej rodine: dotyčný predal jednu zo svojich dcér za 200 toliarov Turkom a keď sužovaný výčitkami svedomia zomrel, turecký pán vykúpil dcéru a vrátil ju matke. Mŕtvolu otca dal vykopať a vystavil ju na potupnom mieste, lebo človek konajúci uvedeným spôsobom si údajne nezaslúžil čestný spôsob pochovania. Spina pungens, s. 51 – 52.

¹⁴ Turci vraj nestrpeli násilie voči ženám, čo sa potvrdilo, keď Fabritiova žena vynadala tureckému vojakovi, ktorý sa nespravodlivo oboril na jej manžela, a jej správanie ostatní vojaci dokonca pochválili. Tamže, s. 54 – 55.

¹⁵ Aj prvými novinami zo stredoeurópskeho priestoru boli rôzne typy tlačných alebo rukopisných *Relationes* resp. (*Neue Zeitung*, referujúce o rôznych vojnových operáciách (obliehaniach, výpravách a pod.). Výstižnú analýzu tlače podáva napr. KÖPÉCZI, Béla: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Graz 1983.

¹⁶ Spina pungens, s. 76.

od kresťanov. Turkov na rozdiel od nich napr. ani nenapadlo vyrabovať mu majetok, keď musel na šesť týždňov opustiť svoju faru počas ofenzívy pri Nových Zámkoch. Na rozdiel od iných farárov však dokázal odhadnúť situáciu a opustil Uhorsko ešte pred citovaním k prvej vlne súdnych procesov r. 1672. Vyhol sa tak podpisu spomínaného reverzu, ktorý by na ňom nechal biľag zradcu cirkvi a spochybnil jeho oprávnenie nazývať sa prenasledovaným v mene Krista. Ani v novej situácii, najprv v Sliezsku a neskôr v už saskom Zittau, sa však nestretol s prijatím, ktoré by ho oprávňovalo tešiť sa z odchodu do krajiny, kde panuje evanjelické vierovyznanie. Naopak, už pri príchode pred mestské brány sa musel podrobiť pomerne prísrnemu výsluchu a dokonca výsmechu zo strany opitých a zjavne pologramotných mestských strážcov. Dokonca jeho majetok vyhádzali z voza a odmietli sprostredkovať jeho *testimonia* mešťanostvi.¹⁷ Nebol však prvý, kto musel zažiť ponižujúce zaobchádzanie a výsmech: podobné správanie sa k exulantom bolo obvyklé napr. v prípade Strassburgu, ktorý si vyslúžil povesť *nemilosrdného mesta*.¹⁸ Na vine nebolo len to, že exulanti často vzbudzovali podozrenie svojím neobvyklým odevom (*na uhorský spôsob*) a manifestačným prezentovaním svojho utrpenia¹⁹. Saské, lužické, a rovnako aj sliezske a viaceré ďalšie nemecké mestá, boli doslova preplnené utečencami rôzneho druhu, ktorí boli často pre mestské rady a obyvateľstvo záťažou.

Najhoršie však na exulantov, ktorí boli v prípade uhorských predovšetkým z radov duchovných a učiteľov, pôsobilo zľahčovanie ich osudu poukazovaním na to, že sú si do značnej miery sami na vine. Prenasledovanie sa chávalo v biblickom duchu aj ako zaslúžený trest, čo ostatne, uvažujúc o príčinách diania v Uhorsku, v niektorých kázňach pripúšťali aj samotní uhorskí autori. Negatívny obraz uhorských exulantov však pomáhal utvárať aj nevhodný spôsob života, ktorý sa údajne prejavoval poľavením v náboženskej horlivosti, ako na to upozorňoval napr. Fabritiov kolega Andreas Günther. Ešte horší dojem v prijímajúcej spoločnosti však musel budiť spor ohľadne „reverzalistov“ a galejníkov, ktorý sa rozhorel po prepustení tých, ktorí boli po bratislavskom súde (v marci až máji 1674) odsúdení ako nenapraviteľní zločinci na doživotné väzenie a následne predaní na španielske galeje. Ich osud farbisto a s veľkým ohlasom v európskej verejnosti opísal Juraj Láni, ktorý zároveň nemilosrdne napadol právo svojich neinternovaných „kolegov“ požívať status exulanta. Uzurpovali si ho údajne neoprávnene, keď pred fyzickým utrpením dali prednosť pohodlnejšiemu riešeniu na základe reverzu. Voľný odchod z vlasti, dokonca záchranu majetkov vykúpili písomným priznaním účasti na sprisahaní, čo vrhalo zlé svetlo nielen na nich samotných, ale na celú uhorskú cirkev. Nemecká verejnosť si tak pomerne rýchlo utvorila pomerne negatívny obraz exulanta, čo jasne vyjadril Fabritius otázkou, „ako je možné, že exulanti sú po celý čas tak *verachtet*? Keď niekto vidí zbožného exulanta už z diaľky, zatvára a zamyká pred ním brány a dvere, *als für einem Giff*. Samotné slovo exulant je svetu tak odporné (*abscheulich und verdrossen*), že si pred ním zapcháva uši“.²⁰

¹⁷ Tamže, s. 81.

¹⁸ Kým BURIUS, Johannes v Einfältige doch Christlich wohlmeynende und erhebliche Motiven. B.m. 1679, s. 134 – 135 videl ešte medzi *inhospitales et barbari* v Strassburgu aj niekoľkých pravých kresťanov, anonymne vydaný spis *Weh- und demüthige Elend-Klage derer aus [...] Ungarn [...] vertriebenen [...] Elend Männer*. B.m. 1682, s. 8 obvinil mesto, že exulantov nepúšťa ani len cez mestské brány.

¹⁹ Podrobnejšie k tomu KOWALSKÁ, Eva: Z vlasti do exilu: skúsenosti evanjelických farárov z prenasledovania a exilu v 17. storočí (Faktory uchovania a posilňovania luteránskej identity). Slovenský národopis 52 (2004), č. 3, s. 249 – 269.

²⁰ FABRITIUS, Spina pungenis, s. 87.

Uhorskí exulanti sa zároveň stali priamymi aktérmi rozhárajúceho sa sporu luterskej ortodoxie a formujúceho sa pietizmu. Pre Philippa Jakoba Spenera a okruh jeho priateľov bol ich osud jasným dôkazom toho, že pre udržanie cirkvi pri živote je potrebná obnova zbožnosti. Podmienkou pre to je len aktívne vnútorné prežívanie viery, získané možno aj za cenu prežitia utrpenia, prejavujúce sa, okrem iného, aj účinnou pomocou trpiacim v núdzi.²¹ Príklad uhorskej cirkvi, ktorá nebola vnútorne dostatočne silná, aby odolala tlaku, bol tak vážnym momentom aj pre nemeckú luterskú hierarchiu, uvažujúcu v danom období dokonca o plánoch na úniu nie v rámci protestantských denominácií, ale priamo s katolíkmi.²² Nie je náhodné, že bývalý spišský senior Daniel Klesch kázal o negatívnom význame „*statismu*“, t.j. uprednostňovaní štátno-politických aspektov v otázkach viery a pomoci trpiacim v mene Krista.²³ Z tohto aspektu treba chápať aj Fabritiovo odmietnutie koncepcie vlasti ako miesta, ku ktorému by mal byť človek pevne pripútaný. Hoci akceptuje lásku k rodisku alebo k miestu, ktoré si človek zvolí za vlasť, pod pravou vlasťou rozumie len Kristovo kráľovstvo, ku ktorému človek doputuje po poslednom súde. Odmieťa teda milovať väčšmi cestu, než cieľ. Tento postoj, napokon blízky viacerým uhorským autorom, vyplýval nielen z dôslednej interpretácie Písma, ale aj z autentických skúseností z prežívania exilu. Že to boli skúsenosti ambivalentné, svedčí okrem Fabritiovej celý rad ďalších prác, poskytujúcich plastický obraz o každodennej skúsenosti človeka raného novoveku, ktorý musel konfrontovať svoje predstavy s realitou, ktorá im – ako to často býva – zodpovedala len v minimálnej miere. Preto sú hodné pozornosti nielen literárnej vedy.

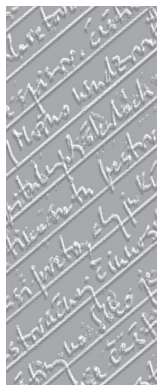
---

²¹ O záchranej sieti pre exulantov svedčí korešpondencia Ph. J. Spenera z daného obdobia. Pozri WALLMANN, Johannes (ed.): Philipp Jakob Spener. Briefe aus der Frankfurter Zeit. 1666 – 1686. Bd. 1-2. Tübingen 1992-1996.

²² Exponentom týchto úsilí bol kardinál Spinola, poverený k danej misii priamo cisárom Leopoldom. K tomu bližšie SCHNETTGER, Matthias: Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Rojas y Spinolas. In: Union – Konversion – Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert. Hg. v. Heinz Duchhardt, Gerhard May. (Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Beiheft 50). Mainz 2000, s. 139 – 169. K Spinolovým aktivitám smerom k Uhorsku MASSER, Karin: Christóbal de Gentil de Rojas y Spinola O.F.M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Bd. 145. Münster 2002, s. 235 – 238.

²³ KLESCH, Daniel: Apostolica status ratio in politeumate coelico Pauli [...] exposita/Das ist Geistlich-Apostolischer Staatist [...] der falschen Welt-Staatisterey entgegen gesetzt. Hamburg 1675.

ФРАГМЕНТЫ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ ПОСТСОВЕТСКОЙ ЭПОХИ

ЙОЗЕФ СИПКО

Известное крылатое выражение Ф. Тютчева *Мысль изреченная есть ложь* выражает убеждение поэта о несовершенстве человеческого языка, а по сути дела – о несовершенстве самого человека. Тютчевское выражение применимо в первую очередь к языку власти, идеологии, к официальным утверждениям, для чего имеется богатое историческое свидетельство. В нашу эпоху чувствуется *ложь, как изреченная мысль* по отношению к предыдущему советскому периоду, к его **официальному языку**, но в человеческой истории встречаемся с социальным архетипом, в рамках которого новый наступающий период, как правило, отвергает предыдущий, что отмечено еще в древнегреческой мифологии на примере, когда молодое поколение богов низвергает своих предшественников. То же самое произошло в наше, постсоветское время, когда отвергается вся предыдущая социально-политическая система, фиксированная в целом комплексе языковых единиц, которые условно будем называть **советизмами**. Несмотря на их историческую несостоятельность с точки зрения истины и этики, они все-таки выполняют свою коммуникативную роль и в наше время, правда, в совершенно противоположном прагматическом плане.

В этой связи нас интересует языковая картина архетипа **опровержения бывших официальных истин и идеологием советского периода**. В качестве конкретного языкового материала будем исследовать коммуникативную судьбу некоторых идеологизированных советизмов в современной российской прессе. При этом термин **советизмы** используется нами условно, так как имеем в виду единицы языка, называемого **советским, деревянным, тоталитарным** (Вежбицкая, 1993). По нашим наблюдениям, самую большую группу составляют известные фразы, словосочетания, клишированные выражения, лозунги бывшего официального языка, которые воспринимались советским обществом как **неоспоримые истины**, о которых не высказывались никакие сомнения, так как в обратном случае последовали репрессии. Официальная правда, а по Тютчеву *изреченная ложь*, стала нормой коммуникации, а история документирует, что только самые мужественные люди имели смелость сказать, что *царь-то голый*. В конкретных условиях советской действительности одним из таких смельчаков был писатель А. И. Солженицын своим письмом-вызовом *Жить не по лжи*. Естественно, что нашлись и другие мыслители, поэты, писатели, которые по мере своих возможностей чувствовали **ложность официальной идеологии**. На наш взгляд, убедительно это доказывает *Сказка о правде* М. Исаковского, в которой странник ищет *правду-истину* и после долгих скитаний находит ее в образе

отвратительной старушки (такой кажется по Исаковскому истина человеку), которой тот сознается: *Все у нас есть, и цари, и министры, а правды вот нет...* Эти замечательные слова поэта относятся не только к советской эпохе, они применимы практически к каждой власти и к любой политической системе в нам известной человеческой истории.

Другое, по отношению к стремлению поэтов, совершенно противоположное назначение языка видят **прагматики**, особенно среди властемущих всего мира. Суть человеческого прагматизма в использовании языка выразил министр иностранных дел при Наполеон Тейллеранд словами: *Язык у нас для того, чтобы скрывать истину*. Это полностью соответствует выше приведенной тютчевской мысли. Данная тенденция особенно преобладает среди политиков, так как язык дипломатии и идеологии – это часто набор языковых *эвфемизмов, клише и штампов*, которые действительно **скрывают истину**. Некоторые из них попытаемся просмотреть в современном контексте в исторической хронологии, а также сопоставим их функционирование в русской постсоветской среде на базе Русского ассоциативного словаря (РАС, Москва, 2002)

Одной из базисных идеологем коммунистической идеологии был лозунг *Пролетарии всех стран, объединяйтесь*, который в первый раз встречается в книге К. Маркса и Ф. Энгельса *Манифест коммунистической партии*. Данный лозунг встречался в позиции **центральной идеологемы** как заглавие газет, журналов, книг и других идеологизированных текстов особенно в советские времена. В советских текстах данные единицы кодируют свою эпоху, выходят за рамки чисто языковой системы, и так как и другие единицы из других исторических эпох можно анализировать с точки зрения **лингвокультурологии**. В. В. Воробьев (1997) такие единицы называет **лингвокультуремами** - *комплексная межуровневая единица, представляющая собой диалектическое единство лингвистического и экстралингвистического содержания*.

Нами подобранную первую марксистскую **лингвокультурему** будем считать исходной, так как она представляет собой языковой код коммунистической идеологии. Уже на исходе социализма этот марксистский лозунг стал **пародироваться** в российской прессе прямо по отношению к самым пролетариям:

1. *Пролетарии всех стран, не обольщайтесь!* (ЛГ. 1998. № 17), а также по отношению к любым другим социальным группам: *Одесситы всех стран, соединяйтесь* (МН. 1990. № 48 – пародийный призыв к участию на фестивале юмора и сатиры).

Некоторые газеты и журналы еще и в постсоветское время верят этому лозунгу и приводят его в том же виде, как и в советские времена, что создает предпосылки для иронии в «демократической» прессе:

2. *Попытайтесь, может вам все-таки удастся соединить пролетариев всех стран?* (МН. 1993. № 36 – вопрос к газете «Правда»). Для некоторых социальных групп этот лозунг и в новых условиях вроде бы аткуален: *Академики всех стран, соединяйтесь!* (П. 29 окт. 1993 – тяжелая социальная ситуация российской интеллигенции). *Русские всех краев, соединяйтесь!* (ЛГ. 1997. № 10 – реакция на положение русских за пределами России). *Футболисты всех стран, соединяйтесь!* (КП. 27 янв. 1996). В то время, когда социалистическая система разваливалась, данный лозунг служил в качестве продуктивной синтаксической конструкции, как правило, с сатирическим авторским замыслом: *Парламентарии всех стран, не горячитесь!* (КП. 20 февр. 1993).

В словацкой среде в то же самое время данный лозунг был употреблен в качестве анекдота, когда основатели коммунизма обращаются к пролетариям:

3. *Proletári všetkých krajín, prepáčte!*

Так как в российской прессе, и в словацкой, базисная коммунистическая идеология употребляется в сатирическом виде в прессе:

4. *Proletári všetkých krajín – spíte sa!* (UN. 1991. č. 43).

Она употребляется также в серьезном контексте в качестве призыва к современным социальным и профессиональным группам, которые находятся в позиции пострадавших, или в том случае, когда ожидается от них повышенная активность при защите своих и общих прав и справедливости вообще. Чувствуется при этом первичный призыв к *обиженным и оскорбленным*. Рассматриваемый марксистский лозунг в качестве призыва употребляют представители левой прессы и даже антикоммунисты (последний пример):

5. *Spojila sa lumpeninteligencia všetkých krajín?* (NS. 1997. č. 35-38). *Všetci ľudia dobrej vôle, spojte sa!* (NO. 3. XII. 1991). *Nájomníci všetkých domov, spojte sa!* (P. 12. XII. 1992 – против повышения цен за жилье). *Novinári všetkých krajín, klepte politikom po prstoch!* (SD. 20. XII. 1991).

Таким образом, прагмалингвистические трансформации первичного марксистского лозунга касаются не только аксиологического плана, но данный лозунг в качестве **продуктивной синтаксической конструкции** функционирует в роли актуального вызова для социальных групп, находящихся в несоответствующей материальной ситуации.

В РАС к слову *пролетариат* самые активные ассоциации коммуникативно обрастают идеологизированным смыслом, последние, как правило, выражают пародию, издевательство над тем же смыслом. При этом рассматриваемый марксистский лозунг ассоциируется в качестве первых:

6. *ПРОЛЕТАРИЙ – красный, рабочий, Ленин, революция, коммунизм, нищий, буржуазия, всех стран, соединяйся...ушел, человек, который пролетает...*

Коммунистическое движение в XIX веке воспринималось как надежда для социально незащищенных классов общества и считалось угрозой для богатых. Этот непримиримый социальный антагонизм зафиксирован в известном высказывании *Призрак коммунизма бродит по Европе*. *Призраком*, по этой версии, коммунизм был для буржуев, но для пролетариев он воспринимался как *светлое будущее*. В постсоветское время прагмалингвистическая позиция данного выражения трансформируется в зависимости от названия конкретного объекта, занимающего позицию вместо лексемы *коммунизм*:

7. *Призрак коммунизма покидает нашу Галактику* (НВ. 1993. № 40 – после октябрьских событий в Москве).

Вместе с тем отмечается, что он еще все-таки существует и в новых социально-политических условиях:

8. *Призрак бродит по Европе. И по Америке* (ЛГ. 1994. № 30 – речь идет о призраке большевика).

После выборов 1995, в которых набрали немалое количество голосов радикальные политические группировки, появился комментарий:

9. *Призрак популизма и коммунизма снова вместе* (ЛГ. 1995. № 52).

Повышенное количество нервных заболеваний отражается в той же синтаксической конструкции:

10. *Шиозид бродит по Европе* (НГ. 27 февр. 1993).

Слово *призрак*, таким образом, чаще всего ассоциируется со словом *бродить* и нам кажется, что данное словосочетание изображает непрерывную историческую динамику при поисках идеальной организации человеческого общества. Наша эпоха интеграции отмечается тоже одним из таких *бродячих* феноменов, которые являются для многих *призраком*:

11. Призрак Евро бродит по Европе (ЛГ. 1996. № 14).

В связи с эпидемией *бешенства коров* это словосочетание само напрашивается в современные СМИ:

12. Призрак бешеной говядины вновь бродит по России (ЛГ. 1997 № 29).

О распространении порнолитературы и современного коммунизма писали тоже посредством данного словосочетания:

13. Призрак бродит по Европе... (ЛГ. 1997 № 38). **Призрак зюганизма** (ЛГ. 1999 № 4 – негативизация лидера российских коммунистов Г. Зюганова).

Коммунистические перспективы, особенно в начале XX-ого века, представлялись как рай на земле. Даже научно высказывались догмы, которые в наше время интерпретируются как полная утопия. Социальная нищета многих людей в современности выдается с определенным сарказмом за коммунизм, так как теоретики *научного коммунизма* утверждали, что при коммунизме деньги нужны не будут. Для многих, особенно безработных, вроде бы наступило время коммунизма:

14. Мы верим, что денег не станет, что наступит коммунизм. Наступил коммунизм? (ЛГ. 1997. № 22).

При слове *призрак* в РАС находим на первых местах (за исключением второго и третьего) ассоциации идеологизированные и посредством марксистского лозунга:

15. ПРИЗРАК – коммунизма, замок, привидение, бродит, бродит по Европе...

Самые известные коммунистические лозунги изображают некоторые вечные социальные архетипы, присущи в человеческом обществе, но как показывает функционирование их языковых форм в постсоветский период, человек ими злоупотреблял, они объективно не служили, да и не служат настоящему прогрессу. На фоне данных лозунгов чувствуется насилие и его оправдывание (*классовая борьба*), и тем самым они нарушают проектированную гармонию мира.

Насилие как необходимость при решении любой проблемы в человеческих отношениях, стало фиксироваться в сознании масс. Оно воплотилось во многих языковых образах, которые в советскую эпоху вызывали неоднозначные ассоциации. Долгие годы насилие мифологизировалось в **советском языке**. Давыдова (1997) трагическую сторону официальной **идеологизации насилия** показывает на следующих примерах:

16. Это улица Чайковского? – А Чайковский – он кого убил?

Тут показана не только антикультура в образе необразованного человека, который не слышал про всемирно известного композитора, но этот человек предполагает, что все улицы названы только по фамилиям убийц-революционеров, что было в некоторой степени реальным фактом, когда после революции 1917 многие улицы (и не только улицы) были переименованы в честь революционеров, террористов, в том числе и убийц царя Александра II. В ином эпизоде Давыдова показывает последствия того, как необразованные люди спутали имена *Марс* и *Маркс*:

17. – Это кто?

– **Марс**

– *Да, что ж черти делаете? Разве можно его разбивать? Это наш самый источник.*

В современном сознании россиян по РАС слово *коммунизм* вызывает ассоциации, в которых чувствуется его утопичность, насилие, но вместе с тем и вера в него:

18. **КОММУНИЗМ – социализм, Ленин, строй, капитализм, светлый, будущее, светлое будущее, утопия, анархия, бсправие, беспредел, бред, дебилизм, за Родину! оплот мира, победит...Швеция.**

Целая серия этнокультурных историзмов связана с деятельностью и революционным творчеством В. И. Ленина. В советскую эпоху языковые **ленинизмы** с прагматингвистической точки зрения представляли неоспоримые **официальные истины**, к которым относились многие выражения, ставшие крылатыми, названия его работ и цитаты из них, названия исторических событий, связанных с его деятельностью. Практически все его теоретические труды стали обязательной литературой в рамках идейно-политического воспитания на всех уровнях. Языковыми **ленинизмами** была переполнена пресса и остальные СМИ, вся официальная и общественная жизнь. Их современная коммуникативная позиция в большинстве случаев аксиологически трансформирована. Из языковых ленинизмов можно составить целую серию **прецедентных высказываний**, которые в наше время употребляются, как правило, в качестве коммуникативных и оценочных оппозиций по отношению к их первичному содержательному плану.

Как известно, Ленин писал и высказывал свои позиции по отношению к многим сторонам российской и мировой действительности. В свое время ним была написана статья *Толстой как зеркало русской революции*, с которой обязательно знакомилась многие поколения студентов-русистов. В наше время данное высказывание служит в качестве языковой синтаксической модели для негативной характеристики современных деятелей. Арест крупного финансиста был отмечен словами:

19. **Лернет как зеркало российского предпринимательства** (О. 1997. № 22).

Ленин и его соратники прибыли в Петроград в апреле 1917 г. в опломбированном вагоне через Германию, Швецию и Финляндию. В советский период это считалось почти революционным героизмом. В наше время и в «патриотическом» *Нашем современнике* этому факту придается однозначная негативная оценка:

20. **Кучка мерзавцев, которая прибыла из Германии в Россию в опломбированном вагоне во главе с великим демоном зла, имела определенную цель – из этой искры разжечь огромное мировое пожарище, натравить одних русских на других, утопить Россию в крови** (НС. 2003. № 2, А. Михайлов).

Выделенные единицы негативизируют четыре факта – группу большевиков (*кучка мерзавцев*), Ленина (*демон зла*), роль Запада в подготовке революции (*опломбированный вагон*), лозунг большевиков в их газете «Искра», заимствованный из «Ответа Пушкину» Одоевского на пушкинское стихотворение «В Сибирь». Одоевский в данном стихотворении употребил стих *Из искры возгорится пламя*, который впоследствии стал именно большевистским лозунгом.

Как известно, Ленин со своими соратниками после приезда из эмиграции в апреле 1917 написал программный документ *Апрельские тезисы*, в которых говорилось о дальнейшей программе революционных действий. Их отголосок чувствуется в характеристике президента Белоруссии А. Лукашенко:

21. **Апрельские дерзости президента Лукашенко** (ЛГ. 1997. № 15).

Летом 1917 г., когда в Госдуме России решались вопросы о власти, было высказано мнение, что на данный момент нет в России партии, которая могла бы взять власть в свои руки. По традиции В. И. Ленин отозвался: *Есть такая партия*, чем

имел в виду свою большевистскую партию. Данный исторический фон видим в новом свете, когда эта реплика (приписывается известному политическому экстремисту, лидеру Либерально-демократической партии России (ЛДПР) В. В. Жириновскому), была направлена российским эмигрантам еврейского происхождения:

22. **Есть такая партия** (ЛГ. 1998. № 17 – пародия на его политическую деятельность). **Есть такая партия: Наш дом Израиль** (ЛГ. 1999. № 1-2).

Поиски политической партии, которая бы защищала действительно интересы своей страны и пессимизм связанный с такими поисками содержится в заголовке:

23. **Где такая партия?** (ЛГ. 2005. № 15).

Высоко положительный образ Октябрьской революции долгие годы создавался и благодаря книге американского писателя Джона Рида *Десять дней, которые потрясли мир*. Визит бывшего американского президента Б. Клинтона в Китай нашел свое отображение в выражении:

24. **Десять дней, которые потрясут США и Китай?** (ЛГ. 1998. № 27).

В. Ленин объявил лозунг об *электрификации* страны. Впоследствии стали появляться существительные того же продуктивного типа с суффиксом *-ация* с идеологическим содержанием – *большевизация, коллективизация, индустриализация*. В постсоветское время данные существительные употребляются с противоположным содержанием:

25. **Виртуализация всей страны** (ЛГ. 1998. № 28). **Социализм – это советская власть плюс мистификация всей страны** (ЛГ. 1997. № 24). **Плюс овчаризация всей страны** (ЛГ. 1997. № 24 – о собаках в городских квартирах). **Деноминация** (ЛГ. 1998. № 5 – финансовая реформа). **Mafianizácia** (Р. 19. II. 1998).

Под концептом *Ленин* РАС находим многообразные ассоциации, связанные и с культурой, географией, другими лицами, с уважением и отвержением:

26. **ЛЕНИН – вождь, жив, великий, мавзолей, лысый, умер, Владимир Ильич... вождяра, демагог, дурак, злой гений, Ленин жив, Ленин будет жить, музыка А. Пахмутовой, ничтожество...Ульяновск, Сталин...**

Многие советские идеологемы связаны с деятельностью И. В. Сталина. В период его культа личности была распространена фраза *Гений всех времен и народов*. Именно она стоит в позadi следующей реплики, которая появилась после того, как футболисты России не попали на Чемпионат мира:

27. **Игра всех времен и народов не для нас** (ЛГ. 1998. № 28).

Языковые **сталинизмы** ассоциируются в первую очередь с репрессиями и их языковым пропагандистским «прикрытием». В журнале «Вопросы истории» (2003. № 1, 2) была опубликована статья Ж. Медведева под названием *Дело врачей*. Анализируя многие стороны этого известного дела, автор приводит языковые выражения, употребляющиеся в советской прессе по отношению к репрессированным. Если каждый день публиковались статьи, которые содержали клише *враги народа, космополиты, буржуазные националисты*, читателям было ясно, что речь идет чаще всего о евреях. Под понятием *Дело врачей* декодируем Сталиным и его органами готовящийся судебный процесс с представителями ЕАК (Еврейский антифашистский комитет), которые намеревались создать Еврейскую Советскую Социалистическую Республику в Крыму. Так как среди них были и видные кремлевские врачи, то это стало поводом для их обвинения, что те якобы намеревались *отравить представителей партии и правительства*.

Язык репрессий оставил глубокие следы в сознании россиян, это один из символов диктатуры, единоличной власти, бессилия и незащитности простого человека. Реминисценции с временами репрессий вызывают **прецедентные выражения**, которые были присущи конвоирам. Так, зловещим было предупреждение конвоирами заключенных: *Шаг вправо, шаг влево считается побегом*, после которого конвоиры могли под видом пресечения побега расстреливать заключенных. В современности встречаемся с употреблением некоторых языковых образов *сталинщины* в ситуации, когда журналисты дают отрицательную оценку американской политике:

28. *Шаг вправо, шаг влево – огонь!* (НС. 2003. № 2).

Это оценка американской политики мирового жандарма посредством зловещего выражения из языка репрессий. В рамках данного выражения осуждается американская политика, и автор статьи приводит, что по некоторым подсчетам американцы после Второй мировой войны вели уже двадцать агрессий против «непослушных» стран, которые сделали *шаг вправо или влево* от американской версии демократии.

Фрагменты языкового образа революционного насилия, таким образом, используются в качестве **компромитации** американской политики. Военная кампания против Ирака в марте 2003 была охарактеризована трансформацией известного выражения *гражданская война*:

29. *Антигражданская война* (ЛГ. 2003. № 11).

Война против Ирака считается войной против позиции простых жителей многих стран мира, как это показывают массовые демонстрации даже в самой Америке.

То же самое страшное прецедентное высказывание трансформируется для создания обыденных негативных образов пьянства, что данное высказывание переносит в совершенно другой семантический план:

30. *Как слаб и грешен человек,*

Принявший дозу для сугрева!

Хотя случайный шаг налево

Не обязательно побег (ЛГ. 2002. № 27, М. Либин)

Язык репрессий отзывается эхом и в тех ситуациях, когда чувствуется несправедливость по отношению к современности. Положение русских в некоторых бывших союзных республиках создает социальные предпосылки для активизации тех языковых единиц, посредством которых осуждались реальные и мнимые враги советской власти. Следующий пример говорит о ситуации русских в постсоветской Латвии, где автор их позицию комментирует посредством аналогий со сталинскими временами и характеризует их известными в те времена клише официального языка власти:

31. *Социально чуждым элементом. Продавцы смотрят на тебя как на врага народа. Русских считают космополитами* (ЛГ. 2003. № 9).

Ассоциации с прошлым вызывают даже саркастические образы. Описывая отдельные места советского ГУЛАГа, автор пишет о них как об *интернациональных местах*, что в советскую эпоху вызывало скорее всего положительную ассоциацию со *стройками социализма*, на которых работали представители многих национальностей:

32. *Из Воркуты и других интернациональных мест вернулись земляки отца* (НС. 2002. № 2).

Даже аббревиатура ГУЛАГ представляет собой языковой источник для создания негативных ассоциаций с современностью:

33. *Еще один ГУЛАГ – Архипелаг гонимых умов Лишенных Альтернатив и Гипотез* (ЛГ. 1998. № 4).

Несмотря на выше приведенные единицы, которые во своем большинстве содержат негативные ассоциации с советским прошлым еще и в наше время, они представляют собой известный языковой факт нашей эпохи. Но в сталинское время появились и многие оптимистические лозунги, среди которых к самым известным относится высказывание *Жить стало лучше, жить стало веселей*, и оно отзывается пародийным эхом в постсоветское время:

34. *То ли жить стало лучше, то ли умирать веселее* (ЛГ. 1997. № 38).

Идеологическим аналогом высокой идеологизированной оценки Октябрьской революции в нашей стране является идеологема *победа чехословацких трудящихся в феврале 1948*. Языковое клише *Vitazný február* в новой общественно-политической ситуации смыслово трансформируется, как и выше приведенные советизмы, но в некоторых случаях данное клише пригодится:

35. *Nezabudnutelný Vitazný február* (Р. 24. II. 1998 – торжества после победы чешских хоккеистов на Зимних олимпийских играх в Нагано).

Символом послевоенного противостояния Запада и Востока была *берлинская стена*. Для постсоветского времени типичной стала реплика *рухнула берлинская стена*. Она вызывает даже комический эффект, например, в языковом сравнении, когда СМИ сообщили, что рухнула стена Тренчанского замка:

36. *Padajú múry – berlínsky a trenčiansky* (Р. 13. III. 2003).

Когда в Словакии в связи с некоторыми действиями создавался негативный образ СИС (SIS – Slovenská informačná služba), то появилась трансформация данной аббревиатуры в целях определенной пародизации на тогдашнего министра внутренних дел Питтнера его оппонентами:

37. *PIS – Pittner Inteligence Service* (Sme, 5. XI. 1998).

Целая серия фрагментов языковой картины постсоветской эпохи связана с деятельностью Н. С. Хрущева, который стал советским вождем после смерти Сталина (1953-1964 гг.). В одном из своих выступлений тогдашний советский лидер «обещал» *догнать и перегонять Америку*. Западу он пообещал, что его *закопают*. При анализе современных перспектив России аналитики рекомендуют избежать подобных попыток:

38. *Не надо сочинять доктрины и кого-то догонять и перегонять* (ЛГ. 2003. № 11). *Мы вас закопаем* (ЛГ. 2003. № 9 – отрицательный анализ хрущевского волонтаризма). На одной научной конференции в Братиславе обсуждалась Лисабонская стратегия развития науки и техники в странах Евросоюза. Она была принята в 2000 г., и ее авторы наметили в 2010 г. занять первое место в мире. В апреле 2005 на выше упоминаемой конференции один из выступающих, Й. Угрик, заметил:

39. *To mi pripomína N. S. Chruščova, ktorý chcel dogoniť a peregoniť Ameriku, ale jeden starček mu to neradil, aby im nebolo vidno holé z...*

Идеологема *по решению партии* подсознательно отождествлялась с неоспоримой истиной – если это сказала партия, так это священная истина. К этой лжи невольно привыкали миллионы. Одним из важнейших индикаторов лживого содержания подобных идеологизированных клише является пародийный контекст таких идеологем в современности:

40. *Нельзя объять необъятное, но если партия прикажет...* (ЛГ. 2002. № 1).

Определенным символом **мифологизации партии** и ее политики были программы и политические линии, приняты на ее съездах. Интересным эхом отзывается данный факт в начале 21-го века. Анализ постсоветского периода в России проведен в большой статье с портретом бывшего Ген. секретаря ЦКПСС под заголовком:

41. **Генеральная линия** (ЛГ. 2003. № 11).

Мифологизация партии уже в советское время в языке неофициальном, гражданском и в крайних его формах в языке ГУЛАГа, опровергалась своеобразными языковыми формами. Речь идет о всякого рода частушках, афоризмах, неологизмах с явными критическими авторскими оценками по отношению к официальным советским истинам. Известно, что карьеру можно было успешно делать и в рамках заботы об отдыхающих членах Центрального комитета Коммунистической партии (ЦК КПСС). Их называли:

42. **Цековские отдоханцы** (НС. 2002, № 2).

После запуска первого искусственного спутника в космос в октябре 1957 главная заслуга приписывалась, как при всех успехах, партии. После того, как в космос запустили собаку Лайку, в народе возникла частушка:

43. *До чего дошла наука,*

В космосе летает сука,

И прославляет до небес,

Мать свою КПСС.

Советские официальные **лозунги** являются в постсоветской эпохе одним из главных объектов сатиры и пародии, которые отображают пессимизм простого гражданина по отношению к родине:

44. *Лучший подарок родине – наш добросовестный труп* (О. 1998 . № 41 – в оригинале – *труд*).

Тот же прием относится и к трансформациям пословиц и поговорок. В рамках критики строительства моста через Дунай в венгерский город Остригом одна пословица словацкими «патриотами» была перифразирована:

45. *S mosta do **sprosta*** (Р. 2. XII.1998 – *do prosta* в оригинале).

В языковой картине постсоветской эпохи очень активно функционируют коммунистические идеологемы, но в отличие от советских времен они выступают в аксиологически трансформированном виде. Во своем первичном контексте данные единицы были наделены высоко положительным содержанием, чем по сути дела реализовались в духе реплики выше упоминаемого французского министра иностранных дел – они служили власти, составляя своеобразный лексикон **оруэлловского нюспика**. В наше время можем проследить любой официальный документ предыдущей эпохи и будем удивляться, особенно представители старшего и среднего поколения, какой язык мы употребляли. *Мы сильны задним умом (Po vojne je každý generálom)*, но логично возникает вопрос, поучился ли человек, особенно тот, который целые десятилетия адаптировался ко лжи? Наше время показывает, что ее механизмы активно действуют и в наше время, когда общественные деятели и СМИ находят новые клише, эвфемизмы для прикрытия действительности.

Как известно, советская эпоха заканчивалась троекратными похоронами генеральных секретарей ЦК КПСС (Брежнева, Андропова, Кириленко) в течение трех лет. В народе в то время отмечали:

46. **Гонки на лафетах, пятилетка похорон** (ОРТ. Программа «Однако»).

Постсоветская эпоха создала новые политические идеодогемы в форме официальных утверждений, крылатых выражений. К таким относится высказывание М. С. Горбачева и его выражение *Процесс пошел*, которое относилось к положительной оценке им начатой *перестройки*. В постперестроечное время данное выражение употребляется исключительно в пародийном контексте. Когда арестовали одного из чеченских террористов, то появился заголовок:

47. **Процесс пошел** (ЛГ. 2001 № 1).

И хотя языковой образ *перестройки* в некоторых коммуникативных ситуациях остается положительным, в большинстве случаев и в «демократической» прессе негативизируется. Описывая малый интерес французских СМИ к России, автор говорит, что:

48. **Все у них еще перестройчики на слуху** (ЛГ. 2003. № 9).

С эпохой *перестройки* ассоциируется появление нового класса имущих, которых стали называть *New Russian*, *новые русские*, *нубориши* с неодобрительными коннотациями. Смысл данного высказывания трансформируется в контексте, когда отмечается, что это бывшие номенклатурные кадры:

49. **Старые «новые русские»** (О. 1997. № 35).

С той же эпохой связана лексема *демократия* и ее дериваты *демократизация*, *демократ*, первичная перестроечная семантика которых в новой обстановке опровергается неологизмами *демократура* (ассоциация со словом *диктатура*, *демократор* (полицейская дубинка, применяемая по приказу демократической власти против демонстрантов), *дерьмократия*. Частично это находим и в словацкой прессе:

50. **Demokratúra** (Р. 16. IX. 1997 – критика мечьяровского правительства).

Идеодогемы, связанные с президентом В. В. Путиным, исходящие из определенного восхищения его личностью, базируются на основании организации *Идущие вместе*. Стали появляться популярные песни с восхвалением молодого президента России, в текстах которых чувствуется некоторая идеализация и, может быть, исторические отголоски «культы личности»:

51. **Я хочу такого, как Путин,**

Такого, как Путин, полного сил.

Такого, как Путин, чтобы не пил.

Такого, как Путин, чтобы не обижал.

Такого, как Путин, чтобы не убежал...

Так как внешние формы поддержки Путина напоминают тоталитарные приемы и советскую эпоху, то данное движение стали называть:

52. **Путинюгендом, путинмольцами** (ЛГ. 2002. № 32 – ассоциации с названием молодежной организации в гитлеровской Германии *Гитлерюгенд* и с названием советской молодежной организации *комсомол* (Коммунистический союз молодежи).

В постсоветскую эпоху вызывают отрицательные ассоциации названия органов власти, в особенности органов безопасности. Интересно, что самостоятельно слово *органы* вызывало именно вышеотмеченные ассоциации. В этой связи критическая позиция в президенту Путину выражается как раз словами, напоминающими о его работе именно в этих *органах*. Слово *чекист* в советскую эпоху было в официальном языке наделено высоко положительной оценкой. В новой обстановке это как раз наоборот:

53. **Чекист он и есть чекист.** Я к Путину отношусь отрицательно (НС. 2002. № 10 – от ЧК (Чрезвычайная комиссия), орган государственной безопасности, созданный после Октябрьской революции)

В современном языке СМИ модными стали, как уже показано выше, трансформации известных высказываний, в рамках которых в отдельных случаях теряется первичное содержание, на первый план выступает поверхностная языковая игра. Анализируя подобные явления, О. Хлебцова пишет: «В результате смысловой и грамматической трансформации подобные изобретения наполняются новой оценочностью, но за счет сохранения фразеологичности составляют за собой прежние экспрессивно-стилистические свойства. Старые значения, многогранные, тонкие, основанные на глубоком осмыслении жизни, вступают в противоборство с новыми значениями...и читатели впадают в своеобразный стилистический невроз.» Нам хочется добавить, что такая либерализация, разноричность языка, приносит большие затруднения иностранному читателю, у которого необходима тонкая когнитивная база для адекватного восприятия и для поисков подходящих эквивалентов. Хлебцова приводит следующие трансформации, к которым попытаемся подобрать первоисточник:

54. Я – мать героина (**Мать-героиня**), Русские миллионы бродят по Европе (**Призрак коммунизма бродит по Европе**), Жить или делу служить (**Жить – родине служить**), Дорога больничка к христову дню (**Дорога ложка к обеду**), Русский бунт, не бессмысленный и не беспощадный (**беспощадный и бессмысленный русский бунт** – «Капитанская дочка» А. С. Пушкина), Молчание – золото на погонах (**Молчание – золото**), Культурная эволюция (**Культурная революция** – Китай), По зову джунглей (**По зову сердца**), Арабские сивки и русские горки (**Укатали сивку крутые горки**), Таланты и покойники (**Таланты и поклонники**), Идеал впадает в хазарское море (**Волга впадает в Каспийское море**), Российская рыба гниет с головы (**Рыба гниет с головы**), А ты положил живот на брусчатку? (**Не пощади живота своего**), Клань решают все (**Кадры решают все**), Властители сумм (**Властители дум**), Мы наш, мы новый бунт устроим (**Мы наш, мы новый мир построим**), Портрет в России больше, чем портрет (**Поэт в России больше, чем поэт**), Ленинка жила, Ленинка почти жива, Ленинка будет жить? (**Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить**), Без божества, но с вдохновеньем (**Без божества, без вдохновенья**), Мусорный ветер перемен (**ветер перемен**).

В ряде подобранных иллюстраций имеются пушкинизмы, крылатые выражения, официальные лозунги, пословицы и поговорки, которые в первоисточнике имеют, как правило, совершенно другой содержательный план. Связь с оригиналом в таких случаях часто формальна, так как на первый план выступает стремление журналиста показать себя как оригинального автора. Но все-таки данные выражения, образованные в результате многообразных языковых трансформаций, представляют собой выразительный лингвокультурологический феномен (Красных, 2002).

Проиллюстрированные языковые советизмы создали фрагменты языковой картины советской эпохи, официальная власть которой проповедовала их бессмертие. Данные единицы живут и в постсоветское время как рецидивы прошлого в качестве характеристики аналогичных явлений действительности и в особенности хочется подчеркнуть их культурологическую и историческую ценность.

Сокращения: КП – «Комосмольская правда», ЛГ – «Литературная газета», МН – «Московские новости», НВ – «Новое время», НГ – «Независимая газета», НС – «Наш современник», О – «Огонек», NO - *Národná obroda*, NS – *Nové slovo*, P – *Pravda*, SD – *Slovenský denník*, UN – *Učiteľské noviny*.

ЛИТЕРАТУРА

- АРУТЮНОВА, Н. Д.: *Оценка. События. Факт*. Москва «Наука» 1988.
- ВЕЖБИЦКАЯ, А.: *Антитоталитарный язык в Польше*. «Вопросы языкознания» 1993, №4, с. 107 – 125.
- ВОРОБЬЕВ, В. В.: *Лингвокультурология (теория и методы)*. Москва. Издательство РУДН 1997.
- ДАВЫДОВА, Т. Т.: *О «Блокнотах» Евгения Замятина*. «Вопросы философии» 1997, № 2, с. 25 – 33.
- КРАСНЫХ, В.: *Этнопсихоллингвистика и культурология*. Москва 2002.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. и др.: *Русский ассоциативный словарь. Том I, II*. Москва, АСТ-Астрель 2002.
- ХЛЕБЦОВА, О.: «Как бы русский язык». «Литературная газета», 2003, № 11, с. 6.

2. U tzv. „**absolutního**“ (**elativního**) **užití komparativu** (a superlativu¹) je třeba se ptát, zda jde o zvláštní významovou jednotku na rovině „hloubkové“ (významové) odlišnou od významu srovnávacích stupňovaných forem. Pokud odpovíme na tuto otázku kladně, plynou z toho důsledky (i), pokud záporně, plyne z toho (ii):

- (i) ve slovníku budou přítomny dvě jednotky: (i1) jedna jednotka s obligatorní valencí (u komparativu příslovečné určení srovnání „*nestejně míry*“ (*x je VI než y*), (i2) druhá jednotka bez ní (jen s původní valencí adjektiva) parafrázovatelná jako „*poměrně/poněkud/dost VI*“, kde *VI* je název vlastnosti
- (ii) ve slovníku bude jediná jednotka reprezentující adjektivum v pozitivu, která, je-li užitá ve tvaru komparativu (dále KMP), sdílí (až na výjimky, srov. odd. 3.1 níže) komparativní valenci; ta, pokud není na povrchu vyjádřena, je doplnitelná jako „*než průměr/než obvykle*“ apod. Tzv. absolutní užití komparativu má pak povahu transpozice (sekundární funkce) jen ve specifických (pragmaticky nebo lexikálně vymežitelných) podmínkách (podobně i Laskowski, 1977).

3. Na základě studií z **korpusového materiálu** se kloníme spíše k řešení (ii) z odd. 2. Ve fázi ručního anotování Pražského závislostního korpusu (PZK) bylo pod vedením Mgr. M. Razímové a Ing. Z. Žabokrtského předloženo dvěma anotátorkám nezávisle 2 152 výskytů užití komparativu adjektiv (a od adjektiv odvozených adverbii) s požadavkem ručního označení toho, co považují za „**absolutní**“ **užití**. Výsledkem bylo **657** takto označených případů **u 117 různých adjektiv a adverbii**. Z nich jsme vydělili příklady typu (3.1) – (3.4):

3.1 KMP je součástí víceslovných pojmenování a idiomů, srov. (1) – (4):

- (1) Odchylka *směrem k horšímu*, IQ 70, představuje obtížně vzdělavatelné dítě
- (2) Maoismus se stal u synků z *lepších rodin* módou
- (3) Jak situaci viděl *Jiří Javorský mladší*
- (4) Patří sem i případy tzv. *vyšší moci*

3.2 Pragmaticky zdůvodněné (zpravidla) eufemistické vyjádření vlastnosti označené pozitivem, srov. (5) – (9):

- (5) Ale o to víc se projevilo jiné dělení: na evropská města a *konzervativnější*, do sebe uzavřenou *vesnici*
- (6) ...zatímco občané *nižšího věku* budou volit KSČM, občané *vyššího věku* ODS
- (7) Podle svědkyně, která vyběhla před dům, byl střelec *tmavší pleti*
- (8) ... římskokatolická církev vlastně žádný majetek nepotřebuje, neboť její poslání se neslučuje se správou *rozsáhlejšího majetku*
- (9) Gabriela Beňáčková prý střídá skvělé okamžiky se *slabšími* (*okamžiky*)

3.3 Srovnávací užití s povrchově vypuštěným členem „*než obvykle/než je průměr*“ (srov. (10) – (13)). Existuje ovšem široké pásmo případů, kde jen širší znalost kontextu nebo záměru mluvčího umožní hodnocení jako v 3.3 (běžné srovnávací užití), nebo jako (stylistické, „deminutivizační“) změkčení jako v 3.2. Přechod mezi 3.2 a 3.3 je plynulý.

¹ Superlativ zůstává v této studii z větší části stranou našich úvah.

(10) Taslima Nasírová byla dlouho důkazem, že v kontextu islámského světa patřil Bangladéš k *demokratičtějším státům* [=než jsou průměrně demokratické státy v islámském světě]

(11) Kvůli velkým vedrům došlo k *menšímu skluzu*, vysvětluje... havířský předák

(12) Usuzovat o malém dítěti, že je astmatikem, lze, pokud trpí *častějšími záněty průdušek* s teplotou [=než se průměrně často záněty vyskytují]... a je dušné.

(13) Zákon, který by se měl projednávat na jaře, už bude řešit *zásadnější otázky*.

Interpretace příkladů jako 3.3 nebo 3.2 se mnohdy jeví nejen jako stylizace, ale je zde přítomen i sémantický rozdíl (přívlastku deskriptivního a restriktivního), viz (14) – (16):

(14) *Movitější* zahraniční *studenti* se nespokojí s bydlením na koleji

(15) Turnerova chata je ... průsečíkem na *náročnější* trase ze zhůřské planiny na Horskou Kvildu

(16) Národní park pod Olympem nabízí zajímavé výlety, *zdatnější* *turisté* mohou vystoupit i na Olymp

Pokud autor věty (14) pokládá zahraniční studenty všeobecně za *movitější* (než jsou *studenti domácí*), jde o přívlastek deskriptivní a KMP je užito jako v typu 3.2, pokud vyjímá z množiny zahraničních studentů ty *movitější* (než je průměr), jde o přívlastek restriktivní a typ 3.3.

3.4 Obvyklé srovnávací užití KMP, kde obligatorní valenční člen je doplňitelný na základě kontextu, srov. (17) – (19). Přejechod mezi 3.3 a 3.4 je opět plynulý.

(17) Bosenský rozhlas uvedl, že *intenzívnější přestřelky* [= než v oblasti východní] byly zaznamenány v západním předměstí Stup u Nadarici.

(18) Navrhuje *tvrdší postih* [= než je *dosavadní postih*] recidivistů s tím, že po třetím násilném činu by nekompromisně následovalo doživotí.

(19) První *vážnější šanci* [= než byla šance v prvních 20 minutách] měla Slavie až v 21. minutě

Případů patřících k (3.1) a (3.2) je v uvedeném (ručně anotovaném) materiálu cca 35%, ve zbytku je „porovnávací“ aspekt zřejmý (nebo alespoň možný) a buď je druhý člen srovnání obsažen v kontextu (3.4), nebo je parafráze typu „*než je průměr*“ přijatelná (srov. 3.3). Náhrada KMP pozitivem vede v případě (3.1) ke změně lexikální povahy spojení, u (3.2) je možná, ale někdy méně „idiomatická“.

4. Předpoklad, že i další flexivní jazyky se chovají ohledně stupňování podobně, si ověříme letným pohledem na latinu a ruštinu (nepřímo též slovenštinu).

4.1 Pro latinu se v mluvnici (Novotný ad., 1992) konstatuje:

(i) „Základ srovnání nebývá někdy vyjádřen... (Komparativem) se vyznačuje **větší nebo vůbec odchylná míra vlastnosti proti míře pravidelné**“ (zvýrazněno JP), „do češtiny se překládá pozitivem s příslovci „trochu“, „příliš“, „poněkud“, „nadmíru“, „poměrně““ (op.c., s. 126):

(20) *Tua verba duriora sunt (Tvoje slova jsou příliš tvrdá)*

(ii) komparativem „se rozlišují dvě věci, které nějakým způsobem k sobě náleží“, „v češtině tu bývá pozitiv“ (op.c., s. 125):

(21) Galia Citerior – Galia Uterior, pars prior – pars posterior

Tomuto typu v češtině odpovídá (3.1) typ *nižší/vyšší šlechta/soud/odborná škola*

4.2 Pro ruštinu a slovenštinu uvádí Isačenko (1954, I, s. 271), že KMP ve slovenštině někdy nevyjadřuje objektivní stupeň příznaku, ale subjektivní hodnocení – „*požičal si knihu na kratší čas, odišiel na dlhšiu cestu*“ (s hodnocením, že *kratší čas* není více krátký, ale je delší než krátký, *Vysoká škola pedagogická* je vyšší typ školy než *Vyšší škola pedagogická*). Analogickou interpretaci najdeme také v Mluvnici češtiny 2, s. 80: „*Kratší povídka je delší než krátká povídka*“ a v ESČ (2002, s. 121).² Slovenské jemné výrazové rozdíly při stupňování nemají podle Isačenka v ruštině své koreláty. Pro ruštinu ovšem v souvislosti s absolutním KMP padá v úvahu forma komparativu s předponou *po-*. O těchto formách Isačenko (op.c., s. 276) soudí, že mají odstín „smjagchennoj‘ srovnitel‘noj stepeni“, překládají se do ruštiny pozitivem „*spoj nam pesnju poveselee – zazpievaj nám nějakú veselú pesničku*“. Ruská gramatika (Barnetová ad., sv. 1, 1979, s. 343) uvádí, že formy KMP s prefixem *po-* jsou funkčně bohatší než jiné ruské formy KMP, užívají se i v kontextech, kde není implicitní odkaz ke srovnávání různého množství vlastnosti – někdy vyjadřují takový stupeň vlastnosti, který vylučuje přítomnost jakéhokoliv množství protikladné vlastnosti, pak se blíží superlativu („*On zabotlivo vybirajet slova poproshche (= samye prostye)*“).

V Národním korpusu ruského jazyka (www.ruscorpora.ru, z něj jsou všechny zde uvedené ruské příklady³) o rozsahu 50 miliónů slovních tvarů bylo nalezeno 395 příkladů KMP s předponou *po-* (v korpusu nazvaného „druhý komparativ“). Pouze v 10 z nich je uveden druhý člen srovnání (viz (22), (23)), v jednom jde o význam superlativu (24):

(22) Dvux drugix smutil postupok ustalogo, oni byli *poumnee jeho*

(23) Tut sperva ploxovato bylo, potomu chto kormjat *poxuzhe, chem na fronte*.

(24) Poetomu v barak, kotoryj *poblizhe vsego*, ja vas ne povedu.

V mnoha dalších dokladech lze předmět srovnání z kontextu vyvodit (srov. (25) - (27)), interpretaci (jako v češtině) „víc než průměr“ lze uplatnit rovněž u velkého počtu příkladů z ruského korpusu, srov. (např. (28), (29)).

(25) I zhilcy kak budto ne te, chto prezhde, *vid poproshche* [=chem prezhde], razgovor ne tot.

(26) Vy *cvetov pomel'che* [=chem eti cvety] prinesti ne smogli, chto li?

(27) Peredaj Gerago, pust' melet *kukuruzu pokrupnee* [=chem on sejchas melet], no ne slishkom.

(28) Ja otlamlyval *such'ja pomen'she* i, nachinaja s vershiny vetki, obdiral igly

(29) Byvalo i takoe: razvedesh' s utra *koster pozharche*, chtoby v obed bylo gde so-gret' nogi i ruki.

² Tuto interpretaci „absolutního“ užití (přinejmenším v jedné části Isačenkova hodnocení nesdílíme, srov. též Panevová (přípr.).

³ Za jejich vyhledání děkuji K. Kováčové-Markové.

Blízko k elativu mají doklady (30), (31) s adverbii, mnohdy však jde o význačnost mezi elativem a „absolutním“ KMP (viz (32)):

(30) Mne xotelos' *poskoree* ujtj (= co nejdříve)

(31) Dar'ja, da bros' ty eto delo, nalej emu chaj *pokrepche, pokrepche* (= co nejsilnější)

(32) Nauka pomogla cheloveku *pokomfortnee* [= ?co nejpohodlněji/pohodlněji než dosud] ustroit'sja za schet prirody.

Z tohoto letmého exkurzu lze vyvodit, že chování latiny a ruštiny ohledně studované vlastnosti není s češtinou shodné, ale je podobné.

5. Některá adjektiva se (zdánlivě) významově neslučují s kategorií stupně, přesto se jako stupňovaná užívají (srov. i příklady a jejich interpretaci u Nábělkové, 1993, s. 39 a s. 160n.). S tímto faktem počítá i výklad stupňování v rámci Karlíkovy „modifikované valenční teorie“ (Karlík, Hladká, 2004, s. 91): adjektiva vyjadřující charakteristický rys „lze interpretovat jako hodnotící“, tím se sekundárně stávají inherentně stupňovatelnými. Uvedeme několik příkladů výskytů KMP a superlativu (dále SUP) z ČNK u namátkou vybraných adjektiv, u nichž by se spolu s Trnkou (1958) dalo mluvit o neutralizaci (morfologický příznak se nespojuje s významem báze).⁴

5.1 Přenesení významu, intenzifikace (zpravidla okazionalismy, srov. však frekvenci u prvních dvou):

Výskyt v ČNK	KMP	SUP	Celková frekvence lemmatu
evropský	29	5	45 357
globální	26	1	2 761
hokejový	12	1	5 438
smrtelný	6	7	2 749
americký	5	6	51 030
český	4	6	195 317
národní	4	6	38 466
jazzový/džezový	4	4	2 436
benigní	3	0	66
šaldovský	2	0	31
voltairovský/ánský	2	0	8
čechovovský	1	0	41
mečiarovský	1	0	48

5.2 Mezi významem základu a stupňovanou formou je silná tenze, přesto se KMP a SUP okazionálně vyskytují. Adjektivum *optimální* představuje dnes již samostatnou problematiku (srov. Jelínek v LN, nověji Kraus, 2005, s. 144).⁵

⁴ Proti tomuto názoru Buzássyová (1979, s. 14) oprávněně namítá, že při stupňování adjektiv typu *železný* nejde ani o výrazový synkretismus, ani o významovou neutralizaci. Jistý typ neutralizace mezi pozitivem a superlativem nastává podle autorky u adjektiv, jejichž pozitiv (byť v přeneseném významu) označuje „istý krajní příznak“ (jako např. *Chodí otrhaný jako poslední/najposlednější žobrák, V krajnom/najkrajnejšiom prípade sa vrátíš neskôr*).

Výskyt v ČNK	KMP	SUP	Celková frekvence lemmatu
optimální	9	5	3 2 995
minimální	1	1	6 140
maximální	1	0	6 799
dvojznačný	2	0	118
totalitní	2	1	1 910
degradovaný	1	0	34
všeobsáhlý	1	0	24

5.3 KMP a/nebo SUP se u adjektiv *rozmanitý* a *různý* ujaly jako hojně užívaná stylová varianta a je možno je považovat za ten typ neutralizace, o němž mluví Buzassyová (1979, s. 15, viz zde poznámku 5):

Výskyt v ČNK	KMP	SUP	Celková frekvence lemmatu
rozmanitý	61	169	1 248
různý	0	6 429	42 324

Užití stupňovaných forem v případech 5.1 – 5.3 jsou podporována **volností v tvorbě stupňovaných podob**, ale i řadou dalších faktorů; některé z nich se snažíme popsat v oddílech (a) – (e).

(a) V blízkém kontextu se nachází forma/formy jiných KMP, srov. (33) - (36)

(33) ...pozitivnější než pozitivistické, totiž *všeobsáhlejší*, empiričtější v původním smyslu slova

(34) majestátnější, *descartovštější*, *racinovatější*, *voltariánštější*, čím víc bylo etnologické, historiosofické

(35) ... odstrkovaní a druhořadí se stávají stále nezvladatelnějšími, zločinnějšími, zvrhlejšími a *degradovanějšími*

(36) Současně představují rovněž novou informaci, která další rozhodnutí učiní *optimálnější*, racionálnější, kvalitnější

(b) V rámci přenesení významu je u adjektiva přítomen druhý člen srovnání, viz (37)

(37) ...*čechovovštější* než Čechov, říká o představení reklamní šot

(c) Intenzifikace je ještě zdůrazněna lexikálně (adverbiem jako *mnohem*, *stále*,...) a pak je KMP obligatorní, viz (38)

(38) ... bývá vyjádřena prostředky *daleko rozmanitějšími*⁶

(d) KMP (SUP) je součástí metatextu (jde o citační kontext, lingvistický text), viz (39)

⁶ Nekomentujeme zde vzájemný poměr celkové frekvence lemmatu a frekvence analyzovaných forem, i když jistě i k tomuto faktu je nutno přihlídnout.

(39) A snad proto se s podobami (nej) *minimálnějsími* a (nej) *maximálnějsími* setkáváme jen ojediněle.

(e) Vyjádření vlastnosti je (snad až zbytečně) pleonastické, významově stupňovaná forma nijak k významu celku nepřispívá, srov. (40) – (45)

(40) ČNB odmítla ústy svého mluvčího komentovat, proč se s KBC na *optimálnějsí formě* nedohodla.

(41) Díky této široké nabídce typů je možno vybrat topidlo, které je pro daný vytápěný prostor *nejoptimálnějsí*.

(42) Hledá se *nejoptimálnějsí kombinace* chemoterapeutik

(43) Nějaký *globálnějsí trend* zatím pozorovatelný není.

(44) V obchodech se objevilo daleko větší množství *rozmanitějsího zboží*.

(45) ... na tyčích byly zavěšeny štíty *nejrozmanitějsího tvaru*

6. Z korpusových studií tohoto materiálu lze vyvodit některé **předběžné závěry** pro FGP (Funkční generativní popis):

6.1 KMP a SUP chápeme jako **tvary** adjektiv; gramatická (morfoložická) kategorie stupně přináší specifickou (srovnávací) valenci. Adjektivní lemmata (se sémantickým slovním druhem adjektivum a substantivum) se bez omezení spojují s morfoložickými významy KMP a SUP (tj. tyto významy jsou blokovány jen u slovesných adjektivních derivátů typu *píšící, napsaný, napsavší* (ale ani tady není blokace absolutní, srov. např. *informovaný*) a u deadverbiálních adjektiv jako *tehdejsí, včerejsí, zdejsí*).

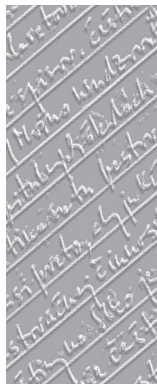
6.2 Základní význam srovnávací u KMP se uchovává i tehdy, když druhý člen srovnání není ve větě přítomen, ale je doplňitelný z kontextu, nebo má povahu všeobecnou (*než průměr/než obvykle apod.*). Výjimku představuje typ analyzovaný v 3.1 (spojení s KMP je součástí lexikonu) a typ analyzovaný v 3.2 (stylistická varianta pozitivu, zpravidla eufemistická, podmíněná pragmatickou volbou mluvčího). Mezi těmito typy existují široká přechodná pásma.

LITERATURA

- BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., STRAKOVÁ, V. (1979): Russkaja grammatika 1. Academia: Praha.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (1979): Príspevok k vymedzeniu neutralizácie v kategórii stupňovania. *Jazykovedný časopis* 30, 6 – 17.
- DOKULIL, M. (1962): Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. Nakl. ČSAV: Praha.
- ESČ (2002): Encyklopedický slovník češtiny. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1960): Česká mluvnice. SPN: Praha.
- ISAČENKO, A. V. (1954): Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim I. Morfoložija. Nakl. SAV: Bratislava.
- KARLÍK, P. – HLADKÁ Z. (2004): Kam s ním? (problém stupňování adjektiv). In: Život s morfémou. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové (red. P. Karlík a J. Pleskalová). Masarykova univerzita: Brno, 73 – 93.

⁶ Z počtu 61 výskytů je KMP tohoto adjektiva ve 20 případech rozvit měrovým adverbium (*mnohem, stále, daleko, podstatně, nesporně, ještě*), v 9 se KMP nachází v sousedství jiného KMP nebo je součástí konstrukce *čím – tím*).

- KRAUS, J. (2005): Rétorika a řečová kultura. Univerzita Karlova: Praha.
- LASKOWSKI, R. (1977): Od czego *lepsz*y jest *lepsz*y? *Język polski* 57, 323 – 335.
- Mluvnice češtiny 2 (1986) (red. M. Komárek, J. Kořenský ad.). Academia: Praha
- NABĚLKOVÁ, M. (1993): Vztahové adjektiva v slovenčine. Veda SAV: Bratislava.
- NOVOTNÝ, F. a kol. (1992): Základní latinská mluvnice. Opravené vydání z r. 1957. Nakl. H&H: Praha.
- PANEVOVÁ, J. (přípr.): The degree of comparison of adjectives and their valency. Přípr. pro konferenci Gramatika a korpus. ÚJČ AV ČR, Praha listopad 2005.
- PANEVOVÁ, J. – KLÍMOVÁ, J. (2000): Deminutivní substantiva v Českém národním korpusu a možnosti jejich automatického zpracování. In: *Človek a jeho jazyk*. 1. Jazyk ako fenomén kultúry (Na počesť Jána Horeckého) (Red. K. Buzássyová). Veda: Bratislava, 296 – 306.
- POLDAUF, I. (1948): O podstatě stupňování přídavných jmen. *Časopis pro moderní filologii* 31, 109 – 122.
- Příruční mluvnice češtiny (1995) (red. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová). Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- TRNKA, B. (1958): On Some Problems of Neutralization. In: *Omagiu lui Iorgn Iordan cu Prijelul Implinirii a 70 de Ani*. Academia Republicii Populare Romîne : Bucarest. 861 – 866.
- ŠMILAUER, V. (1972): Nauka o českém jazyku. SPN : Praha.

O JEDNEJ SYNTAKTICKEJ ZVLÁŠTNOSTI SLOVANSKÉHO ZNENIA OTČENÁŠA

PAVEL ŠIMA

Už bolo konštatované, že staroslovanská prekladateľská technika sa riadila zásadou Aristotelovej logiky – správne :: nesprávne, nie však správne/nesprávne.¹

Keď z tohto hľadiska sa pokúšame interpretovať paralelné syntaktické konštrukcie v Pánovej modlitbe, ktorými sa vyjadruje vzťah veriacich k Bohu pri odpúšťaní hriechov (*i ostavi nam dlęgy naši, jakože i my ... Mt 6,12 ... ibo sami Lk 11,4*), môžeme tento vzťah vyjadriť schémou:

$$Ax = Ay :: Ax < Ay^2$$

Porovnávaním s gréckou a latinskou predlohou konštatujeme, že *sicut – ώοο και α και γαρ – siquidem* (Mt :: Lk) v prvom prípade signalizujú rozvíjanie obsahu hlavnej vety, v druhom (Lk) dopĺňujú význam len jedného člena hlavnej vety kauzálnym vzťahom (*odpusť, pretože*).

Odpoveď na otázku, prečo nie je text Modlitby totožný, treba hľadať v teologických výkladoch, na otázku, čo privádza v tejto modlitbe k paralelizmu a ku kauzalite v konaní obidvoch strán, treba hľadať v extrajazykových faktoroch, podmieňujúcich takýto stav, vyjadrovaný uvedenými syntaktickými postupmi. O ustálenosti týchto postupov sa presviedčame aj konfrontáciou nemeckého, českého, ruského a slovenského moderného znenia (*wie – denn, jakož – nebo, как u – ubo u, ako aj my – lebo aj my*).³

Pre našu úvahu bude smerodajné aj to, čo sa uvádza v Mt 5,17 : *Ne dumajte, čto Ja prišiel narušiť zakon ili prorokov: ne narušiť prišiel Ja, no ispolniť. 18 Ibo istinno govorju vam : dokole ne prejdet nebo i zemľa, ni odna jota ili ni odna čerta ne prejdet iz zakona, poka ne ispolnitsia vse.*

Tu sa ponúka analógia so starozákonným vzťahom Izraelitov k bohu, kde idea zmluvy je zachovaná nielen v označení zákon, ale aj priamo v starozákonnom texte. Už Noe sa stáva objektom zmluvy s bohom.⁴ Rovnako s Abrahámom konal Hospodin (ibid. 15, 18), dokonca sa dohodla procedúra potvrdenia dohody.⁵ Napokon Hospodin plní prisa-

¹ Porov. moju stať *Latinská predloha k zneniu Osatromíra (K dejinám slovanského prekladu Písma)*. V tlači.

² A = aktivita, činnosť.

³ Die Bibel...Übersetzung D. Martin Lutter. Stuttgart 1938; Biblí svatá ... podle posledního vydání kralického z roku 1613. V Praze 1951; Библия ... в русском переводе 1970. Porovnaj aj sub *ubo* in Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). М. 1994, 246 – s paralelami v Zogr, Mar, Sav. Rovnako aj v Dobr 12. stor. Sofia 1975.

⁴ S tebou však učiním smlouvu svu (Genezis, 6, 18).

⁵ *Obřezete pak tělo hanby své; a to bude znamením smlouvy mezi mnou a mezi vámi* (Genezis 17, 11) ... *a budeť smlouva má na těle našem za smlouvu věčnou* (ibid. 17, 13).

hu, ktorý dal otcom Izraelitov a uvádza ich do zeme Kanaanskej.⁶ Boh bude konať, keď aj ľud bude konať v jeho intenciách (Exodus 15, 26), teda dohoda je recipročná pre dve autonómne, rovnoprávne sily, činnosť ktorých závisí od ochoty spolupracovať, avšak Hospodinove prikázania ľud nemôže odvrhnúť (ibid., verš 28). Sprostredkovateľom rady boha a jeho ustanovení sa stáva Mojžiš (Exodus 18, 16).⁷ Dodržanie zmluvy je garanciou pre vyvolený ľud, pre ľud zvláštny (ibid., 19,5). Mojžiš čítal z knihy zmluvy (Ibid. 24,7), vyhotovil sa aj stánok dohody (ibid., 29, 42), boh bude bývať uprostred synov izraelských a bude im za boha (ibid., 45, tiež 33, 7). Mojžiš bol v priamom kontakte s bohom a rozprával sa s ním „*tak jako mluví člověk s přítelem svým* (ibid. 33, 11). Vyhlásení o dohode je viacero (ibid. 34, 10 plus 27), ustanovuje sa, že „... *já jsem Hospodin, kterýž jsem vás вывел из земли Египетской, абых вам был за Бога* (Leviticus 11, 45). Tu sa zmluvné strany týmto akoby identifikovali.

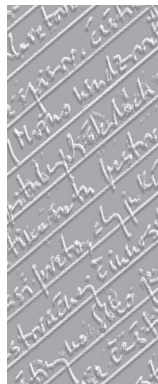
Syntaktická konštrukcia, na ktorú sme upozornili, ešte nebola komentovaná paleoslavistami, hoci sa už konštatovalo, že v Modlitbe Pánovej je až 10 rozdielnych prekladových jednotiek v texte Matúša.⁸ Povedľa variatívnych lexém *напастъ – искушение: неприязнь – лукавый, насыщенный*, s bohatými variáciami, *отпуст – оставление (грехов)*, ktoré siahajú až do veľkomoravskej prekladateľskej školy, syntaktická konštrukcia *с якоже // ибо* signalizuje, že vzťah izraelského boha k jeho vyznávačom nebol priamočiary a direktívny, že v interpretácii prekladateľa kresťanskej koncepcie svetské :: božské má charakter rovnoprávneho vzťahu, ktorý sa mohol interpretovať aj ako vzťah podmieňujúci sa konkrétnou dohodou. Bez syntaktických prostriedkov by sme o takomto starožidovskom vzťahu v Novom zákone / Novej zmluve nemohli hovoriť, toľkož nie dokladať, že Kristus naskutku neprišiel rušiť zmluvu, ale ju zachovať s udivujúcou dôslednosťou. Je vecou, zdá sa, jasnou, že znenie Modlitby u Matúša je miernejšie pri určovaní analogického správania sa izraelského boha a jeho ľudu, zatiaľ čo v znení Lukášovom to isté znenie v rovine významu nadobudlo rovinou výrazu iný gramatický vzťah, ktorý sa dá pomenovať kauzálnym. Vo vzťahu k bohu sa tu dáva do závislosti konanie boha pod tlakom konania Izraelitov, ktorí si vymáhajú analógiu.

---

⁶ Exodus 13, 5.

⁷ „Tehdy existovala spousta proroků ... Když si chtěl uchovat vliv, musel ... neztratit kontakt s hlavním proudem v izraelské společnosti. Ze všech jeho funkcí bylo nejdůležitější prostřednictví mezi Bohem a lidmi“ (Paul Johnson, Dějiny židovského národa. Rozmluvy 1955, s. 59).

⁸ А. С. Новикова, Из истории перевода с греческого первой славянской книги. In: Славянский вестник, вып. второй. К 70-летию В. П. Гудкова, п. ред. А. Е. Аваньева и З. И. Карцевой. Макс пресс. М. 2004.

К сопоставительному анализу одного из классов именных синтаксем (с + I)

ЯНА РУФЕРОВА

При сопоставлении русских синтаксем¹, представленных предложными падежными формами (п-формами) *с + I*, с соответствующими чешскими мы исходим из положения, что русский язык в текстах, выражающих коммуникативно-смысловые потребности говорящих, обнаруживает большую меру организованности, чем это представлено в большинстве лингвистических описаний². Чтобы раскрыть ее (организованность), необходимо изучать взаимообусловленность единства значения, формы и функции, что позволяет более объективно дифференцировать значения (в данном случае) предложно-падежных форм, являющихся восполнением предикатов, представленных определенными семантическими группами глаголов или предикативных прилагательных, не только в рамках одного языка, но и в сопоставлении его с другими языками. Такое сопоставительное описание лингвистических явлений в направлении „текст – язык» важно с теоретической и практической точек зрения.

При описании всех синтаксем, представленных предложными п-формами с первичными предлогами с точки зрения пространственной упорядоченности и неупорядоченности³ учитывались:

- лексическое значение предлога;
- лексическое значение существительного, представляющего в предложной I-п-форме зависимую от предлога синтаксему;
- контекстуальные значения предложной и падежной сем, реализующиеся, прежде всего, в зависимости от семантики предиката;
- инвариантное значение соответствующего беспредложного падежа, которым считается функция релятора, благодаря чему падежные семы через предикат соотносят друг с другом независимые друг от друга синтаксемы на основе организующих способностей предиката и помещают их в определенные позиции начала (Н), конца (К) и в позиции между ними (М) семантической структуры предложения (ССП);
- комплексные характеристики, мотивированные отношениями на денотативном уровне.

Приведем несколько примеров предложений, в которых выступают синтаксической структурой русского предложения обусловленные синтаксемы, представ-

¹ Характеристику понятия синтаксемы см. Золотова (1973), (1998), (2001).

² Uličný (1984), (2001), Золотова (1998), (2001).

³ Rufferová (1999), (2003).

лен-ные предложными п-формами *s + I*. Материал для анализа был собран путем выборки из словарей⁴, текстов публицистики, научной и художественной литературы; имеются и отдельные примеры носителей русского и чешского языков.

В данном материале встречались синтаксемы, выполняющие роль 'темпоратив 1', 'темпоратив 2' и 'тематив'.

1. Синтаксема темпоратив 1 обозначает периодичность или постепенность изменений в субъекте. Она представлена названиями повторяющихся действий (*возвращаться с зарей, со временем, с развитием нашей экономики, с возвращением из отпуска*) или календарных явлений, т.е. лексически ограниченного круга слов (*секунда, час, день, утро, год, весна*), и с названиями конкретных предметов, что представляет собой эллиптические структуры, напр.: *вставить с курицами* - т.е. 'вставить тогда, когда встают куры'. Синтаксемы могут выступать во мн. ч. (*с годами*) или с определением *каждый* употребляются в ед.ч. (*с каждой новой книгой, с каждым днем, с каждой весной, с каждым утром, с каждой секундой, с каждым часом, с каждым годом* и т.п.). Синтаксема темпоратив 1 может выступать в качестве распространителя предложений, формируемых глаголом с семантикой изменяющегося качества, напр.:

Мой сад с каждым днем увядает. [СС]

Стоднев богател с каждым днем и становился непреодолимой силой, а мужики все больше запутывались в его тенетах. [Ф. Гладков]

С течением времени все изменилось. [НЯ]

Синтаксемы часто встречаются в структурах с участием компаратива, напр.:

С каждой новой книгой эта несхожесть русской жизни с жизнью иных стран выступает предо мною все яснее. [Горький]

Хорошо здесь: и шелест и хруст; *С каждым утром сильнее* мороз. [Ахматова]

Я становлюсь уступчивей с годами. [НЯ]

Ту же функцию синтаксема выполняет и в чешском языке. Ее эквивалентом могут быть предложно-падежные формы *s + I*, напр.: *S časem se všechno změnilo* ('jak se měnil čas'), беспредложный *I* (*časem - ,v tom čase', za čas'*; *tou dobou - ,v té době'*), беспредложный *A* (*hodinu, měsíc*), *za + G, po + L* - и в сочетании с атрибутом *každý (každou chvíli)* - или описания типа *hodinu od hodiny, rok od roku, čas od času, den ode dne*⁵. Напр.:

С наступлением весны ему стало лучше. - *S příchodem jara se mu udělalo lépe.* [НЯ]

Сделаю *со временем*. - *Časem to udělám.* [НЯ]

С каждым годом ей становилось хуже. - *Rok od roku jí bylo hůře.* [НЯ]

С каждым часом ему становилось лучше. - *Každou hodinu (hodinu od hodiny) mu bylo lépe.* [НЯ]

Темпы строительства нарастают *с каждым днем*. - *Tempo výstavby roste každým dnem.* [НЯ]

Он может прийти *с каждой секундой*. - *Může přijít každou vteřinu.* [НЯ]

С возвращением из отпуска начал усиленно работать. - *Po návratu z dovolené začal usilovně pracovat.* [НЯ]

Анна Александровна сняла маску, и Дорофеев увидел знакомое, почти не изменившееся *с годами* лицо их старой учительницы. - *Anna Alexandrovna si sun-*

⁴ Морковкин (1997), Золотова (2001), Кореčný (1973), Velký rusko-český slovník (1959).

⁵ Trávníček (1951, т. 2, 1226, 1234).

dala masku a Dorofejev spatřil známou, *lety* téměř nezměněnou tvář jejich staré učitelky. [VRČS, 4, 241]

C godami он пополнел. - *Lety* ztloustl. [НЯ]

Vracel se *za svítání*. - Vstávala a chodila spát *se slepicemi*. [НЯ]

У меня *s godami* все меньше и меньше тяга к вещам. [Амосов]

S (přibývajícími) lety mě stále méně a méně přitahují věci. [НЯ]

2. Темпоратив 2 – это синтаксема, называющая время начала или окончания действия, состояния. Синтаксему представляют имена, называющие действия, состояния, к началу или окончанию которых приурочивается сообщаемое. Синтаксема может выступать в качестве предидирующего компонента в фазисной модификации предложений, в моделях с девербативным существительным в роли первого конститутивного компонента предложения (предидируемого), т.е. во вторичных моделях. Часто в них употребляется вспомогательный глагол *начинаться*⁶, напр.:

Дежурство начиналось *s наступлением* вечерней темноты. [В. Катаев]

Эквивалентом в чешском языке может быть предложная п-форма *s + I, za + G, při + L* или *придаточное предложение времени*, напр.: *při západu slunce, za západu slunce, když zapadne slunce*. На фоне представленного предложением компонента синтаксемы, репрезентацией которых является предложная п-форма, представляют собой номинализацию и конденсацию. Эквивалентом синтаксемы темпоратив 2 бывает в чешском языке предложная п-форма *s + I*, обозначаемая в чешских грамматиках термином *časový orientátor* (ČO), крайне редко. Приведенная предложная п-форма употребляется чаще для репрезентации синтаксемы, называемой в чешском языке „*přísllovečné určení průvodních okolností*“ (ADVCom, сопровождающее действие обстоятельство)⁷.

Синтаксема темпоратив 2 является обязательной лишь при сказуемых, содержащих в себе временные и пространственные компоненты значения; при этом могут в синтаксемах реализоваться не оба, а только один из приведенных. Реже реализуются синтаксемы с пространственным компонентом значения. Так же как в русском и в чешском языке синтаксема в позиции субъекта (предидируемого компонента) представлена существительными с пропозитивным значением (*představení, služba*), напр.: *Moje služba v kuchyni začínala se západem slunce a končila s jeho východem*. [НЯ]

Operní představení na nádvoří litomyšlského zámku začínají vždy *se soumrakem*. [НЯ]

Koncerty v zámecké zahradě začínají *se západem slunce*. [НЯ]

Se zapadajícím sluncem zavanulo chladem. [НЯ]

Синтаксема темпоратив 2 может выполнять и роль распространителя предложения, напр.: *C зарею* утки с лягушкой снова пустились в путь. [Гаршин]

Утро красит нежным светом Стены древнего Кремля, Просыпается *s рассветом* Вся советская земля. [Лебедев-Кумач]

C окончанием школы решено было, что я поеду держать экзамены в Ленинградский у-ниверситет. [СС]

C приездом Микеланджело в Рим начинается новый период его жизни. [СС]

Прочность соединений с водородом у элементов рассматриваемого семейства резко падает *s возрастанием порядкового номера* элемента. [СС]

⁶ Золотова, Г.А. (2001, 72 и сл.), (2001a) и (1986).

⁷ Mluvnice češtiny (1987, т. 3, 91, 111), Příruční mluvnice češtiny (1995, 373 сл.), Trávníček (1951, т. 2, 1299) и приведенный список литературы.

С вводом новых мощностей производство аммиака в объединении возрастет на 450 тысяч тонн в год. [Правда]

Эквивалентом в чешском языке может быть предложная п-форма *s + I*.

S Michelangelovým příjezdem do Říma začíná nové období jeho života. [НЯ]

3. Синтаксема тематив - это компонент, называющий тему, субъект оцениваемой ситуации. Синтаксема может выступать в моделях, оценивающих положение или состояние. Положение и состояние обычно оцениваются как неблагоприятные и не-ожиданные.

Компонент со значением первого конститутивного компонента модели (преддицируемого субъекта состояния) выступает при преддицирующем компоненте, представленном предикативными наречиями, напр.: *Дочь моя!.. С ней дурно!..* [СС]

[Любовь Андреевна]: Этот дикий человек опять заболел, опять *с ним нехорошо.* [СС]

Беда, *с матушкой дурно*: головокружение, рвота. [СС]

Карабаша томил жар, он чувствовал, что *с ним неладно.* [СС]

Выезжайте немедленно, *с женщиной плохо.* [Известия]

Преддицирующий компонент может быть далее представлен предикативно-стативными именами без глагола или с вспомогательными глаголами типа *происходить, приключиться, случиться, бывать, сделаться, стать* и некоторыми др.:

Что *с тобой?*... Она сперва отнекивалась, уверяла, что *с ней* ничего. [СС]

Она бросилась ко мне: *со мной*, кажется, был озноб, а может, и обморок. [СС]

С Прокоповой женой случилась истерика. [СС]

Надобно собрать этой одолень-травы и в пояс зашить, и тогда *с человеком* никакой беды не *случится* - одолень-трава всякую беду отведет. [СС]

С Акулиной, жившей в прислугах у лавочника, *случился* грех. [СС]

Дарья Дмитриевна, ах, Дарья Дмитриевна, что *происходит с вами?* [А.Толстой]

Недавно *с Авксентием Пантелеевичем* *тряслось* большое несчастье. [Ильф и Петров]

Эквивалентом в чешском языке может быть предложная п-форма *s + I*, беспредложный *A*, или другая предложная п-форма (напр. *v + L*) с глаголами *stát se, být, mít*.

Что *с тобой* *сделалось?* - *Co se s tebou stalo?* [НЯ]

Něco se stalo buď se mnou, nebo s Amerikou. [НЯ]

Странно, уже несколько ночей сряду с рядом *с ним* была лихорадка. - *To je divné, již po několik nocí za sebou měl horečku.* [НЯ]

Vrhla se ke mně: zdá se, že mě mrazilo, a možná, že jsem byla v mdlobách. [НЯ]

Синтаксема тематив встречается и в моделях, оценивающих положение и названных в синтаксеме *s + I* предметов (*с золотишком, с хлебом, с ситцем, с кормами, с технической книгой*). Оценка дается с точки зрения количественной достаточности или недостаточности, напр.:

Даже *с хлебом* будет туго, если нету угля. [СС]

Бани у нас неплохие. Мыться можно. Но только у нас *с номерками* беда. [СС]

Только вот *с садами* плоховато. Но и сады вырастут. [СС]

А там в колхозе *с кормами* посвободнело, чего-нибудь лишнего подкинет Ладе. [СС]

Эквивалентом в чешском языке бывают предложные п-формы *s + I*, беспредложный *A* или *прилагательные*. Эквивалентом в чешском языке могут быть

и сочетания типа *co se týče*, *'co do + G*, *pokud jde o +A*, *z hlediska + G*. См. чешские пред-ложения с обособлениями типа *S tím tygrem*, *to snad bylo trochu teatrální*. *Stou rozumovou úvahou*, *to je pravda*, которые близки значениям аспекта (ADVResp): *Mluvnice češtiny* (1987, 3, 125).

Если у тебя благополучно *с деньгами*, почаще посылай телеграммы. - *Budeš-li na tom dobře s penězi*, pošlej častěji telegramy. [НЯ]

Варя была *с заплаканными глазами* ... - *Varja měla uplakané oči*... [Чехов]

Цвел лен - буйно-голубой, кудрявый, широко раскинулось над ним голубое небо, и воздух тоже, казалось, был *с голубизной*. - *Kvetl len - bujně modrý, načechraný, do široka se rozprostřelo nad ním modré nebe a zdálo se, že vzduch je také namodralý*. [VRČS, 4, 241]

С продовольствием было совсем плохо. - *S potravinami, Pokud jde o potraviny*, *to bylo úplně špatné*. [НЯ]

Синтаксема тематив встречается в моделях, оценивающих благополучное или неблагополучное положение или состояние дела с помощью предикатов, представленных глаголами, наречными предикативами или именами оценочной семантики. Синтаксемой *с + I*, представленной формой творительного отвлеченных имен, обо-значается дело, ситуация, напр.:

Только уладилось *с дежурством*, как прибежала тетя Настя. [СС]

Ночью было дело, *со светом* у них что-то не ладилось. [СС]

Что-то не выходило у них *со счастьем*. [СС]

Значит, у него не ладится *с экспедицией*? [СС]

С ночлегом у них упорно не клеилось. [СС]

С механизацией на ферме у нас дело плохо. [СС]

Сперва *с заработком* плохо было. Сейчас, верно, ничего, наладилось. [СС]

Со строительством на центральной усадьбе порядок. [Известия]

С выбором места произошла целая история. [СС]

И все равно что-то не вяжется *с учебой*. [Известия]

Трудно также *с комплектованием* детских библиотек. [Правда]

Да, *с алгеброй* у нее серьезные трудности, *с физикой* и *с химией* тоже слабовато. [Правда]

Когда творительный в синтаксеме *с + I* представлен конкретным именем, синтаксема, представленная *с + I*, называет предмет, служащий темой, поводом ситуации, напр.:

С салом тихо, *с пенькою* пусто (биржевой оборот). [Даль]

Правду говорят, маменька, что *с состоянием-то* много заботы бывает. [СС]

С сборником тоже произошла странная вещь. [СС]

Вас придется отправить в тыл. *С глазом* серьезная неприятность. [СС]

Вы идете, ничего не предполагая, поднимаете глаза, и вдруг, на миг, вам становится ясно: *с миром*, *с правилами* мира произошли небывалые перемены. [СС]

Вадим Петрович принял без колебаний этот новый мир, потому что это совершалось *с его родиной*. [А.Н. Толстой]

С художником промахнулись! Что же делать! [СС]

С пьесой не ладилось, вкус к ней пропал. [СС]

С этим яблочным пирогом дьявольская возня. [СС]

Эквивалентом в чешском языке бывают предложные п-формы *с + I* или сочетания типа *co se týče*, *co do + G*, *pokud jde o +A*, *z hlediska + G*, напр.:

И с жилищем все решилось неожиданно скоро. - I *pokud jde o bydlení, všechno se rozhodlo nečekaně rychle.* [НЯ]

-У тебя с рукой-то порядок? — Пустяк. Осколок зацепил... Разработается! - A *pokud jde o ruku, je v pořádku?* А jak to máš s rukou, je v pořádku? [НЯ]

И в чешском языке речь идет о выделении темы, которой касается следующее далее высказывание. Синтаксема называет дело, ситуацию, когда она представлена не только отвлеченными, но и конкретными именами, обозначающими то же самое эллиптически.

На основе анализа собранного материала предложных п-форм с социативным предлогом *s*, применяя приведенные выше критерии, мы предполагаем, что с точки зрения упорядочения он настолько нейтрален, что синтаксем, представленные предложными п-формами *s + I*, соответствуют упорядочению своих опорных синтаксем - в нашем материале упорядочению посредством семы простого творительного. Мы думаем, что это является свидетельством того, что приведенные предложные п-формы выражают координацию посредством субординации, ср. *мы с вами* - т.е. *мы и вы; друг с другом, между собой, она спорила с отцом; bratr a já, já s bratrem.*

В пределах рассмотренного материала синтаксем, представленных предложными п-формами *s + I*, употребление которых обусловлено синтаксической структурой предложения, были выделены следующие их типы: 'темпоратив 1', 'темпоратив 2', 'тематив'.

Анализ проводился в сопоставлении с чешским языком. Эквивалентами предложных п-форм *s + I* были предложные п-формы *s + I, při + L, v + L, za + G, беспредложные п-формы I, A, структуры tupa den ode dne, pokud jde o + A, co se týká + G, co do + G, z hlediska + G, прилагательные, или нукль.* Синтаксем выполняли те же функции, что и в русском языке.

СОКРАЩЕНИЯ

N - именительный, G - родительный, D - дательный, A - винительный, L - предложный, I - творительный.

ССП - семантическая структура предложения

ADV Loc - наречие места

Adv Temp - наречие времени

НЯ - носитель языка

ЛИТЕРАТУРА

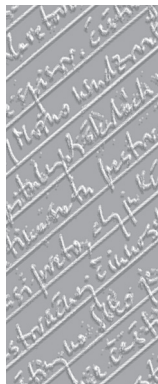
КОПЕЦНÝ, F.: Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Praha, Academia 1973, sv. 1.

Mluvnice češtiny. Praha, Academia 1987, sv. 3.

RUFEROVÁ, J.: *Sémantické typy predikativních adjektiv s prostým a předložkovým genitivem v současné ruštině.* Hradec Králové, Gaudeamus 1999.

RUFEROVÁ, J.: *Об одной группе предложных конструкций.* В сб. *Русское слово в мировой культуре. Русский текст и русский дискурс сегодня.* Санкт-Петербург, Политехника, 2003, 385 – 393.

- TRÁVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha, Slovanské nakladatelství 1951, sv. 2.
- ULIČNÝ, O.: *Instrumentál v struktuře české věty. Příspěvek k pádovému systému v češtině*. Praha, UK (1984), (2000).
- ULIČNÝ, O.: *K jazykové stylizaci časoprostorových relací: začátek, konec a střed jako jazyková univerzália*. In: *Prace Filologiczne*, 46, Warszawa 2001, s. 623 – 627.
- Velký rusko-český slovník. Praha, NČSI 1959.
- ЗОЛОТОВА, Г. А.: *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва, Наука, 2001, 1988.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. – ОНИПЕНКО, Н.К. – СИДОРОВА, М.Ю.: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва, РАН ИРЯ им. В.В. Виноградова, 1998.
- МОРКОВКИН, В.В. – ЛУЦКАЯ, Н.М. – БОГАЧЕВА, Г.Ф.– КОПЫЛОВА, И.Н. – БОРИСОВА, Е.Г. – УСПЕНСКАЯ, И.Д.: *Словарь структурных слов русского языка*. Москва, Лазурь, 1997.

Renesancia cirkevných slovanizmov v súčasnej ruskej žurnalistike

LENKA ČOKINOVÁ

Cirkevné slovanizmy majú vďaka svojej dlhovekej tradícii široké zastúpenie aj v súčasnom systéme ruského spisovného jazyka. Súvisí s tým aj ich čoraz častejší výskyt v dnešných masovokomunikačných prostriedkoch.

Keďže sa cirkevné slovanizmy v spisovnom ruskom jazyku vyskytujú paralelne s pôvodnou ruskou lexikou, ich cudzojazyčný pôvod častokrát nevnímajú ani samotní nositelia jazyka. Ide predovšetkým o slová typu *благодарность, страна, враг, время, страница, сладкий* a iné.

Už na širšom historickom pozadí možno sledovať zjavný vplyv cirkevných slovanizmov na ruský spisovný jazyk. Bolo vyslovených niekoľko známych teórií o vplyve staroslovianskeho jazyka na ruský spisovný jazyk. Medzi najznámejšie patrí koncepcia A. A. Šachmatova: „по своему происхождению русский литературный язык – это перенесенный на русскую почву церковнославянский язык, в течение веков сближавшийся с живым народным языком и постепенно утративший и утрачивающий своё иноземное обличие („Очерк современного русского литературного языка», Москва 1941, стр. 60).

Nie menej známa je teória S. P. Obnorského, ktorý hovorí o „ruskom“ (východoslovianskom) základe a o neskoršom vplyve cirkevnoslovianskeho jazyka. („Очерки по истории русского литературного языка старшего периода», Москва – Ленинград 1946, стр. 6).

Mladšou a zároveň najpresvedčivejšou je teória V. V. Vinogradova, ktorý hovorí o existencii „книжно-славянского“ и „народно-литературного“ языка. K tejto teórii sa prikláňa aj I. S. Uluchanov („О языке древней Руси», Москва 1972): „Языковая ситуация на Руси в эпоху средневековья была своеобразной: сосуществовали два близкородственных языка: 1) церковнославянский (=русифицированный старославянский) и 2) свой древнерусский язык.»

Dodnes je táto otázka predmetom mnohých výskumov, avšak faktom ostáva koexistencia dvoch blízkyh jazykových štruktúr, ich vzájomné obohacovanie a priaznivá symbióza v priebehu niekoľkých storočí.

Zo staroslovienčiny prenikli do ruského spisovného jazyka cirkevné termíny typu *воскресение, кадило, крест, креститель, святой, священник, пророк* a iné a slová označujúce abstraktné pojmy typu *благо, власть, жажда, истина, нрав, мудрость*.

V súčasnej jazykovede sa vo všeobecnosti vydeľujú tri skupiny cirkevných slovanizmov. Prvú skupinu tvoria slová, ktoré predstavujú varianty všeslovianskej lexiky, napr.: *враг, глава, время, одежда, раб* a iné. Druhú skupinu tvoria slová prevzaté zo staroslovianskeho jazyka a tiež kalky z gréčtiny typu *благоденствие, вдохновение, восток,*

излить, исключить, излияние a iné. Tretiu skupinu tvoria sémantické slovanizmy typu *бог, блуд, грех*.

Osud staroslovjenskej lexiky nebol jednotný. Niektoré slová postupne strácali svoj knižný charakter a stali sa súčasťou hovorovej reči. Iné naopak vytesnili pôvodné ruské slová porov. stsl. *враг* - rus. *ворог*, stsl. *вред* - rus. *веред*, stsl. *время* - rus. *веремья*, stsl. *сладкий* - rus. *солодкий*, stsl. *нужда* - rus. *нужа*, stsl. *жажда* - rus. *жажа*. Niektoré slovanizmy sa stali súčasťou pasívnej slovnej zásoby napr. *алчный, алкать, агнец, глас, древо, десница* a iné.

V súčasnosti možno sledovať renesanciu cirkevných slovanizmov aj v súčasnej ruskej žurnalistike, pričom najväčšie zastúpenie majú frazeologizmy. Ako prvý sa tejto otázke venoval prof. R. O. Vinokur, ktorý konštatoval, že *„газетный язык по сути дела насквозь фразеологизирован, поскольку стандартность, клишированность многих типично газетных выражений является неотъемлемым свойством этого языка.“*

V posledných rokoch možno sledovať časté používanie biblických frazeologických zvrátov, napr.:

1. *„Козёл отпущения“* в образе экономической реформы – это социальный громоотвод“ (Pravda 1989, 11. septembra)
2. *„Кажется, что библейский миф о Вавилонском столпотворении может стать грозной реальностью, в нашей стране“* (Pravda 1989, 11. novembra)
3. *У людей потеряно уважение к своему труду, выросли поколения, которые ничего» не слышали» о любви к ближнему»* (Literaturnaja Gazeta 1989, 1. novembra)

Často sa frazeologizmy vyskytujú aj v novinových titulkoch, napr.

- *„Не ждать манны небесной“*
- *„Соломоново решение“*
- *„Саркофаг или Ноев ковчег“*
- *„Не испив той чаши“*
- *„Свет звезды Полюнь“*
- *„Время собирать камни“*
- *„Партнерство во имя будущего“* a mnohé iné

V hovorovej reči majú frazeologizmy ustálený význam, stávajú sa bežnými a preto sa novinári snažia vrátiť frazeologizmu obraznosť, pričom využívajú rôzne spôsoby autorského variovanía. B. V. Krivenko poukázal na to, že *„в газетной практике при создании авторских модификаций или квазифразеологизмов используются все виды трансформации традиционных устойчивых выражений: семантическая, синтаксическая, лексическая, контаминация, фразеологическая паронимазия и стилистические смешения.“*

V novinových titulkoch možno nájsť aj prípady, kde v porovnaní s tradičným frazeologizmom došlo k zámene jedného slova, napr.: *„Гора преткновения“*; *„Не планом единым“* porov. stsl. *„камень преткновения, не хлебом единым“*. Takýchto titulkov je omnoho viac a pritom prameňom uvedených príkladov sú len noviny Pravda a Izvestija z roku 1989. Ďalšie príklady:

- *„Не сыром единым“*
- *„Не жиром единым“*
- *„Не хлопком единым“*
- *„Не бойкотом единым“*
- *„Не углём единым“*

- „Не нефтью единой“
  - „Не контрастом единым»
- a tiež
- „Льготы преткновения»
  - „Острова преткновения»

Podobným prípadom takejto lexikálnej transformácie je aj spojenie „обвести ближнего вокруг пальца“. Známe sú aj prípady, keď je ustálené slovné spojenie rozšírené o niekoľko slov napr.: „Здесь были лишь ветер да разверзающиеся хляби небесные.“ rogov. „разверзлись хляби небесные».

Výsledkom lexikálnej transformácie je aj titulok v novinách „Человеку – человеково, а роботу – роботово“, ktorý vznikol z cirkevnoslovanského spojenia „Кесар кесарево, а Бозу-Божье“.

Pomerne časté sú s novinách aj cirkevnoslovanské zámená a častice: „...автор сих строк сей иннок...; на сей раз я отчасти нарушу наш неписанный закон; у автора сих строк трансформируются в голове разные дурацкие мысли; ежели...“ a iné.

Нерaz v tom istom texte a na stránkach tých istých novín nájdeme ruské a cirkevno-slovanské slová typu *голова – глава, золото – злато, сторона – страна*, pričom napr. slovo „золото“ Rusi používajú na označenie kovu, napr. „чаша сделана из золота“ a slovo „злато“ používajú na označenie bohatstva napr. v spojení „они жаждут злата, т. е. богатств“.

K cirkevným slovanizmom nájdеным v dennej tlači možno zaradiť aj spojenie „Патриарх всех Руси Алексей II., для которого это была уже вторая за неделю встреча с главой государства сообщил...“ alebo vetu „будут совершены особые молитвы о здравии президента...“

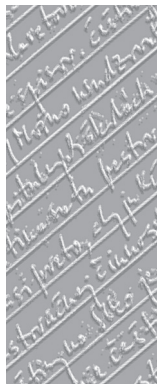
Mnohé slová cirkevnoslovanského pôvodu si v súčasnom jazyku zachovávajú svoj pôvodný význam. K takýmto slovám patrí napr. slovo *ленота*, ktoré sa používa vo význame „красота, великоление“. V staroslovienskom jazyku malo rovnaký význam a spolu s ním sa používalo aj prídavné meno *лен* a príslovka *лено*. Rovnako aj slová *чрево*, *перст* si zachovali pôvodný význam, napr. vo vete „персты поставляются на лоб, затем на чрево.“

Tendenciu k návratu používania cirkevných slovanizmov však možno sledovať nielen v žurnalistike, ale tiež v umeleckej literatúre a v neposlednom rade aj v bežnej hovorovej reči. S tým súvisí aj rovnako silný záujem jazykovedcov skúmať vplyv cirkevných slovanizmov na súčasnú ruskú spisovnú normu.

LITERATÚRA

- КРИВЕНКО Б. В.: Фразеология и газетная речь. Русская речь, 1993, No 3, с. 44 – 49.
 ФАСМЕР М.: Этимологический словарь русского языка, Москва 1987, в 4-х тт.
 ШАНСКИЙ Н. М. – БОРБОВА Т. А.: Этимологический словарь русского языка, Москва 1994.
 ЦЕЙТЛИН Р. М., Старославянский словарь (по рукописям X. – XI. веков). Москва 1999.
 КОНОНЕНКО В. И.: Русский язык. Киев 1986.
 MRÁZEK R.: Historický vývin ruštiny. Praha 1988.
<http://arutyunov.temator.ru/cont/3061/34.html>
<http://utmn.ru/frgf/No13/text07.html>

Perspektívy syntaktickej analýzy jednočlennej vety v ruštine

ZUZANA HOSSZÚOVÁ

Prehodnocovanie poznatkov jazykovedy a formovanie kognitívno-komunikatívnej paradigmy v posledných desaťročiach viedlo k posunu predmetu jazykovedného výskumu k textovo-pragmatickým otázkam a k snahe o uchopenie všetkých prejavov jazykového správania. Predmetom záujmu sa stal človek ako hovoriaca bytosť, nositeľ jazyka a jeho fyziologicko-psychické procesy súvisiace s hovorením a poznaním.

V súvislosti s premietnutím uvedených znakov do syntaxe môžeme spomenúť napr. sformovanie nadvetnej, resp. textovej syntaxe. Aktuálnou však naďalej ostáva aj problematika typológie vety ako centrálnej syntaktickej jednotky. Podľa G. A. Zolotovej „...лингвистическая наука, особенно в синтаксическом ее разделе, ведающем речевым актом, не всегда учитывает заложенную в каждом типе предложения его предназначенность к определенным видам коммуникативного действия. В этом смысле синтаксис как область лингвистического знания представляет пока ситуацию неиспользованных возможностей“ (Золотова, 1988, s. 52).

Naším zámerom je uviesť niektoré tendencie vo vzťahu k prehodnocovaniu jednočlenných viet, najmä v súvislosti s rôznymi prístupmi k povahe podmetu, resp. subjektu.

Za jednočlennú sa vo všeobecnosti považuje veta, ktorej predikačné jadro je vyjadrené jedným hlavným vetným členom, vetným základom, fundamentom. V nasledovných príkladoch jednočlenných viet vychádzame zo systému vetných modelov J. Svetlíka (Svetlík, 1979, s. 210 – 242):

1. JV¹ so slovesným vetným základom: *Смеркается. Начинает светать. Мне хочется спать. Прší. Хрмі. Стміева са.*
2. JV so sponovo-menným vetným základom: *Тихий вечер. Был жаркий летний день. Мне было не до смеху тогда. Вою ты до плачи. Je пос.*
3. JV s infinitívnym vetným základom: *Встать! Мне начинать? Вам бы поспать! Маť так милион! Еште раз та увидиеть!*
4. JV s menným vetným základom: *Воды! Спокойной ночи! Водочки бы! Полиция! Лавина! Зрада!*

Vety typu: *Его лихорадит. В нем тревога. Брату не работается. Всем весело. У нее обморок.* sú oddávna predmetom záujmu lingvistov. Nehľadiac na to, že v nich absentuje kánonický podmet v nominatívne, ktorý by signalizoval zhodu s prísudkom, je

¹ JV – jednočlenná veta

zjavné, že menné aktanty v nepriamych pádoch, ktoré sú nositeľmi predikačného príznaku, nemožno stotožniť s tradičným predmetom. Marguerite-Giraud Weber vo svojej štúdií *Субъектные черты и проблема подлежащего в русском языке* (Weber, 2002 – 2003) ich nazýva privilegovanými aktantmi a uvádza, že vzťah medzi nimi a hlavným členom vetnej konštrukcie nie je totožný s väzbou, ktorá vzniká medzi slovesom – prísudkom a predmetom, ide skôr o osobitý druh predikácie.

Z hľadiska sémantickej štruktúry vety majú uvedené mená funkciu nositeľa statického príznaku, t.j. sémantického subjektu. Priekopníci sémantickej analýzy vetnej štruktúry Jozef Ružička, Rudolf Zimek, Roman Mrázek, Zdeněk Hlavsa, František Daneš, S. I. Kokorinová a ďalší vychádzali z predpokladu, že gramatická a sémantická štruktúra vety sú dve samostatné, i keď prepojené úrovne, ktoré sú často v asymetrickom vzťahu. Na základe tohto východiska možno v uvedených vetných konštrukciách považovať mená v nepriamych pádoch za gramatický predmet a sémantický subjekt stavu. S. I. Kokorinová vo svojej práci *О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке* tvrdí, že sémantický subjekt v ruskom jazyku na rozdiel od podmetu môže byť vyjadrený ktorýmkoľvek nepriamym pádom nezávisle od jeho gramatického vzťahu s predikátom (Кокорина, 1979, s. 3).

G. A. Zolotovova, ktorá systematicky buduje svoju syntaktickú koncepciu od 70. rokov 20. stor. až po súčasnosť v prácach *Очерк функционального синтаксиса русского языка* (1973), *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса* (1982), *Коммуникативная грамматика русского языка* (1998), podrobujú kritike jednak autonómnu analýzu gramatickej a sémantickej štruktúry vety, jednak nadmerný tlak morfológie na syntaktické kategórie. Tvrdí, že nesémantická syntax neexistuje. Jej koncepcia predstavuje funkčný a antropocentrický prístup k jazyku, pre ktorý je príznačná analýza jazykových javov na základe ich komunikatívnych funkcií. V definícii subjektu vychádza primárne z jeho funkcie nositeľa predikačného príznaku, ktorý môže byť vyjadrený rôznymi formami. Pomerne radikálne prehodnocuje delenie viet na dvojčlenné a jednočlenné, tvrdiac, že predikačný príznak nemôže existovať bez svojho nositeľa a všetky vetné konštrukcie sú v podstate dvojčlenné. Pádové formy vo vetách typu *Мне не спится. Меня тошнит. Во мне тревога.* signalizujú nie to, že v daných vetách nie je podmet, ale to, že tieto formy vo funkcii podmetu-subjektu vyjadrujú na rozdiel od podmetu v nominatíve nezávislosť deja, resp. stavu od vôle subjektu.

Z uvedeného vyplýva, že Zolotovova považuje za dvojčlenné všetky vetné štruktúry tradične považované za jednočlenné. Napr. vo vetách typu *Вечерет. Смеркается. Светает.* atď. považuje za subjekt – nositeľa predikačného príznaku – prostredie. Podobne je to v menných vetách typu *Мороз. Жара. Ветер. Снег.* atď., v ktorých forma nominatívu vyjadruje predikačnú charakteristiku miesta a vo funkcii explicitného subjektu môže vystupovať predložkové spojenie: *На улице мороз. За окном метель.*

Za spornú v tejto koncepcii považuje V. P. Kazakov napr. interpretáciu konkrétnych a slovesných podstatných mien ako predikátu jedného typu vo vetách: *Там стул. Там крики.* Vo vetných konštrukciách so slovesom a v synonymických konštrukciách so slovesným podstatným menom dochádza k posunu pri určovaní subjektu: *Во дворе бегают дети.* (subjekt v nominatíve), *Во дворе беготня детей.* (lokačný subjekt) (Казакон, s.114). Olga Yokoyama upozorňuje na vety, v ktorých sa konkurentmi na funkciu subjektu stávajú meno a infinitív, napr.: *Мне тут холодно спать* (Yokoyama, 2004, s. 331).

V súvislosti s prehodnocovaním jednočlenných viet sa znovu vynára otázka o povahe podmetu a jeho vzťahu k prísudku. Úskalia odlišných prístupov k definícii podmetu

a následne, k štruktúre vety, vyjadril J. G. Testelec slovami: „... одни авторы, стремясь к большей строгости понятий членов предложения, учитывают только признаки падежа и согласования и поэтому выделяют подлежащее в предложении *Я вижу*, но не в предложении *Мне видно*; другие лингвисты, в большей степени доверяя интуиции, допускают подлежащее в косвенных падежах, ввиду чего понятие утрачивает строгость, ...» (Тестелец, 2001, s. 323).

V zborníku *Новое в зарубежной лингвистике* z roku 1982, venovanému americkým syntaktickým teóriám, sa stretávame s pokusom E. L. Keenana definovať univerzálny podmet. Východiskom jeho teórie je definícia tzv. базовých viet: syntaktická štruktúra *x* je sémanticky viac базовá, ak význam štruktúry *y* závisí od významu štruktúry *x* (Кинэн, 1982, s. 240). Базовé vety v akomkoľvek jazyku sú teda základné vetné štruktúry, v ktorých sa v maximálnej miere prejavuje morfológický a syntaktický potenciál viet daného jazyka. Analogický prístup možno odhaliť v koncepcii Zolotovovej, ktorá hovorí o izosemických vetných štruktúrach, predstavujúcich centrum systému vetných modelov v ruštine. V izosemických vetných konštrukciách význam slovného druhu v maximálnej miere zodpovedá vyjadrenému kategoriálnemu významu, čiže ide o bezprostredné jazykové stváranie mimojazykovej reality (Золотова, 2001):

- sloveso vyjadruje konanie subjektu: *Сестра читает*.
- predikatív vyjadruje stav subjektu: *Сестре грустно*.
- adjektívum vyjadruje vlatnosť predmetu (kvalitatívny príznak): *Сестра добрая*.
- číslovka vyjadruje množstvo predmetov (kvantitatívny príznak): *Сестер три*.
- podstatné meno vyjadruje kvalifikačný príznak: *Сестра врач*.

Systém vetných modelov má potom radiálnu podobu centra a periférie. Na základe charakteristiky базовých viet definuje Keenan podmet ako komplexný pojem s vlastnosťami (subject properties), ktoré sa vo väčšej či menšej miere prejavujú v rôznych jazykoch, resp. v rôznych vetných štruktúrach daného jazyka.

Marguerite-Giraud Weber testuje v spomínanej štúdiu niektoré subjektové črty príznačné pre ruský podmet v nominatíve na menách v iných pádových formách a prichádza k záveru, že napr. v konštrukciách s datívom typu: *Ему не спится*, sa meno v datíve stáva konkurentom kánonického podmetu v nominatíve. Jedným z hlavných dôvodov, prečo sa datív v týchto konštrukciách tradične za podmet nepovažuje, je absencia jeho zhody s prísudkom; zhodu s prísudkom však nenachádzame ani vo vetách s genitívnym a infinitívnym podmetom: *Воды прибывает. Учиться – главная задача. Кататься весело*.

Meno v datíve však môže kontrolovať zvrtné zámeno, čo je typická vlastnosť podmetu v nominatíve:

Сегодня я чувствую себя отлично. – Ей было жаль своих вещей.

Людям для себя жить хочется.

Kontrola referencie prechodníka príznačná pre podmet v nominatíve sa v konštrukciách s nepriamym pádom považuje za nenormatívnu, prípady porušenia normy sú však pomerne známe:

Вспоминая эти замечательные встречи, мне думается, что они были для меня отличной школой.

Думая об этом, обидно становится. (implicitný datív)

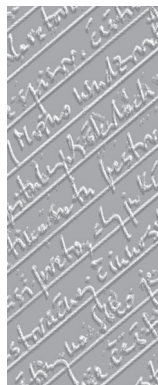
Meno v datíve je v danom type viet vždy životné na rozdiel od nominatívu, nie je však agensom, pretože uvedené konštrukcie nevyjadrujú aktívny dej. Nominatív však takisto nemá vždy význam agensu.

Ak by sme vychádzali z definície podmetu ako komplexného pojmu, meno v datíve vo vetných konštrukciách, v ktorých vyjadruje nositeľa predikačného príznaku zodpovedá niektorým vlastnostiam podmetu v nominatíve. Bolo by určite zaujímavé a užitočné podrobiť dôkladnému testu všetky nepriame pádové formy v ruskom jazyku a zistiť, do akej miery zodpovedajú subjektovým črtám podmetu v nominatíve.

Na záver by sme chceli doplniť, že sa neodvažujeme stotožniť s tvrdením o principiálnej dvojlenosti všetkých jednoduchých viet, ale domnievame sa, že vety, v ktorých sa nepriamym pádom vyjadruje osoba, resp. živá bytosť ako nositeľ istého statického príznaku, si zaslúžia dôkladné prehodnotenie. Absencia zhody ich odsúva do pozície predmetu, a tým sa odsúva do úzadia ich kategoriálny význam. Zároveň sa domnievame, že typológia jednoduchej vety na základe princípu jadra a periférie je veľmi hodnotným krokom vpred a stále otvára nové možnosti analýzy vety.

LITERATÚRA

- ЗОЛОТОВА, Г. А.: Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва 2001.
- ЗОЛОТОВА, Г. А.: Синтаксические основания коммуникативной лингвистики. IN: Вопросы языкознания. № 4, Москва 1988, с. 52 – 58.
- КОКОРИНА, С. И.: О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. Изд. Московского университета. 1979.
- Новое в зарубежной лингвистике, вып. XI. Москва, «ПРОГРЕСС» 1982.
- СВЕТЛИК, Ян: Синтаксис русского языка в сопоставлении с словацким. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.
- ТЕСТЕЛЕЦ, Я. Г.: Введение в общий синтаксис. Москва 2001.
- WEBER, M. G.: Субъектные черты и проблема подлежащего в русском языке. In: Revue des études Slaves. Paris, 2002 – 2003, s. 279 – 289.
- УОКОУАМА, О. Т.: На стыке семантики, синтаксиса и прагматики: прелюдия к синтаксическому анализу предикативов и предикатов оценки. In: Slavistische Beiträge, München 2004.

Grafická akceptácia anglicizmov v súčasnej ruskej próze (Analýza textu románu Китайский проезд¹)

TATIANA GRIGORJANOVÁ

V rámci dynamických procesov prebiehajúcich v lexikálnej rovine súčasného ruského jazyka (ale aj iných slovanských jazykov; Internacionalizácia 1999) dominuje intenzívne prenikanie anglicizmov (resp. angloamerikanizmov) do ruského jazyka. Tento proces sa začal ešte koncom 80. rokov minulého storočia a prakticky pretrváva až doteraz. V odbornej literatúre sa prehodnocuje postavenie angloamerikanizmov v ruskom jazyku, ktoré „воспринимаются уже не как ‚чужое“; а как ‚свое“ – не как варваризмы, экзотизмы, а как слова, подлежащие заимствованию и усвоению» (Сешан, 1996, с. 4). Stretávame sa aj s jedinými názormi o ústupe anglicizmov a amerikanizmov (Григорян, 2005, с. 68), ktoré nahrádza ruská lexika, avšak už obohatená o sémantiku ekvivalentných anglicizmov.

Spočiatku anglicizmy nahrádzali absentujúce finančno-ekonomické a spoločensko-politické pojmy, ale aj počítačovú terminológiu. Neskôr, hlavne pod vplyvom reklamy a možno aj módy či snahy priblížiť sa inému životnému štýlu, anglicizmami sa postupne začali pomenúvať najrozličnejšie reálie a situácie z bežného života (pozri napr. Зимек, 1998; Валгина, 2003; Чуковский, 2004; Костоамров, 1994; Дьяков 2003; Kollár, 2001).

Spôsob začlenenia anglického výrazu do ruského textu komplikuje rozdielnosť dvoch grafických sústav – latiniky a cyriliky, ktoré si navzájom nielen konkurujú, ale ani nie sú schopné jednoznačne a plnohodnotne pri dekódovaní reprodukovať presnú zvukovú podobu slov, čo môže viesť aj k významovému posunu. Prevzaté anglicizmy do ruského jazyka prenikajú alebo vo svojej pôvodnej grafickej podobe v latinke, alebo sa prepisujú do azbuky, nie však prostredníctvom transliterácie, ale uprednostňuje sa fonetická transkripcia (Зимек, 1996; Gazda, 2002). Množstvo variatívnych podôb pri fonetickej transkripcii toho istého slova svedčí o tom, že tento problém sa rieši iba čiastočne. V súčasnosti je veľká rozkolísanosť najmä pri prepise anglických apelatív do ruštiny. Slovníky tiež nepodávajú jednoznačné riešenia, ale iba zaznamenávajú všetky varianty (Словарь английских личных имен).

Anglicizmy našli najširšie uplatnenie v publicistickom štýle, avšak v poslednom období sa s nimi môžeme pomerne často stretnúť aj v literárnych textoch. Zo súčasnej ruskej prózy budeme venovať pozornosť románu *Китайский проезд* Eduarda Тополя, spisovateľa a novinára, ktorý ešte za bývalého režimu emigroval do USA, kde žije doteraz. Román

¹ Эдуард Тополь. Китайский проезд. Москва, Издательство АСТ, 2002 г. 446 с.

² PhDr. Tatiana Grigorjanová, CSc., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 911 02 Trnava, e-mail: bratislava1@yandex.ru.

je z jazykového hľadiska zaujímavý tým, že podáva jazykové prejavy (zrejme autentické – je známe, že autor chodí čerpať materiál do ruského prostredia) cudzincov v komunikácii s Rusmi, do ktorých sú povkladané nielen jednotlivé anglické lexémy, ale aj spojenia, vety či celé odseky. Celý román je husto popretkávaný najrozličnejšími anglicizmami, pričom autor využíva niekoľko spôsobov ich začlenenia do ruského textu.

Pomerne často je anglické slovo či spojenie zakomponované do ruského kontextu v pôvodnej forme, bez prekladu či prepisu do ruštiny. To znamená, že u čitateľa sa predpokladá znalosť významu príslušného anglicizmu: *Ты действительно scum вонючий* (16); *Why? Ты хочешь купить?* (17); *Hi! - сказал русский...* (33).

Môžeme sa stretnúť aj dlhším nepreloženým anglickým celkom, v ktorom najskôr je prvá veta paradoxne prepísaná do azbuky a potom replika pokračuje už len v angličtine: *Бат ай нид мистер Болотникоф! – в отчаянии сказал Винсент... Or any Americans! They are living here... Are they back from the trip?* (232). Ďalšia replika je tiež bez prekladu, ale s poukazom na nesprávnu výslovnosť Talianov: *...You receive five hundred sausand from my bank in Moskau? Yes? Senk you!* (podčiarkla autorka) (34).

Treba sa zamyslieť nad opodstatnenosťou takéhoto prístupu, ktorý nedáva čitateľovi možnosť správne určiť význam cudzích lexém z čítanej predlohy. Niektorí bádatelia (napr. Дьяков, 2003, с. 41) hovoria o zmene mentality Rusov, o tom, že neustále rastie počet tých, ktorí sa dokážu ľahko prepínať z jedného kódu do druhého. Iní sú zasa toho názoru (Григорян, с. 68), že väčšina ľudí už nedokáže sledovať pribúdajúce anglické transplantáty (tento termín používa J. Gazda), ktorým jednoducho nerozumie a aj neustále prepínanie pozornosti z cyriliky do latiniky pôsobí prinajmenšom rušivo.

Nedôsledne je riešený problém uvádzania názvov spoločností, firiem a pod., ktoré sú v románe zvyčajne vyznačené úvodzovkami, ale môžu byť aj bez nich, pričom systém používania úvodzoviek zostáva nejasný: *«Royal Marina Hotel» в Лос-Анджелесе* (7); *компания „New Russia Invest, Ltd.“* (7). Je zaujímavé, ale nie celkom logické, že v daných spojeniach je jedna časť v latinke a druhá v azbuke, hoci celé spojenie možno považovať za anglicizmus.

Pri písaní anglických názvov sa vyskytujú varianty, keď ten istý názov jednej spoločnosti sa vyskytuje v pôvodnej grafickej anglickej podobe, alebo/a fonetická realizácia takýchto anglicizmov sa signalizuje pomocou ruskej grafiky, prípadne sa k nemu pripája aj ruský preklad. Spomínaný postup sa uplatňuje v románe nedôsledne: *„New Russia Invest, Ltd.“* (7) // *„Нью раша инвест, лтд.“* (7); *компания „Safe Way, Inc.“* (18) // *„Сейф уэй“* (35) // *„Safe Way/Надежный путь“* (40).

Ako ďalší spôsob začlenenia anglicizmov do ruského textu je ich uvedenie v pôvodnej forme sprevádzané prekladom do ruštiny, ktorý je v zátvorkách, alebo bez nich. Aj tu sa prejavuje nedôslednosť a nesytemovosť pri používaní zátvoriek. Väčšinou sa prekladajú kratšie anglické vety, ako napr.: *Cut the shit! (Заткнись!)* (11); *You bet! Ты угадал!* (17).

Veľmi frekventovane sa používajú anglické vulgarizmy, o funkčnosti ktorých by sme mohli vážne zapochybovať (porov. Grigorjanová, 2004), ale to bude asi daň móde a slobode prejavu v spoločnosti, ktorá sa ešte nezabavila povestného mantinelizmu a prešla od bývalej prísnej cenzúry k nekontrolovateľnej živelnosti. Ako ukážku vyberáme iba najmenej expresívne výrazy: *Fuckin’ scum! Потрох ёбаный!* 13; *Son-of-a-bitch! (Сукин сын!)* (24).

V románe sa neraz vyskytujú sa aj celé anglické pasáže s následným ruským prekladom:

- *Mister Ferrano! Mister Palsky! Why you’re here? I’m waiting for you at the VIP exit! Your luggage is already there! My name is Sasha, I mean Alexandra! I’m Mr. Bruch’s press-secretary! But from now on I am your giude and trouble-shutter! Mister Bruch*

and Mister Bolotnikov send me here to meet you! (Мистер Феррано! Мистер Палски! Почему вы здесь? Я жду вас у зала «ВИП»! Ваш багаж уже там! Меня зовут Саша, то есть Александра! Я пресс-секретарь Бруха! Но с сегодняшнего дня я ваш гид и администратор! Мистер Брух и Болотников послали меня вас встречать!)(47). Takýchto dlhých anglických úsekov s ruským prekladom je v texte pomerne veľa a ich použitie nemožno vždy pokladať za opodstatnené, skôr za nadbytočné. Je pochopiteľné, že cudzinci v románe nehovoria po rusky a netreba to vyjadrovať explicitne, ak to nemá byť umelecký zámer.

Anglicizmy sa môžu v románe vyskytovať v pôvodnej forme s následným približným prekladom do ruštiny:

- *That car – no way! – сказал он. It cost too much! You couldn't afford it! – И кивнул на остальные машины...*
- *Что он говорит?...*
- *Он говорит, что тебе эта игрушка не по карману... (22)*

Ojedinele sa stretávame aj s opačným postupom, keď približný preklad do ruštiny predchádza anglickému zneniu, a to v prípadoch, keď Rus má potrebu vysvetľovať Američanovi význam ruských slov: *... у нас еще зима в России. Зима, понимаешь? Вэри колд!* (34).

Ako zaujímavý autorský spôsob použitia a vysvetlenia významu anglicizmu je jeho uvedenie v ruskom synonymickom rade: *...самое трудное, но и самое challenging, самое захватывающее и упоительное – сделать первый миллион!* (39).

S fonetickým prepisom anglicizmov do azbuky (a s ruským prekladom, väčšinou v zátvorkách) sa stretávame hlavne pri názvoch rozličných inštitúcií: *„Морнинг дрим“ (Утренняя мечта)* (18). V niektorých prípadoch sa autor obmedzuje iba na prepis do azbuky, väčšinou bez prekladu: *О кей, мой друг.* (31); *Гуд бай, Винни.* (38); *Мы даем вам протэжиен* (78).

Takýto postup sa uplatňuje prevažne pri anglických názvoch firiem, značiek automobilov a módných značkách: *„Макдоналдс“* (50); *отель „Националь“* (50); *компания „Рос-Ам сэйф уэй“* (41); *„Санта-Фе траст сэвинг бэнк“* (38); *авиакомпания „Дельта“* (40); *...костюм от „Армани“, темная рубашка от „Версачи“, туфли от „Балли“, „Роллеск“ на руке ... перстни от „Тиффани“.* (11); *закупка зимней одежды у «Братьев Брукс»* (41); *„Боинг-767“* (40); *„Порше-XXI“* (41); *«Порше Твенти Ван»* (55); *Пропустите! Дорогу! Это «ВИП»* (48).

S transliteráciou anglicizmov do ruštiny sme sa v románe nestretli, práve naopak, vyskytujú sa pomerne často transliterované ruské výrazy do angličtiny: *Желаю удачи! Добро позhalovat в Москву-ууу!* (44). Väčšinu z nich tvoria nadávky a vulgarizmy, ktorým sa cudzinci s obľubou učia ihneď po príchode do Ruska. *Repeat after me: yobaniy Russkiy!* (57).

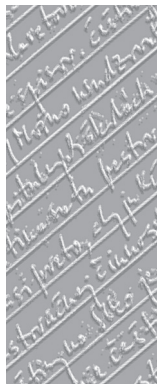
Do azbuky sa zvyknú prepisovať aj mená hrdinov, ale tiež nedôsledne a nesystémovo, paralelne s ich pôvodnými podobami: *Винни* (11), *Винсент Феррано* (40) // *Vincent Ferrnano, Vinny* (10). Mnohé ďalšie propriá sú zasa uvádzané len v azbuke: *Диснейленд* (10); *Лас-Вегас* (10); *Гранд-Каньон* (10); *Лос-Анджелес* (10); *Лас-Вегас* (10).

Podľa našich pozorovaní aj iných prozaických textov súčasných ruských autorov príčiny takého záujmu o používanie anglicizmov nemožno pripísať iba módnemu vlnu a individuálnemu štýlu. Ich široké prenikanie do súčasných umeleckých textov bude bezprostredne súvisieť s celkovým vplyvom anglického jazyka na súčasnú ruskú spisovnú normu. Iba úzus bude môcť vyriešiť, čo z tejto vlny sa zachová v spisovnej norme a v súčasnosti, rovnako ako v minulosti, ruský jazyk sa obohatí o tzv. europeizmy a stane sa ešte elastickejšim a bohatším. Avšak o tom nemôže rozhodnúť zásah kodifikátorov jazyka.

LITERATÚRA

- GAZDA, J.: Konkurence grafických kódů v ruském publicistickém textu. In: Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny. Brno 2002, s. 98 – 108.
- GAZDA, J.: Орфографические проблемы передачи иноязычных названий в русском деловом тексте. In: Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny. Brno 2002, s. 109 – 116.
- GRIGORJANOVÁ, T.: Marginalia to the issue of language ecology. The Common European Space of Education, Science and culture. The collected articles. Part 1. Southern Ural State University Regional Centre for teaching foreigners. Chelyabinsk 2005, pp. 51 – 54.
- Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Ed. J. Bosák. Bratislava 1999.
- KOLLÁR, D.: Súčasný trendy v preberaní cudzích slov (na ruskom a slovenskom materiáli). Slaviča Slovaca, 36, 2001, č. 2, s. 108 – 113
- ВАЛГИНА, Н. С.: Активные процессы в современном русском языке. Учебное пособие. Москва 2003. 302 с.
- ГРИГОРЯН, А. Э.: «Американобесие» уходит? Русская речь, январь-февраль 2005, Москва, с. 62 – 68.
- ДЬЯКОВ, А. И.: Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке. Язык и культура. Новосибирск 2003, с. 35 – 43.
- ЗИМЕК, Р.: Заимствованные англоамериканские выражения в современном русском языке последнего десятилетия. In: Rossica Slovaca VI. Prešov 1998, s. 90 – 96.
- КОСТОМАРОВ, В. Г.: Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой массмедиа. Москва 1994. 248 с.
- РЫБАКИН, А. И.: Словарь английских личных имен. Третье издание, исправленное. Москва 2000.
- СЕШАН, Ш.: Англицизмы в русской речи (по материалам прессы 90-х гг.): Автореферат канд. филол. наук. Москва 1996. 20 с.
- ЧУКОВСКИЙ, К.: Живой как жизнь. О русском языке. Москва 2004. 219 с.

Náboženský panteón predkresťanskej Rusi

MARTIN PUKANEC

Charakteristickým znakom výskumu slovanského náboženského systému je nedostatok písomného pramenného materiálu. Pôvodné slovanské pramene podobné germánskej *Edde* sa nám totiž nezachovali a zmienky o bohoch v stredovekej historiografii sú zväčša podávané v kresťanskej, prípadne antickej interpretácii, *interpretaatio christiana (ecclesiastica)*, *interpretaatio antiqua (graeca, romana)*. Z toho dôvodu treba upozorniť na obmedzené interpretačné možnosti takýmito prameňmi sprostredkovaného obrazu slovanského náboženstva, ktorý bude mať zrejme vždy iba hypotetickú podobu.

Pri snahe o výskum slovanského panteónu treba kvôli nedostatku autentických písomných prameňov aplikovať interdisciplinárny prístup. Celkom nevyhnutné je využívať čo najširšie spektrum zdrojov. Významným spôsobom sa do výskumu zapája predovšetkým jazykoveda, ale i ďalšie vedné disciplíny.

Buzovský farár Helmold v svojom diele *Chronica Slavorum* napísal, že Slovania „medzi rozmanitými bytosťami bohov, ktorým polia, lesy, žiale i rozkoše prideliujú, uznávajú, že jeden boh ostatným vládne. A keďže je veľmi mocný, stará sa o nebeské veci. Ostatní bohovia potom, ktorí ho poslúchajú, majú pridelené isté úlohy, z jeho krvi vraj povstali a každý z nich je tým vznešenejší, čím je bližší onomu bohu bohov“ (Máchal, 1995, s. 152).

Z tohto môžeme usúdiť, že u Slovanov mohla existovať istá predstava náboženského systému s príbuzenskými väzbami a vzťahmi v panteóne bohov. Platí to predovšetkým pre tie slovanské oblasti, čo dlhšie odolávali tlaku kresťanstva, čiže pre územie polabských Slovanov, ktorého sa týka Helmoldova správa, a územie Kyjevskej Rusi.

Práve z prostredia Kyjevskej Rusi máme jedinú explicitnú zmienku o existencii náboženského panteónu Slovanov. Bola zaznamenaná v *Lavrentskom letopise* pravdepodobne na konci 11. storočia (pozri Niederle, 1924, s. 94), no vzťahuje sa na rok 980, kedy sa ruské knieža Vladimír pokúsil o reformu pôvodného slovanského náboženstva. V roku 988 prijal síce krst a svoje pôvodné dielo zničil, avšak vďaka jeho reformátorskej aktivite sa zachovala táto správa:

„И нача княжити Володимерь въ Киевѣ* единъ и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна а главу его сребрену а усъ златъ и Хърса, Дажьбога и Стрибога и Симарьгла и Мокошь. [И] жряху имъ, наричюще я богы [и] привожаху сыны своя и дъщери и жряху бѣсомъ!“ (Niederle, 1924, s. 94).

* Grafému ě uvádzame v celej štúdii z technických dôvodov v latinke.

¹ „I začal vládnuť Vladimír v Kyjeve sám a postavil modly na vrchu vnútri dvorca vežatého: a síce Perúna dreveného s hlavou striebornou a zlatým fúzom, ďalej Chrsa, Dažьboga, Striboga,

Správa je vzhľadom na výskum náboženského panteónu predkresťanskej Rusi kľúčovou. Zobrazuje tzv. Vladimírov panteón, ktorý bezpochyby odrážal ruské a možno i širšie slovanské náboženské reálie na konci 10. storočia.

Z uvedeného je evidentné, že hlavným bohom Kyjevskej Rusi bol Perún. Zaujímať nás však budú i ďalší bohovia panteónu, a to predovšetkým Chors, Dažbog a Stribog, ktorí budú pri našej analýze východiskovými. Okrajovo sa budeme venovať i bohyni Mokoš. Simargla opomenieme, pretože o jeho funkcii nemožno podľa stavu dnešných poznatkov nič určitého povedať a nezapadá ani do našej snahy načrtnúť hypotetický náboženský systém u východných Slovanov, čo je hlavným cieľom tejto krátkej štúdie.

Zo zmienky o Vladimírovom panteóne v Kyjeve nevieme, aké funkcie jednotliví bohovia predkresťanskej Rusi mali. Tieto spoznáваме prostredníctvom iných textov a prostredníctvom etymológie ich mien.

V podstate jediné hodnoverné miesto v písomných prameňoch, ktoré obsahuje meno *Chors* a aspoň nepriamo nás aj informuje o funkcii tohto boha, sa nachádza v *Slove o pluku Igorovom* z 12. storočia:

„Всеславъ князь людемъ судяше, княземъ грады рядяше, а самъ въ ночь влъкомъ рыскаше: изъ Кыева дорискаше до куръ Тмутороканя, великому Хръсови влъкомъ путь прерыскаше“ (Slovo o pluku Igorově, 1989, s. 97).

Na základe tohto textu bádatelia obyčajne Chorsa stotožňovali s bohom slnka. Pre takéto stotožnenie poznáme niekoľko argumentov. Predovšetkým ten, že v jednom staroruskom texte sa nachádza meno *Apolón* na mieste, kde iné majú *Chors* (pozri Niederle, 1924, s. 120). Potom je to jednak syntax vety v *Lavrentskom letopise*, jednak etymológia mena *Chors*.

Správa v *Lavrentskom letopise* uvádza enumeráciu „i Chorsa, Dažboga i Striboga i Simargla i Mokoš“. Už V. Jagić a niektorí ďalší bádatelia upriamili preto pozornosť na fakt, že mená *Chors* a *Dažbog* nie sú od seba oddelené spojkou. Dažbog, ako uvidíme nižšie, je bezpochyby bohom slnka. Meno *Dažbog* potom nemusí byť rovnocenným členom koordinatívnej syntagmy, lež apozíciou (pozri Jagić, 1880, s. 7 – 8; Łowmiański, 1986, s. 125).

Etymológia mena *Chors* nie je zrejmá. Môže ísť o súvislosť s gréckym *χρυσός* „zlatý“ (Máchal, 1995, s. 188) alebo s iránskym *chursid*, *choršed* „žiariace slnko“, čo sa považuje za najpravdepodobnejšie (pozri Niederle, 1924, s. 121; Łowmiański, 1986, s. 120). Podľa V. Jagića možno vylúčiť vznik z praslovanského *krъcъ „vychrtnutý“, na ktoré aj neskôr poukazujú A. Brückner a S. Urbańczyk (pozri Brückner, 1980, s. 156; Urbańczyk, 1947, s. 31), pretože zmena na *xpъcъ* sa podľa neho za žiadnych okolností neudeje (pozri Jagić, 1880, s. 9).

Viac svetla do bádání o funkcii boha Chorsa vniesol A. Brückner dôkladnejšou sémantickou analýzou vyššie uvedeného úryvku zo *Slova o pluku Igorovom*. Všeslavov nočný beh, ktorý smeroval podľa citácie miest približne od severu na juh, mohol, podľa neho, skrziť jedine cestu Mesiacu, no v žiadnom prípade nemohol skrziť cestu Slnku. Knieža sa pritom menil na vlkodlaka, ktorý sa objavoval práve len za mesačného svitu (Brückner, 1980, s. 155).

Simargъa a Mokoš. I obetovali im, nazývajúc ich bohmi, a privádzali synov svojich i dcéry a obetovali besom.“

² V preklade J. Komorovského: „Všeslav knieža ľudí súdil, kniežatám mestá spravoval a sám ako vlk po nociach sledil; prv než kohút zaspieval, dobehol z Kyjeva do Tmutorakane a veľkému Chorsovi ako vlk cestu prebehol“ (Slovo o pluku Igorovom, 1960, s. 22).

Z tohto dôvodu A. Brückner etymologizuje *Chors* z praslovanského *крсъ „vychrtnúť“. Mesiac sa v mesačných fázach pravidelne mení, čo mohlo v myslení stredovekého človeka pôsobiť ako chudnutie a priberanie. B. A. Rybakov novšie ukazuje rôzne rady slov, ktoré dávajú Chorsa do súvislosti s kruhom (pozri Rybakov, 1981, s. 433 – 434). Azda práve tu treba hľadať spojitosť s bohom Chorsom, pretože téza, že je bohom slnka, sa z hľadiska písomných prameňov nezdá udržateľná. Možné je aj etymologizovanie z iránskeho *chorsēd*, ale so sémantickým posunom.

K syntaktickému rozboru koordinatívnej syntagmy „i Chorsa, Dažboga i Striboga i Simargla i Mokoš“ treba povedať, že k bezspojkovému spojeniu v staroruských textoch pri enumerácii bohov dochádza viackrát a zrejme bohov nemôžeme vždy stotožniť. Napríklad v *Slove sv. Grigorija* čítame, že „и ныня по украинамъ ихъ молятся проклатому богу ихъ перуну, хърсу и мокоши и виламъ“ (Niederle, 1924, s. 96) a v *Slove sv. Jána Zlatoústeho* „а друзии вѣрують въ Стрибога, Дажьбога“ (Niederle, 1924, s. 119).

Z toho dôvodu sa môže veta v *Lavrentskom letopise* prekladať v bezpríznačkovom spojení „Chorsa, Dažboga, Striboga, Simargla a Mokoš“, ako to robí napríklad už L. Niederle (pozri Niederle, 1924, s. 93). Nedá sa však vylúčiť ani taká možnosť, že bezspojkové spojenie nejaký význam má. Môže napríklad zblížovať božské bytosti z náboženského panteónu predkresťanskej Rusi kvôli ich príbuznosti a pôvodu.

Takto si môžeme vysvetliť spojenie v úryvku zo *Slova sv. Grigorija* „перуну, хърсу и мокоши и виламъ“, teda Perún s Chorsom spolu ako dvaja „anjeli hromu“, čo sa dočítame v *Slove sv. Grigorija* na inom mieste, pričom jeden išiel ku Grékom a druhý k Židom (pozri Niederle, 1924, s. 120). A takto možno tiež spájať „Хърса, Дажьбора“ v *Lavrentskom letopise* a „Стрибога, Дажьбора“ v *Slove sv. Jána Zlatoústeho*. My totiž predpokladáme, že Perún, Chors, Dažbog a Stribog z Vladimírovho panteónu by mohli byť bratia, resp. istým spôsobom si blízke božské bytosti.

Písomné svedectvá o Dažbogovi nám dovoľujú stotožniť ho s bohom slnka. Spomína ho *Ipatiejevský letopis* k roku 1114 z Kyjevskej Rusi, ktorý obsahuje slovanský preklad byzantskej kroniky Jána Malala zo 6. storočia:

„И бысть по потопѣ и по раздѣленьи языкъ, поча царьствовати первое Местромъ (v gréckom origináli Μεστρέμ) отъ рода Хамова, по немъ Еремія (Ερμῆς), по немъ Феоста (Ἡφαίστος) иже и Зварога (var. Соварога) нарекоша Егуптяне... Тъи же Февста законъ устави женамъ за единъ мужъ посягати... сего ради прозваша и богъ Сварогъ (τὸν δὲ αὐτὸν Ἡφαίστον θεὸν ἐκάλουν)... И посемъ царствова сынъ его именемъ Солнце, его же наречють Дажьбогъ... Солнце царь сынъ Свароговъ еже есть Дажьбогъ“ (Niederle, 1924, s. 105).

V odbornej literatúre je sporná otázka miesta a času doplnenia mytologických glos o Svarogovi a Dažbogovi do prekladu. Existujú dva diametrálne odlišné názory. Prvý

³ V preklade J. Máchala: „Po potope a rozdelení jazykov počal najskôr panovať Mestrom z rodu Chamovho, po ňom Eremija (Hermes), po ňom Feosta (Hefaistos), ktorého i Zvarogom (Sovarogom) nazývali Egypťania. (Keď tento Feosta v Egypte panoval, spadli kliešte z neba; on bol prvý, ktorý zbrane koval, lebo predtým bili sa ľudia palicami a kamením.) Tento Feosta dal zákon, aby ženy jedného muža pojmali (a počestne sa chovali, cudzoložnice potom kázal trestať). Preto nazvali ho bohom Svarogom. (Lebo predtým ženy vyvádzali neresti, s kým chceli, a žili výstredne ako dobytok. Keď niektorá porodila dieťa, dala ho tomu, kto jej bol milý... Feost zrušil tento zákon a prikázal, aby muž jednu ženu mal a žena za jedného muža sa vydala. Kto sa proti tomu previnil, mal byť uvrhnutý do ohnivej pece. Preto menovali ho tiež Egypťania Svarogom a uctievali ho.) Po ňom kraloval syn jeho menom Slnce, ktorému vraveli Dažbog...“ (Máchal, 1995, s. 170 – 171). „Kráľ slnka, syn Svarogov, ktorým je Dažbog“.

reprezentoval bádateľ K. M. Obolenskij, ktorý sa nazdával, že glosy pochádzajú od bulharského tlmočníka z 10. storočia, a druhý predstavoval V. Jagič, ktorý si zasa myslel, že sú z pera ruského tlmočníka v Novgorode, a to, ako ukázal A. Brückner, najneskôr z 11. storočia (pozri Łowmiański, 1986, s. 93 – 94).

Podľa tejto správy a všeobecne prijatej etymológie z indoeurópskeho **svar-*, v hymnoch Rgvéd „svetlo, žiariaca obloha“, väčšina slovanských mytológov vyhlásila Svaroga za najvyššieho boha nebies a za otca ostatných bohov (Máchal, 1995, s. 170 – 171). Tento názor dnes zastáva i Z. Váňa, ktorý tvrdí, že Svarog bol zosobnenie nebeského svetla a tepla, ohňa, ktorý ako nebeský kováč, vid' slovanské *svariti* „ukovať“, tvorca všetkých vecí i spoločenských zákonov, akýsi slovanský boh Otec, patrili ku staršej generácii bohov, zatlačenej neskôr do úzadia, prečo sa aj neobjavuje v kyjevskom panteóne Vladimíra Veľkého. Považuje ho za boha, ktorý po stvorení sveta ustúpil do úzadia a zotrval v nečinnosti, tzv. *deus inertus* (Váňa, 1990, s. 68).

Nás však budú zaujímať predovšetkým jeho potenciálni synovia. Dažbog je v *Ipatievskom letopise* stotožňovaný so Slnkom a má antropomorfné črty, keďže je explicitne uvádzaný ako syn Svaroga, nebeského kováča. Tu sa naskytuje analógia k povesti známej v baltskej mytológii, kde Slnko ukul kováč a hodil ho do neba (pozri Gieysztor, 1986, s. 130 – 131), i keď u Slovanov je táto verzia dnes neznáma. Namiesto jej pôvodu z obdobia tzv. balto-slovanskej jednoty sa tiež usudzuje na prebratie od Fínov (pozri Łowmiański, 1986, s. 98). Okrem toho z letopisu vyplýva možnosť zmeny na čele slovanského panteónu, no s pravdivosťou takéhoto tvrdenia treba počítať len v obmedzenej miere, pretože text sa netýka priamo slovanského náboženského prostredia, ide iba o *interpretatio slavica* (porov. Rosik, 2000, s. 108). Na druhej strane však na túto zmenu môžeme usudzovať tiež analogicky k ostatným indoeurópskym skupinám.

Pôvod teonyma *Dažbog* sa všeobecne javí z indoeurópskeho koreňa **dág-* „páliť“. Okrem tejto etymológie je dosť možné, že meno *Dažbog* by mohlo byť derivátom z imperatívum slovanského slovesa *dati*, a to *даждь!* „daj!“, čiže *Dažbog* by bol akýsi *Dajboh*, darca všetkého dobra, *deus dator* (porov. Jagič, 1880, s. 2 – 3; Niederle, 1924, s. 111; Łowmiański, 1986, s. 125; Váňa, 1990, s. 69). V podstate obe etymológie podporujú fakt, že išlo o boha slnka.

Z prostredia slovanských etnografických prameňov je známe, že Slnko a Mesiac boli považovaní za bratov. Nie je preto vylúčené, že nielen *Dažbog* bol synom Svaroga, ale aj vyššie spomínaný Chors. Taktiež je všeobecne známe, že dvaja bratia mali i tretieho, a tým bol Vietor. Uvedená bratská trojica je doložená i u Baltov (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 22), čo nasvedčuje vysokému veku predstavy.

V tomto kontexte je zaujímavou zmienka v *Slove o pluku Igorovom*:

Се ветри, Стрибожи внуци, веють съ моря стрелами на храбрыя плъкы Игоревы⁴“ (Slovo o pluku Igorov, 1989, s. 92).

Na základe tohto textu môžeme totiž považovať ďalšie božstvo vo výpočte úryvku v *Lavrentskom letopise*, Striboga, za boha vetra, a teda hypotetického brata Chorsa a *Dažboga*. Zmienka v *Slove o pluku Igorovom* však, samozrejme, hovorí iba o tom, že Stribog je praotcom vetrov, čo nie je úplne to isté. Napríklad V. Jagič a J. Máchal považovali preto Striboga za boha zimy a mrazu, keďže sa im zdala pravdepodobnou mienka, že zima a mráz sú pôvodcami vetrov (pozri Jagič, 1880, s. 4; Máchal, 1995, s. 190).

⁴ V preklade J. Komorovského: „To vetry, Stribohovi vnuci, nesú od mora strely na chrabré voje Igorove“ (Slovo o pluku Igorovom, 1960, s. 12).

Vyriešiť neistotu okolo funkcie boha Striboga by mohla priniesť etymológia jeho mena. Táto je však nejasná. V. Jagić a podobne J. Máchal vykladali teonymum *Stribog* praslovanským slovesom *strěti, lit. *styrieti* „strnúť, stuhnúť, zľadovatieť“, a teda Striboga za boha ľadového vetra (pozri Jagić, 1880, s. 4; Máchal, 1995, s. 190). L. Niederle považoval koreň *stri-* za onomatopoický, zodpovedajúci písaniu vetra, čo by mohol dokazovať moravský výraz *stří* vo význame „povetrie“ v Jungmannovom slovníku (pozri Jungmann, 1990, s. 349), i keď v inom slovníku toto slovo nenájdeme (pozri Niederle, 1924, s. 119). Ďalší bádatelia odvodzujú zas meno *Stribog* z iránskeho *sribagha* s epentetickým *t*. Výraz znamená približne „krásny boh“, čo bol prídomok staroperzského Ahura Mazdu. Iní etymologizujú zo slovanského slova *strojъ* „správa“ a považujú Striboga za správcu dobra, čo sa ale zdá nepravdepodobné, pretože z citátu zo *Slova o pluku Igorovom* jednoznačne vyplýva skôr negatívne pôsobenie Striboga než pozitívne. A napokon niektorí bádatelia predpokladajú vývoj teonyma *Stribog* z *ptri-bhagos* a toto z ešte pôvodnejšieho *pater dieus*, čo je predpokladané indoeurópske otcovské božstvo nebies, pričom *ptri* sa malo zmeniť na *stri* a *dieus* na *bhagos* (pozri Gieysztor, 1986, s. 28; Łowmiański, 1986, s. 122).

Faktom teda zostáva iba to, že Stribog bol v náboženstve Kyjevskej Rusi praotcom vetrov. Podľa etnografických reliktovej vieme, že u Slovanov bola dobre známa koncepcia vetrov ako duší, hlavne duší mŕtvych neprirodeným spôsobom (porov. Gieysztor, 1986, s. 141). U Slovanov sa človek považoval za dušu, odtiaľto pochádza aj počítanie obyvateľov na počet duší. V takom prípade môžeme Striboga hypoteticky považovať za praotca ľudí. Istí ľudia, duše, vetry boli jeho vnukmi.

Slovania sa však podľa väčšiny etnografických dokladov považujú za vnukov Slnka a Mesiaca. Ba v *Slove o pluku Igorovom* sa dvakrát explicitne uvádza, že Slovania sú Dažbogovi vnuci (pozri Slovo o pluku Igorov, 1989, s. 93). Nemožno preto vylúčiť možnosť, že keď boli Slovania pokladaní za vnukov Dažboga-Slnka, Mesiaca i Striboga, títo traja boli v predpokladanej genealógii slovanských bohov generačne rovnako starí. Nemožno potom vylúčiť ani to, že Stribog bol Vietor, a teda najmladší brat Slnka a Mesiaca, ako to poznáme i z našich rozprávok.

Svarog nemusel mať len jediného syna, ako predpokladáme na základe dochovaných písomných prameňov. Mohol mať synov troch. Bratská trojica by u Slovanov nebola žiadnym neočakávaným zjavom, pretože číslo tri je u nich oddávna posvätným a trojka sa často vyskytuje aj pri výpočte bohov. Máme napríklad tri idoly v Rujane, ktoré zobrazovali Rugievita, Porevita a Porenuta (pozri Moszyński, 1992, s. 56 – 57), a tri sú záhadné východoslovanské skalné chrámy, kde sa vraj nachádzali traja bohovia, ako spomína Masúdí (pozri Niederle, 1924, s. 127). Taktiež meno ruského boha *Trojan* poukazuje na číslo tri, i keď je zrejme ohlasom na rímskeho cisára Trajána.

Najzávažnejšie však je, že už najstaršie slovanské legendy, týkajúce sa vzniku významných slovanských miest a štátov a vládnuccich dynastií, obsahujú zmienky o troch súrodencoch. To je potom veľmi silným argumentom pre to, že aj Svarog mohol mať minimálne tri deti a nie len jedno, ako sa všeobecne usudzuje.

Podľa *Povesti vremennych let* založili Kyjev traja bratia, a to Kyj, Šček a Choriv, pričom už v 7. storočí tento mýtus zaznamenal arménsky historik Zenob Glak. Rovnako tak má tri deti český sudca Krok v pražskom mýte. Kazi, Tetka a Libuše sú čarodejnice a vedmy, mýtické bytosti. A v podstate aj pri zakladaní Krakova boli traja súrodenci, Krakovi dvaja synovia a dcéra Vanda (pozri Váňa, 1990, s. 250 – 257). Napokon tiež legenda o troch slovanských bratoch, praotcoch slovanských národov, ktorými vraj boli Čech, Lech a Rus, je pomerne stará. Vznikla už v 12. storočí (pozri Niederle, 1953, s. 28), čo je tiež

jasným dokladom toho, že bratská trojica u Slovanov nie je len mladým etnografickým dokladom.

Usudzujeme teda, že Dažbog-Slnce, Chors, azda boh Mesiac, a Stribog, boh vetrov a hypotetický Vietor, boli vo Vladimírovom panteóne v Kyjevskej Rusi bratia. Slnce, Mesiac a Vietor poznáme z etnografických prameňov ako bratov a súdržné postavenie Dažboga, Chorsa a Striboga v *Lavrentskom letopise* môže byť potvrdením toho, že išlo práve o túto bratskú trojicu.

Z niekoľkých etnografických prameňov však vieme, že k Slnku a Mesiacu pristupuje ako brat nielen Vietor, ale i ďalší prírodný živel, Hrom (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 17 – 18). Týmto Hromom by eventuálne mohol byť Perún, boh hromu a búrky a hlavný boh kyjevského panteónu.

Z hľadiska generačného začlenenia Perúna do ruského náboženského systému by mohol mať určitú váhu starobulharský preklad *Alexandreidy*, vložený do prekladu Jána Malala z 10. storočia, kde je Alexander Veľký nazývaný synom Perúnovým:

„Снѣ бжїи Пороуна велика, Царь Александръ“ (Niederle, 1924, s. 99).

A. Brückner predpokladal, že text pochádza skôr z ruskej ako bulharskej krajiny (pozri Brückner, 1980, s. 101). V *Slove o pluku Igorovom* sú Rusi Dažbogovými vnukmi, v uvedenom texte je macedónske knieža Perúnovým synom. Môže sa teda zdať, akoby Perún bol o generáciu mladším než Dažbog. Preklad *Alexandreidy* je však tendenčný. Označenie v úryvku zodpovedá synovi Diovmu v gréckom origináli.

Z týchto dôvodov zrejme nemožno brať náš argument ako dostatočne hodnoverný a nemôžeme ani usudzovať, že Perún bol súrodencom nami predpokladanej bratskej trojice Dažbog, Chors a Stribog, alebo bol generačne mladším. S najväčšou pravdepodobnosťou však prebral funkciu boha Svaroga. Stal sa bohom nebies a vládnej elity a rovnako darcom zákonov, čomu nasvedčuje viacero správ. Napríklad v *Nestorovom letopise* čítame:

„(Oleg) и мужи его по рускому закону кляшася оружьемъ своимъ, и Перуномъ, богомъ своимъ, и Волосомъ, скотьемъ богомъ, и утвердиша миръ“ (Vyprávění o dávných dobách – Nestorův letopis ruský, 1989, s. 65).

Etymológia mena *Perún* je všeobecne ustálená. Tradične sa usudzuje, že *Perún* pochádza z indoeurópskeho koreňa **per-* „prať, biť, udierať, tlčať“, ktorý má i slovančina, so zosilňujúcou koncovkou *-unъ*, čiže zhruba „ten, čo mocne perie“ (porov. Niederle, 1924, s. 101). K jeho menu sa však hľadajú aj ďalšie rady slov (pozri Brückner, 1980, s. 107; Ivanov, Toporov, 1974, s. 17, 32; Gieysztor, 1986, s. 47).

My chceme v súvislosti s Perúnom upriamiť pozornosť predovšetkým na iránsku *Avestu*. V nej sa totiž nachádza výraz *Perūnē* ako názov pre súhvezdie Plejád (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 74). Nevyhnutne to treba dať do súvislosti so slovanskou mytológiou. Označenie Plejád je totiž u Srbov *Vlasići*, čiže „Vlasovi synovia“, pričom Vlas, sv. Blažej, je kresťanskou substitúciou boha Volosa (pozri Gieysztor, 1986, s. 117), a Rusi volali toto súhvezdie *Волосыни* (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 49, 74; Rybakov, 1981, s. 107), vlastne teda, keď u Srbov ja *Vlasići*, „synovia boha Velesa, Volosa“.

Tu je potrebné pristiaviť sa pri eschatológii Slovanov. Nazdávame sa, že boh Veles, Volos, ktorý sa v staroruských textoch uvádza veľmi často, nie je vo Vladimírovom panteóne spomínaný preto, že je spätý s božstvom Perún vojenskej elity. Veles, Volos je, podľa nás, vlastne len druhou hypostázou toho istého božstva ako Perún. Symbolicky to

---

⁵ „(Oleg) i muži jeho podľa ruského zákona prisahali na svoju zbraň i na Perúna, boha svojho, i Volosa, boha dobytky, a potvrdili mier“.

možno vyjadriť tak, že Perún je býk, častá inkarnácia indoeurópskych hromovládco, a Volos býk bez životnej plodivej sily, teda vôl. Koreň *uel- môže znamenať „cár“, tiež „vládnuť“, ktoré sa nachádza v slovanskom *велий*, označení pre rovnoprávných, *владыка*, *володика* „vladyka, vládár“, či nárečovom *велес* „velitel“ (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 73 – 74). Navyše sa označuje za boha dobytky, čo ukazuje na vzťah k vlastníctvu, a tým k elitnej zložke spoločnosti, ktorá nevynikala len vojenskou zdatnosťou, ale i majetkom.

Koreň *uel- sa nachádza i v iných indoeurópskych jazykoch: staroislandskom *valr* „mŕtvy na bojovom poli“, starohornonemeckom a staroanglickom *wal* i v celom rade starogermánskych výrazov, ako je dobre známa *valhalla*, *valkýry* a ďalšie (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 71 – 72). Taktiež je pozoruhodná paralela k litovskému *vėles* „obrazy mŕtvych“ (Niederle, 1924, s. 115) a česká frazéma z 16. storočia „posielať niekoho niekam k Velesu za moře“, ktorá môže byť dôkazom Velesovej záhrobnosti (porov. Bylina, 1993, s. 80), pretože u Indoeurópanov je obvyklé umiestňovať záhrobný svet za veľkú vodu. Podľa S. Rosika svedčia pohrebné obyčaje a archeológia o tom, že duše prekračujú záhrobnú rieku, a predpokladá, že záhrobný svet podliehal najpravdepodobnejšie vláde Velesa (pozri Rosik, 2000, s. 71). Dokonca podľa niektorých bádateľov zmyslu „zárčie“ zodpovedá praslovanský výraz *rajb od koreňa **roi-*, ktorý sa nachádza i v praslovanskom *rěka od *roik-á (Machek, 1971, s. 530), čo je však menej pravdepodobné, pretože všeobecne sa akceptuje etymológia z iránskeho *rái* „bohatstvo, šťastie“ (porov. Moszyński, 1995, s. 105 – 106).

Samotná eschatologická analýza hovorí, že Slovania sa považujú za duše. Ich duše sú vnukmi Slnka a Mesiaca, duše zomrelých neprirodzeným spôsobom vnukmi Vetra. Hviezdy sú, ako sa môžeme dozvedieť z množstva etnografických prameňov, považované zas za deti Slnka a Mesiaca. Z toho by bolo možné usudzovať, že Slovania sú akýmisi mystickými deťmi hviezd. Tomuto tvrdeniu napomáhajú aj iné etnografické doklady. Napríklad známa predstava, že koľko ja na nebi hviezd, toľko je na zemi ľudí a každý človek má svoju hviezdu alebo dodnes živá frazéma „narodiť sa pod šťastnou hviezdou“ a podobne. Taktiež výraz *Волосыни* pre súhvezdie, na ktorom sídlili synovia Volosa, ktorí boli za života synmi Perúna. Zrejme môžeme u Slovanov hovoriť i o reinkarnácii, o večnom kolobehu duší. Hviezd ako sídiel duší totiž neubúdalo a navyše Thietmar z Merseburgu zachoval o učení reinkarnácie aj správu (pozri Váňa, 1990, s. 133), hoci sa týkala západných Slovanov, nie Slovanov východných.

V tomto kontexte môžeme povedať závery nášho skúmania náboženského panteónu predkresťanskej Rusi. Základným textom pri poznávaní bohov je zmienka v *Lavrentskom letopise*. Nespomína sa v nej však boh Svarog, ktorý je tzv. deus inertus a jeho funkcie prebral alebo zdedil Perún. Nevieme určiť rodinný vzťah Perúna k Svarogovi. Jediný Svarogov syn, ktorý je uvedený v písomných prameňoch, je Dažbog. Na základe analýzy syntaxe vety v *Lavrentskom letopise*, ďalších staroruských textov a slovanskej etnografie a eschatológie usudzujeme, že Chors alebo Mesiac a Stribog, praotec vetrov a možno Vietor, sú jeho bratia, a teda ďalší synovia Svaroga.

Vzťah Perúna k týmto bohom nepoznáme. Podľa etnografie by mohol byť ich neskorším bratom. Ak však zdôrazníme jeho hviezdnu podstatu, mohol byť aj generačne mladším od Dažboga a Chorsa, ktorí predstavovali nebeské telesá Slnko a Mesiac.

V *Lavrentskom letopise* sa nedočítame o bohovi Velesovi, a to napriek tomu, že je často spomínaný v iných staroruských textoch. Keďže u Slovanov je súhvezdie Plejád nazvané *Волосыни* a v *Aveste Perūnē*, vysvetľujeme to tým, že Veles, Volos bol len druhou hypostázou toho istého božstva ako Perún. Synmi hviezd v tomto súhvezdí bola

zrejme vládna elita Kyjevskej Rusi, preto aj uzatvárala zmluvy odvolávajúc sa práve na týchto dvoch bohov, a ostatným Slovanom patrili iné hviezdy a súhvezdia, kvalitatívne nižšie sídla duší. Hypoteticky by mohol výraz *Волосыни* označovať akúsi ruskú Valhalu.

Vladimírov panteón v Kyjeve spomína aj ďalšie dve božstvá, záhadného Simargla a Mokoš. Bohyňa Mokoš do ruskej náboženskej sústavy patrí. Z písomných zmienok síce nevieme s istotou určiť, akú mala funkciu, no na základe etymológie mena, etnografických relikto, v ktorých vystupuje ako ochrankyňa ovčiarskych prác (pozri Niederle, 1924, s. 123 – 124), a zmienok o pohlavných výstrednostiach v súvislosti s jej uctievaním je všeobecne považovaná za ekvivalent iránskej bohyně Aredví, ktorá sa starala o úrodu, chov dobytka, oviec a pôrody (pozri Dresden, 1977, s. 296 – 297). Indoeurópsky i praslovanský koreň **mok-* „namáčať“ ukazuje, že ide o bohyňu úrodnej zeme. Taktiež iránske *Aredví* znamená „Vlhká“ a Mokoš ako bohyňa Matky zeme je v systémovej opozícii k Otcovi neba, ktorým bol Svarog a potom Perún.

V tejto krátkej štúdií sme sa pokúsili zrekonštruovať náboženský panteón Kyjevskej Rusi. Využívali sme viacero prameňov, ktorých hodnota pre takúto rekonštrukciu bude vždy sporná. V *Lavrentskom letopise* čítame len mená bohov, ku ktorým nevieme priradiť presné pojmy. To, či Rusi pred prijatím kresťanstva mali určitý panteón bohov aj so vzťahmi vnútri neho a hlavne ako takýto panteón vyzeral, ostane navždy hypotézou. Túto hypotézu nebude zrejme možné dostatočne verifikovať, ale ani falzifikovať.

LITERATÚRA

- BRÜCKNER, Aleksander: *Mitologia słowiańska i polska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. 384 s.
- BYLINA, Stanisław: *Słowiański świat zmarłych u schyłku pogaństwa*. Wyobrazenia przestrzenne. In: *Kwartalnik historyczny*, 4, 1993, s. 73 – 88.
- DRESDEN, M. J.: *Mytologie starého Íránu*. In: *Mytologie starověku*. Praha, 1977, s. 275 – 304.
- GIEYSZTOR, Aleksander: *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1986. 272 s.
- ИВАНОВ, В. В., ТОПОРОВ, В. Н.: *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974. 344 s.
- JAGIĆ, Vatroslav: *Mythologische Skizzen II*. In: *Archiv für slavische Philologie*, 5, 1880, s. 1 – 14.
- JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-nemecký*. 4. zv. Praha: Academia, 1990. 852 s.
- ŁOWMIĄSKI, Henryk: *Religia Słowian i jej upadek*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1986. 432 s.
- MÁCHAL, Jan: *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. 217 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971. 868 s.
- MOSZYŃSKI, Leszek: *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1992. 145 s.
- MOSZYŃSKI, Leszek: *Współczesne językoznawcze metody (etymologiczna i filologiczna) rekonstruowania prasłowiańskich wierzeń*. In: *Światowit*, 40, 1995, s. 100 – 112.
- NIEDERLE, Lubor: *Život starých Slovanů II, 1: Véra a náboženství*. Praha: Bursík & Kohout, 1924. 299 s.
- ROSIK, Stanisław: *Interpretacja chrześcijańska religii pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI – XII wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. 368 s.
- РЫБАКОВ, Борис Александрович: *Язычество древних славян*. Москва: Наука, 1981. 608 s.
- Slovo o pluku Igorově. In: *Staroruská čítanka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 88 – 119.

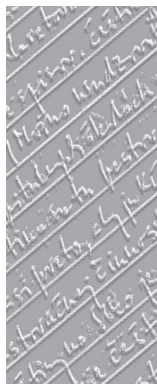
Slovo o pluku Igorovom. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960. 35 s.
URBAŃCZYK, Stanisław: Religia pogańskich Słowian. Kraków: Wydawnictwo studium
słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1947. 90 s.
VÁŇA, Zdeněk: Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama, 1990. 280 s.
Vyprávění o dávných dobách – Nestorův letopis ruský. In: Staroruská čítanka. Praha: Státní
pedagogické nakladatelství, 1989, s. 61 – 74.

Pod'akovanie a prípitok

Pod'akovanie jubilanta

Dámy a pánovia, milí kolegovia,

cítim sa – ako „cezpoľný“ – veľmi poctený touto konferenciou. Som vám všetkým – Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Filozofickej fakulte Univerzity Komenského aj Slovenskej jazykovednej spoločnosti – za ňu veľmi vďačný, pretože, hoci administratívne mnoho rokov cezpoľný, mentálne som sa nikdy, ani v rokoch najtvrdšieho a najúčinnejšieho ostrakizmu, voči Slovensku či Československu cezpoľným necítil. Presne tak, ako to bol napísal Ján Kollár: „pravou vlast jen v srdci nosíme“, tú vám žiadna moc nemôže ulúpiť.

Náš národ, a ľudia môjho veku aj osobne, sme za posledného niečo viac ako pol storočia prežili dva totalitné politické systémy. Každý z nich svojím spôsobom ohrozoval niektorých z nás na životoch, niektorých z nás na majetkoch, niektorých z nás na existencii. Ale oba tieto totalitárne systémy ohrozovali nás všetkých „na duši“, ohrozovali nás všetkých mentálne. Každý z nich vnucoval nám všetkým jedinú, tú svoju, pravdu o svete, jediné, to svoje, hodnotenie všetkého okolo nás. Všetko ostatné oba puncovali ako zlé. Každý z týchto systémov za pritakávanie, a ešte viac za hlásanie a horlivé šírenie tej svojej jedinej pravdy, štedro rozdával odmeny najrôznejšieho druhu a hodnoty, akademické funkcie a hodnosti. A naopak, žiaden z nich nemal rád skepsu a každý z nich viac alebo menej tvrdo – rôzne v rôznych súvislostiach a v rôznych časoch – postihoval tých, ktorí tieto jediné pravdy spochybňovali alebo dokonca popierali. Mentálny chaos z týchto jediných právd stále máta a ešte dlho bude mátať v mnohých hlavách. Viem, čo hovorím.

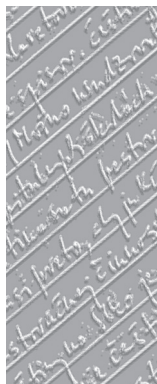
Vo všetkých týchto situáciách mojím – a samozrejme nielen mojím – pevným miestom bola veda. Veda, kde definične nemôže existovať jediná pravda, ani pravda poslednej inštancie. Základy tohto vedomia som dostal z domova, najmä od môjho otca. Na tomto východisku som potom tu, na tejto fakulte, získaval jazykovednú vedeckú metodológiu a tiež princípy etiky vedeckej práce od mojich učiteľov, profesorov Ľudovíta Nováka, Alexandra V. Isačenka a Eugena Paulinyho. Pri tom nesmiem vynechať ani rolu profesora všeobecnej jazykovedy v Oslo Alfa Sommerfelta, skeptického škandinávskoho intelektuála, s ktorým som mal v jeho seminári ešte ako študent možnosť po dva semestre, spravidla tete-a-tete, nad materiálom jedného austrálskeho tzv. „domorodého“ dialektu detailne diskutovať metodológiu gramatiky, ale tiež princípy vedeckej kritiky vôbec.

Tu a teraz nie je čas na vyprávanie mojej autobiografie. Len ako jej zhrnutie chcem povedať, že sme vďaka radu vedomých rozhodnutí s mojou ženou a našimi deťmi a sú-

časne vďaka radu šťastných náhod a zhôd okolností prežili v zásade dobré roky. Mal som dobré roky aj ako univerzitný učiteľ, aj ako bádateľ a teoretik, aj ako súkromná osoba, manžel a otec. Tu chcem pripomenúť, že vyše 20 rokov života a práce v exile malo pre mňa obrovskú hodnotu. Nové prostredie, celkom iné vedomostné a hodnotové predpoklady v auditóriu, celkom iná štruktúra politického, administratívneho, ale tiež vedeckého života ma denne nútili podrobovať kritickému skúmaniu všetky moje dovtedajšie vedomosti a hodnotenia, nehovoriac už o rutinách každodenného života. Mnohých zdedených, ale neudržateľných predstáv som sa musel zbaviť – ale ako bohatá náhrada sa mi otvorili oči na celkom nové súvislosti medzi známymi faktmi, a s tým logicky aj na stále nové a nové fakty, ktoré sa mi z neznáma vynárali. – V tom, čo som napísal, aj v tom, čo mohlo ostať len v hlavách mojich poslucháčov v rôznych častiach sveta, snažil som sa syntetizovať dva aspekty: moje pevné zakorenenie v slovenskej a československej intelektuálnej tradícii, a od toho neoddeliteľne moje európanstvo, t.j. moju aktívnu participáciu na základných hodnotách európskej kultúry.

Najväčšiu hodnotu tejto konferencie pre seba vidím v poznaní, že to, čo som napísal, tu už v žiadnom bode nie je tabu, že sa to pomaly stáva predmetom bežnej, normálnej komunikácie. A že generácie mojich vrstovníkov, mojich žiakov i ich žiakov pokladajú za zmysluplné, t.j. že vy tu aj týmto slávnostným spôsobom pokladáte za zmysluplné hľadať v mojich prácach to, čo v nich má vo vašich očiach pre súčasné poznanie sveta i pre naše národné sebaopoznanie nejakú hodnotu.

Lubomír Ďurovič

Prípítok na hada

Dámy a pánovia, vážení priatelia,

dovoľte mi, aby som po dnešnom rokovaní ako nejakú formu osobného zhrnutia pripil na hada z knihy Genezis o Raji a o stvorení sveta.

Ako všetci vieme, do už hotového sveta boli stvorení Adam s Evou a bolo im dovolené užívať všetky blahá Raja, len jablk zo stromu poznania sa nesmeli dotknúť. Adam bol zrejme pragmatik: status quo mu zaručoval bezprácnu, pohodlnú existenciu až do penzie, garantovane plný žalúdok po celý život, a že nebude mať konflikty s vrchnosťou kvôli takejto, pre pohodlný život nie nezbytnej maličkosti.

Ale had pochopil – a preto naňho teraz pripíjam – aké dôsledky by tento bezprácný blahobyť musel mať pre Adama a jeho potomkov. Plné bruchá, ničnerobenie celé dni, možno dokonca aj čakanie na mannu z nebies, keby sa tým mladým po čase už začalo leniť aj čo len načahovať sa za tými plodmi z rajských zdrojov – to by nutne znamenalo veľmi skoro totálnu degeneráciu celého Adamovho a Evinho potomstva.

Lenže ako pohnúť toho Adama, aby sa kvôli nejakej neistej špekulácii o budúcnosti svojich potomkov vzdal všetkých tých sociálnych vymožeností a istôt, ktoré mu status quo garantoval? A len kvôli zvedavosti, ako to ovocie z nejakého periférneho stromu chutí, na také riziko by sa ten chlap zaručene nedal – to bolo tomu hadovi od prvej chvíle jasné. Ale vtedy, v tej jednej z prvých chvíľ sveta, had pochopil, kde je Adamovo slabé miesto. Pochopil, že v Adamovej maskulínnej náture je od stvorenia zabudovaná slabosť voči ženským, hoci tá Eva pred chvíľou ešte bola len jeho jedným rebrom.

Vyčíhal si teda chvíľku na dôverný rozhovor s Evou medzi štyrmi očami a vyložil jej, že plné brucho v Raji je síce zaistená budúcnosť pod penziou, ale že to takto bude generálna nuda, zatiaľ čo jediné jablko z toho zakázaného stromu absolútne zmení jej spoločenský status: „budete ako bohovia“ – presne takto to ten had povedal! (dnes by asi povedal „budete VIP“), to je predsa len niečo celkom iné ako obyčajný, síce bezstarostný, ale na šľaktrafenie nudný život.

A tak – zrejme už vtedy, po prvý raz! – použila Eva jeden, škoda, že v texte nešpecifikovaný, z toho bohatého spektra argumentov, ktoré na chlapov odjakživa zaručene pôsobia. A Adam sa načiahol, odtrhol, odhryzol sám, dal odhryznúť aj Eve – a jedli.

Empirické poznanie, že sú obaja nahí, je síce z nášho elektronikou rozmazaného pohľadu nie príliš ohromujúci poznatok, ale tam, presne tam sa začalo naše poznávanie sveta našimi vlastnými zmyslami, poznávanie a sebapoznávanie: to, čomu dnes hovoríme protiklad poznávajúceho subjektu a poznávaného objektu. A napriek všetkým mož-

ným snahám všetkých možných mocných sa odvtedy nikomu nepodarilo tento proces poznávania sveta zastaviť.

Trest za tento hriech na toho Adama a Evu prišiel, pravda, bez meškania: Von z Raja! Von z gratis blahobytu! Odteraz si budete jedlo zaopatrovať „v potu tváre“; keď sa budete chcieť najesť, budete si to musieť zaslúžiť, budete musieť na to pracovať! Tak budete platiť za to, že ste si tým jablkom uzurpovali právo strkať nos do toho, čo vám bolo zakázané.

Dámy a pánovia,

chápate, že sa nám v dejinách sveta nič lepšie nemohlo stať. Či to „budete ako bohovia“ bolo len hadovo vnadidlo na Evu, alebo či to bola objektívne inherentná vlastnosť toho odtrhnutého jablka –, na to naše poznanie sveta dosiaľ odpovedať nevie. Ale – aspoň za seba môžem povedať, že nepoznám nič trvalo vzrušujúcejšie, ako je proces, keď prídete na stopu problému, idete po tej stope, niečo nájdete a už myslíte, že to máte, potom to musíte zavrhnúť, pretože sa ukázal nejaký protiargument, ale nakoniec sa vám podarí odhaliť jeden dosiaľ neznámy kúsoček toho, ako je organizované bytie okolo nás, odhaliť hoc aký malý kúsoček toho fantastického „logosu“, ako túto univerzálnu organizáciu bytia okolo nás pomenoval Platón.

Za toto vzrušujúce nutkanie poznávať a za radosť z poznávania dosiaľ nepoznaného – t.j. za našu vedu – buď vďaka tomu hadovi z Raja, inými slovami = buď vďaka tomu niečomu v nás, čo nás neodolateľne vábi a nutká poznávať dosiaľ nepoznané, bez ohľadu na riziká či zaručené škody, tomu niečomu, čo nám nedá ostávať stáť na jednom mieste.

Lubomír Ďurovič

Bibliografia

1948

- Češsko-ruskij slovar'. Red. P. G. Bogatyriov. Moskva 1947. – In: Ruština v škole, 1, 1948/49, s. 47 – 49 (ref.).
- Čo priniesly časopisy pre ruštinára. – Ruština v škole, 1, 1948/49, s. 86 – 87.

1949

- Ako sa prekladať nemá. [Serafimovič, A.: Železná riava. Prel. J. Poničan.] – In: Ruština v škole, 1, 1948 – 49, s. 143 – 146 (posudok prekladu).
- Dobrá príručka scénickej ruskej výslovnosti. [Vinokur, G.: Russkoje sceničeskoje proiznošenije. Moskva 1948.] – In: Ruština v škole, 1, 1948/49, s. 148 (ref.).

1950

- K otázke neohybných častok reči v slovenčine. – In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. 4. Red. J. Stanislav. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 113 – 139.**
- Ref.: Šmilauer, V.: Časopis pro moderní filologii, 34, 1951, s. 185 – 186.
- Ešte raz o „Železnej riave“. – Ruština v škole, 2, 1950, s. 79 – 80.
- Metodika ruštiny v časopise „Russkij jazyk v škole“. – Ruština v škole, 2, 1950, s. 133 – 134.
- Príspevok k diskusii. – In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. 4. Red. J. Stanislav. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1960, s. 58 – 60.
- Stalinove práce o jazykovede. [Stalin, J. V.: O marxizme v jazykovede. Prel. M. Neman. Bratislava 1950.] – In: Práca, 21. 12. 1950, s. 6 (ref.).

1951

- Ohlas Stalinových prác o jazykovede. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1951. 70 s. (spoluautori M. Marsinová, J. Komorovský).**
- Dobre. – Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 293 – 297.**
- Podstatné meno v ruštine a materčine. – Ruský jazyk, 2, 1951, s. 73 – 76, 106 – 109.**
- Izvestija Akademii Nauk SSSR, Otdelenije literatúry i jazyka. 9. 1950. – In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied 1951, s. 276 – 280 (ref.).

1952

- Príručný slovník rusko-slovenský. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1952. 540 s. (spoluautori E. Čulenová-Sekaninová, A. V. Isačenko, V. Lapárová-Dorotjaková, O. Malíková, M. Sásiková-Filkusová).**
- Ref.: 1. (I'): Lud, 1. 7. 1953, s. 4. – 2. Kučerová, E.: Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 418 – 421.
- Prídavné meno v ruštine a v materčine. – Ruský jazyk, 2, 1951/52, s. 290 – 302.**
- Popov, P. S.: Suždenije i predloženie. – In: Voprosy sintaxisa sovremennogo russkogo jazyka. Moskva 1950, s. 5 – 35. – In: Sovětská věda – Jazykověda, 2, 1952, s. 257 – 259 (rec.).
- Slovensko-ruský slovník A. V. Isačenka. [Isačenko, A. V.: Slovensko-ruský prekladový slovník. 1. diel. A – O. Bratislava 1950.] – In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1952, s. 129 – 133 (rec.).

1953

Homonymá v slovníku. – In: **Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave.** Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 63 – 75.

Neohybné časti reči v ruštine a v materčine. – **Ruský jazyk, 3, 1953, s. 110 – 113.**

Historizmus a historická metóda pri vyučovaní ruštiny na vysokých školách. – *Slavia*, 22, 1953, s. 342 – 343.

Príspevok dr. L. Ďuroviča, ašpiranta Fil. fak. Slov. univ. – *Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 357 – 359.*

[Diskusné príspevky.] – In: **Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave.** Red. Š. Peciar et al. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 21 – 22, 80 – 81, 127 – 128.

Celostátní konference o významu ruského jazyka. – **Ruský jazyk, 3, 1953, s. 53** (resumé diskusného príspevku L. Ďuroviča o všeobecno-vzdelávacej hodnote gramatiky).

Akademická gramatika ruštiny. [Grammatika russkogo jazyka. 1. Fonetika i morfologija. Moskva 1952.] – In: *Sovětská věda – Jazykověda, 3, 1953, s. 66 – 75 (rec.).*

1954

Práca so slovníkom v LKR. – **Ľudové kurzy ruštiny, 2, 1954, č. 8 – 9, s. 5 – 7; č. 10, s. 5 – 8.**

Československá diskuse o fonologii. – **Slovo a slovesnost, 15, 1954, s. 38 – 46 (okrem iných aj diskusný príspevok L. Ďuroviča).**

1955

Ruština. Učebnica pre ľudové kurzy ruštiny. Zv. 1. 2. stupeň. 1. vyd. Martin, Osveta 1955, 140 s. – 2. vyd. 1956 (spolupráca A. Fogta, J. Mistrík).

Ref.: Porák, J.: Slovenské učebnice LKR. – *Československá rusistika, 1, 1956, s. 519 – 521.*

Ruština. Učebnica pre ľudové kurzy ruštiny. Zv. 2. – 3. stupeň. 1. vyd. Martin, Osveta 1955. 186 s. – 2., čiast. upravené vyd. 1956. 176 s.

Ref.: Porák, J.: Slovenské učebnice LKR. – *Československá rusistika, 1, 1956, s. 519 – 521.*

Produktívnosť. – **Ruský jazyk, 5, 1955, s. 5 – 9.**

O vyučovaní produktívnych a neproduktívnych javov. – **Zprávy jazykového odboru (Slovenský stenografický a jazykový ústav v Bratislave), 2, 1954/55, s. 70 – 74.**

Desať rokov rusistiky na Slovensku. – **Sovětská jazykověda, 5, 1955, s. 256 – 261.** Z diskusie. – *Slovenská reč, 20, 1955, s. 224, 261, 277 – 278.*

1956

Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 220 s.

Ref.: 1. Marsinová, M.: *Naša veda, 4, 1957, s. 183 – 184.* – 2. Ružička, J.: Na okraj Ďurovičovej knihy o modálnosti. – In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 9.* Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 93 – 99. – 3. Bujalka, A.: *Slovenská reč, 23, 1958, s. 172 – 175.* – 4. Ondruš, Š.: *Jazykovedný časopis, 9, 1956, s. 165 – 172.* – 5. Falk, K. – O.: *Språkliga bidrag (Lund), 6, 1971, č. 27, s. 1 – 72, č. 28, s. 1 – 36.*

- Predikatívne slová na -o s infinitívom a vedľajšou vetou v súčasnej ruštine.** – Československá rusistika, 1, 1956, s. 550 – 563.
- Miesto slova rád v gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny.** – In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, vydavateľstvo SAV 1956, s. 49 – 63.
Ref.: Ondruš, Š.: Slovenská reč, 22, 1957, s. 131 – 133.
- Syntaktická charakteristika niektorých častí reči.** – Ruský jazyk, 6, 1956, s. 149 – 154.
- Metodické poznámky k učebnici pre II. stupeň LKR.** – Ľudové kurzy ruštiny, 4, 1956, č. 1 – 2, s. 5 – 34.

1957

- Príručná gramatika ruštiny pre LKR. 1. vyd. Martin, Obzor 1957. 154 s.**
- Významný prínos do slovenskej jazykovednej literatúry. [Ružička, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava 1956.] – In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 99 – 108 (rec.).

1958

- O сопоставителном изучении славянских языков.** – Russkij jazyk v nacionalnoj škole, 2, 1958, č. 3, s. 17 – 21 (spoluautor A. V. Isačenko).
- K syntagmatickým vzťahom infinitívu.** – In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazykú. Sborník projevů z konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazykú, která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a v Praze. Red. J. Bělič et al. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 71 – 73.
- Vopros No 18: Kakovy specifičeskije sposoby vyraženiya modalnosti v slavjanskich jazykach? – In: Sbornik otvetov na voprosy po jazykoznaniju (k IV Meždunarodnomu sjezdu slavistov). Red. s. B. Bernštejn et al. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1958, s. 137 – 139 (odpoveď L. Ďuroviča na otázku).
- Diskuse o syntaxi akademické mluvnice ruského jazyka. – In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 2. Red. A. Dostál. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 228 – 426.
- Z diskusie. – Ľudové kurzy ruštiny, 6, 1958, č. 7, s. 18 – 26 (diskusný príspevok L. Ďuroviča na s. 24 – 25).
- IV. Medzinárodný sjazd slavistov v Moskve. – Ruský jazyk, 8, 1958, s. 470 – 471 (správa o zjazde konanom v dňoch 1. – 10. 9. 1958 v Moskve).

1959

- Obsahové vedľajšie vety.** – In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 155 – 167.
- O fonetickom minime v Ľudových kurzoch ruštiny.** – Ľudové kurzy ruštiny, 7, 1959, č. 10, s. 25 – 31.

1960

- O kritériá spisovnosti.** – Slovenská reč, 25, 1960, s. 356 – 357.
- O vyučovaní výslovnosti ruštiny na našich školách.** – Ruský jazyk, 10, 1960, s. 20 – 261.
- Po celoslovenskom kole Puškinovho pamätníka.** – Ľudové kurzy ruštiny, 8, 1960, s. 315 – 320.

1961

- Ekvivalent v dvojazyčnom slovníku. – In: Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch, ktorá bola 13. – 16. októbra 1959 v Piešťanoch. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 78 – 87.**
- Sopostaviteľnoje izučeniije ruskogo jazyka v slovackich školach. – In: Voprosy prepodavanija ruskogo jazyka v stranach narodnoj demokratii. Red. G. P. Serdučenko. Moskva, Izdatelstvo Akademii pedagogičeskich nauk 1961, s. 290 – 307.**
- [Diskusný príspevok.] – In: Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch, ktorá bola 13. – 16. októbra 1959 v Piešťanoch. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 106 – 112.
- [Diskusný príspevok.] – In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury, 5, 1961, s. 400 – 402.
- Prof. A. V. Isačenko päťdesiatročný. – Československá rusistika, 6, 1961, s. 28 – 32. – Ďalšie autorove jubilejné články pri tej istej príležitosti: Prof.dr. A.V. Isačenko 50 ročný. – Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 89 – 90. – Päťdesiatiny A. V. Isačenka. – Ruský jazyk, 11, 1960/61, s. 337 – 338. – Univ. prof. dr. A. V. Isačenko päťdesiatročný. – Ľud, 6. 1. 1961, s. 4. – Prof. A. V. Isačenko päťdesiatročný. – Československá rusistika, 6, 1961, s. 28 – 32.

1962

- Porovnávací slovník súčasných slovanských spisovných jazykov. – In: Slavica Pragensia. 4. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica.) Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k sedmdesátým narozeninám. Red. V. Barnet et al. Praha, Universita Karlova 1962, s. 525 – 532.**
- Ešte o učebniciach LKR. – Kultúrny život, 17, 1962, č. 4, s. 12.
- Zhrnutie diskusie. – In: Problémy marxistické jazykovedy. Red. J. Bělič et al. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 423 – 439.
- K referátu prof. Z. Klemensiewiczza. – In: Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17. – 21. IV. 1961. Red. J. Bauer et al. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 225 – 226.
- [Diskusný príspevok.] – In: IV meždunarodnyj sjezd slavistov. Materialy diskussi. Tom vtoroj. Problemy slavianskogo jazykoznanija. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdatelstvo Akademii nauk SSSR 1962, s. 219 – 220.
- Druhý diel Isačenkovej porovnávačej gramatiky. [Isačenko, A. V.: Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija 2. Bratislava 1960.] – In: Československá rusistika, 7, 1962, s. 228 – 236 (rec.).

1963

- Fonematičeskaja interpretacija ruskogo bezudarnogo vokalizma. – Československá rusistika, 8, 1963, s. 188 – 193.**
- K současnému stavu a perspektívám naší lingvistické rusistiky a ukrajinistiky. – Československá rusistika, 8, 1963, s. 89 – 92 (spoluautor O. Leška).**
- K jazykovej príprave na pedagogických inštitútoch. – In: K metodice ruského jazyka. (Sborník Pedagogického institutu v Hradci Králové.) Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 65 – 67.
- [Odpoveď na otázku č. III/29.] Ima li sistemnost v rečnikovija sčstav na otdelnite slavianski ezici? – In: Slavianska filologija. 1. Red. I. Lekov – s. Stojkov. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1963, s. 257 – 258.

- [Diskusné príspevky.] – In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 62 – 63, 91 – 93, 111.
- V. medzinárodný sjazd slavistov v Sofii. – Ludové kurzy ruštiny, 11, 1963, s. 292 – 295 (správa o zjazde konanom v dňoch 17. – 23. 9. 1963 v Sofii; spoluautor B. Choma).

1964

Paradigmatika spisovnej ruštiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 314 s. – 2. vyd. 1970.

Ref.: 1. Kothaj, I.: Ludové kurzy ruštiny, 13, 1965, s. 154 – 158. – 2. Baláž, G.: Nový pohľad na ruskú flexiu. – Ruský jazyk, 16, 1965/66, s. 45 – 47. – 3. Křížková, H.: Československá rusistika, 10, 1965, s. 229 – 232. – 4. Garde P.: La Linguistique, 1, 1966, č. 1, s. 135 – 144. – 5. Černov, V. I.: Russkij jazyk v škole, 1967, č. 3, s. 115 – 117. – 6. Isačenko, A. V.: Slavica Slovaca, 2, 1967, s. 407 – 411. – 7. Mikluš, M.: Slavia, 37, 1968, s. 366 – 370. – 8. Mucala, M.: Nekotoryje problemy (mor)fonologičeskogo analiza russkoj paradigmatici. (In marginem koncepcii L. Ďuroviča.) – Československá rusistika, 14, 1966, s. 191 – 198.

O morfonologický výklad ruskej paradigmatiky. – Československá rusistika, 9, 1964, s. 70 – 73.

K jazykovej stránke nových učebníc slovenčiny. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 10, 1963/64, s. 262 – 268.

O kultúre spisovnej slovenčiny. – Kultúrny život, 19, 1964, č. 33, s. 10.

Neskreslovať fakty. – Kultúrny život, 19, 1964, č. 43, s. 4 (spoluautori J. Horecký, E. Jóna, Š. Michalus, V. Slivková, E. Smiešková, Š. Vragaš).

Koľko jazykov vieš ...- Svet socializmu, 14, 1964, č. 13, s. 3.

O ruských homonymách. [Zum Winkel, H. J.: Über die Homophonie in der russischen Literatursprache. Meissenheim am Glan 1958.] – In: Československá rusistika, 9, 1964, s. 245 – 246 (rec.).

1965

Slovackij jazyk. Učebnik dľa načínajúšich. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1965. 228 s. (spoluautorka L. Ďurovičová).

Ref.: Kollár, D.: Ruštinár, 1 (14), 1955, s. 155 – 157.

Ku klasifikácii morfém. – Slovo a slovesnosť, 26, 1965, s. 126 – 129.

20 rokov československej rusistiky. – Československá rusistika, 10, 1965, s. 65 – 71 (spoluautor O. Leška).

Proščajemos' z ľudynuju čystoho charakteru (V. Latta). – Nove žyttá, 15, 1965, č. 27, s. 2.

1966

Ke [!] koncepci [!] vyučovania ruského jazyka. – In: Moderní pojetí základního všeobecného vzdělání. Sekce jazykovědná. Praha 1966, s. 97 – 105.

O učebnici metodiky ruštiny pre vysoké školy. – In: Sborník materiálů z konference metodiků ruského jazyka na čs. vysokých školách. Olomouc 1966, s. 159 – 160, 167.

Atlas ukrajinských dialektov Slovenska doc. V. P. Lattu. – Jazykovedné aktuality, 1966, č. 3, s. 46 – 48.

Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. – Slovenská reč, 31, 1966, s. 93 – 96.

Ruštinárovi na cestu. – Ruštinár, 1 (14), 1966, s. 1 – 4.

Nad dielom Alfa Sommerfelta. [Sommerfelt, A.: Diachronic and Synchronic Aspects of

Language. Selected Articles. 'sGravenhage 1962.] – In: Slovo a slovesnost, 27, 1966, s. 241 – 143 (ref.).

Isačenkov Grammatičeskij stroj ...v novom vydaní. [Isačenko, A. V.: Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. 1. 2. vyd. Bratislava 1965.] – In: Československá rusistika, 11, 1966, s. 128 (ref.).

Za J. M. Galkinovou-Fedorukovou. – Československá rusistika, 11, 1966, s. 127. – Další autorov nekrológ: Zomrela Jevdokia Michajlovna Galkinová-Fedoruková. – Ruštinár, 1, 1966, s. 74.

Za doc. Vasilom P. Lattom. – Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 110.

1967

Das Problem der Morphonologie. – In: To Honor Roman Jakobson. 1. The Hague, Mouton 1967, s. 556 – 568.

Lexikálny význam slova. – Ruský jazyk, 17, 1966/67, s. 193 – 197.

[Diskusné príspevky.] – In: Phonologie der Gegenwart. Graz – Wien – Köln 1967, s. 22, 45, 170, 185.

1968

Komissii Meždunarodnogo komiteta slavistov. – Slavia, 37, 1968, s. 386 – 387.

Kniha o grafickej podobe ruštiny. [Volockaja, Z. M. – Mološnaja, T. N. – Nikolajeva, T. M.: Opyt opisanija russkogo jazyka v jego pismennoj forme. Moskva 1964.] – In: Československá rusistika, 13, 1968, s. 70 – 72 (rec.).

1970

Nagra svarigheter i svensk grammatik för tjeckisk- och slovakisktalande [Niektoré ťažkosti švédskej gramatiky pre hovoriacich po česky a slovensky.] 1. vyd. Stockholm, Språkförlaget Skriptor 1970. 22 s.

Ad vocem „hranice fonematickej interpretácie“. – Československá rusistika, 15, 1970, s. 55 – 61.

Čtvrtstoletí československé lingvistické rusistiky a její perspektivy. – Československá rusistika, 15, 1970, s. 170 – 173 (spoluautori V. Barnett, H. Křížková).

Problemy sovremennoj lingvistiki. [Sborník Pedagogické fakulty Karlovy university. Philologica. 1967. Praha 1967.] – In: Československá rusistika, 15, 1970, s. 180 – 183 (rec.).

1972

Otnositel'noje prilagatel'noje v slavianskich jazykach. (Predvaritel'noje soobščenije.) – In: The Slavic Word. Proceedings of the International Slavistic Colloquium at the University of California. Los Angeles September 11 – 16, 1970. Red. D. S. Worth. The Hague – Paris, Mouton 1972, s. 189 – 207.

[Diskusné príspevky.] – In.: The Slavic Word. Proceedings of the International Slavistic Colloquium at the University of California Los Angeles September 11 – 16 1970. Red. D. S. Worth. The Hague – Paris, Mouton 1972, s. 33 – 34, 94, 139 – 140, 185, 368, 382.

[Zhrnutie diskusie.] – In.: The Slavic Word. Proceedings of the International Slavistic Colloquium at the University of California Los Angeles September 11 – 16 1970. Red. D. S. Worth. The Hague – Paris, Mouton 1972, s. 211 – 214.

Worth, D. s. – Kozak, A. s. – Johnson, D. B.: Russian Derivational Dictionary. New York 1970. – In: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 15, 1972, s. 202 – 204 (rec.).

1973

Tipologija flektivnoj osnovy v slavianskikh jazykach. – Scando-Slavica, 19, 1973, s. 225 – 243.

Vokalický systém slovenčiny. – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 16, 1973, s. 22 – 42.

Systém slovenských menných tvarov v slovenčine (so zreteľom na iné slovanské jazyky). – Slavica Lundensia, 1, 1973, s. 7 – 24.

Za Zorou Jesenskou. – Listy (Rím), 3, 1973, č. 5 – 6, s. 36 – 37.

1974

Sistema pričastnych i dejepričastnych form sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. – Russian Linguistics, 1, 1974, s. 3 – 14. – Znovu publikované: In: Studies in Descriptive Russian Grammar. Red. W. Birkenmaier. Heidelberg 1983, s. 39 – 51.

Slavistikens bidrag till den moderna lingvistikens utveckling. [Prínos slavistiky k vývinu modernej jazykovedy.] – Lundaforskare föreläser, 6, 1974, s. 11 – 15.

1975

Konsonantický systém slovenčiny. – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 19, 1975, s. 7 – 29.

Förord. [Predhovor.] – Slavica Lundensia, 3, 1975, s. 7 – 8.

Predislovije. – Slavica Lundensia, 3 (p), 1975, s. 7 – 8.

Ani marxistická, ani jazykoveda. – Listy (Rím), 5, 1975, č. 7, s. 34 – 36.

Leningradskaja fonologičeskaja škola segodnja. [Bulanin, L. L.: Fonetika sovremennogo ruskogo jazyka. Moskva 1970.] – In: Russian Linguistics, 2, 1975, s. 37 – 46 (rec.)

Obratnyj slovar' ruskogo jazyka. Moskva 1974. – In: Russian Linguistic, 2, 1975, s. 333 – 337 (rec.)

Birgegard [Birgegardová], U.: Sparwenfeld och hans lexikografiska arbeten. Uppsala 1971. – In: Russian Linguistics, 2, 1975, s. 115 – 117 (rec.).

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – In: Russian Linguistics, 2, 1975, s. 146, 149, 379 – 380, 383 – 385, 389, 396.

Simposium po drevnejšej istorii slavianovedenija v Švecii. – In: Russian Linguistics, 2, 1975, s. 405 – 406 (správa o sympóziu konanom 12. 5. 1975 v Lunde, Švédsko).

1976

The Beginnings of Structuralism in Slovakia and the Bratislava Linguistic Circle. – In: Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle. (Michigan Slavic Contributions. 6.) Red. L. Matejka. Ann Arbor, Department of Slavic Languages and Literatures The University of Michigan 1976, s. 43 – 57.

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – In: Russian Linguistics, 3, 1976, s. 202 – 208, 331 – 372, 337 – 340, 346, 351 – 354, 356 – 357, 366 – 367.

1977

Polish *pięćiu* vs. Slovak *päť*. – In: In Honor of James Ferrell. (Papers in Slavic Philology. 1.) Red. B. A. Stolz. Ann Arbor, Michigan Slavic Publications 1977, s. 69 – 76.

Listy o Martinovi Kukučínovi. – Slavica Lundensia, 5, 1977, s. 193 – 213.

[Heslá o slovenskej kultúre, umení, jazyku a o českom jazyku.] – In: Aschehoug og Gyldendals Store lexikon. Oslo 1977.

1978

Wie bei Troubetzkoy die Sprachgebildelautelehre zur Sprechaktphonologie wurde. – In: *Sign and Sound. Studies presented to Bertil Malmberg.* (Studia Linguistica. 32. 1 – 2.) Red. B. Sigurd – J. Svartvik. Lund, CWK Glerup 1978, s. 36 – 43.

Morpheme Boundaries and Grammatical Meaning. – In: *Studia Linguistica Alexandro Vasilii filio Issatschenko a Collegis Amicisque oblata.* Red. H. Birnbaum et al. Lisse, The Peter de Ridder Press 1978, s. 87 – 93.

Slavianskoje otnositel'noje prilagatel'noje i imennaja grupa. – *Slavica Lundensia*, 6, 1978, s. 85 – 99.

O Slovákoch a Čechoch – historicky. – *Svědectví (Paríž)*, 15, 1978, č. 57, s. 85 – 99. [Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – *Russian Linguistics*, 4, 1978 – 1980, s. 90, 94, 96 – 97, 102 – 103.

A. V. Issatschenko 1910 – 1978. – *Russian Linguistics*, 4, 1978 – 1980, č. 1, 1978, s. 1.

1979

Det ryska språkets unilaterala enheter. I. Rysk fonetik. [Unilaterálne jednotky ruského jazyka. 1. Ruská fonetika.] 1. vyd. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. Läromedel 5. 1979. 73 + V s.

Hemspraksutvecklingen hos serbokroatisk/kroatoserbisk talande barn i Sverige. En pilotstudie. [Vývin materinského jazyka po srbochorvátsky/chorvátosrbsky hovoriacich detí vo Švédsku. Predbežná štúdia.] 1. vyd. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1979. 49 + 50 s. (spoluautor M. Stankovski).

Rola opozycji prywatywnych w budowie liczebника polskiego. (Synchronia i diachronia.) – In: *Papers on Slavonic Linguistics (1) presented at the First Polish-Swedish Slavists' Conference at Mogilany, April 15 – 27, 1978.* (Meddelanden fran Institutionen för slaviska och baltiska språk. 18.) Red. B. Englundová – B. Jangfeldt – L. Kleberg – B. Nilssonová, Stockholm, Institutionen för slaviska och baltiska språk 1979, s. 2 – 15.

Nová slovenská encyklopédia. [Encyklopédia Slovenska. 1.-2. Red. V. Hajko et al. Bratislava 1977 – 1978.] – In: *Proměny, (USA)*, 16, 1979, č. 4, s. 89 – 91 (ref.).

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – *Russian Linguistics*, 4, 1978 – 1980, s. 197 – 207, 214.

Alexandr Vasilievič Isačenko (1910 – 1978). – *Russian Linguistics*, 4, 1978 – 1980, č. 2 (1979), s. 117 – 127.

1980

Vzťah sloviess *esse* : *habere* v slovanských jazykoch a otázka pasíva v slovenčine. – *Slavica Lundensia*, 8, 1980, s. 19 – 28. – Znovu publikované: *Makedonski jazik*, 31, 1980, s. 49 – 56.

Ješčo raz: *nasuščnyj*. – *Russian Linguistics*, 1980/81, 5, s. 175 – 179.

Slovak. – In: *The Slavic Literary Languages: Formation and Development.* (Yale Russian and East European Publications. 1.) Red. A. Schenker – E. Stankiewicz. New Haven, Yale Concilium on International and Area Studies 1980, s. 211 – 228.

K životopisu Izáka Cabana. – *Slavica Lundensia*, 8, 1980, s. 121 – 137.

Zalizňak, A. A.: *Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmeneniye.* Moskva 1977. – In: *Russian Linguistics*, 4, 1978 – 1980, č. 3, (1980), s. 405 – 411 (rec.).

Russkij jazyk. Enciklopedija. Red. F. P. Filin. Moskva 1979. – In: *Russian Linguistics*, 5, 1980/81, s. 194 – 195 (rec.).

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – *Russian Linguistics*, 4, 1980/81, s. 103 – 111.

1981

Po povodu stat'ji R. R. Gel'gardta v Voprosach jazykoznanija. – *Russian Linguistics*, 6, 1981/82, s. 169 – 171.

[Charakteristika životného diela.] – In: Jaroslav Seifert. Dvě básně/Two poems/Tva dikter. Stockholm, Charta 77 Foundation 1981, s. 1.

1982

The Prague School of Linguistics. Synthesis and Stimulus. – In: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium in the Vatican, part two.* Florence, Le Nonnier, 1982, s. 108 – 116.

A Swedish Testimony of Vowel Fronting in 17th Century Russian. – In: *Slavic Linguistics and Poetics. Studies for Edward Stankiewicz on his 60th Birthday 17 November 1980. (International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 25 – 26.)* Red. K. E. Naylor – H. I. Aronson – B. J. Darden – A. M. Schenker. Columbus (Ohio, USA), Slavica Publishers 1982, s. 115 – 118.

Jag undrar om en nordbo kan förstå. [Ktovie, či Škandinávec môže pochopiť.] – In: *De maktlösas makt.* Red. P. Larsson. Stockholm, Nadácia Charty 77, 1982, s. 19 – 21.

Slovenčina a staroslovenčina. – *Horizont 82 (Mníchov)*, 9, 1982, č. 7 – 8, s. 6.

Garde, P.: Grammaire russe. 1. Phonologie – Morphologie. Paris 1980. – In: *Russian Linguistics*, 7, 1982/83, s. 47 – 62 (rec.).

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – *Russian Linguistics*, 7, 1982/83, s. 79 – 80, 88 – 90.

Roman Jakobson 1896 – 1982. – *Russian Linguistics*, 7, 1982/83, s. 1 – 2.

1983

JUBA – a Short Introduction. – In: *Lingua in Diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden. (Slavica Lundensia. 9.)* Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1983, s. 7 – 10.

Developmental Structures in the Family Language of Yugoslav Immigrant Children in a Swedish Language Environment. – In: *Lingua in Diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden. (Slavica Lundensia, 9.)* Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1983, s. 11 – 20 (spoluautori M. Stankovski, M. Tomašević).

The Case Systems in the Language of Diaspora Children.- In: *Lingua in Diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden. (Slavica Lundensia, 9.)* Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1983, s. 21 – 94.

Ref.: 1. Heller, M.: *Language*, 62, 1986, s. 482 – 483. – 2. Sljivic-Simsic, B.: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 35 – 36, 1987, s. 347 – 352. – 3. Leeming, H.: *The Slavonic and East European Review*, 65, 1987, s. 621 – 623. – 4. Hanž, B.: *Jezik u diaspori – Matica iseljenika (Záhreb)*, č. 12, s. 12, – 5. Mihaljević, M.: *Dvije knjige o govoru naše djece u Švedskoj. – Jezik (Záhreb)*, 36, 1988, č. 1 – 2, s. 59 – 64.

Formalizing the S/C Flexion for the Automatic Morphological Analysis. – In: *Lingua in Diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden.* (Slavica Lundensia, 9.) Red. Ľ. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1983, s. 123 – 148.

Je najstaršia česká tlač z Moravy v švédskej knižnici? – *Premeny*, 20, 1983, č. 3, s. 63 – 70.
Slovenský intelektuálny exil konca XVII. storočia v Toruni. – *Proměny*, 20, 1983, č. 1, s. 62 – 71.

Rörläggarna och säkerheten. [Inštalatéri a bezpečnosť.] – *Sydsvenska Dagbladet* (Malmö, Švédsko), 12. 1. 1983, č. 11, s. 4.

Za Eugenom Paulinym. – *Premeny*, 20, 1983, č. 3, s. 86 – 87.

1984

The Inner Consistency of a Linguistic Continuum. – In: *Sign of Friendship. To Honor A. G. F. van Holk – Slavist, Linguist, Semiotician.* Red. J. J. van Baak. Amsterdam, Rodopi 1984, s. 89 – 95.

Källorna till Groenings Rossijskaja Grammatika. [Pramene Groeningovej (práce) Rossijskaja grammatika.] – In: *Äldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hållet i Uppsala 3 – 4 febr. 1983.* (Uppsala Slavic Papers. 9.) Red. s. Gustavsson – L. Lönngren. Uppsala, Slaviska Institutionen vid Uppsala Universitet 1984, s. 48 – 71.

Grammatical Systems in the Diaspora Language (Serbo-Croatian) of School Beginners. – In: *Proceedings from Child Language Symposium. Papers No 1.* Red. R. Söderberg. Lund, Child Language Research Institute 1984, s. 17.

The Diaspora Children's Serbo-Croatian. – In: *Language and Literary Theory. In Honor of Ladislav Matejka.* (Papers in Slavic Philology. 5.) Red. B. A. Stolz – I. R. Titunik – L. Doležel. Ann Arbor, Michigan Slavic Publications 1984, s. 19 – 27.

Issledovanie jazyka vtoroj generacii jugoslavov v Švecii. – *Scando-Slavica* (Kodaň), 30, 1984, s. 205 – 208.

Kultúrno-historické predpoklady pre pluralizmus u nás. – *Proměny*, 21, 1984, č. 1, s. 60 – 68.

O ideovej tradícii západného Slovenska. (Pamiatke Braňa Štefánka.) – *Premeny*, 21, 1984, č. 3, s. 20 – 29.

1985

Developmental Meaning of the Work of SS. Cyril and Methodius for Western Slavs (Some Reflexions on its Temporal and Spatial Continuity). – In: *SS. Cyril and Methodius among the Slovaks.* Red. I. Kružliak – F. L. Miženková. Slovak Catholic Federation 1985, s. 124 – 133.

The Numerals in Serbo-Croatian. – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 31 – 32, 1985, s. 123 – 129.

Slověne sú Slovania. – *Horizont 85* (Mníchov), 19, 1985, č. 7 – 8, s. 5.

Svensk dykeriförordning för ryssarna. [Švédsky potápačský predpis pre Rusov.] – *Sydsvenska Dagbladet*, 11. 3. 1985, s. 14.

Stankiewicz, E.: *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850.* Berlin – New York – Amsterdam 1984. – In: *Russian Linguistics*, 9, 1985, s. 104 – 109 (rec.).

Mečkovskaja, N. B.: *Rannije vostočnoslavianskije grammatiki.* Minsk 1984. – In: *Russian Linguistics*, 9, 1985, s. 92 – 96 (rec.).

[Recenzie aktuálnych článkov v rubrike Bibliographical Survey.] – *Russian Linguistics*, 9, 1985, s. 137 – 138, 140 – 143.

1986

Den tjeckiska reformationen inom de europeiska reformationsrörelserna. [Miesto českej reformácie medzi európskymi reformačnými hnutiami.] – In: **Reformationen: frihetskamp och överhet, (Folkets Historias skrifterserie. 1.)** Red. P. Persson et al. Göteborg, Föreningen för Folkets Historia 1986, s. 9 – 19.

Ako sa formovala slovenčina pred Bernolákom. (Na okraj nového vydania Gavlovičovej Valaskej školy.) – *Premeny*, 23, 1986, č. 3, s. 19 – 27.

Články o slovenskej literatúre, umení, jazyku a o českom jazyku. – In: *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon*, 2. vyd., Oslo, Kunskapsforlaget 1986.

1987

The Development of Grammar Systems In Diaspora Children's Language. – In: **Child Language in Diaspora. Serbo-Croatian in West European Countries. Papers from a Symposium.** Red. L. Ďurovič, Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. *Slavica Lundensia*, 11. 1987, s. 51 – 85.

Drevnejšij istočnik paradigmatici sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. – *Russian Linguistics*, 11, 1987, s. 255 – 278 (spoluautor A. Sjöberg).

1988

The Language of Walaska sskola. – In: **Hugolín Gavlovič's Valaská škola. Vydal a komentár vypracoval G. J. Sabo. Lingvistický komentár L. Ďurovič.** Columbus (Ohio, USA) 1988, s. 655 – 730.

Ref.: 1. Thomson, M. B.: *Revue Canadienne des slavistes*, 30, 1988, s. 412 – 413. – 2. Liptovský, P.: *Obrys* (Mníchov), 9, 1989, č. 2, s. 8 – 10. – 3. Tkáčiková, E.: *Slovenské pohľady*, 105, 1989, č. 9, s. 136 – 138. – 4. Pynsent, R. B.: *The Slavonic and East European Review*, 68, 1990, č. 1, s. 107 – 108.

The Concept of Diaspora Language (Opening Address). – In: **Diaspora Languages in Western Europe.** *Slavica Lundensia*. 12. Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1988, s. 7 – 9.

Gavlovičova „Valaská škola“ vychádza. – *Slovenské hlasy z Ríma*, 37, 1988, č. 4, s. 16 – 17.

Salamandrerna hotar universitetet. [Mloky ohrozujú univerzitu.] – *Sydsvenska Dagbladet* (Malmö, Švédsko), 17. 12. 1988, s. 3.

Slovenský lexikograf XVIII. storočia Matiaš Zabani. – *Premeny*, 25, 1988, č. 4, s. 50 – 54.

Vývoj ku kodifikácii spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. – In: **X mezdunaroden kongres na slavistite. Reziume na dokladite.** Sofija, 14 – 22 septemvri 1988 g. Sofija, Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite 1988, s. 119.

1989

Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. – *Scando-Slavica*, 35, 1989, s. 167 – 182. – **Znovu publikované: Slovenská literatúra**, 37, 1990, s. 56 – 66.

Slovak. – In: **The Slavic Literary Languages.** Red. A. M. Schenker – E. Stankiewicz. New Haven, Yale Consilium on International and Area Studies 1989, s. 211 – 228.

Endotópia v exotópii. K sedemdesiatym narodeninám Ladislava Matejku. – *Proměny*, 26, 1989, č. 2, s. 91 – 94.

Religionen i Tjeckoslovariens historia. [Náboženstvo v dejinách Československa.] – Röster från Tjeckoslovakien (Stockholm), 16, 1989, s. 5 – 8.

Report on the Matica Slovenská symposium. – Slovak Studies Association – Newsletter, 12, 1989, č. 2, s. 3 – 4.

X. medzinárodný zjazd slavistov. – Proměny, 26, 1989, č. 2, s. 190 – 191.

Za Marií Rádlovou-Jensen. – Zprávy SVU (USA), 31, 1989, č. 4 – 5, s. 18.

1990

Slovenčina ako jazyk diaspóry. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. Red. F. Bielik – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1990, s. 126 – 130, angl. res. s. 131.

Ukraina mellan Öst och Väst. [Ukrajina medzi Východom a Západom.] – In: Aktuellt om historia, 1990, č. 1 – 2, s. 39 – 45. Číslo má osobitný podtitul: Östeuropa i förvandling. Nationalitetsproblem i Jugoslavien och Sovjetunionen. Red. K. G. Karlsson – L. Lünig – Aktualizované znenie pod rovnakým názvom in: Det förvandlade Östeuropa. Red. K. G. Karlsson. Moheda, Fontes, 1993, s. 99 – 109.

Kultúrno-historické predpoklady pre pluralizmus u nás. – In: Společnost a kultura. Lancaster (Veľká Británia), 1990, s. 18 – 26. – Predtým publikované: Proměny (USA), 21, 1984, č. 1, s. 60 – 68.

Slovenská literatúra v Nórsku. – Premeny, 27, 1990, č. 3, s. 166 – 168.

Skutočne čechoslovakizmus? – Horizont 90, 19, 1990, č. 3 – 4, s. 11. – Znovu publikované: Premeny, 27, 1990, č. 2, s. 151 – 152.

Česko-Slovensko? – Áno, Česko-Slovensko. – Obrys (Mníchov), 10, 1990, č. 2, s. 16.

Ďurica sa nepoučil. – Zmena, 2, 1990, 52, s. 14. – Znovu publikované: Čo vedia v prvom semestri normálnej univerzity. – Fantázia exilových historikov. – Národná obroda, 1, 1990, č. 11, s. 13. – Slobodný piatok, 1, 1990, č. 25, s. 2. – Slovenské národné noviny, 6, (10), 1995, č. 31, s. 4. – Švédsky preklad: Ďurica har inget lärt. [Ďurica sa nič nenaučil.] in: De första tvåhundra dagarna – Slovakiska republiken. (Tjeckiska och slovakiska röster, 34, Stockholm 1993, s. 30 – 31.

Anders Sjöberg in memoriam. – Sydsvenska Dagbladet (Malmö, Švédsko), 2. 9. 1990.

1991

Makt och kunskap i Öst och Väst. [Moc a gnozeológia na Východe a Západe.] – In: Rysk resa – ett UHÄ-seminarium. Red. L. Haikola. Stockholm, UHÄ 1991, s. 85 – 92.

Kunskapsvakuum i Ryssland som stimulus för kunskap om Ryssland p 1500 – 1700 – talen. [Vedomostné vákuum v Rusku ako stimul pre poznávanie Ruska v 16. – 18. storočí.] – In: Ur de slaviska folkens kulturhistoria. Slavica Lundensia, 13. Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1991, s. 7 – 16.

Ruthenerna. [Rusíni.] – In: Ur de slaviska folkens kulturhistoria. Slavica Lundensia, 13. Red. L. Ďurovič. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1991, s. 93 – 101.

Lutheran Exiles in Gdańsk and the Slavonic Philology. – In: Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich. Red. M. Grochowski. Warszawa, Polska Akademia Nauk – Instytut języka polskiego 1991, s. 39 – 44.

Empty and Missing Plots of a System. – In: Words are Physicians for an Ailing Mind. (Sagners slavistische Sammlung. Zv. 17.) Red. M. Grochowski – D. Weiss. München, Otto Sagner 1991, s. 145 – 151.

Vzťah sloviess *esse* a *habere* v slovanských jazykoch a otázka pasia v slovenčine. – Slovenská reč, 56, 1991, s. 20 – 27.

Ludovít Štúrs and Ivar Aasens verk. [Dielo Ludovíta Štúra a Ivara Aasena.] – Ergo (Oslo, Nórsko), 22, 1991, s. 19 – 24.

Centralizmus už nie je dominantný. – Kultúrny život, 25, 1991, č. 6, s. 3 (autorom prvej časti článku je M. Tomčík, autorom druhej časti L. Ďurovič).

Do Európy v gardistických čižmičkách? – Kultúrny život, 25, 1991, č. 12, s. 1.

Dr. Imrich Kružliak a gardistické čižm(ičk)y. – Kultúrny život, 25, 1991, č. 27, s. 16.

Menej paternalizmu! – Západ (Toronto, Kanada), 13, 1991, č. 3 – 4, s. 29 – 30.

Otvorené hranice a komunisti. – Kultúrny život, 25, 1991, č. 37, s. 1.

Otvorený list predsedníctvu Matice slovenskej. – Premeny, 28, 1991, č. 3, s. 35 – 37. – Znovu publikované: Môj pohľad spoza hraníc. – Slovenské národné noviny, 6 (10), 1995, č. 12 – 13, s. 10.

Knut-Olof Falk 19/4 1906–31/1 1990. – In: Kungliga humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund Lrsberättelse 1990 – 1991. Red. B. Stjernquistová. Stockholm, Almqvist and Wiksell International 1991, s. 18 – 22.

Na dôvernej linke Lubomír Ďurovič, jazykovedec. – Národná obroda, 22. 8. 1991, s. 12.

Otázka znie: viem, alebo neviem. – Slobodný piatok, 2, 1991, č. 34, s. 12 (rozhovor T. Michalovej s L. Ďurovičom).

1992

Atlas slovenského jazyka a jazyk mesta. – In: Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej. (Język na pograniczach. 4.) Red. W. Boryś – W. Sędzik. Warszawa, Polska Akademia Nauk – Instytut słowianoznawstwa 1992, s. 69 – 73.

Grammatika Akademičeskoj gimnazii. – In: Dolomonosovskij period russko-go literaturnogo jazyka. (The Pre-Lomonosov Period of the Russian Literary Language). Materialy konferencii na Fagerudde, 20 – 25 maja 1989 g. (Slavica Suecana, series B – Studies, vol. 1.) Red. A. Sjöberg – L. Ďurovič – U. Birgegírdová. Stockholm, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1992, s. 171 – 211.

Rosa and Doležal. – In: For Henry Kučera. (Studies in Slavic Philology and Computational Linguistics). Red. A. W. Mackie – T. K. McAuley – C. Simmons. Ann Arbor, Michigan Slavic Publications 1992, s. 179 – 190.

45. Typology of Swearing in Slavonic and some Adjacent Languages. – In: Le mot, les mots, les bons mots (Word, Words, Witty Words). Hommage Igor A. Melčuk a l'occasion de son soixantième anniversaire. Red. A. Clas. Montréal, Les presses de l'Université de Montréal 1992, s. 39 – 49.

Čo sú n a š e dejiny? – Kultúrny život, 26, 1992, č. 19, s. 5.

Zora Jesenská a dilemy slovenskej inteligencie. – Romboid, 26, 1992, č. 4, s. 21 – 23.

Tridsať čiernych dní. – Mosty, 1, 1992, č. 13, s. 1.

Tobiáš Masnicius a začiatky slovenského spisovného jazyka. – Zapisník slovenského jazykovedca, 11, 1992, s. 49 – 50 (tézy prednášky konanej dňa 11. 6. 1992 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove a dňa 16. 6. 1992 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1993

Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. – Slovenské pohľady, 109, 1993, č. 3, s. 88 – 101.

Čudná krajina. – Mosty, 2, 1993, č. 2, s. 1.

Slavistika prispíva k novému Evrope. – Mosty, 2, 1993, č. 38, s. 1 – 2 (spoluautor O. Uličný).

1994

Rudimenta Linguae Russicae by J. Chr. Stahl. – Russian Linguistics, 18, 1994, s. 185 – 195.

Renesans na Rusi i jeho predely. – In: En slavist i humanismens tegn. Festschrift til Kristine Heltberg. Red. P. Jacobsen – J. S. Jensen – R. Klukowska. København, C. A. Reitzels forlag 1994, s. 16 – 35.

Bohemistika v južnom Švédsku. – In: Čeština doma a ve světě. 3. Praha, Filozofická fakulta Karlovy univerzity 1994, s. 180 – 182.

300 rokov úsilí o slovenský spisovný jazyk. 300 rokov slovenskej jazykovedy. – Kultúrny život, 28, 1994, č. 2, s. 4.

Slovenská maďarská otázka. – Listy (Praha), 24, 1994, s. 73 – 80. – Skrátene znenie: Mosty, 3, 1994, č. 27, s. 3.

1995

Sources of Gorlickij's Grammaire francoise (sic!) et russe. – In: Podobajet' pamiat' stvoriti. Essays to the Memory of Anders Sjöberg. (Acta Universitatis Stockholmiensis/Stockholm Slavic Studies, 24.) Red. P. Ambrosiani – B. Nilssonová – L. Steensland. Stockholm, Almquist and Wiksell International, Stockholm 1995, s. 51 – 61.

Emergence de la pensée grammaticale en Russie ancienne et formation de la grammaire du russe normatif. – Histoire Epistémologie Language (Paris), 17, 1995, zv. 2, s. 17 – 32.

Puškinovo literárne múzeum v Brodzanoch: komunizmus je preč, cenzúra pretrváva. – Národná obroda, 14. 2. 1995, s. 3.

Anonymizovaný fašizmus. – Mosty, 4, 1995, č. 20, s. 1.

Podvod. – Národná obroda, 6, 1995, č. 140, s. 3.

Kde sa končí vlastenectvo. – Mosty, 4, 1995, č. 30, s. 3.

Slovanstvo – ani dráma ani tragédia. – Kultúrny život, 29, 1995, č. 5, s. 3.

Európska diemenzia diela sv. Cyrila a Metoda. – Kultúrny život, 29, 1995, č. 6, s. 6 – 7.

Ešte o Skaličanovi Pavlovi Doležalovi. – Záhorie, 4, 1995, č. 5, s. 29 – 30.

Dielo sv. Cyrila a Metoda v európskom kontexte. – Zápisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, s. 38 – 39 (tézy prednášky konanej dňa 15. 6. 1995 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1996

O vzniku žurnala Russian Linguistics. – Russian Linguistics, 20, 1996, s. 3 – 14.

Aktuální otázky slovanské filologie a Šafaříkův odkaz. Anketa. – Slavia, 65, 1996, s. 16 – 18.

Rozumieť sa a rozumieť si. – Slovenské listy (Praha), 4, 1996, č. 7 – 8, príl. Elán, 2, č. 7 – 8, s. 2 – 5.

- Reč na otkrytii meždunarodnoj konferencii posviaščennoj pamiaty A. V. Isačenko. – In: Rossica. Naučnyje issledovanija po rusistike, ukrainistike, belorusistike. Red. J. Honzík. Praha, Euroslavica 1996, s. 10 – 19 (prejav na konferencii konanej v Olomouci).
7. Profesor slovanských jazykov na univerzite v Lunde pre Pravdu. U vás sú dve etiky. – Pravda, 6, 1996, č. 261, s. 1, 4.

1997

- The Ontology of the Phoneme in Early Prague Linguistic Circle.** – In: Jakobson entre l'Est et l'Ouest, 1915 – 1939. Cahiers de l'Institut de linguistique et des Sciences du Language. 9. Red. F. Gadet – P. Sériot. Lausanne, Université de Lausanne 1997, s. 69 – 76.
- Renessans v Poľsko-litovskom gosudarstve i vznikovenije ruskoj grammatiki.** – In: Słowianie Wschodni. Między językiem i kulturą. Red. A. Bolek et al. Kraków 1997, s. 177 – 182.
- Izdaniye fragmenta grammatiki J. E. Głuka 1704 g.** – Russian Linguistics, 21, 1997, s. 79 – 88.
- Systém (skutočný?, domnelý?) a jeho kodifikácia.** – In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 35 – 39.
- Inte bara *Veselý Bobek Vyskočil*. [Nielen *Veselý Bobek Vyskočil*.] – Bulletin. Information från svensk-tjecksk-slovakiska föreningen (Stockholm, Švédsko), 25, 1997, s. 16 (o českých priezviskách).
- Ministern grep makten på teatern. [Minister uchvátil moc v divadle.] – Sydsvenska Dagbladet (Malmö, Švédsko), 7. 4. 1997, s. 6.
- Máte svoje deti radi? Pošlite ich do Sokola. – In: Pamätnica Sokola v Skalici. Red. V. Bíla. Skalica, Mestský úrad 1997, s. 20.
- Netušia alebo zavádzajú. – Pravda, 7, 1997, č. 245, s. 17.
- O dvadsiatyôsmy [= dvadsiaty ôsmy] október. – Mosty, 6, 1997, č. 44, s. 1 – 2.
- Čím kto hreší, tým trestaný býva. – Mosty, 6, 1997, č. 24, s. 1.
- Závidím Čechom, že sa majú iba zle. – Mosty, 6, 1997, č. 27, s. 3.
- O mojom otcovi Jánovi Ďurovičovi. – Tvorba T, 7 (41), 1997, č. 4, s. 34 – 37.
- Etika naša každodenná. (List zo Švédska.) – Tvorba T, 7 (41), 1997, č. 2, s. 39 – 41.
- Tá naša (slovenská) identita...? (Ako sa formovala politicky a teritoriálne.) – OS, 1, 1997, č. 2, s. 3 – 6.
- Pozdrav zo Škandinávie. – In: Obsah – výraz – význam. 2. Miloši Dokulilovi k 85. narodeninám. Red. J. Panevová – Z. Skoumalová. Praha, Filozofická fakulta UK a Nadace Viléma Mathesia v DeskTop Publishing FF UK 1997, s. 96.
- Isačenko (Issatschenko), Alexandr Vasiljevič. – In: Lexicon grammaticorum. Who's who in the History of the World Linguistics. Red. H. Stammerjohan. Tübingen 1997,

1998

- Die Ruthenen in der Ostslowakei – ihre Geschichten und ihre Sprachen.** – In: A Centenary of Slavic Studies in Norway – The Olaf Broch Symposium (Det Norske Videnskaps-Akademi. 2. Hist.-Filos. Klasse. Skrifter. Ny Serie No. 20). Red. J. I. Bjørnflaten et al. Oslo, The Norwegian Academy of Science and Letters 1998, s. 62 – 73.
- Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny.** – In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků přednesených zahraničními bo-

hemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20. – 26. srpna 1998. 1. díl. Red. O. Mališ. Praha, Univerzita Karlova 1998, s. 43 – 52.

Mnohorozměrné významové kontinuum „spojky“ že. – In: *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honour of Jarmila Panevová*. Red. E. Hajičová. Praha, Karolinum, Charles University Press 1998, s. 205 – 214.

Ref.: Kruijff-Korbayová, J.: Slovo a slovesnost, 1999, roč. 60, s. 150 – 153.

[Diskusné príspevky.] – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Bratislava 30. augusta – 8. septembra 1993. Záznamy z diskusie k predneseným referátom. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 109 – 110, 174, 176 – 177, 179 – 181, 181 – 182, 383, 516, 643, 651.

S vedcom a profesorom slovanských jazykov: Každý by mal raz aspoň na rok-dva emigrovať. – *Práca*, 8. 8. 1998, č. 183, s. 10 (rozhovor G. Kopicovej s Ľ. Ďurovičom).

1999

L₁ a L₂ slovanských prisťahovaleckých detí v neslovanskom prostredí. – In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 60 – 66.

O komunizme a Rusku trochu inak. – *Mosty*, 8, 1999, č. 23, s. 14.

Europeizácia Balkánu. – *Pravda*, 9, 1999, č. 121, s. 9.

Prečo „sud pušného prachu“? – *Mosty*, 8, 1999, č. 24, s. 3.

Odpoveď v ankete „Milénium“. – *Domino-Fórum*, 8, 1999, č. 35, s. 7.

Náš rozhovor s jazykovedcom profesorom Ľubomírom Ďurovičom. – *Záhorie*, 8, 1999, č. 3, s. 18 – 20 (rozhovor K. Palkoviča s Ľ. Ďurovičom).

2000

Kyrkslaviskan som Sveriges missionsspråk på 1600 – talet. [Cirkevná slovančina ako misijný jazyk Švédska v 17. storočí.] – In: *Språkets speglingar Festschrift till Birger Bergh*. Red. A. Jönsson – A. Piltz. Lund, Klassiska institutionen/Skåneförlaget 2000, s. 358 – 367.

V kakije slovoobrazovatelnye paradigmy vchodit prilagatelnoje *rus()/s) ki(j)*. – In: *Liki jazyka. K 45-letiju naučnoj dejatelnosti E. A. Zemskoj*. Moskva, Nasledije 2000, s. 84 – 93.

Ob istočnikach paradigmatici sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. – *Russian Linguistics*, 24, 2000, s. 81 – 90.

Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica. (Pri trojstom výročí narodenia 1700 – 2000). – *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 22 – 32, angl. abstrakt s. 22.

Artiklar om Svetozár Hurban-Vajanský, Ján Kollár, P. J. Šafárik och Ľudovít Štúr. [Heslá Svetozár Hurban-Vajanský, Ján Kollár, P. J. Šafárik, Ľudovít Štúr.] – In: *Encyklopedia of Eastern Europe*. Red. R. Frucht. New York – London, Garland Publishing Inc. 2000, s. 372, 423, 424, 708 – 709, 770 – 771.

Ku vzniku pojmu ‚reč československá‘. (Posledný text prof. Ruda Brtáňa.). – *Slovenská literatúra*, 47, 2000, s. 443 – 457.

Začiatky štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavský lingvistický krúžok. Prel. J. Horecký. *Jazykovedný časopis*, 51, 2000, s. 81 – 97, angl. abstrakt s. 81. – Predtým publikované: *The Beginnings of Structuralism in Slovakia and the Bratislava Linguistic Circle*. – In: *Sound, Sign and Meaning. Quinquagennary of the Prague Linguistic Circle (Michigan Slavic Contributions. 6.)* Red. L. Matejka. Ann Arbor, Department of Slavic Languages and Literatures The University of Michigan 1967, s. 43 – 57.

- Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov.** – In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5.* Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 111 – 117. – Časť publikovaná predtým z rukopisu: *Záhorie, 8, 1999, č. 3, s. 14 – 17.*
- Vágnosť ako zadanie? (O slovenských vzťahových adjektívach a slovenskej NP.)** – In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého.* Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 348 – 357.
- Soblazn rodstva.** In: *Slovo v tekste i v slovare. Sbornik statej k semidesiatiletiju akad. Ju. D. Apresjana.* Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury 2000, s. 77 – 81.
- Koncepcie spisovného jazyka – chrptová kosť slovenskej kultúrnej histórie.** – *OS, 4, 2000, č. 11, s. 32 – 38.*
- Nie osobný, a nie koncepcný spor. – *OS, 4, 2000, č. 10, s. 3.*
- „Mosty' mellan Slovakien och Tjecken. [„Mosty' medzi Slovenskom a Českom.] – Bulletinen (Svensk-tjeckisk-slovakiska föreningen) (Stockholm, Švédsko), 2000, č. 3.
- Našou nádejou je etika. (O vede, etike a profesorovi Kováčovi). – *Mosty, 9, 2000, č. 25, s. 3.*
- O ideovej tradícii západného Slovenska. (Pamiatke Braňa Štefánka.) – *Záhorie, 9, 2000, č. 5, s. 2 – 9.* – Predtým publikované: *Premeny (USA), 21, 1984, č. 3, s. 20 – 29,* nové uverejnenie skrátené a doplnené fotografiami a autorovým postskriptom).
- Historické predpoklady spolupráce višegrádskeho štátov. – *Mosty, 9, 2000, č. 51 – 52, príl., s. 4.*

2001

- Prvý slovenský profesionálny lexikograf Matiaš Zabani.** In: *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej.* Ed. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001, s. 152 – 157.
- Halyčina i kul'turni izohlosy Evropy. [Preklad nepublikovaného referátu: Galicia and the Cultural Isoglosses of Europe.] In: *Kyjivs'ka starovyna, 2001, č. 5 (341), s. 37 – 45.*
- S kvadrátom vzdialenosti. In: *Mosty, 2001, roč. 10, č. 28, s. 3.*
- Chýba nám Chief Salamander. In: *Mosty, 2001, roč. 10, č. 39, s. 3.*
- Spýtali sme sa jazykovedca Ľubomíra Ďuroviča. In: *Záhorácke internetové noviny 11. 2. 2001* [elektronický zdroj]. Adresa: http://www.izahorie.sk/noviny/archiv/zin_00047.html.

2002

- Pro domo sua? In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár (Bratislava 19. – 20. október 2000).** Ed. Ľ. Králik. Bratislava: Veda 2002, s. 23 – 26.
- Polština – jazyk blízky a ďaleký.** In: *Studia Slavica. 6. Slavistika osudem i volbou. K 75. narodeninám prof. Jiřího Damborského.* Ed. L. Martinek – V. Pfeffer. Ostrava: Ostravská univerzita – Uniwersytet Opolski 2002, s. 55 – 63.
- Štúrova Nauka reči slovenskej z perspektívy začiatku XXI. storočia.** In: *Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 6, s. 342 – 348, angl. abstrakt s. 342.*

2003

- Russisch und Kirchenslavisch in Gustav Adolfs Schweden.** In: *Rusistika – Slavistika – Lingvistika. Festschrift für Werner Leffeldt zum 60. Geburtstag. (Die Welt der Slaven, Sammelbände, Bd 19.)* Hrsg. S. Kempgen – U. Schweier – T. Berger. München: Verlag Otto Sagner 2003, s. 99 – 108.

Prejemstvennosť bratislavskej rusistiky v zapadnej rusistike. In: *Philologica*. 57. Tradície a perspektívy rusistiky. (Paralelný rus. názov.) Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Zost. O. Kovačičová. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 35 – 40, slov. res. s. 40.

Predislovie. In: Isačenko, A. V.: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovačkim. Morfologija. I – II. 2. izd. (Jazyki slavjanskoj kul'tury – Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 59.)* Moskva: Vena 2003, s. 5 – 7 (spoluautor T. Reuther).

Európska únia, čiže rozmieňanie veľkých bankoviek na drobné mince. In: *Mosty*, 2003, roč. 12, č. 5, s. 3. – Tamže: Umožniť všetkým ľuďom žiť v bezpečnosti a mieri (č. 12, s. 10 – 11). – Ako vo Švédsku? (č. 21, s. 1 a 3).

Šestáky strýca Vendu. In: *Záhorie*, 2003, roč. 12, č. 5, s. 29 – 31.

2004

O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. 1. Ed. J. Bosák. 1. vyd. Bratislava: Veda 2004. 428 s.

Ref.: Horecký, J.: *Jazykovedný časopis*, 2005, roč. 56, č. 1, s. 67.

Josef Dobrovský a mluvnice Pavla Doležala. In: *Josef Dobrovský, fundator studiorum slavieorum (1753 – 1829). Sborník z konference ke 250. výročí narození (Praha, 10. – 13. června 2003).* Ed. V. Vavřínek et al. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 403 – 413.

Česko-slovenské kultúrne kontinuum. In: Jan Blahoslav Čapek. *Jubilejní sborník 1903 – 2003.* Ed. J. Štěpán. 1. vyd. Brno: Nakladatelství L. Marek 2004, s. 42 – 48.

Ešte k slovesám *kecat'* a *kajat' sa*. In: *Slovenská reč*, 2004, roč. 69, č. 4, s. 210 – 216.

O slovenskom národnom obrodení z pera českej autorky. [Sojtková, Z.: *Slovenské jaro, edice Dotyky*. Praha 2003.]. In: *Mosty*, 2004, roč. 13, č. 7, s. 14 (rec.).

Slovenčina v Rusku. [Isačenko, A. V.: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovačkim. Morfologija I – II. Izdanie vtoroe. Izdateli A. Košelev (Jazyki slavjanskoj kul'tury), T. Reuther (Wiener Slawischer Almanach, Linguistische Reihe)*, Moskva – Vena 2003.]. In: *Slovenská reč*, 69, 2004, č. 3, s. 170 – 172 (rec.).

Vortrag anlässlich des Gedenkens zum 25. Todestag von A. V. Isačenko. In: *Wiener Slawistischer Almanach*, 2004, roč. 53, s. 337 – 340.

Za dr. Pavlom Hallonom. In: *Záhorie*, 2004, roč. 13, č. 5, s. 32 – 34. – Tamže: Ešte o Ferdovi Hájkovi (č. 5, s. 38 – 40).

Deň, ktorý nesmie byť zabudnutý. In: *Mosty*, 2004, roč. 13, č. 22, s. 1 – 2.

2005

Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie. 2. Ed. J. Bosák. 1. vyd. Bratislava: Veda 2005. 492 s.

K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach.* Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 77 – 94.

Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 5, s. 284 – 287.

„Odkiaľ sme, čo sme a čo budeme my Slováci.“ In: *Mosty*, 2005, roč. 14, č. 19, s. 1 – 2 (rozhovor D. Heviera s L. Ďurovičom).

2006

O „zápase o spoločenský vplyv“, smolenickej konferencii a iných smutných veciach. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 2, s. 95 – 98.

K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 224 – 239.

Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči slovenskej (NRS). In: Štúr, L.: Nauka reči slovenskej. II. Komentáre. Bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. [51] – 257.

Štúr, L.: Nauka reči slovenskej. I. Faksimile pôvodného vydania na vydanie pripravili L. Ďurovič a S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 214 s.

Na úvod. In: Štúr, L.: Nauka reči slovenskej. II. Komentáre. Bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. [7] – 9. ISBN 80 – 224 – 0917 – 0 (spoluautor S. Ondrejovič).

Druhá emigrácia Egon Hostovského. In: Slovenská literatúra, 2006, roč. 53, č. 2, s. 155 – 157.

2007

Česko-slovenské komunikačné a kultúrne kontinuum. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. 2. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2007, s. 209 – 218.

Kodifikácia novej spisovnej slovenčiny – predpoklady a kompromisy. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 21 – 34.

Dvojaká projekcia diela Sama Czambela. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 344 – 354, angl. abstrakt s. 344.

Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 113 – 117, angl. abstrakt s. 113. – Znovu publikované: Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky. In: Slovo a slovesnosť, 2008, roč. 69, č. 1 – 2, s. 21 – 24.

Suum cuique a vice verza. In: Slavica Slovaca, 2007, roč. 42, č. 1, s. 71.

Na úvod ku komentovanému vydaniu Nauky... In: Pamätnica Roka Ľudovíta Štúra 2005 – 2006. Zost. O. Pavúková – Igor Válek. Martin: Matica slovenská 2007, s. 104 – 105. ISBN 978 – 80 – 7090 – 834 – 1 (spoluautor S. Ondrejovič).

Odišiel slovenský liberál Jozef Špetko. In: Mosty, 2007, roč. 16, č. 1, s. 14.

Či chceme, či nie, Mosty sú potrebné. In: Mosty, 2007, roč. 16, č. 16 – 17, s. [1] – 3 (spoluautori O. Janíková, J. Šimsa, J. Charvát).

Za Soňou Čechovou. Štrnásteho novembra roku 1918 ... In: Mosty, 2007, roč. 16, č. 6, s. 7.

Prekladateľská činnosť

Kacnelson, s. D.: Tridsať rokov sovietskej všeobecnej jazykovedy. – Slovo a tvar, 2, 1948, s. 97 – 108.

Stalin, J. V.: O marxizme v jazykovede. – Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 6 – 21 (člen prekladateľského kolektívu L. Ďurovič, A. V. Isačenko, J. Komorovský, Š. Peciar).

Stalin, J. V.: Odpoveď súdruhom. – Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 37 – 43 (spoluprekladateľ A. V. Isačenko).

Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1950, 276 s. (člen kolektívu prekladateľov).

Mamatey, V. S.: Americkí Slováci v historickej perspektíve. – Premeny, 27, 1990, č. 3, s. 114 – 122.

Redakčná činnosť

- Ruský jazyk, 3, 1953 – 14, 1963/64 (člen red. rady), 15, 1964/65 – 20, 1969/70 (člen širšieho red. kruhu).
- Ludové kurzy ruštiny. Časopis pre pracovníkov ĽKR, 5, 1957 – 12, 1964 (člen red. rady).
- Československá rusistika, 4, 1959 – 15, 1970 (člen red. rady).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 9. 1957. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958 (člen red. rady).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 10. 1958. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959 (člen red. rady).
- Veľký rusko-slovenský slovník. 1. diel. A – J. (Paralelný rus. názov.) Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. XXXI + 762 s. (vedecký redaktor s J. Ferenčíkom a J. Horeckým).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11 – 12. 1959 – 1960. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 202 s. (člen red. rady).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 13. 1961. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 122 s. (člen red. rady).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 14. 1962. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 202 s. (člen red. rady).
- Sborník metodických statí z vyučovania v ĽKR. 2. Bratislava, Slovenský výbor SČSP 1963, 72 s. (člen red. rady).
- Slovník slovenského jazyka. 3. diel. P – R. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s. (člen red. rady).
- Veľký rusko-slovenský slovník. 2. diel. K – O. (Paralelný rus. názov.) Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 1010 s. – 2. vyd. 1973. 768 s. (hlavný redaktor).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 15. 1963. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 180 s. (člen red. rady).
- Slovník slovenského jazyka. 4. diel. S – U. Red. Š. Peciar. Bratislava, vydavateľstvo SAV 1964. 760 s. (člen red. rady).
- Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 16. A. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 200 s. (člen red. rady).
- Slavica Lundensia, 1, 1973 – 8, 1980, 9, 1983 (hlavný redaktor).
- Russian Linguistics, 1, 1974 – 3, 1976/77 (člen red. rady), 4, 1978 – 1980 – 6, 1981/82 (redaktor s A. G. F. van Holkom), 7, 1982/83 – 9, 1985 (redaktor s A. G. F. van Holkom a W. Lehfelthom).
- Studia Linguistica Alexandro Vasiliu filio Issatschenko a Collegis Amicisque oblata. Lisse 1978. 517 s. (spoluredaktori H. Birnbaum, G. Jacobsson, N.-A. Nilsson, A. Sjöberg, D. S. Worth, G. Jaugelis).
- Proměny, 16, 1979 – 22, 1985, od roč. 18, 1981, č. 3 striedavo aj ako Premeny (člen red. rady).
- The Slavic Verb. An Anthology Presented to Hans Christian Sorensen 16th december 1981. (Kobenhavns Universitets Slaviske Institut Studier. 9.) Copenhagen 1981. 187 s. (člen red. rady).
- Issatschenko, A.: Geschichte der russischen Sprache. 2. Heidelberg 1981. 659 s. (redaktor s H. Birnbaumom a E. Salnikovou-Ritterovou).
- Russian Linguistics, 10, 1986 – 16, 1992 (redaktor s A. G. F. van Holkom a W. Lehfelthom), 17, 1993 – 19, 1995 (člen red. rady).
- Slavica Lundensia, 10, 1986 – 13, 1991 (redaktor).

- Mosty, 1, 1992 – 4, 1995 (člen red. rady).
 Slavica Suecana, séria, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1992
 (redaktor s A. Sjöbergom a U. Birgengårdovou).
 Kosmas, Czechoslovak and Central Europe Journal (USA), 12, 1995 (člen red. rady).
 Slovenské rozhľady, 1995 (člen red. rady).
 Mosty, 5, 1996 – 9, 2000 (člen red. rady).
 Russian Linguistics, 20, 1996 – 24, 2000 (člen red. rady).
 Slavica Suecana, séria, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1992
 – 2003 (redaktor s A. Sjöbergom a U. Birgengårdovou).

Literatúra

- A Bibliography of the Publications by Ľubomír Ďurovič. – In: Slavica Lundensia. 10. Slavica Lubomiro Durovic sexagenario dedicata. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1986, s. 13 – 27.
- Redaktionskommitte [Redakčná rada]: Förord. [Predhovor.] – In: Slavica Lundensia. 10. Slavica Lubomiro Durovic sexagenario dedicata. Lund, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet 1986, s. 7 – 8. (k 60. narodeninám Ľ. Ďuroviča).
- Durovic, Lubomir Jan. – In: Who's Who in the World. 8. vyd. Chicago, Marquis' Who's Who 1987, s. 282. – 9. vyd. 1989. – 10. vyd. 1991. – 11. vyd. 1993. – 12. vyd. 1995, s. 370 (heslo).
- A bibliography of the publications by Lubomír Ďurovič. – In: Wiener Slawistischer Almanach. Zv. 25 – 26. Festschrift Ľubomír Ďurovič zum 65. Geburtstag. Red. A. Binder et al. Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1990, s. 13 – 29.
- Gustavson, s. – Sjöberg, A.: Ľubomír Ďurovič 65 Years. – In: Wiener Slawistischer Almanach. Zv. 25 – 26. Festschrift Ľubomír Ďurovič zum 65. Geburtstag. Red. A. Binder et al. Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1990, s. 9 – 12.
- Durovic, Lubomir Jan. – In: Men of Achievement 1990/91. 14. vyd. Red. E. Kay. Cambridge (Veľká Británia), International Biographical Centre 1990, s. 269. – 15. Vyd. 1991 (heslo).
- Zimek, R.: K pätašedesátinám profesora Ľubomíra Ďuroviče. – Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 270 – 271.
- Ďurovič, Ľubomír. – In: Kto je kto na Slovensku 1991? Red. V. Adamec et al. Bratislava, Konzorcium Encyklopédia 1991, s. 41 (heslo).
- Lubomir Jan Durovic. – In: International Who's Who of Intellectuals. 9. vyd. Cambridge (Veľká Británia), International Biographical Centre 1992, s. 219 (heslo).
- Durovic, Lubomir Jan. – In: Five Thousand Personalities of the World. 3. vyd. Raleigh (USA), The American Biographical Institute 1992, s. 117 (heslo).
- Palkovič, K.: Ľubomír Ďurovič. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 308 – 310.
- Lubomir Jan Durovic. – In: Five Hundred Leaders of Influence. Red. J. S. Thomson. Raleigh (USA), American Biographical Institute 1993, s. 108 – 109 (heslo).
- Ďurovič, Ľubomír. – In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrik s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993, s. 123 (heslo).
- Lehfeldt, W. – van Holk, A.: A farwell to Ľubomír Ďurovič. – Russian Linguistics, 17, 1993, s. V.
- Ďurovič, Ľubomír. – In: Malá slovenská encyklopédia. Zost. a red. sprac. kolektív pracovníkov Encyklopedického ústavu SAV. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV – Goldpress Publishers 1993, s. 171 (heslo).

- Đurovič, Ľubomír. – In: Slovakia and the Slovaks. A Concise Encyclopedia. Zost. M. Strhan – D. P. Daniel. Bratislava, Encyclopedical Institute of the Slovak Academy of Sciences – Goldpress Publishers 1994, s. 158 (heslo).
- Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč 51, 1987 – 60, 1995. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 360 (záznam prác Ľ. Đuroviča uverejnenej v r. 1991 v Slovenskej reči).
- Dvonč, L.: Súpis prác prof. Ľubomíra Đuroviča za roky 1948 – 1995. – Slavica Slovaca, 31, 1996, s. 62 – 75.
- Ondrejovič, S.: Profesor Ľubomír Đurovič sedemdesiatročný. – Slavica Slovaca, 31, 1996, s. 60 – 61.
- Ľubomír Đurovič. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava, Veda 1997, s. 107 – 116 (súpis prác Ľ. Đuroviča za roky 1948 – 1985).
- Durovic Lubomir Jan. – In: Dictionary of International Biography. 23 a ďalšie vyd. Cambridge (Veľká Británia), International Biographical Centre 1995 – 2000 (heslo).
- Dvonč, L.: Súpis prác prof. Ľubomíra Đuroviča za roky 1948 – 1995. – Slavica Slovaca, 31, 1996, s. 62 – 75.
- Benediková, Ľ.: Niektoré ruptúry vo vývine gramatického myslenia na Slovensku. (A. V. Isačenko, Ľ. Đurovič). – In: Biele miesta. 1. Red. A. Červeňák. Nitra, Národné literárne centrum, Spolok slovenských spisovateľov, Katedra rusistiky Fakulty humanitných vied Univerzity Konštantína Filozofa 1997, s. 159 – 164.
- Ľubomír Đurovič. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998, s. 124 – 127 (súpis prác Ľ. Đuroviča za roky 1986 – 1995).
- Đurovič, Ľubomír. In: Encyclopaedia Beliana. 3. Č – Eg. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2003, s. 615. ISBN 80 – 224 – 0761 – 5 (heslo).
- Ľubomír Đurovič. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 93 – 96. ISBN 80 – 224 – 0719 – 4.
- Horecký, J.: Ďalší neuveriteľný osemdesiatnik. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 1, s. 76 – 77.
- Bosák, J.: Pri čínorodom životnom jubileu profesora Ľubomíra Đuroviča: Odídienia a návraty. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 1 – 2, s. 107 – 110.
- Đurovič, Ľubomír. In: Slovník osobností jazykovědné bohemistiky [elektronický zdroj]. Ed. S. Machová – K. Chvátalová – V. Velčovský. Praha: Katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Adresa: http://kcjl.modry.cz/studenti/sl_index.htm.
- Đurovič, Ľubomír. In: Slovník slovenskej filologickej rusistiky (1945 – 2005). 1. Nitra – Prešov: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulta – Vydavateľstvo Vaško 2005, s. 36 – 38. ISBN 80 – 8050 – 756 – 2.

Spolupráca

- Lexicon grammaticorum. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Encyclopedia of Modern East Europe. Chicago, Garland.
- Encyclopaedia Beliana. 3. Č – Eg. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2003. 702 s. ISBN 80 – 224 – 0761 – 5 (konzultant).

Edičná činnosť

- Isačenko, A. V.: Žizň prožit'. – Russian Linguistics, 4, 1978 – 1980, č. 2, 1979, s. 129 – 179.